3
4
1986

létünk

társadalom
tudomány
kultúra

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XVI. évfolyam, 3—4. szám, 1986. május—augusztus

„Nem az emberek tudata az, amely létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza."

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához Előszó, 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Kiadja a Forum Könyvkiadó

A Forum Könyvkiadó Kiadói Tanácsa

Dr. Bányai János
Bognár Antal
Bordás Győző
Dr. Bori Imre
Dudás Károly
Fehér Ferenc
Fehér Kálmán
Gion Nándor
Gobby Fehér Gyula
Illés Lajos
Major Nándor
Maurits Ferenc
Minda Tibor
Dr. Móra András, a Tanács elnöke
Rajcsán István
Tóbiás László
Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság

Arokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő
Ing. Bacsi Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Fejős V. István magiszter
Dr. Gabrić-Molnár Irén
Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő
Dr. Matkovics József
Borislav Martin magiszter
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Dr Szórád György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztőségi titkár

Terényi Zsófia

A fedőlapot Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezte

Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken
A szám kéziratának leadási ideje
1986. április 20.
Megjelent 1986. szeptember 10-én

YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

Rehák László — A munka szerepe az emberré válás folyamatában, az emberi munka és az ember társadalmiságának dialektikája, II. rész 399

Ana Tot — Még egy hozzászólás a társadalmi újratermelés marxi elméletéhez 430

Hódi Éva — Dohányzás és alkoholfogyasztás a fiatalkorúak körében 443

Bubelényi Lívia — A nők helyzete a csókai húsfeldolgozó gyárban 469

Klein Rudolf — Participáció — A lakók részvétele a lakás kialakításában 499

Bela Duranci — Baráth Ferenc 508

Gerold László — Kezek 512

Műhely

Laki Mária — Társadalmi önvédelem — a szocialista demokrácia láncszeme 514

Jelen és múlt

Danilo Kecić — A mezőgazdasági munkások szakszervezeti mozgalma Vajdaságban 524

Nemzetközi szemle

Fáy Gábor — Tragédiák az űrben az űrkutatás három évtizedes fejlődése során 555

Tóth László — Új helyzet a Fülöp-szigeteken 570

Könyv- és folyóiratszemle

Bálint István — Az antikommunizmus a tömbökre osztott világban (A Marksizam u svetu című folyóirat 1985. évi 9—10. száma) 580

Balj Branko — Marx száz év múltán (Marks nakon sto godina) 582

Hódi Éva — Genetika és humánum (Czeizel Endre: Az érték bennünk van) 595

Vojin Navalušić — Vajdaságiak a III. krajinai proletárbrigádban (Treća krajinska proleterska brigada III.) 598

Illusztráció

Baráth Ferenc plakátjai

Original scientific paper

Rehák László

A MUNKA SZEREPE AZ EMBERRÉ VÁLÁS FOLYAMATÁBAN, AZ EMBERI MUNKA ÉS AZ EMBER TÁRSADALMISÁGÁNAK DIALEKTIKÁJA

II. RÉSZ

---

5. A munka felszabadulásának folyamata

Amennyiben elfogadjuk Marx értelmezését P. Vranicki megfogalmazásában, amely szerint „az ember nembeli létének sajátsága elsősorban tudatos és munkát kifejtő gyakorlati tevékenységében nyilvánul meg" és figyelembe vesszük azt is, hogy Marx az embert még 1844-ben hangsúlyozottan mint történelmileg behatárolt lényt tárgyalja, aki csakis mint ilyen fogható fel a maga valóságában — tekintettel arra, hogy a történelem anyagi és szellemi vonatkozásában változnak az ember élettani és szellemi tulajdonságai, mégpedig az ember társadalmi jellegéből eredően[44] — akkor nyilvánvaló, hogy az emberi kiteljesedés egyik alapvető feltétele az elidegenült munka kiküszöbölése, a munka felszabadulási folyamatának megvalósítása.

Előre kell bocsátani, hogy a „munka felszabadítása", a „munka felszabadulási folyamata" erősen vitatható kifejezések, bármennyire is használatosak (a munkásmozgalomban, a szakirodalomban). Ezt a kifejezést a marxizmus megalapítói is bírálták, noha használták maguk is. Hangsúlyozták, hogy a tőkés viszonyok között a munka túlontúl is szabad, méghozzá sokszorosan az: a bérmunkás mentes, „szabad" minden termelőeszköztől; a munka végzése, a munkaerő a szabad áruba bocsátás tárgya: szabadon vásárolják és eladják. Ezért helyesebbnek tartották, hogy a „munkásosztály felszabadulásáról" beszéljenek.[45] Így Marx is a „munka gazdasági felszabadítását" emlegeti, amikor összevontan fejezi ki az elidegenült munka meghaladásának folyamatát. Azért a „munkát" ma is nemegyszer a munkásosztályt jelző kifejezésként használjuk, mint ahogyan a „tőkét" a tőkésekre vonatkoztatjuk.

Az elidegenült emberi munka felszabadulásához — amelyhez a tőkés társadalomban kifejlesztett hatalmas termelőerők nyújtanak anyagi alapot és a felszabadulás társadalmi hordozója a korszerű társadalom munkásosztálya — történelmi lehetőséget ad a társadalmi viszonyok alakulása, a társadalmi-történelmi fejlődés. Ez a kínálkozó lehetőség természe-

tesen nem jelent — mint ahogy a II. Internacionálé idején mindinkább eluralkodó nézetté vált, és a mai napig is a tunya és meddő gondolkodásmódhoz ragaszkodók és az opportunisták képzelik — társadalmilag szükségszerűen bekövetkező eseményt. Ez a társadalmi determinizmus nemcsak hogy palástolta a munkásmozgalmon belül a meghunyászkodók és hivatásuknak nem épp a magaslatán lévő tisztségviselők gyarlóságát, hanem kárt okozott a forradalmi munkásmozgalom számára is. Ahogyan azt még Marx és Engels megfogalmazta a Nemzetközi Munkásegyesület (az I. Internacionálé) Általános Alapszabályának bevezetőjében „a munkásosztály felszabadítása csakis magának a munkásosztálynak a műve lehet". Tekintettel arra, hogy a proletariátus önmagát másképpen nem szabadíthatja fel, csak úgy, ha az egész társadalmat, melynek része, megszabadítja osztályjellegétől — ilyen értelemben a munkásosztály számára ez a nagy történelmi lehetőség. Ennek a forradalmi fordulatnak a véghezvitelét, az osztálytársadalmak sorának megszakítását és az osztály nélküli, a kommunista társadalom kialakításához vezető alkotó küzdelem elindítását és vezetését (megjegyzendő, hogy a tudományos szocializmus megalapozói a kommunista társadalmat sem képzelték „állapotnak" valamiféle fejlődési folyamat beteljesedésének) csakis hosszadalmas harcos folyamatnak tekinthetjük.

Ennek két alapvető feltétele van: 1. a magántulajdon felszámolása (és mindazoknak a társadalmi-termelő viszonyoknak a megszüntetése, amelyek a tulajdonviszony mögött rejlenek) 2. a munkamegosztás megszüntetése, amely magában foglalja az elidegenült munkának (mint minden emberi elidegenülés magvának) a kiküszöbölését és a szabad munkások, alkotók, szabad társulásának létrehozását — ez persze szintén nem jelentheti a munkamegosztás szó szerinti, abszolút értelemben vett felszámolását.

Marx — még munkássága elején — a kommunista társadalomról, az embernek való, az emberi lényekhez méltó társadalom távlatairól és alapvető szerepéről írva a következőket mondta: „Amennyiben azonban a szocialista ember számára az *egész úgynevezett világtörténelem* nem más, mint az embernek az emberi munka által való létrehozása, mint a természetnek az ember számára való létrejövése, akkor ily módon megvan a szemléletes, ellenállhatatlan bizonyítéka a maga önmaga általi *születéséről*, a maga *keletkezési folyamatáról*... A kommunizmus az állítás mint a tagadás tagadása, ezért az ember emancipációjának és visszanyerésének *valóságos*, a legközelebbi történeti fejlődés számára szükségszerű mozzanata. *A kommunizmus* a legközelebbi jövő szükségszerű alakja és energikus elve, de a kommunizmus nem mint olyan az emberi fejlődés célja — az emberi társadalom alakja."[46]

Marx az 1844-es kéziratában (amelyet megírásakor nem szánt megjelentetésre, erre csaknem egy évszázaddal később, 1932-ben kerül sor) még nem különböztet meg a tőkés társadalom meghaladása utáni társadalmi viszonyok közötti (ma már beidegződöttnek mondható) szakaszokat. 1875-ben három évtizeddel később, úgyszintén nem a nyilvánosság-

nak szánt köriratában, amelyet a század végén Engels jelentetett meg *A gothai program kritikája* címmel, már nemcsak hogy világosan elkülöníti a szocializmust, mint a kommunizmusba való átmenet időszakát, magától a kommunista társadalomtól (amely szintén nem statikus állapot, mert a kommunizmus nem egy elérendő cél, hanem a társadalmi viszonyok kerete), hanem itt már részletezi azokat az elveket és társadalmi viszonyokat is, amelyek megkülönböztetik egymástól ezt a két fejlődési szakaszt. Ezért amikor most Marxnak az 1844. évi fejtegetéséből idézünk, figyelembe kell venni, hogy amikor a kommunizmusról ír, akkor az egész tőkés társadalom utáni időszakra gondol, arra az időszakra, amelyet mai nyelvhasználattal a szocializmus és a kommunizmus időszakaként nevezznénk. Az ember elidegenülésével kapcsolatban Marxnál ezúttal „az ember reintegrációjának" és „az emberi önelidegenülés megszüntetésének" majdani bekövetkezésére vonatkozókat tartjuk lényegesnek. Erről a várható folyamatról többek között a következőket írja:

„A magántulajdon első pozitív megszüntetése, a *nyers* kommunizmus tehát csak *megjelenési formája* a magát *pozitív közösségként* tételezni akaró magántulajdon alávalóságának.

2. A kommunizmus (még politikai természetű, demokratikus vagy despotikus;) az állam megszüntetésével, de egyszersmind még ki nem teljesedett, és még mindig a magántulajdonnal, azaz az ember elidegenülésével terhelt lényeg. Mindkét formában a kommunizmus már az ember reintegrációjának vagy magába való visszatérésének, az emberi önelidegenülés megszüntetésének tudja magát, de amennyiben még nem ragadta meg a magántulajdon pozitív lényegét, és éppoly kevéssé értette meg a szükséglet *emberi* természetét, még annak foglya és attól fertőzött is. Bár a magántulajdon fogalmát megragadta, de lényegét még nem.

3. A *kommunizmus* mint a *magántulajdonnak* — mint *emberi önelidegenülésnek* — *pozitív* megszüntetése és ezért mint az *emberi* lényegnek az ember által és az ember számára történő valóságos *elsajátítása:* ezért mint az embernek *társadalmi*, azaz emberi emberként a magáért-valóan teljes, tudatosan és az eddigi fejlődés egész gazdagságán belül létrejött visszatérése . . ."[47]

Marx számára az emberi elidegenültség, ezen a kérdéskörön belül pedig a munka általi elidegenültség, az „elidegenült munkára" vonatkozó kutatásaiban és elemzéseiben kiemelkedő helyet foglal el. Ezt a témát elsősorban a tőkés társadalom osztálykizsákmányolásának sajátosságai és adottságai között tanulmányozza részletesen, de felfedezései és meglátásai általánosíthatók a tőkés társadalmat megelőző osztálytársadalmi helyzetekre és a kizsákmányoló osztályok utáni társadalmi helyzetre is. Közös művükben, az 1848 februárjában megjelent *A Kommunista Párt kiáltványában*, Marx és Engels a következőképp írnak a munkás, illetve a munka helyzetéről a tőkés kizsákmányolás közepette: „Amilyen mértékben a burzsoázia, azaz a tőke fejlődik, ugyanolyan mértékben fejlődik a proletariátus, a modern munkások osztálya, akik csak addig élnek, amíg munkát kapnak, és akik csak addig kapnak munkát, amíg

munkájuk a tőkét gyarapítja. Ezek a munkások, akik darabonként kénytelenek eladni magukat, éppen olyan áruk, mint minden egyéb kereskedelmi cikk, és ezért éppúgy ki vannak téve a konkurencia minden viszontagságainak, a piac minden ingadozásának.

A proletárok munkája a gépi berendezés terjedésével és a munkamegosztással elvesztette minden önálló jellegét és ezzel minden vonzóerejét a munkás számára."[48]

Ezt a gondolatot fejti ki Marx Kölnben, 1849 áprilisában az általa vezetett újságban *A bérmunka és tőke* című cikksorozatában (amelyet kibővítve Engels külön kiadványként ad közre négy évtizeddel később, 1891-ben). Cikke bevezetőjében Marx a következőket írja: „A munka (értsd munkaerő) tehát áru, amelyet tulajdonosa, a bérmunkás, a tőkének elad. Miért adja el? Hogy éljen. Ámde a munka saját élettevékenysége, saját életmegnyilvánulása. És ezt az *élettevékenységet* eladja egy másik személynek, hogy a szükséges *létfenntartási eszközöket* biztosítsa magának. Élettevékenysége tehát számára csak *eszköz* arra, hogy létezhessen. Azért dolgozik, hogy éljen. A munkát nem is számítja bele az életébe, ellenkezőleg: a munka az élete áldozása. Áru, melyet továbbadott egy másik személynek. Tevékenységének terméke ezért nem is célja tevékenységének. (...) Az élet ott kezdődik számára, ahol ez a tevékenység megszűnik: az asztal mellett, a kocsmapultnál, az ágyban. (...) Ha a selyemhernyó azért fonna, hogy létét mint hernyó tengesse, tökéletes bérmunkás volna."[49]

Marxnak későbbi írásaiból is számos olyan gondolatserkentő fejtegetést idézhetnénk, amelyben az alapvető nyílt kérdés a munkát végző embernek és a lényét alkotó tudatos tevékenységnek (és a munka eredményének) az elválasztása magától az alkotó tevékenységet végző embertől — noha az meghatározóan az emberi lényeghez tartozik — amit a tőkés viszonyok kényszerítettek ki. Ennek következtében jelentkezik a a helyzet gyökeres megváltoztatásának, az emberi tevékenység és az emberi létezés újraintegrálásának az igénye, ami majd az emberhez méltó, az alapvető emberi igényeknek megfelelő kommunista társadalomban válhat valóra. Humanizmusa folytán e társadalom lehetővé teszi — Marx szavaival élve — az emberi ember kialakulását. E társadalomban a felszabadult munkásosztály (vagy nem éppen szabatosan a „felszabadult munka"), az alkotó munka, a szabadság, a szabadidő új jelentőséget és tartalmat kap majd.

Addig azonban, hogy mindez megvalósulhasson, kitartó és nehéz küzdelemre van szükség. Ez a küzdelem már jóval több mint egy évszázada tart és még hozzávetőlegesen sem lehet előre látni, mikor hozza meg a döntő sikert. Marxra és általában a valódi marxi utat követőkre az jellemző — ellentétben a lelkesen fellobbanó, majd a másik végletbe eső, mindent és mindenkit hibáztató csüggedő széplelkekkel, akik egykori irreális elvárásaikban csalódva az ellentáborba álltak át — hogy a valós, történelmileg körülhatárolt embert a maga fajára jellemző tulajdonságain túl, a kor adottságainak viszonylatában szemléli. Ezért, vélemé-

nyünk szerint, lényegre tapintó V. Rus és V. Arzenšek állítása,[50] amely szerint az emberről való gondolkodásban határozott fordulatot Marx hozott azáltal, hogy az ember lényegét a társadalmi viszonyok összességeként határozta meg, „ami kifejezetten szociológiai meghatározást képvisel". A társadalmi viszonyok változásával ugyanis változik az ember természete, ami egyben azt is jelenti, hogy változik az, ami az embert emberré teszi. Így azután Marx meg képes különböztetni az egy adott, történelmileg meghatározott időszakban jelentkező emberi természetet az általános emberi természettől, amely hosszabb távon szemlélve, tehát a történelmi fejlődés folyamata során szintén változik. Ezzel Marx az emberre vonatkozóan is megfogalmazta a történelmiség elvét. „Ezt a természetet egyrészt felfoghatjuk mint az ember fejlődési tényezőinek összességét, másrészt mint a meglévő emberi létet, amely meghatározott szociális struktúrák következménye. Az ilyen meghatározás lehetővé tette Marx számára a filozófiai spekuláció meghaladását. Figyelme a meglévő gazdasági és társadalmi adottságokra összpontosult, valamint azokra a következményekre amelyek hatást gyakorolnak az emberre."[51] Ezzel a nézettel cseng egybe kiemelkedő marxistánk Gajo Petrović nézete, aki a marxizmust elsősorban elvont humanista értelmezésre szűkíti. 1973-ban megjelent könyvében többek között kifejti: „... Valójában, az emberi lét Marx felfogásában se nem a lét változatlan része, se nem örökkévaló vagy időn kívüli eszmény, amely felé a reális embernek törekednie kellene: ez a lét az emberi lehetőségek történelmileg determinált összessége, amely az emberi lét történelmi fejlődésének minden szakaszában különböző lehet és valóban különböző is."[52]

Azt, hogy milyen alapvető jelentőséget tulajdonított Marx és Engels annak, hogy „a munkásosztály felszabadítása csak magának a munkásosztálynak a műve lehet", igazolja kettőjük körlevele 1879 szeptemberéből, amelyben bírálják a betiltott németországi munkáspárt Zürichben induló illegális lapjának helytelen politikai irányvételét. A körlevél zárógondolatai többek között a következők: „Ami bennünket illet, egész múltunk alapján csak egy út áll nyitva előttünk. Majdnem 40 év óta hangsúlyozzuk, hogy az osztályharc a történelem legközvetlenebb hajtóereje és hogy különösen a burzsoázia és a proletariátus közötti osztályharc a modern társadalmi átalakulás nagy emeltyűje; semmiképpen sem haladhatunk tehát együtt olyan emberekkel, akik ezt az osztályharcot törölni akarják a mozgalomból. Az Internacionálé megalapításakor világosan megfogalmaztuk a harci kiáltást: A munkásosztály felszabadítása csak magának a munkásosztálynak a műve lehet. Ennélfogva nem haladhatunk együtt olyan emberekkel, akik nyíltan kijelentik, hogy a munkások túlságosan műveletlenek ahhoz, hogy önmagukat felszabadítsák, ..."[53]

Azok a gyökeres, korszerű tudományos-technológiai változások, amelyek a termelés módjára és a szellemi életre — a művészeti kifejezésre, a műélvezet kiterjedt lehetőségeire és közegeire s még szembetűnőbben magára a tudományos tevékenységre — már most kihatnak, a közeljö-

vőben pedig még inkább éreztetik alakító befolyásukat, más módon vetik fel a munkás — a munka végzése — a munkakörülmények (a műszaki felszereltség, a munkaszervezés, a tudományos eredmények alkalmazása, a munka- és a szabadidő) összefüggéseit, mint a XIX. század derekán, amikor ezeket a kérdéseket Marx tanulmányozta. De ehhez mindjárt hozzáfűzhető, hogy a marxi meglátásoknak, mélyenszántó elemzéseknek és helyes általánosításoknak eredménye kiindulópontként sok vonatkoztatásukban helyénvalóaknak bizonyulnak, és nemcsak lehetővé teszik a továbbfejlesztésüket, hanem éppenséggel serkentik e gondolatok kiterjesztését és elmélyítését a jelenkor körülményeinek megfelelően.

Így például *A tőke* I. kötetéhez írt (az első német kiadás beosztása szerinti) hatodik fejezetben, amelyet közvetlenül az I. kötet nyomdába adása előtt a II. kötet bevezetésének szánt (nyomtatásban csak a második világháború után jelent meg, könyv alakban nálunk 1977-ben adták ki szerbhorvát nyelven[54]), Marx kifejti a következőket is: „Noha a munka mint *a munkaerő megnyilatkozása*, mint erőfeszítés, az egyes munkáshoz tartozik... *ennek ellenére* olyan *társadalmi kombinációként* jelentkezik, amelyben az egyén munkaereje csakis az összesnek az egyedi szervekénti szerepel (...), úgy jelenik meg mint *tőkés elrendezés — ráerőszakoltan.*"[55] A fejezet bevezető részében ezt hangsúlyozza: „A munkás, aki *az értéket* mint munkát *saját maga eldologiasítása folyamatában létrehozza*, munkájával (mihelyt a termelés folyamata megindult) csak a tőke *létezésének a módozata*. Ez az erő, amely *kifejezi az értéket* és *új értéket* hoz létre, a tőke természetének következtében a munkás elszegényedését is okozza, aki abból az értékből, amelyet létrehozott, egyidejűleg *saját magával szembeni idegen értéket* is alkot... 2) A tőkéseknek a munkások feletti hatalma valójában az önállósult, a munkásokkal szemben önállósult *munkafeltételekben* rejlik (ezek közé a termelés folyamatának tárgyi feltételein, *a termelőeszközökön* kívül idetartoznak még a munkaerő fenntartásának és kifejezésre juttatásának alanyi feltételei is, tehát *a létfenntartás* eszközei). Ez a hatalmi viszony *a tényleges termelési folyamatban* valósul meg, ami, ahogyan azt láttuk, lényegében *az értéktöbblet termelésének folyamata*, és magában foglalja a régi érték fenntartását s az előlegzett tőke értékének önmegtermékenyítését."[56]

Az imént idézett részletek szembeötlően mutatják azt, ami a témánk szempontjából nem annyira, de Marx elemzési módszerének jellemzése szempontjából véleményünk szerint igen lényeges, nevezetesen, hogy Marx a szociológia és a politikai gazdaságtan szemszögéből egyaránt párhuzamosan vizsgálja a felvetett kérdéseket. Ki kell emelni — ami külön érdekelheti a munkaszociológusokat jelenkorunk tapasztalatai és elméleti kérdései kapcsán —, hogy mennyire előremutatóak Marx fejtegetései a termelő—nemtermelő munka fogalompár vonatkozásában. Ezt a kérdést a legrészletesebben éppen ebben a munkájában tárgyalta. Marx korlátoltnak nyilvánítja mindazokat a nézeteket, amelyek a termelő és

nemtermelő munka kérdését *általában* vetik fel.[57] Szerinte egy adott tárgy előállítási technológiája nem határozhatja meg azt, hogy valamely munka termelő-e vagy nem. Ezért ezzel kapcsolatban a szolgáltatásokat is elemzés alá veszi. Marx kimutatja, hogy lehetetlen minden időkre érvényesen meghatározni mi a termelő, és mi a nemtermelő munka, hogy az megfeleljen minden társadalmi-gazdasági alakzatnak, minden politikai rendszernek.

Visszatérve témánk vonalához — már csak az iménti hivatkozások alapján is — nyilvánvaló, hogy milyen mélyreható változásokat kell kiharcolni és mennyire más társadalmi viszonyokat szükséges létrehozni ahhoz, hogy a munka, illetve szabatosabban fogalmazva a munkásosztály felszabaduljon.

A párizsi kommünt, vagyis a proletárdiktatúra első gyakorlati megvalósítási kísérletét elemezve Marx a munka felszabadításáról többek között kifejti: „Ilyen tehát a *Kommün — a társadalmi felszabadulás politikai formája*, a munka felszabadulásáé a maguk a munkások által alkotott vagy a természet ajándékát képező munkaeszközök monopolistáinak bitorlása (rabszolgatartása) alól. ... A Kommün heves reakciókat és éppily heves forradalmakat robbanthat ki. Nagy célját: *a munka felszabadítását* elérendő, azzal kezdi, hogy egyfelől véget vet az állami élősködők improduktív és ártalmas működésének, eltömi azokat a forrásokat, amelyek a nemzeti termék óriási részének feláldozásával az államszörnyeteget táplálják, másfelől a — helyi és országos — közigazgatás tényleges munkáját munkás-munkabérért végzi el."[58]

A munka felszabadulásának folyamata jelenkorunk adottságai közepette, amikor az már fokozatosan a társadalmi gyakorlat részévé válik, sok új mozzanattal bővül. Ezek az újdonságok nem kevés veszélyt és gáncsoló nehézséget tartalmaznak, de ugyanakkor újabb lehetőségeket is. A Marx és Engels megállapításaira és következtetéseire való hivatkozást mégsem csak az eszmék történetiségének tisztelete indokolja. Meglátásaik, amelyek a maguk idejében legfeljebb tudományos feltételezések, esetleg előrelátások voltak, a mai felfogásunk alapját képező lényeges mondanivalójuk miatt pedig annyira időszerűek, hogy a mai ember fülének is szinte napi-politikai vagy korunk programszerű jelszavaként hangzik. Ez nem véletlen és nem is mellékes mozzanat. Arról van szó, hogy a tudományos szocializmus megalapítói elsősorban elméleti-gondolati formában törtek utat a társadalmi fejlődésnek és fogalmazták meg a jövendő társadalmat kialakító lényeges tényezőket, olyan korban, amelyben az ilyen irányvételű társadalmi gyakorlat csak csírájában jelentkezhetett. Ma már lényegesen más a helyzet. A tőkés társadalom meghaladása már százmilliók mindennapi gyakorlata és sok országban ez a túlsúlyban levő irányzat. Ezért a XX. század második felében a szocializmus már valóban világfolyamat.

Marx és Engels általánosításairól elmondhatjuk a mai történések tükrében, hogy nem valósultak meg maradéktalanul. A társadalmi folyamat és a sokrétű gyakorlat újabb nézetek kialakulását tette lehetővé és a va-

lamikori következtetéseket a gyarapodó tapasztalatok alapján módosította: növelte vagy csökkentette jelentőségüket, újakkal váltotta fel őket, hisz a régieket az akkori helyzetből képtelenek voltak megfelelően értékelni, a csak csírájukban vagy éppenséggel még csírájukban sem létező folyamatokat.

Így Marx és Engels a XIX. század derekán, a tőkés termelési mód akkori jellemzőiből kiindulva sokkal nagyobb szerepet tulajdonítottak a majdan bevezetendő tervgazdálkodásnak az új társadalmi viszonyok kialakítása szempontjából, mint amilyet — bármennyire nélkülözhetetlennek bizonyult is —, a tőkés viszonyok meghaladásában és a szocialista társadalom építésében ténylegesen betölthetett. A kizsákmányoló magántulajdon megszüntetését követően az árujellegű termelést is sokkal rövidebb idő alatt tartották felszámolhatónak, mint amiről a szocialista társadalmi viszonyok építésének gyakorlata alapján és a gazdasági törvényszerűségek valóságban felmért szerepe alapján megbizonyosodtunk.

Mindenesetre, tényleges alapot nélkülöz az az állítás (bár a tőkés társadalom híveinek talán kellemesen hangzik), miszerint Marx inkább tartozik a Bastille lerombolása, a polgári francia forradalom és a napóleoni háború korszakához, mint korunk történéseihez.[59] Marx és Engels alapvető elgondolásai mindenképpen előremutatók, jelenünknek és jövőnknek szólók. Szerintük — de az utókor tapasztalata is ezt igazolja — „a munka felszabadulása csak akkor valósulhat meg, amikor a szabadon társult emberek terméke tudatos tervszerű ellenőrzésük alatt lesz". (K. Marx: *A tőke,* I. kötet, második fejezet); a felszabadított munka társadalmában „az embereket körülvevő életfeltételek köre, amely addig uralkodott az emberek felett, most az emberek uralma és ellenőrzése alá kerül". (F. Engels: Anti-Dühring, III. Szocializmus/II. Elméleti kérdések) A felszabadult munkásosztály előfeltétele, hogy „a munkások saját termelési feltételeik tulajdonosai legyenek" (K. Marx: *A tőke,* IV. kötet, harmadik rész / A jövedelem és forrásai — A vulgáris közgazdaságban). Ezeknek a céloknak és a kínálkozó történelmi lehetőségeknek a megvalósítása csakis hosszan tartó küzdelem és alkotó munka eredménye lehet, amely során létre kell hozni az adott társadalom nélkülözhetetlen anyagi feltételeit is.

Íme néhány szemelvény a már említett alapgondolatok köréből: „A társadalmi életfolyamatok, vagyis az anyagi termelési folyamatnak az alakja csak akkor veti le misztikus ködfátylát, amikor mint szabadon társult emberek terméke ezek tudatos tervszerű ellenőrzése alatt áll majd. Ehhez azonban a társadalom bizonyos anyagi alapzata szükséges, vagyis számos olyan anyagi létfeltétel, amelyek maguk viszont hosszú és gyötrelmes fejlődéstörténet természetadta termékei. ... Formulák, amelyeknek a homlokukra van írva, hogy olyan társadalomalakulathoz tartoznak, amelyben a termelési folyamat uralkodik az emberen és az ember még nem uralkodik a termelési folyamaton, a politikai gazdaságtan polgári tudata számára éppoly magától értetődő természeti szükségszerűségnek számítanak, mint maga a termelő munka. A társadalmi termelé-

si organizmusnak a polgárit megelőző formáit ezért körülbelül úgy kezeli, ahogyan az egyházatyák kezelték a kereszténységet megelőző vallásokat."[60]

Engels „Anti-Dühring" című könyvében (amely harminc éves munkásságuk eredményét sűríti össze) írja a következőket is: „A termelési eszközöknek a társadalom által történő birtokbavételével kiküszöbölődik az árutermelés és ezzel együtt a terméknek a termelő feletti uralma. ... Ezzel válik csak ki az ember, bizonyos értelemben, végérvényesen az állatvilágból, lép át állati létezési feltételeiből valóban emberiek közé. Az embereket körülvevő életfeltételek köre, amely idáig uralkodott az embereken, most az emberek uralma és ellenőrzése alá kerül, akik most első ízben válnak a természetnek tudatos, valóságos uraivá, mert és amennyiben saját társadalmiasításuknak uraivá válnak..."[61] Ilyen értelemben értekezik Engels a továbbiakban is a jövendő társadalomról, de ez a kiragadott részlet is érzékelteti a munkásosztály felszabadítására fektetett hangsúly fontosságát.

Marx: *Értéktöbblet-elméletek* című művének a két háború között megjelent kritikai kiadásában (harmadik könyv), amelyet valójában *A tőke* IV. kötetének szánt, a következőket írja: „... A szabad munka mint bázis esetén ez csak akkor lehetséges, ha a munka tulajdonosa a maga termelési feltételeinek. A szabad munka a tőkés termelésen belül mint *társadalmi* munka fejlődik ki. Hogy a munka tulajdonosa a termelési feltételeknek, az tehát annyit jelent, hogy ezek a társadalmasult munkásokéi, és ezek mint ilyenek termelnek, saját termelésüket mint társadalmasított termelést sorolják be maguk alá."[62]

Már szó volt arról, hogy az angol politikai gazdaságtan képviselői (A. Smith négykötetes könyvének 1775-beli megjelenésétől[63] számítják a politikai gazdaságtannak mint tudományágnak végleges megalapozását) kétségtelenül jelentősen hozzájárultak (nem csak Hegel közvetítésével) Marx emberszemléletének kialakulásához és a munka általános szerepének meghatározásához az emberi lét szempontjából, hanem a társadalmi viszonyok, a tőkés és más gazdálkodási mód tudományosan megalapozott elemzéséhez is — immár saját módszere és elméleti megközelítése alapján. Marx kutatási eredményei nemcsak egyszerűen „ráépültek" erre a közgazdaságtanra — amely egyébként a kor legfejlettebb politikai gazdaságtana volt —, hanem Marx ezzel a közgazdaságtannal állandó polémiában állva, az alapvető tőkés kizsákmányoló osztálykorlátait bírálva építette ki saját nézeteit. Ez a helyzet érthető, amennyiben figyelembe vesszük, hogy a XVIII. század Angliájában (Franciaország abban az időben a hűbéri abszolutizmus országa volt) a tőkés gazdálkodás túlsúlya ellenére is még mennyire hogy védelmezni kellett az új termelési módot a hűbéri beállítottságú és érdekeltségű osztályokkal és társadalmi erőkkel szemben. Ezért az adott történelmi-társadalmi helyzetben a polgári (klasszikusnak mondott) politikai gazdaságtan művelői valóban haladó nézeteket vallottak, tehát a társadalmi fejlődés szolgálatában álltak, amikor a tőkés termelési mód fölényét bizonygatták a hű-

béri termelési viszonyokkal szemben és a bérmunkán alapuló tőkés gazdálkodási módot az emberiség fejlődésének legtökéletesebb rendszereként tüntették fel.

Más volt azonban a helyzet csaknem 70 évvel később, amikor a tőkés társadalom már kezdte létrehozni az osztályöntudatos proletariátust (a magáért levő munkásosztályt), amikor a meglévő tőkés társadalom örökkévalóságának hirdetése már határozottan reakciós társadalmi cselekedetté vált, amit tudományos érveléssel is meg lehetett cáfolni, amint azt a XIX. század első évtizedeiben a tőkés társadalom igazságtalanságait bíráló utópista szocialisták tették jelentős visszhangra találva a bérmunkások körében. Marx a meglevő tőkés viszonyok változtathatóságát bizonygatta, ezért egész gazdaságtanát a meglevő tőkés viszonyok örökkévalóságát hirdető közgazdaságtan bírálataként építi ki, miután első párizsi tartózkodása idején nem egész ötven közgazdaságtani művet (főleg angol szerzők francia fordításait) a rá jellemző gondossággal áttanulmányozott és kijegyzetelt. Így első műhelymunkájának közgazdasági tárgyú szövegeiben (Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből) jelentős helyet szentel a politikai gazdaságtan (értsd: a vezető politikai gazdaságtan bírálatának. Életművét is mint a politikai gazdaságtan bírálatát képzeli el. Első megjelentetésre szánt könyvének is (1859) *Adalékok a politikai gazdaságtan bírálatához* (I. füzet) címet adja. *A tőke* I. kötetének (megjelenési éve 1867) eredetileg szánt címe (ami azután alcímként szerepel): A politikai gazdaságtan bírálata. Megfigyelhető ez főbb közgazdasági jellegű munkái esetében is: így az 1861—63-ban megírt *Értéktöbblet-elméletek* címűben (*A tőke* IV. kötete), amelyet az első világháború előtt jelentős kihagyásokkal K. Kautsky jelentetett meg és csak 1954 és 1961 között jelent meg teljes kritikai kiadása, továbbá *A tőke* III. kötetének kéziratában, amelyet főként 1865-ben írt, vagy *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalaiban* (Grundrisse), amelynek kézirata 1857—1858-ban készült el (első teljes kiadása 1939—41).

A politikai gazdaságtan marxi bírálatában jelentős helyet foglal el a munka elidegenedésének megszüntetése, az ember munka általi elidegenedettségének meghaladása, az 1845-ben Brüsszelben megfogalmazott Feuerbachról szóló 10 tézis értelmében pedig „az emberi társadalom vagy a társadalmasult (társadalmi) ember"[64] létrehozása. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozza Veljko Vlahović: „... Marx nem holmi absztrakt elidegenedéssel foglalkozik. Mindenekelőtt az elidegenedett munkát vizsgálja, illetve az elidegenedés legfőbb, legszövevényesebb formájával, a gazdasági elidegenüléssel foglalkozik, ugyanis az elidegenedés a gazdaságban érte el a csúcspontját, ott jut legteljesebben kifejezésre ..."[65]

Így Marx a *Grundrisse*-ben „a tulajdonnak" „az eleven munkaképességtől" való szétválásáról — illetve arról a tényről, hogy a tőkés társadalomban „a munka mint *idegen munka*" jelenik meg és ezáltal „a tárgyiasult munka" és „az eleven munka" szétválik; ami más alakban „az

érték és az értéklétrehozó közötti" szétváláshoz vezet, s ezt a tőkés viszonyok szükségszerűen idegenítik el egymástól — a következő módon értekezik:

„Az érték önálló magáért-valósága az eleven munkaképességgel szemben — ezért tőkeként létezése — az objektív munkafeltételek objektív, magukhoz tartozó közömbössége, *idegensége* az eleven munkaképességgel szemben, amelyek addig a pontig mennek tovább, hogy ezek a feltételek úgy lépnek szembe a munkás személyével a tőkés személyében — mint saját akarattal és érdekkel bíró megszemélyesülések —, a tulajdonnak, azaz a dologi munkafeltételeknek ez az abszolút *szétválása, elválása* az eleven munkaképességtől —, hogy mint *idegen tulajdon,* mint egy másik jogi személy realitása, az *ő* akaratának abszolút területe lépnek szembe vele — és hogy ezért másrészt a munka mint *idegen munka* jelenik meg a tőkésben megszemélyesült értékkel, illetve a munkafeltételekkel szemben —, ez az abszolút elválás tulajdon és munka között, az eleven munkaképesség és realizálásának a feltételei között — ezért a munka tartalmának idegensége is magával a munkással szemben — ez a szétválás most szintén mint magának a munkának a terméke, mint saját mozzanatainak tárgyiasulása, objektiválódása jelenik meg. ... A munka termékeként jelenik meg szintúgy az, hogy terméke *idegen tulajdonként,* az eleven munkával önállóan szembelépő létezési módként, szintúgy magáért-való *értékként* jelenik meg; hogy a munka terméke, a tárgyiasult munka magától az eleven munkától saját lelket kapott és vele szemben *idegen hatalomként* telepedik meg."[66]

6. *A felszabadult munka és az önmegvalósult ember*

Amikor 1972-ben két kötetben közreadták Marx Nyersfogalmazványát magyarul, a kiadó az előszóban a kézirat létrejöttére és megjelentetésére vonatkozó lényeges adatok mellett felhívta a figyelmet a kézirat leglényegesebb mondanivalójára. Így a kommunista társadalomra vonatkozóan a munkavégzéssel és szabadidővel kapcsolatos kérdésekre is, ami lényeges a munka, illetve a munkásosztály felszabadulásának megvalósulása szempontjából. Marx a mai helyzetet sejtette meg (és nem fordítva: a mai helyzetből tulajdonítjuk neki) azt, hogy a munka tartalmának változása, a szabadidő növekvő jelentősége és a munkavégzés társadalmi meghatározói a mindinkább termelőerővé váló tudománnyal egyre szorosabban kapcsolódnak, forrnak össze.

A szerkesztők felhívják a figyelmet arra, hogy a Nyersfogalmazvány számos fejtegetése a kapitalizmust felváltó új társadalomról kiegészítésül szolgálhat *A tőké*ben foglaltakhoz. „A kommunista társadalombeli munkát Marx mint közvetlenül társadalmi munkát jellemzi: a kollektív termelés feltételei között az egyes egyén munkája eleve mint társadalmi munka jelenik meg. Marx a kéziratban rávilágít arra — hívják fel a figyelmet a szerkesztők —, hogy a kommunista társadalomban az idővel

való gazdálkodás és a munkaidőnek a termelési ágak közötti tervszerű elosztása sokkal magasabb fokon érvényesülő törvény, mint a kapitalizmusban. A munka vizsgálata során a kézirat nagy figyelmet szentel a szabad idő problémájának. Az utópikus szocialista felfogással szemben Marx nézete az, hogy a munka a kommunista társadalomban nem játékká, hanem elsőrendű életszükségletté válik és tudományos jelleget ölt, a tudomány maga pedig mindinkább közvetlen termelőerővé válik."[67]

Ugyanerről a kérdésről Vanja Sutlić, neves hazai marxistánk a következőket állapítja meg: „A termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondásának helyébe (ami az alapvető munkamegosztáson alapszik) feltűnik most *a munkaidőn belüli öngerjesztett ellentmondás* a „munkaidő" és a „magasabb szintű tevékenység ideje" között; ez az ellentmondás „a szabadság birodalma" és „a kényszer birodalma" között támadt egy egységes időn belül, úgy mint ahogy a „tudományt" szemlélhetjük a „tudományos tevékenységen" belül. A munka szempontjából ez a *munkaidőn-belüliség meghatározó területet* („birodalmat") jelent és egyúttal csúcspontot Marx gondolatvilágában: *immanens transzcendencia*, végleges szintézis és fennakadás nélküli elv, amely *önmagát végtelenségében felülmúlva egyúttal az időben változatlanul létezik.* Általában csak *lehetővé teszi*, hogy a munka lényegéről való gondolkodásban forradalmi fordulat következzék be, ami egyben vonatkozik a munka világának *történelmi eredetére*, amely a történelmiség ereje következtében *nem az utolsó fejlődési szakasz.*"[68]

A tudománynak társadalmi termelőerőként való fokozott előretörése mindinkább időszerűvé teszi a már jóval előbb jelentkező bürokratizmus mellett a technokratizmus kérdését is. Ez utóbbi korunk sajátos talaján valósítja meg az ember ember által való kizsákmányolását, a tudás monopóliuma révén. Ez a tudás az értesülések magasabb fokú kiaknázását is lehetővé teszi. Erről az újabb keletű viszonyról, amely közvetlenül az emberek feletti hatalomban nyilvánul meg, de anyagi érdekeltség is van mögötte, V. Rus és V. Arzenšek a következőket írják:

„Az alapvető eljárás, amely lehetővé teszi, hogy a tudás az emberek feletti hatalommá és ellenőrzésükké váljon, nem más, mint a tudás fetisizálása — vagy ahogyan ezt Marx mondaná — az információk fetisizálása. Mindaddig, amíg bármilyen tudást, illetve bármilyen információt csak a felmerült problémák megoldására használnak, az nem más, mint a munkafolyamat eszköze. A csak a beavatottak által érthető, ezoterikus nyelv előre megfontolt alkalmazása és az információk úgyszólván egyeduralmi monopolizációja hatalommá alakítja őket. Az információkat leggyakrabban úgy fetisizálják, hogy szakértői véleményként tüntetik fel, vagyis mint tudományt, amelynek exkluzív jelentősége és korlátozott alkalmazási lehetősége van. Ilyen esetben a tudomány ideológiává alakul át, amely magát az információk monopolizálásával igazolja, a tudást pedig hatalommá változtatja át."[69]

Marx sohasem tévesztette szem elől azt, hogy a munkamegosztás már régen, a tőkés termelési mód megjelenése előtt is létezett, hogy az gya-

korlatilag az emberré válás folyamatának tartozéka, de mindenképp az emberi őstársadalom hajnalán kialakult társadalmi viszony. Abban az ősidőben beszélhetünk nemek közötti ún. természetes munkamegosztásról, később a falu—város viszonylatában kialakult munkamegosztásról és külön a foglalkozások, még később pedig a társadalmi jelleg alapján szervezett termelési egységek közötti munkamegosztásról. Marx számára a kommunista társadalomban megvalósuló munka felszabadulása szempontjából nem merült fel a munkamegosztás gondolata olyan értelemben, hogy autonomizálódhatna az egyén és társadalma szempontjából.

Miloje Petrović Marx és Engels kommunista társadalomra vonatkozó előrelátásait vizsgálva, vagyis azt, hogy milyen helyzetbe kerül a munka mint emberi alkotó tevékenység és hogyan képzelik el a marxizmus klaszszikusai a munka mibenlétét az 1845—46-ban írt közös művükben, *A német ideológiá*ban (első megjelenése 1932-ben), először is hangsúlyozza, hogy az emberi tevékenység szabad munkaterületének megválasztása a kommunista társadalomban úgy történik, vagyis a munkamegosztás oly módon szűnik meg, hogy már nem tartalmazza az emberek szűk szakosított korlátok közé szorított tevékenységeit. Idézi is nézetüket, amelyet itt most bővebb változatában közlünk, azzal a megjegyzéssel, hogy a majd másfél századdal ezelőtt említett konkrét példák ma már túlságosan egyszerűnek hatnak. Ma már a közvetlen termelői munka és az alkotó szellemi tevékenység egymásra utaltsága mellett inkább az egymás át- meg átszövése jelzi milyen irányban oldódik majd fel a jövő társadalmi rendjében az egyéniség kibontakozását gátló, az emberre kívülről ráerőszakolt szűk szakosított munkamegosztás.

„. . . ameddig tehát létezik a hasadás a különös és közös érdek között, ameddig tehát a tevékenység megosztása nem önkéntes, hanem természetadta, addig az ember saját tette egy számára idegen, vele szembenálló hatalommá válik, amely őt leigázza, ahelyett hogy ő uralkodnék felette. Amint ugyanis a munkát elkezdik megosztani, mindenki egy meghatározott kizárólagos tevékenységi kört kap, amelyet ráerőszakolnak, amelyből nem tud kikerülni; vadász, halász vagy pásztor vagy kritikai kritikus, és annak kell maradnia, ha nem akarja az élet fenntartásához szükséges eszközöket elveszíteni — a kommunista társadalomban viszont, ahol mindenkinek nemcsak egy kizárólagos tevékenységi köre van, hanem bármely tetszőleges tevékenységi ágban kiképezheti magát, a társadalom szabályozza az általános termelést és éppen ezáltal lehetővé teszi számomra, hogy ma ezt, holnap azt tegyem, reggel vadásszam, délután halásszam, este állattenyésztéssel foglalkozzam, ebéd után kritizáljak, ahogy éppen kedvem tartja — anélkül, hogy valaha vadásszá, halásszá, pásztorrá vagy kritikussá válnék."[70]

Miloje Petrović helytállóan állapítja meg, hogy az ilyen értelmű munkamegosztás felszámolásával megszűnnek az ember elidegenedettségének körülményei — ami szűk körű tevékenységekben nyilvánul meg, vagyis olyanokban, amelyeket kívülről kényszerítenek reá, s amelyekből nem

törhet ki anélkül, hogy ezeket az adottságokat mint „ráerőszakoltakat" és számára „szűkre szabottakat" meg ne szüntetné.[71]

Fejtegetéseit folytatva Miloje Petrović az alábbi következtetésekhez jut: „Marx és Engels az egyén fejlődésének mércéjét a szabad tevékenység kibontakozásában látja és nem a termelőerők technikai fejlettségi fokában. Csak a kommunista társadalomban alakulnak ki azok az egyedek mint egyéniségek, akik saját termelési erőiket saját szabad tevékenységükké alakítják át. Ezáltal válnak az egyedek „emberi lényekké". Ennek köszönhetően a kommunizmus és a kapitalizmus egymástól való megkülönböztetése oly formában is történhet, hogy „a véletlen egyedeket" megkülönböztetjük a „szabad egyéniségektől", vagyis az olyan egyedektől, akik „emberi lények". Ennek a különbségnek a meghaladása valójában az ember lénye és létezése közötti összeegyeztethetetlen különbség meghaladását jelenti."[72]

Ugyanezeket a megállapításokat érvényesnek tekinthetjük a mai körülmények közepette is az ember és munkája vonatkozásában. Ezt igazolják a fejlett termelési körülmények között dolgozók körében végzett empirikus kutatások eredményei is, amit a világirodalom ismertebb forrásai alapján és azok elemzése után a már idézett V. Rus és V. Arzenšek szerzőpár a következőkben összegez: a gyakorlati tényeken alapuló kutatások, elsősorban Dürkheim hipotézisei alapján meglehetős megbízhatósággal kimutatható, hogy statisztikai adatok alapján jelentős kapcsolat létezik a munka technikai megosztása és a munkát végzők személyiségének fejlődése között. „Ezek a kutatási eredmények — hangsúlyozzák a szerzők — összhangban vannak Marxnak az elidegenedett munka meghaladására és a kollektív munkára vonatkozó felfogásával, amely alapján lehetővé kell tenni az egyed maradéktalan beilleszkedését egy átfogóbb szociális rendszerbe. A munka felszabadítása Marx szerint nem az egyed munkájának autonómiáját, hanem a munka olyan természetű integrációját jelenti, amely biztosítja az egyén teljes szabad fejlődési lehetőségét."[73]

A munkafolyamat alakulásával valamint az osztály nélküli társadalom emberének szabadságával kapcsolatban — tekintettel arra, hogy a munka technikai felszereltsége és a tudomány közvetlen kapcsolata a termelés folyamatával előtérbe hozza „az ipari termelési fegyelem" betartását és a munkafolyamat- és ügyvitelszervezés tudományos alapokon történő megvalósítását — a marxista szakirodalom gyakran idézi *A tőke* III. könyvének (Marx a kéziratot 1863 és 1867 között írta, halála után Engels egészítette ki életének utolsó évében, 1894-ben jelent meg először) ide vonatkozó megállapításait:

„... A tőke egyik civilizáló oldala az, hogy ezt a többletmunkát olyan módon és olyan feltételek között kényszeríti ki, melyek a termelőerőknek, a társadalmi viszonyoknak a fejlődése és egy magasabbrendű új alakulat elemeinek megteremtése szempontjából előnyösebbek, mint a korábbi formák, a rabszolgaság, jobbágyság stb; ... másrészt megteremti olyan viszonyoknak az anyagi eszközeit és csíráját, amelyek a társada-

lom egy magasabb formájában lehetővé teszik, hogy ezt a többletmunkát az anyagi munkának egyáltalában szentelt idő nagyobb korlátozásával kapcsolják egybe. ... A szabadság birodalma valójában csupán ott kezdődik, ahol megszűnik az a munka, melyet a nyomor és a külső célszerűség határoz meg; ez a birodalom tehát a dolog természeténél fogva túl van a tulajdonképpeni anyagi termelés szféráján. ... Az ember fejlődésével együtt bővül a természeti szükségszerűség e birodalma, mert bővülnek a szükségletek; de ugyanakkor gyarapodnak a termelőerők is, melyek e szükségleteket kielégítik. A szabadság ezen a területen csak abban állhat, hogy a társadalmasult ember, a társult termelők ésszerűen szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik ezt a természettel való anyagcseréjüket, ahelyett hogy az mint vak hatalom uralkodjon rajtuk; ezt az anyagcserét a legkisebb erőfelhasználással, az emberi természethez legméltóbb és annak legmegfelelőbb feltételek között hajtják végre. De ez még mindig a szükségszerűség birodalma. Ezentúl kezdődik az az emberi erőkifejtés, amely öncél, a szabadság igazi birodalma, amely azonban csak a szükségszerűség e birodalmán mint bázisán virágozhat ki. Az alapfeltétel a munkanap megrövidítése."[74]

A szocializmust építő társadalmak dolgozói számára saját társadalmi gyakorlatuk, de még inkább a helyesen körvonalazott távlatok szemmel tartása miatt lényegesek Marxnak ezek a fejtegetései. De természetesen hasonlóan lényegesek a kizsákmányoló osztálytársadalmak nem kizsákmányolói számára is, akik szemében igyekeznek port hinteni a fejlett etatista kapitalizmus prókátorai azzal, hogy bizonygatják: ezek a társadalmak már „tőkés fejlődésük utáni" (poszt-kapitalista) szakaszukba léptek, vagy hogy „a poszt-indusztriális", illetve a mindenkit figyelembe vevő „jóléti társadalmat" képviselik; de nem hanyagolhatók el azok az eredmények sem, amelyeket egyes fejlett tőkésországok uralkodó körei a munkásosztály lekenyerezése terén elértek. A jövendő távlat helyes körvonalazása, még ha az a szocializmus kézzelfogható építése szempontjából elég távoli is, lényeges a fejlődő országok számára is, amelyek nemrég még gyarmati jogfosztottságban sínylődtek, de mostani fejlődésüket nem hajlandók a valamikori gyarmattartók múltbeli tőkés fejlődésének útján megtenni. Vanja Sutlić, a jelenkor, a XX. század második fele adottságainak szemmel tartásával a következőképp szól „az emberi természethez legméltóbb" munkakörülményekről és a „szabadság igazi birodalmáról":

„Az ósdi metafizikai arisztotelészi és hegeli „öncélúság" alapfogalmával Marx szembehelyezi az egyszerű munkafolyamatot, amelynek alapvető kérdése *az idő és a szabadság:* az, hogy „a szabad idő", vagyis az ellenőrzetlen, a nem tervezett, nem-esszenciális, nem-természeti „a dimenzió nélküli idő" egyáltalában lehetséges-e... Mi több, *a szintézis távol tartásának szükségszerűen igényelnie kell az ősidők óta kívánt szabadságot* — a szintézis távolmaradása „tényszerű" — vagyis: a valóban végrehajtott szintézis távolmaradása. Arról a szabadságról van szó, amely alapvető indíték és kiindulópont a politikai gazdaságtan, a poli-

tika és a filozófia bírálatában, s egyben lehetőség *a munka lényegében végbemenő forradalmi fordulat* megvalósulására."[75]

A majdan megvalósuló emberhez méltó, teremtő alkotótevékenységek kapcsán jelenkorunk egy másik marxistája, Ágh Attila kidomborítja, hogy Marx felfogásában az addigiakhoz képest „mind a munkaidő, a munkatevékenység, mind pedig a szabad idő, a szabad élettevékenység fogalma radikálisan megváltozik". Majd kifejti a következőket is: „... Ahogyan tehát Marx »humanizmusa« semmiképpen sem a termeléstől elvonatkoztatott eszmény, ugyanúgy szerintünk arról sem lehet szó nála történelmileg, hogy a termelés világa és a termelő ember az emberi-társadalmi élet lényegtelen szférájává degradálódjék. Az emberi gazdagság kibontakozása mint öncél azt is jelenti, hogy az ember méltó formában térhet vissza a szükségszerűség birodalmába, a természettel való anyagcseréjéhez, s e tevékenységben nem megtagadnia kell önmagát, hanem szabad fejlődéséhez kap újabb impulzusokat. Termelés és művelődés, munkaidő és szabad idő viszonyát a marxi koncepcióban azért is kell hangsúlyoznunk, mert a szociális ricardiánusoknál — mint Marx kimutatja — még szakadék mutatkozik törekvéseik és elméleti teljesítőképességük között."[76]

A munkával kapcsolatos elidegenedésről és meghaladásáról írt könyvében a középgenerációhoz tartozó marxistáink egyike, a szarajevói Džemal Sokolović megállapítja: „Ahogyan a burzsoázia megszüntetése a munkásosztály szociális emancipációját jelentette, a politikai hatalom meghódítása viszont politikai emancipációja volt, akképpen a munkamód megváltoztatása — az elidegenedett absztrakt-kvantitatív munkának a megszüntetése — a munkásosztály gyökeres emancipációját, emberi emancipációját jelenti. A munkásosztály képtelen önmagát felszabadítani, amennyiben nem szünteti meg, nem haladja meg a helyzetét előidéző tevékenységi módot. Ez saját cselekvésének eredménye kell hogy legyen."[77]

Különben Džemal Sokolović is hangsúlyozza, hogy a munkatermelékenység fokozásának nem csak gazdasági célja van. A termelékenységet nem csupán a munka szempontjából kell vizsgálnunk.[78] A szocialista termelésben ugyanis az alapvető cél mégsem kizárólag a nagyobb munkatermelékenység és ezzel a termékek nagyobb mennyiségének az előállítása — noha kétségtelenül ez is cél, hisz lényeges feladat különösen a használati cikkek viszonylagos hiányával küzdő szocialista társadalmak esetében; s egyelőre a jelenlegi szocialista társadalmak mindegyike, ha különböző fokon is, még ilyen társadalom. Noha pillanatnyilag a jugoszláv társadalom nagy gazdasági nehézségei kapcsán a munkatermelékenység növelésének kérdése is — nem csak mint gazdasági jelentőségű, de mint társadalmi fejlődésünk szempontjából is fontos átfogó tényező — előtérbe került, ezt a kérdést mégiscsak távlati, tehát történelmi látószögből kell szemlélnünk. A munkatermelékenység növekedése alapján új előfeltételek jönnek létre az emberi tevékenység struktúrájának gyökeres megváltoztatására. A kapitalizmustól eltérően, amely szintén érdekelt a

munkatermelékenység növelésében, de rendszerével a munkatermelékenység nem szolgálja a dolgozók érdekeit, a társult termelőknek a proletariátus autodiktatúrája esetén a munkatermelékenység növekedését elsősorban saját érdekükben, önmaguk hasznára kellene fordítaniuk. Ez fokozatosan a munka felszabadulásához és a munkásosztály megszűnéséhez vezetne, míg a tőkés társadalomban a termelt javak halmozását biztosítja. Még ha a termelékenység fokozása a profit növekedése mellett a munkaidő csökkentéséhez vezet is, ez a munkásosztály és a dolgozók nyomására valósul meg, akik bérmunkásként így biztosítják munkaerejük áruba bocsátásának kedvezőbb feltételeit.

A marxizmus emberszemlélete, vagyis a marxizmus emberközpontúsága, humanizmusa általában szorosan kapcsolódik a munka felszabadítási folyamatához és megvalósulásához, még ha nem is meríti ki azt. Erről a humanizmusról írja B. Grigorjan szovjet szerző 1973-ban *A filozófia az ember lényegéről* című ontológiai monográfiájában: „A mai körülmények között az emberfilozófia akkor méltó a nevéhez, ha betölti feladatát mint az ember alkotó és forradalmi tevékenységének filozófiája, ha megalapozza a világ átalakításának elveit és módszereit. ... Az „ember-probléma" nem partikuláris, nem részleges, hanem központi probléma a marxista—leninista filozófia számára, s kulcs e filozófia struktúrájának és irányának megértéséhez. A marxista—leninista filozófia hangsúlyozza a humanista elv primátusát, ugyanakkor pedig az embert élete egész teljességében, a természeti és társadalmi lét legmélyebb alapjaihoz fűződő lényegi kapcsolatában vizsgálja."[79]

A munkaközpontú emberszemlélet, vagyis az embert „saját munkája eredményeként" értelmező felfogás kialakulásáról ad szemléletes történelmi visszatekintést Lukács György *Goethe és kora* című tanulmánykötetének Faust-tanulmányok fejezetében (előrebocsájtva, hogy Goethe Faustja és Hegelnek A szellem fenomenológiája mint a németországi klaszszikus korszak legnagyobb művészeti, illetőleg gondolkodásbeli teljesítménye, összetartozik és még létrejöttük ideje is szinte azonos):

„... Herder »ideái« már már az első nekirugaszkodást jelentették erre — figyelmeztet Lukács —, csakhogy Herdernek el kellett buknia a dialektika problémáival szembeni értelmetlenségén. Az idealista dialektikában már Kantnál és Fichténél felbukkan csírájában az individuumban lerövidítve megjelenő történelmi gondolata, Schelling a természet és társadalom történelmi folyamatát már a »szellem Odyseája«-ként fogja fel, mint annak hazatérését önmagához, és az egyes fokozatokat, amelyekben a filozófiai gondolkodás a világ érzékelésétől annak adekvát megismeréséig áthalad, úgy tekinti mint korszakot.

Mindezek a tendenciák azonban csak csírájukban vannak meg, és valóságos kiterjedésükre, konzekvens módszertani véghezvitelükre csak Hegel Fenomenológiájában jutnak el. Ebben a három összefüggő történelemkoncepció keresztezi és hatja át egymást: először az egyes ember történelmi felemelkedése a világ egyszerű érzékelésétől annak teljes filozófiai megismeréséig", másodszor az emberiség történelmi felemelkedése

legprimitívebb kezdeteitől a hegeli jelen kulturális magaslatára: a nagy francia forradalomig, annak túlhaladásáig Napóleon és ama polgári társadalom által, amely a földrengésből emelkedik fel. És végül, harmadszor, ez az egész történelmi fejlődés ebben a felfogásban magának az embernek a műve: az ember maga teremti magát munkája által. Marx e mű nagyságának karakterisztikumaként különösen kiemeli, hogy Hegel — *a munka* lényegét megragadja és a tárgyi embert, az igazi, mert valóságos embert, mint a *saját munkájának* eredményét fogja fel —."

„Ez a folyamat, Marx szerint azáltal lehetséges" — folytatja Lukács —, „hogy az ember — valóban fajtájában minden erejét... napvilágra hozza —. Ebben filozófiai általánosságban a „Faust" problémájának megformulázása is benne rejlik. Hogyan jönnek létre az egyes emberben az emberi nem eme erői, hogyan fejlődnek, milyen akadályokat küzdenek le, milyen sorsot szenvednek el, hogyan hat ki az emberre a természetileg és történelmileg-szociálisan adott világ, mint tőle független valóság, és milyen módon lesz egyszersmind önmaga termékévé vagy (a természet esetében) tárgyává a saját önmagát teremtő tevékenységének, hol van ennek az útnak kiindulópontja és hova vezet —: ez a „Faust" témája."[80]

Gáll Ernő romániai szerző 1972-ben megjelent könyvében az ember és a társadalom humanizálásának folyamatáról a következő módon ír: „... Marxnál az ember és a világ *humanizálása* elválaszthatatlan egymástól. Az elidegenülés alól felszabaduló ember saját tevékenysége termékeként, e tevékenység objektivizálódásaként ismeri fel a tárgyi világot. Ez a humanizált világ annyiban válik a totális ember hazájává, amennyiben — az elidegenülés megszűntével — az ember elsajátítja e világ történelmileg kialakult teljes gazdagságát és ezáltal önmagát is gazdagítja."[81]

Ezt a jövőbe tekintő és megvalósítható szocialista humanizmust, mint reális humanizmust az idősebb korosztályhoz tartozó hazai marxistánk, a belgrádi Vuko Pavičević, saját tapasztalatainkat és társadalmi elvárásainkat is kifejezve, 1977-ben megjelent tanulmánykötetében a következőképp írja le: „Ezért terjesztették ki a szocialisták — a proletariátusnak — tehát az oknak az ideológusai, akik munkaerejükön kívül mással nem rendelkeznek — követelésüket az emberek szociális-gazdasági egyenlőségére is, vagyis megfogalmazták a magántulajdon megszüntetésének és a termelőeszközök közös tulajdonának követelését. Ezzel a humanizmus, a szocialista humanizmus reálissá válik. Ez a humanizmus magában foglalja azt a követelést is, hogy az emberek megszabaduljanak a gazdasági és minden más kizsákmányolástól. De a szocialista humanizmus a nemzetek egyenlőségének és egyenjogúságának megvalósulására is törekszik. ... A szocialista humanizmus tehát elveti valamely nemzetnek vagy fajnak más nemzetek vagy fajok feletti bármilyen dominációját."[82] Majd hozzáfűzi még a következőket is: „A humanizmusnak ez kétségtelenül az *emberi öntudat* az alapja, vagyis az embernek önmagáról mint a világ sajátos lényéről alkotott tudata, amely képes a természet

fölé emelkedni és egy sajátos emberi viselkedést megvalósítani. ... éppen ennek, az emberi méltóságnak a nevében követelte Marx, hogy minden olyan viszonyt romboljanak le, amelyben az ember megalázott és megvetett lényként jelentkezik. ... Az embernek megadatott a *lehetőség*, hogy az emberi *egyenrangúság* és a másik ember méltósága elismerésének elvei alapján viselkedjen. Ebben a *lehetőségben* gyökereznek a humanista elvek ontológiai alapjai is. A humanizmus éppen azért helyénvaló, mert megfelel az emberi lehetőségeknek, amelyet természetesen csak az emberi tevékenység válthat valóra."[83]

Nem véletlenül idéztük a már elhunyt Veljko Pavičevićet, aki a szocialista humanizmus megvalósításának lehetőségéről írva távol áll bármilyen „törvényszerű" társadalmi determinizmustól. Marx halálának centenáriuma kapcsán 1984-ben Rade Kalanj szerkesztésében megjelent egy tanulmánykötet, a marxizmus jelenkori kérdéseiről, amelynek előszavában Kalanj kitér erre a kérdéskörre is. Nevezetesen arra, hogy a 60-as években előretört a marxizmus pozitivista értelmezése, és egy sajátos hibridet alakított ki a szociológiai strukturalizmussal. Ez a jelenség R. Kalanj szerint egyfajta „válasz volt a marxizmus antropológiai ideologizálására, amely Marxot „elméleti antihumanistának" kiáltotta ki. Ezáltal ismételten igen jelentős vita indult meg Marxról, amely elméletinek tűnhetett, de lényegében a marxizmus alapján való cselekvésről szólt; arról, hogy ez a cselekvés vajon pusztán zárt struktúrákon belül történhet-e, vagy ez a tevékenység nyitott történelmi, ami azt is jelenti, hogy emberi, hogy lehetőségek felé irányul."[84] Szerintünk nyilvánvaló, hogy ez utóbbiról van szó.

7. *Jugoszláv nézetek és tapasztalatok az emberi szabadság megvalósításáról*

Jugoszlávia forradalmi munkásmozgalma tudatosan kezdeményezi az ember felszabadulásának intézményesített keretek közé helyezését — fogalmazhatunk úgy is, hogy az alkotmány részeit helyettesítő törvény és az alkotmány tételes rendelkezéseivel előírt formák kötelező megvalósítását — amit 1950-ben, tehát a háború befejezése és az aránylag békés körülmények között megvalósuló szocialista építés ötödik évében kezdtünk meg. Ennek a tudatos eltökéltségnek az alapja a sztálinista rendszer társadalmi eltorzulásának bíráló értékelése és a torzulásokat kiváltó okoknak, a bürokratikus társadalmi erők dölyfös önkényuralmának feltárása volt. Az eszmei vezérfonal ebben az esetben is alapvető marxi elképzelés volt és a munkásosztály cselekvőképességének és erejének kibontakoztatására, a szocialista társadalmi viszonyok kialakítására és önfelszabadítására irányult, arra, hogy önmagát mint osztályt és az egész társadalmat felszabadítsa. Ez az önfelszabadítás — röviden: a munka felszabadításaként emlegetjük mint folyamat a jövendő kommunista, osztály nélküli társadalomhoz vezet, amely maga nem egy

adott társadalmi állapot, nem egy merev társadalmi alakzat. Ennek a felismerésnek és tudatosan vállalt eltökéltségnek alapján került sor az önigazgatás intézményesített formáinak bevezetésére. Bevezetését kezdettől fogva mint társadalmi folyamatot kezeltük, amely mindinkább átfogó társadalmi viszonyként teljesedik majd ki. E folyamat és a szocializmus mint két társadalmi rendszer közötti átmeneti állapot lényeges és külön felelősségteljes szerepet tölt be számos ellentmondás idejében való felismerése és az adott időszakban rendelkezésünkre álló társadalomtudományi ismereteik megfelelő alkalmazása révén abban, hogy a proletariátus forradalmi élcsapata és az összes dolgozók szervezett szocialista társadalmi tudatát kifejező tényezők fejlődjenek, a proletárdiktatúra állami szervei elhaljanak, az információk az érdekeltekhez gyorsan és megfelelő alakban eljussanak, hogy a tudomány fejlődjön és eredményeit számbavegyék a megfelelő döntéshozatal alkalmával és általában, a termelés, a munkaszervezés valamint a társadalmi termelőerők a lehető leghatékonyabban fejlődjenek.

Erről az eltökéltségről Edvard Kardelj utolsó befejezett esettanulmányának bevezető részében a következőket írja: „Az embernek sem az állam, sem a rendszer, sem a politikai párt nem adhat boldogságot. Az ember csupán csak önmaga teremtheti meg boldogságát. A szocializmus élenjáró erőinek és a szocialista társadalomnak ezek szerint csupán egyetlen céljuk lehet, hogy az adott történelmi pillanat kínálta lehetőségek szerint teremtsenek olyan feltételeket, amelyek között az ember minél szabadabb lehet egyéni vonatkoztatásában és tevékenységében, s a termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján szabadon dolgozhat és teremtheti meg önnön boldogságát. S ez az önigazgatás."[85]

A valóságos társadalmi történésekben az önigazgatásnak mint átfogó társadalmi viszonyrendszernek a kialakítását célzó irányvétel, ha nem is tematikailag kiragadva, de követve az általános és lényeges marxista útmutatásokat, mint folyamat, nálunk már jóval korábban jelen volt. Ezért említi meg 1975-ben Kardelj, hogy „az önigazgatás természetesen nem a jugoszláv elmélet és gyakorlat találmánya". (...) „Az önigazgatás nálunk a népfelszabadító háború idején született, s kezdettől fogva a szocialista forradalom egyik tényezője és formája volt."[86]

Az önigazgatásról mint a munka felszabadításának Jugoszláviában alkalmazott formájáról, illetve fejlesztéséről tudni kell azt, hogy nem véletlenszerűen történt, és nem fűztek hozzá illúziókat — legalábbis nem a kezdetkor a kezdeményező legfelelősebb testületek tagjai és vezető tisztségviselői, sem pedig a tudományos élet képviselői. Ezt az illúziómentes, de kitartó és hátrálás nélküli irányvételt (mely egész társadalmunk eltökéltsége) a munkásosztály és a többi dolgozó mint politikai irányelvet és mint mindennapi gyakorlatot egyaránt elfogadta, átérezve forradalmi fejlődésünk e meghatározó vívmányának jelentőségét — éppen ezért ilyen értelemben fejti ki tevékenységét.

Ennek bizonyságául emlékeztetünk az 1950-es alkotmányerejű törvény megindoklásának bevezető részére, amelyet akkor mint kormányelnök,

Tito terjesztett a Szövetségi Képviselőház elé. A törvényt megelőzően 1949 decemberében és 1950 januárjában az ország minden részében a köztársasági kormányok, illetve Vajdaság és Kosovo központi (hatósági) végrehajtó szervei a megfelelő szintű szakszervezeti vezetőségekkel egyetértésben kijelölték azokat az ipari, megzőgazdasági, kereskedelmi és szállító állami vállalatokat (nem csak példásan működő vállalatokra esett a választás), amelyekben kísérleti munkástanácsokat létesítettek a későbbi törvény hatáskörével felruházva. Miután bebizonyosodott, hogy a munkástanácsok valóban teljes egészében megfeleltek az elvárásoknak, csak akkor került sor a törvény előterjesztésére, mégpedig 1950. június 26-án.

Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy Az állami gazdasági vállalatoknak és felsőbb fokú gazdasági egyesüléseknek a munkások által való igazgatásáról szóló törvény jelentőségével az ország vezetősége teljes egészében tisztában volt; Tito a törvényt előterjesztő megindoklásában „történelmi cselekedetnek" minősítette és kidomborította a törvényes rendelkezés „mély társadalmi értelmét". A bevezetőben Tito megállapította: „A termelőeszközök államosításáról szóló törvény meghozatala után ennek a törvénynek a meghozatala lesz a Népszkupstina legjelentősebb történelmi cselekedete." Tito kormányelnök hangsúlyozza a törvényjavaslat megindoklásában a munkásigazgatással kapcsolatban, hogy „a gyakorlatban való megvalósítása" társadalmi folyamat, amely „a szocialista termelési viszonyok egész programját" felöleli.

A munkaközösségeknek a munkások által való igazgatását előíró alkotmányerejű törvény megindoklásában 1950. június 26-án Tito elnök az akkori szövetségi kormány nevében kifejti a következőket: „... A termelőeszközök államosításával még nem valósult meg a munkásmozgalomnak az a mozgósító jelszava, hogy a — a gyár a munkásoké —, ugyanis — a gyár a munkásoké, a föld a parasztoké — nem valami elvont propagandajelszó, hanem súlyos tartalma és mély értelme van. Ez a jelszó tartalmazza a szocialista termelési viszonyok egész programját mind a társadalmi tulajdont illetően, mind a dolgozók jogait és kötelességét illetően. Tehát ha valóban szocializmust akarunk építeni, ezt a jelszót meg lehet és meg kell valósítanunk a gyakorlatban."[87]

Kardelj az 1975 szeptemberében megtartott nemzetközi tudományos értekezleten elhangzott beszámolójában az akkor már harmadik évtizedében levő önigazgatás fejlesztéséről kertelés nélkül kifejtette, hogy ezen a téren „... nálunk nem csak előrehaladás volt tapasztalható, hanem ingadozás, sőt megtorpanás és elferdülés is". Ez is bizonyítja, hogy a szocialista viszonyok elmélyítése nem haladhat általában szakadatlanul, csak felfelé ívelő vonalon, mint ahogyan magának a szocializmusnak a létezése és építése sem lehet konfliktus nélküli társadalmi folyamat. Ezzel kapcsolatban — mintha egyben a 80-as évek gazdasági és társadalmi megtorpanásait is előrevetítette volna — Kardelj a következőket mondja: „Az általunk elért jelentős sikerek ellenére sem mondhatjuk, hogy az önigazgatás hazánkban egyenesen felfelé ívelő vonalon haladt. E fejlődést

korlátozza társadalmunk gazdasági fejlettségének viszonylag alacsony szintje, társadalmunk belső szerkezetének, hazánk nemzetközi helyzetének megannyi más objektív tényezője, s ez mind együttvéve hatással van az önigazgatás fejlődésének ütemére és irányára a mindennapi gyakorlatban. Az önigazgatás fejlődési útján ezért nálunk nemcsak előrehaladás volt tapasztalható, hanem ingadozás, sőt megtorpanás és elferdülés is."[88] Vagy ezt megelőzően: „... A szocialista önigazgatás így kiterjedt joggá és nagy felelősséggé válik. Az ember ilyen társadalmi helyzetben egyúttal serkenti a társadalmi környezet demokratizálását és humanizálását is. Mi tudatában vagyunk annak, hogy ez hosszan tartó társadalmi, történelmi folyamat, amelynek előrehaladása nemcsak az emberek progresszív törekvésétől és társadalmi tudatuk szintjétől függ, hanem egész sor olyan objektív természetű tényezőtől is, amelyek döntő módon meghatározzák e társadalmi fejlődés jellegét és ütemét. Az önigazgatású szocialista társadalom építése pedig szükségszerűen olyan folyamat, amely nem egyenletesen felfelé ívelő vonalban halad, hanem görcsös, konfliktusok és megtorpanások közepette is."[89]

Szocialista társadalmi fejlődésünk minden egyenetlensége ellenére, az összes objektív és szubjektív akadály valamint az időnként jelentkező „görcsök, konfliktusok és megtorpanások" ellenére is kétségtelen, hogy Jugoszlávia egész társadalma az önigazgatás elmélyítése és kiteljesedése útján szándékozik a szocialista viszonyokat továbbfejleszteni és a társadalmunkban még szükségszerűen jelenlevő osztályjellegű „szeplőket" fokozatosan eltüntetni. Ez az elkötelezettség nem csak hosszan tartó folyamat, hanem nagyfokú éleslátást, rátermettséget és a rendelkezésünkre álló szocialista erők szoros összefogását és mozgósítását követeli meg.

Elvi elhatározásaink minden kétséget kizáróan egyértelműen a szocialista önigazgatás fejlesztésére köteleznek, olyannyira, hogy az önigazgatás kétségbevonása és az önigazgatásellenes tevékenység tételes jogi rendelkezéseink értelmében üldözendő bűncselekmény. A szocialista társadalmi életünk mindennapjai által felvetett kérdéseket kell ennek alapján megfelelő módon megválaszolni és megtalálni a járható utat, felfedni és életre hívni a megvalósítható megoldásokat. Ez viszont az önigazgatás építése negyedik évtizedének távlatából is ítélve (még ha figyelembe vesszük, hogy történelmi léptekkel mérve a szocialista önigazgatásnak, mint átfogó társadalmi viszonynak a megvalósításában még csak az elején tartunk) még sok kitartást, rátermettséget igényel, és az önigazgatók tömegének alkotó hozzáállását követeli meg.

A társadalmi tulajdonon alapuló jugoszláv szocialista társadalmi viszonyainknak, további fejlődési irányzatunknak a megfogalmazására két, aránylag nagy időközben keletkezett, mérvadó okmányból idézett szövegrészlettel szándékozzuk érzékeltetni az önigazgatás melletti általános elkötelezettségünket. Az önigazgatás mély szocialista jellege és lehetőségei alapján ezekből kiviláglik a szocialista „társadalmasult ember" alapvető tartalmi értéke is. Az egyik ilyen mérvadó szöveg az 1958 áprilisában — tehát az önigazgatás intézményesített formában való

megvalósításának első évtizedében — meghozott JKSZ programja, amely mint minden program, hosszabb távra szól. A másik mérvadó megfogalmazás az 1974-ben — tehát az önigazgatás megvalósításának harmadik évtizedében — meghozott dokumentum, a Jugoszláv SZSZK Alkotmánya. Az alkotmány elsősorban a közvetlenül megvalósított és megvalósítandó meghagyásokat tartalmazza. Alkotmányunk azonban a „rugalmas" alkotmányok típusához tartozik — vagyis nem csak a meglevőt tükrözi mereven, nem is programszerű, amelynek rendelkezései csak hosszabb távon valósíthatók meg — s ezért tartalmaz olyan elemeket is, amelyek a meglevő viszonyok távlatára is rámutatnak, olyanokra, melyek csak fokozatosan valósíthatók meg. Ilyen például a szocialista önigazgatásnak, mint átfogó társadalmi viszonynak a kiterjesztése is.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja a szocialista önigazgatást, mint a társult termelőknek a társadalmi tulajdon alapján végzett munkáját határozza meg, függetlenül attól, hogy a társult munka rendszerét csak másfél évtizeddel a program meghozatala után vezettük be. A JKSZ programja többek között így fogalmazza meg szocialista önigazgatásunk lényegét: „A társadalom minden történelmi formáját meghatározott társadalmi viszonyok jellemzik. Ezek közül az alapvető — az emberek viszonya a termelésben és a társadalmi termék elosztásában. A szocializmus új társadalmi viszonyokat teremt, amelyek lényegesen különböznek a kapitalista társadalmi viszonyoktól... A szocializmus társadalmasított termelőeszközökön alapuló társadalmi rendszer, amelyben a társadalmi termelést az egyesült közvetlen termelők igazgatják, amelyben az elosztás a „mindenkinek munkája szerint" elve alapján történik, és amelyben — az osztályjegyeit maga is változtató munkásosztály vezetése alatt — valamennyi társadalmi viszony fokozatosan megszabadul az osztályellentétektől és az ember ember által való kizsákmányolásának valamennyi elemétől."[90]

A JSZSZK 1974-ben meghozott alkotmánya a tételes meghagyásokat megelőző részében az Alapelvek III. c. fejezetben a következő megállapításokból indul ki: „A társadalmi tulajdon, mint a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok emberek közötti kifejezője, alapja a szabad társult munkának és a munkásosztály uralkodó helyzetének a termelésben és a társadalmi újratermelési viszonyok összességében, valamint alapja a saját munkával szerzett személyi tulajdonnak is, amely az ember szükségleteinek és érdekeinek kielégítését szolgálja.

A társadalmi tulajdonban levő termelőeszközök mint a társadalmi munka és a társadalmi újratermelés elidegeníthetetlen közös alapja, kizárólag a dolgozók személyi és közös szükségleteinek és érdekeinek kielégítése, valamint a szocialista társadalom és a szocialista önigazgatási viszonyok anyagi alapjának a fejlesztése céljából végzett munkát szolgálják. A társadalmi tulajdonban levő termelőeszközöket, ideértve a bővített újratermelés eszközeit is, az eszközöket használó társult dolgozók saját érdekükben és a munkásosztály valamint a szocialista társada-

lom érdekében közvetlenül igazgatják. E társadalmi funkció megvalósításáért a társult dolgozók egymásnak és az egész szocialista közösségnek felelősek... A társadalmi munkatermék elsajátításának és a társadalmi eszközök igazgatásának egyetlen alapja az emberi munka."[91]

Nem kétséges, hogy a szocialista önigazgatás lényeges tartalmi részét, a munka felszabadulásának folyamatát és a szabad alkotó emberek társulásán alapuló osztály nélküli társadalom létrehozását, még Marx és Engels nézetei és felfedezései alapozták meg. Természetesen, Marx távlata a XIX. század húszas éveiben megindult ipari forradalomból indult ki, ennek alapján tekintett — kellő óvatossággal — a jövő osztály nélküli társadalmának kialakítására, a szabad emberek és felszabadult alkotó tevékenységük társadalmának megteremtésére. Ezek az alapvető nézetek és társadalomtudományi felfedezések továbbra is érvényesek, és értékes útmutatást képviselnek. De a marxizmus nem zárul le Marx tudományos nézeteivel és eredményeivel. Mint nyitott tanítás a jelenkori nagy technológiai-tudományos előrelépésének idején is újabb meglátásokkal, de új ingadozásokkal és tévhitekkel is gyarapszik. Erre vonatkozóan 1968-ban — amikor még a tőkés világban dívott a „technológiai optimizmus", és amikor Herbert Marcuse, a német származású amerikai szociológus, elsősorban az értelmiség és az ifjúság körében hirtelen nagy népszerűségre tett szert — Veljko Vlahović kifejti: „A tudomány és a kritikai filozófia közötti szakadás megnyilvánulásai részben a kapitalista társadalom alapjaiban létező objektív ellentmondásokról szóló marxista tézis tagadásán és annak az álláspontnak a hallgatólagos elfogadásán alapulnak, hogy manapság lehetetlen a kapitalizmus gazdasági-társadalmi alapjait bírálni, mert úgymond »egységes egészről« van szó, ami csak kívülről, csak a filozófia segítségével változtatható. Ezt a nézetet erősíti meg az az álláspont is, amely szerint a még csak születőben levő szocialista társadalomban nincsenek ellentmondások. ... Ezen az alapon kerül azután sor arra, hogy a szocialista forradalmakat a tudományos-műszaki forradalomtól különválasztva tárgyalják, hogy különválasztják a minőségi eredményeket a mennyiségiektől, a határozatokat a megvalósításuktól, a korszerű társadalom eszközeinek ésszerűsítését a szélsőségesen irracionális céloktól stb. ... Egyre világosabbá válik, hogy a magánjellegű előnyök növekedése a tudományos-technikai forradalom eredményeként mindjobban összeütközésbe kerül e forradalom társadalmi jellegével, amely a magán- és a társadalmi érdek fokozottabb összehangolása irányában hat."[92]

Az itt idézett fejtegetéseit megelőzően, Veljko Vlahović világosan kifejti nézetét a munkásosztállyal és forradalmi élcsapatával kapcsolatban, amely kérdés körül ma is, de különösen a 60-as évek végén sok zűrzavaros, magát marxistának feltüntető álláspont jelentkezett. Erre vonatkozóan mondja Vlahović: „Térjünk ismét vissza Marcuse-hoz. Ő nem a termelési viszonyok megváltoztatásában látja a megoldást, hanem a termelésen kívüli tevékenységben, a senki által nem ellenőrzött szabad, el nem idegenített munka hatásában. Ezt veszik alapul azok az elméletek,

amelyek a megoldást a munkásosztálytól különvált egyes csoportok részleges forradalmasításában keresik. A megoldást tulajdonképpen a munkásosztály politikai szervezettségének tagadásában is keresik. A mi harcunk az önigazgtói szocializmusért nem csak azt a marxi tézist igazolta, hogy a párt nem helyettesítheti az osztályt, hanem a másikat is, amely szerint a munkásosztály, ha nincs saját pártja, nem lehet a forradalmi harc szubjektuma. A fejlettebb önigazgatásért folyó harc feltételei között a pártnak sokkal nagyobb az összekötő, de a korrigáló szerepe is a tömegtudat meg a társadalmi viszonyok lemaradása és a tudományos gondolkodás felgyorsuló fejlődése között. ... Az egyenetlenség felfedi a különböző lehetőségeket is ezekben a folyamatokban, amit egyébként a gyakorlatra váltásának új szakaszát nyitja meg, és lehetővé teszi, hogy a tudományos gondolat az új gyakorlatból merítsen."[93]

Ez a társadalomtudományi kihívás, de a szocialista viszonyok elmélyítésének viszonylag újszerű társadalmi gyakorlata is, amelyet a szocialista önigazgatás fejlesztése képvisel, sok ellenkezést, megütközést és kételyt ébreszt azokban, akik begyöpesedett gondolkodásmódhoz szoktak, vagy akik tudatosan vagy tudatlanul osztályelkötelezettségüknél fogva képtelenek kellő kritikai hozzáállást tanúsítani a jugoszláv társadalmi gyakorlat és elmélet iránt, de magának a társadalmi folyamatoknak és különféle elméleti elgondolásoknak a valóban tudományos értékelésekor is. Ezekről írta Kardelj 1975-ben a következőket:

„Az olyan emberek számára, akik mindenkor készek a meglevő állapotokat, a dolgok fennálló rendjét védelmezni, az önigazgatás utópia és anarchia. Azok számára viszont, akik a mai világ ellentmondásaiból szocialista és demokratikus módon keresik a kiutat, az önigazgatás az ilyen progresszív kiút egyik lehetősége, mások számára meg történelmi szükségszerűség. A mi számunkra, akik elköteleztük magunkat a szocialista önigazgatású rendszer létrehozása mellett Jugoszláviában, az önigazgatási rendszer nem más, mint *a mi társadalmunk* mindennapi gondunk, amellyel együtt élünk; feladat és cél, amely előttünk lebeg. Nem kívánom eszményíteni az önigazgatás fejlesztésében elért sikereinket. Mégis úgy vélem, hogy komoly sikereket értünk el. Mindenesetre, az önigazgatás immár nem elképzelés csupán és a szocialista felfogás haladó törekvése. Ez ma már gyakorlat, egyszersmind társadalmi valóság, ... és folyamatosan fejlődik. Ez újabb bizonysága annak, hogy az önigazgatás nem valamiféle szubjektivista ideológia peremjelensége, sem valamilyen politikai konstrukció, hanem a szocializmus fejlődésének egyik törvényszerűsége."[94]

Nem kétséges, hogy gazdasági nehézségeinknek a 80-as években való feltornyosulásával egyidejűleg a szocialista társadalmi viszonyok fejlesztése terén is megtorpanás következett be. Ez, noha még csak előjelként —, de nyilvánvalóvá vált, a jelenlegi alkotmány által meghatározott politikai rendszer továbbfejlesztése során. Ezért Kardelj már 1973-ban, politikai rendszerünk fejlődési irányairól szóló tanulmányában meghatározza azt a három fő irányt, amelyen haladva „bírálólag felül kell vizsgál-

nunk politikai rendszerünk jelenlegi állapotát" és amelyen „célravezető intézkedésekkel tágabb körben kell fejlesztenünk és szilárdítani a demokratikus viszonyokat".[95] Ez időközben már sokkal kedvezőbb gazdálkodási feltételek közt részben megtörtént. A nyolcvanas évek elejének megfelelő komoly gazdasági és a társadalmi viszonyok terén általában tapasztalt nehézségek szemmel tartásával sokkal átfogóbb elemzést végeztek és ennek alapján intézkedések sorának javaslatára került sor, amelyek nem érintik az alapvető alkotmányos rendelkezéseket, de várhatóan hathatós javításokat eredményeznek majd.

Ennek az elemzésnek az összesítése 1986 elején került közvitára és még ez év során politikai rendszerünk nem is egy összetevőjének fejlesztése várható. Ebből az elemzésből idézünk néhány alapvető megállapítást. A Szövetségi Társadalmirendszer-ügyi Tanács, amely mint illetékes testület ezt a munkát elvégezte, összesítésében többek között megállapítja: „2. A politikai rendszer működésének néhány lényeges összetevőjében nem érvényesülnek kielégítő módon az alapvető alkotmányos álláspontok.

Nem valósítottuk meg és nem fejlesztettük az alkotmánnyal kijelölt társadalmi-gazdasági előfeltételeket, de maga a politikai rendszer sem járult hozzá kellőképpen az önigazgatási termelési viszonyok gyorsabb és teljesebb fejlődéséhez. Ennek következtében nagyfokú aránytalanság alakult ki a munkásoknak a társult munkában és a társadalom egészében alkotmánnyal kijelölt, illetve a társadalmi gyakorlatban elfoglalt helyzetek között, ami bizonyos kérdések esetében más súlyos társadalmi összetűzés jellegét ölti. Az ilyen összetűzések okait sürgősen meg kellene szüntetni, hogy kialakíthassuk a szocialista önigazgatási rendszer szilárdságát és hatékony működését.

Az ilyen ellentmondások következményeként és megnyilvánulásaként maradtak meg az *etatista viszonyok a társadalmi újratermelésben,* ami továbbra is jórészt kívül esik a társult munkások, önigazgatási szerveik döntésrozatalán a társultmunka-szervezetekben, illetve a társult munka szélesebb egyesüléseiben és a társadalom egészében a küldöttrendszer intézményeiben."[96]

Külön jelentősek azok a megállapítások, amelyek a társadalmi-politikai szervezetek tevékenységére vonatkoznak mint a társadalmi fejlődés döntő tényezőire.[97] Nevezetesen ezek az önigazgatási érdekek pluralizmusának és szintézisének kifejezőiként jelentkezve lényegesen hozzájárulhatnak ahhoz, hogy „kifejezetten előtérbe kerüljön a munkásosztály történelmi érdeke valamint a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága".

[44] Predrag Vranicki: Predgovor, Karl Marx i Friedrich Engels: Rani radovi, Izbor: Kultura Zagreb, 1953., 26. o.

[45] MEM, 34. kötet, levelek 1875—1880. (Engels levele August Bebelhez, 1875. október 12.); Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975., 153. o.

[46] Karl Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Budapest, 1970., 77. és 78. o.

[47] Uo. 68. o.

[48] MEM. 4. kötet, 1846—1848. (Karl Marx és Friedrich Engels: A Kommunista Párt kiáltványa. 1848 februárja), Budapest, 1959., 447. o.

[49] MEM, 6. kötet, 1848—1849 (K. Marx: Bérmunka és tőke. „Neue Rheinische Zeitung", 1849. április 5., 6., 7., 8. 11. sz.), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1962., 389—390. o.

[50] Veljko Rus i Vladimir Arzenšek: Rad kao sudbina i kao sloboda. Podjela i alijenacija rada. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., 293. o.

[51] Uo. 293. o.

[52] Gajo Petrović: Filozofija i revolucija. Naprijed, Zagreb, 1973., 94. o.

[53] MEM, 34. kötet, Levelek 1875—1880. (Marx és Engels August Bebelhez, Wilhelm Liebknechthez, Wilhelm Brackéhoz és másokhoz, Lipcsébe, keltezés: London, 1879. szeptember 17—18.), Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1975., 403. o.

[54] Karl Marks: Rezultati neposrednog procesa Proizvodnje. Rukopis neobjavlyene Šeste glave Prve knjige, „Kapitala". Izdavački centar Komunist Beograd, 1977.

[55] Uo. 76. o.

[56] Uo. 17—18. o.

[57] Uo. Vera Pilić: Előszó XXVI—XXVII. o.

[58] MEM, 17. kötet, 1870—1872. (Karl Marx: A polgárháború Franciaországban. Első fogalmazvány, A kommün jellege), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968., 502. és 505. o.

[59] Ágnes Heller: Marx i modernost. Megjelent a Rade Kalanj szerkesztésében kiadott tanulmánykötetben: Marx nakon 100 godina (Globus, Zagreb, 1984.) címmel, 187 o.

[60] MEM, 23. kötet, A tőke. I. könyv. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967., 81., 82—83. o.

[61] MEM, 20. kötet, Eugen Dühring úr tudomány-forradalmasítása — A természet dialektikája. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974., 279. o.

[62] Karl Marx: Értéktöbblet-elméletek. (A tőke IV. tervezett könyve), Harmadik rész, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963., 476—477. o.

[63] Lásd magyar nyelvű fordításban: Smith Ádám; Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól (Kautz Gyula előszavával), Második olcsó kiadás, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1899. — Szerbhorvát nyelven: Adam Smit: Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda (fordította és az előszót írta: Marijan Hanzeković), Kultura, Beograd—Zagreb, 1952., 1970.

[64] MEM, 3. kötet, 1845—1846. (Karl Marx: Tézisek Feuerbachról), Budapest, 1960, 10. o.

[65] Veljko Vlahović: Fegyver és eszme (Az elidegenedés jelenségéről) Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982., 163. o.

[66] Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. (Nyersfogalmazvány), 1857—1858. Első rész, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972., 338. és 339—340. o.

[67] Uo. IX. o.

[68] Vanja Sutlić: Praksa rada kao znanstvena povjest. Ogledi uz filozofijsko ustrojstvo Marxove misli. Edicija časopisa „Kulturni radnik", Zagreb, 1974., 257. o.

[69] Veljko Rus i Vladimir Arzenšek: Rad kao sudbina i kao sloboda. Podjela i alijenacija rada. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., 190. o.

[70] Karl Marx és Friedrich Engels: A német ideológia. A legújabb német filozófia kritikája képviselőinek: Feurbachnak, B. Bauernak és Stirnernek személyében és a német szocializmus kritikája különböző prófétáinak személyében, Magyar Helikon, Budapest, 1974., 43. o. — A német ideológia magyar fordításban megjelent még a MEM sorozat 3. köteteként (Budapest, 1960.), de az I. Feuerbachról szóló fejezet (19—80 oldal) nem teljes ebben a kiadásban.

[71] Miloje Petrović: Komunizam i rad. Prilog Marksovoj utemeljenju ljudske zajednice, Beogradska knjiga, Beograd, 1984., 59. o.

[72] Uo. 64. o.

[73] Veljko Rus és Vladimir Arzenšek idézett könyve, 139. o.

[74] MEM, 25. kötet, A tőke, III. könyv (Karl Marx: A tőke, A politikai gazdaságtan bírálata. Harmadik kötet, III. könyv, A tőkés termelés összfolyamata), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974., 772—773. o.

[75] Vanja Sutlić: Praksa rada kao znanstvena povjest. Idézett kiadás, 38. o.

[76] Ágh Attila: A termelő ember világa. A polgári politikai gazdaságtan emberfelfogásának marxi kritikája. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979., 274—275. o.

[77] Džemal Sokolović: Rad i samootuđenje. Prilog Marxovoj kritici rada. IRO „Veselin Masleša", Szarajevó, 1980., 228. o.

[78] Uo. 229—230. o. Erről a szerző A tőke koncentrációja és a munka társítása című szerbhorvát nyelven 1976-ban megjelent tanulmányában részletesebben értekezik (a zágrábi Politička misao című folyóirat, 1976., 2—3. szám).

[79] B. Grigorjan: A filozófia az emberről (első orosz nyelvű kiadás 1973-ban), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976., 221. o.

[80] Lukács György: Goethe és kora (Faust-tanulmányok). Hungária Könyvkiadó, Budapest (kiadási év valószínűleg a 40-es évek második fele), 147—148. o.

[81] Gáll Ernő: A humanizmus viszontagságai (Homo humanus). Politikai Könyvkiadó, Bucuresti, 1972., 250—251. o.

[82] Vuko Pavičević: Ogledi iz humanizma. Radnički univerzitet „Radivoj Ćirpanov", Novi Sad, 1977., 48—49. o.

[83] Uo. 52—53. o.

[84] Szerzők csoportja: Marx nakon 100 godina. Rade Kalanj szerkesztésében és előszavával, Globus, Zagreb, 1984. XVI. o.

[85] Edvard Kardelj: A szocialista önigazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977., 8. o.

[86] Edvard Kardelj: Szocialista önigazgatás. Válogatás E. Kardelj műveiből (Az önigazgatás a szocialista társadalom fejlődésének egyik törvényszerűsége. 1975.), Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976., 396. o.

87 Josip Broz Tito: Beszédek és cikkek. 1950. II. 18—1951. III. 3., 5. kötet, Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1963., 211. o.
88 Edvard Kardelj: Szocialista önigazgatás, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976., 401. o.
89 Uo. 400. o.
90 A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja, III. magyar nyelvű kiadása, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977., 133. o.
91 Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány alkotmánya, a Szerb Szocialista Köztársaság alkotmánya, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság alkotmánya — VSZAT Hivatalos Lap, kiadja a törvényhozó titkárság, Novi Sad, 1977., 280. o.
92 Veljko Vlahović: A forradalmak és az alkotó munka (Az önigazgatás és a tudományos-technikai forradalom összefüggése). Forum, Újvidék, 1975., 167—168. o.
93 Uo. 166—167. o.
94 Edvard Kardelj: Szocialista önigazgatás. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976., 405. o.
95 Edvard Kardelj: A szocialista önigazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977., 9—10. o.
96 A Szövetségi Társadalmirendszer-ügyi Tanács: A szocialista önigazgatás politikai rendszere működésének bíráló elemzése, Belgrád, 1985. november; magyar nyelven a Magyar Szó mellékleteként jelent meg 1986 januárjában, 5. o.
97 Uo. 42. o.

Rezime

Uloga rada u procesu formiranja čoveka i dijalektika ljudske radne aktivnosti i društvenih svojstava čoveka

Pojavom naučnog socijalizma i jasnom spoznajom i argumentovanim izričitim postavkama Marksa i Engelsa, tek sredinom XIX veka postaje sve nepobitnije ona presudna uloga rada u formiranju čoveka koja se već i ranije naslućivala ali koja se pre svega svodila na uočavanje tesne povezanosti čoveka i njegove radne aktivnosti, stvaralačkih mogućnosti. Ova postavka koju je Marks pre svega na jedan obuhvatan ali apstraktno-filozofski način, a u naglašeno sociološko-antropološkom pristupu Engels izložio u svom nedovršenom rukopisnom fragmentu za započetu „Dijalektiku prirode", u prvoj polovini XX veka izlazi iz neposrednog kruga interesovanja marksista. Ondašnji rezultati prirodnih nauka čak dovode u pitanje zasnovanost Engelsove hipoteze o presudnoj ulozi rada u formiranju čoveka.

Ipak u međuvremenu se razvila antropologija sa veoma bogatim naučno zasnovanim rezultatima, pa se i interes za praistoriju ljudskog roda, a time i za presudnu ulogu ljudskog rada, u drugoj polovini XX veka naglašeno razvija ne samo kod marksistički orijentisanih naučnika, već i kod građanskih istraživača. Njihovi osnovni istraživački rezultati su u velikoj meri saglasni, ukoliko se izdvoje njihova ideološko-klasno angažovana stanovišta. Time zapravo prvobitna antropocentrična shvatanja i svojevremena izričita spoznaja Marksa i Engelsa o presudnoj ulozi rada za formiranje ljudskog roda i za eg-

zistenciju ljudi i njihovu humaniziranu budućnost, dobija punu potvrdu uz daljnu razradu uzimajući u obzir razvoj nauke i tehnologije koji poprima svoj ubrzani primat. Značajno je da jedna od polaznih marksističkih otkrića u naše vreme dobija svoju punu potvrdu tako da u prilog marksističke postavke o ulozi rada danas stoji bogat činjenični materijal i veliki broj naučnih argumenata inače politički i ideološki različito orijentisanih naučnika.

U radu samoj temi se prilazi sa stanovišta opšte ili teoretske sociologije uz nužno korišćenje i filozofskih i antropoloških radova. Samo izlaganje problematike vremenski polazeći iz današnje perspektive, struktuirano je u sledećih sedam poglavlja: 1. Shvatanja u vezi rada u klasnim društvima; 2. Marksističko poimanje rada sa gledišta generičke suštine čoveka; 3. Struktuiranost društva i podela rada; 4. Otuđenost povezano sa radom, 5. Proces oslobođenja rada; 6. Oslobođeni rad i u svojoj suštini ostvareni čovek; 7. Jugoslovenski pogledi i iskustva u odnosu na ostvarenje ljudske slobode. Autor je u svom radu koristio kako klasičnu i savremenu literaturu, tako i radove domaćih i inostranih autora.

Resummee

Die Rolle der Arbeit im Formierungsprozess des Menschen, die Dialektik der Arbeitsproduktivität und die gesellschaftlichen Eigenschaften der Menschen

Mit der Erscheinung des wissenschaftlichen Sozialismus und klarem Erkenntnis und argumentierten ausgesprochenen Feststellungen von Marx und Engels, wurde erst im Mitte des XIX. Jahrhunderts die entscheidende Rolle der Arbeit immer unbestreitbarer in der Bildung des Menschen zu erscheinen, die auch früher zu ahnen war, die aber am ehesten auf das Erkenntnis der engen Bindung des Menschen und seiner Arbeit, mit produktiven Möglichkeiten zurückzuführen ist. Diese Feststellung, die Marx vor allem in seiner umfassender abstraktphilosophischer aber in ausgesprochener soziologish-antropologischer Weise, in seinem unbeendeten handschriftlichen Fragment „Dialektik der Natur", ausgelegt hat, geht in der ersten Hälfte des XX. Jahrhundert auch ausserhalb des unmittelbaren Interessenkreises der Marxisten ein. Derzeitigen Resultaten der Naturwissenschaften stellen sogar die Grundlagen der Hypothese von Engels, über die Rolle der Arbeit in der Gestaltung des Menschen in Frage.

In der Zwischenzeit entwickelte sich jedoch die Antropologie, mit reichen wissenschaftlich begründeten Erfolgen und daher entwickelt sich auch das Interesse um die Vorgeschichte der menschlichen Gattung in der zweiten Hälfte des XX. Jahrhunderts, nicht nur bei den marxistisch orientierten, sondern auch bei bürgerlichen Forschern ausgesprochen. Ihre grundlegende Forschungserträge sind grössten Teils gleichwirkend, wenn man die Ideologisch-Klassenauffassung ausscheidet. Damit werden die grundlegende antropozentrische Auffassungen und die derzeitige ausgesprochene Feststellungen von Marx und Engels, über die entscheidende Rolle der Arbeit in der Formierung der menschlichen Gattung der Existenz und humanisierte Zukunft der Menschheit, ausdrücklich bestätigt und weiterverarbeitet, durch die Entwicklung der Wissenschaft und Technologie, die daher ihr Vorrang erreichen sollen. Es ist wichtig, dass eine der ausgänglichen marxistischen Erfindungen,

in unserer Zeit volle Bestätigung erfährt, und dass heute reiche tatsächliche Materien hinter der Feststellung über die Rolle der Arbeit und viel wissenschaftliche Argumente von sons politisch und ideologisch anders orientierter Wissenschaftler bestehen.

In der Arbeit wird vom Standpunkte der allgemeinen und theoretischer Soziologie Beitritt gegeben und dabei wurden nötig philosophische und antropologische Werke benützt. Selbst das Ausführen der Problematik, von unserer heutigen Perspektive ausgehend, sind die volgenden sieben Kapiteln struktuiert.:

1. Auffassungen in Hinsicht der Arbeit, in den Klassengesellschaften;
2. Marxistische Auffassung der Arbeit vom Standpunkt des generischen Wesens des Menschen;
3. Die Struktuierung der Gesellschaft und die Arbeitsteilung;
4. Enteignung, an die Arbeit gebunden;
5. Befreiungsprozess der Arbeit;
6. Die befreite Arbeit — in ihrem Wesen der erfüllte Mensch;
7. Jugoslawische Anschauungen und Erfahrungen in Hinsicht der Erfüllung der menschlichen Freiheit.

Der Verfasser benützt in seiner Arbeit die klassische und zeitgemässe Literatur, sowie Arbeiten heimatlicher und fremder Autoren.

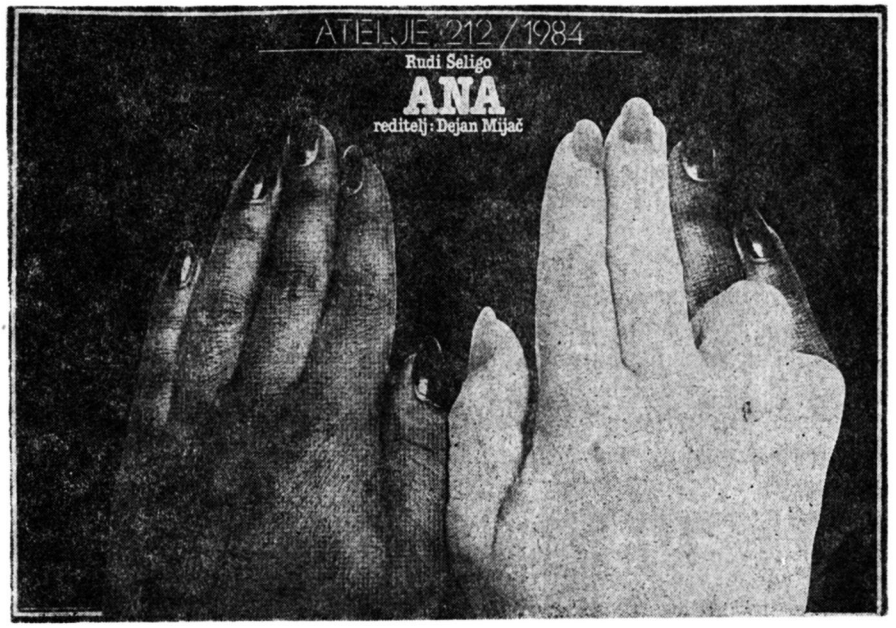

Original scientific paper

Ana Tot

MÉG EGY HOZZÁSZÓLÁS A TÁRSADALMI ÚJRATERMELÉS MARXI ELMÉLETÉHEZ

Már egy évszázad is elmúlt azóta, hogy megjelent Marx *A tőke* című könyvének második kötete, és amióta a tudományos gondolkodók és mások számára nyilvánosságra hozták a társadalmi újratermelés elméletét, amely még ma is nagyon éles vitákat vált ki. Bár ezekben a polémiákban számtalan marxista teoretikus vett részt, a leglényegesebb kérdéseket mégis Rosa Luxemburg vetette fel. Ezek elsődlegesen az újratermelésre és a társadalmi össztőke körforgására vonatkoztak.

Felvetődik a kérdés, hogy a marxisták körében miért épp *A tőke* második és harmadik kötete, illetve azok a problémák, amelyeket Marx ezekben igyekezett megfejteni és megmagyarázni, váltottak ki oly sok vitát. Ebben kétségtelenül nagy szerepe volt annak is, hogy Marx nem tudta korszakalkotó munkáját teljes egészében nyilvánosságra hozni, hogy éppen akkor, amikor nagyon intenzíven dolgozott *A tőke* megírásán, maga is változtatott a mű kiadásának időrendi tervén, amit nem lehet csak formai okokkal magyarázni. Így a viták új kérdések sokaságát vetették fel a marxisták körében.

A nagy mű megjelentetésével kapcsolatos időrendi tervből, amelyet 1866-ban ismertetett[1] Marxnak életében csak az első kötetet sikerült kiadnia. *A tőke* második és harmadik kötetét Friedrich Engels rendezte sajtó alá. A második kötetet 1885-ben, a harmadikat 1894-ben készítette elő nyomtatásra. A negyedik kötet kéziratait Karl Kautsky adta ki 1905 és 1910 között, de nem a szerző elképzelése szerint, hanem külön műként, éspedig három kötetben, *Értéktöbblet-elméletek* címen.

Egészen biztosra vehető, hogy Marx a kéziratokban bizonyos változtatásokat, kiegészítéseket eszközölt, és néhány kérdést alaposabban feldolgozott volna, de nehéz lenne bizonyítani, hogy olyan lényegbevágó változások következtek volna be, amelyek az elemzésmódot és a levont következtetéseket lényegükben megváltoztatták volna. Közismert ugyanis, hogy Marx, aki egy rendkívül lelkiismeretes tudós volt, sokáig dolgozott azon, hogy az elméleti elképzelései értelmet nyerjenek. A rendkívül élénk erőkifejtések eredményeként (tizenöt évet a közgazdaságtan ta-

nulmányozására fordított) — mint ahogy azt maga Marx is állította — kéziratai előtanulmányai, amelyeket nem megjelentetésre szánt, 1857-ben és 1858-ban készültek el, és első nyers megfogalmazását, alapját képezték *A tőke* mindhárom kötetének.

Ezt követően jelentette meg *A politikai gazdaságtan bírálatá*hoz című művét, melyben az áruról és a pénzről szóló azon fejezeteket dolgozta fel, amelyeket később *A tőke* első kötete is tartalmaz. Marx az 1861-től 1863-ig terjedő időszakban 23 füzetet írt, amelyek *A tőke* mindhárom kötetében foglalt témákat és kérdéseket érintették, míg a 6—15-ig számozott füzetek az értéktöbblet-elméleteket fejtegették. A továbbiakban az 1864-ben és 1865-ben kiadott füzetek következtek, amelyek *A tőke* majdani harmadik kötetében tárgyalásra kerülő problémákat boncolgatták. Marx csak ezek után látott hozzá *A tőke* első kötetének kiadásához.

Marx *A tőke* első kötetének megjelentetése után, kisebb-nagyobb megszakításokkal — az egészségi állapotától függően — folytatta a hátralevő három kötet kéziratának feldolgozását, de ezt a munkát már nem tudta befejezni.

Az említett adatok,[2] amelyek Marx műveinek nyilvánosságra hozatalára vonatkoznak, arra engednek következtetni, hogy a szerző párhuzamosan dolgozott *A tőke* mindhárom kötetén, és hogy az első kötetet csak akkor jelentette meg, amikor már — ha csak vázlatosan is — az egész mű egy teljes egészet képezett. Marx úgy vélte, hogy műve egy „művészi egységet" alkot, és nyilván ezért határozott úgy, hogy csak akkor kezdi meg közzétételét, miután definiálta a kutatás egészét.

Marx minden korábbi munkájának számbavétele nagyon fontos lehet a Marx felé irányuló kritika és a később nyilvánosságra hozott kötetek valamint *A tőke* első kötetének szembeállítása szempontjából.

Marx az 1866-ban kialakított munkaprogramja szerint *A tőke* második kötetében a tőke forgalmai folyamatát akarta feldolgozni. A kötetben feldolgozott elméleti kulcskérdések egyike a társadalmi össztőke újratermelése és forgalma, amely jelen dolgozatunk témája.

A későbbi viták folyamán egyes marxista teoretikusok bírálták a társadalmi újratermelésről szóló marxi elméletet, valamint Marx elemzési módszerét, és nem ritkán olyan nézeteknek adtak hangot, miszerint Marx a szóban forgó elméletét nem dolgozta ki teljes egészében. Hogy a társadalmi újratermelés marxi elméletére vonatkozó bírálatokat értékelni lehessen, elengedhetetlen rámutatni ennek az elméletnek fejlődési útjára Marx kutatómunkájában (figyelembe véve a kutatási eredmények ismertetésének módszerét is) valamint Engels megjegyzéseit, melyeket *A tőke* második kötetének közzétételekor tett.

Marx a társadalmi újratermelés problémáinak tanulmányozásakor is elődeinek vizsgálati eredményeire támaszkodott. Egyike a legjelentősebb elméleti szakembereknek, aki már Marx előtt tanulmányozta a társadalmi újratermelés kérdését, kétségkívül a francia fiziokrata, Francois Quesnay volt. Munkáit Marx már akkor tanulmányozta, amikor foglalkozni kez-

dett a közgazdaságtannal, és így ismerte Quesnay társadalmi újratermelésre vonatkozó elméletét is.

Quesnay hatása Marxra a társadalmi újratermelésről szóló elméletének kidolgozásakor mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy az elemzésnél Marx átvette néhány kiinduló feltevését, mint pl.: ő is állandó árakat feltételezett, elvonatkoztatott a külkereskedelemtől, az egyedi adásvételtől, és az osztályokon belüli cserétől.

Quesnay mellett meg kell említeni Adam Smith — az angol politikai gazdaságtan óriásának — hatását is. Habár Smithnek nem sikerült a társadalmi újratermelésről saját elméletet kidolgoznia az értéknek a jövedelmekre való szétesésére vonatkozó ismert dogmája miatt, és mivel ezzel összefüggésben kivonta az elemzés alól az állandó tőkét, a munkások foglalkoztatását pedig két szektorra bontotta: éspedig a termelési eszközök valamint a fogyasztási eszközök közvetlen termelésén dolgozók szektorára; mindezzel mégis ötletet szolgáltatott Marxnak, hogy a társadalmi újratermelés egész folyamatát két osztályra bontsa: a termelési eszközök, illetve a fogyasztási eszközök termelésének osztályára.

Marx társadalmi újratermelésre vonatkozó nézeteinek megértése és áttekintése szempontjából nagy jelentőségű azon kéziratainak közreadása, amelyek A tőke előkészületeként jöttek létre. Ezek az 1857—1858-ban készült kéziratok — mint már korábban is említettük — a közgazdaságtudományok tizenöt éves tanulmányozásának eredményei. Megismertetnek bennünket a kulcsfontosságú elméleti kérdésekkel kapcsolatos gondolatmenetével és rámutatnak azokra a dilemmákra, amelyek a kutatási eredmények ismertetésével kapcsolatban foglalkoztatták. E kéziratok külön jelentősége abban van, hogy felölelik *A tőke* minhárom kötetének kérdéseit.

A tőkével általában foglalkozó fejtegetéseiben Marxnak olyan gondolatai is felmerültek, amelyek meghatározó fontosságúak a társadalmi újratermelés elmélete szempontjából. A tőkefelhalmozás folyamatáról beszélve Marx néhány illusztrációval is szolgált — ha nem is a társadalmi össztőke újratermelésének szemszögéből nézve —, amelyeket kapcsolatba hozhatunk a később definiált társadalmi újratermelés sémájával, vagyis amelyek annak bizonyos értelemben embrionális formái. Így pl. az újratermelés különböző tényezőinek kapcsolatára és az árutermelők egymásrautaltságára vonatkozó illusztrációja úgy jellemezhető, mint a társadalmi újratermelés később részletesen kidolgozott sémájának kezdete, kiindulópontja.

A különböző termelők egymásrautaltságára vonatkozóan Marx a kéziratainban a következő táblázatot állította fel.[3]

A többlettermelőnél feltüntetett termelés kettős tétele a fenti példa két dimenzióját mutatja be. Az első azt a helyzetet, amelyben a tőkésosztály teljes egészében felemészti az értéktöbbletet, és épp ez az eset, a változatlan mértékű és arányú újratermelés esetében; míg a másik a felhalmozás feltételeit mutatja be, vagyis azt, amikor a tőkések több-

	Munkára	Nyersanyag	Gépi berendezés	Tölbletermék		Termelési érték
A) Nyersanyaggyárosok	20	40	20	20	=	100
B) Ugyanaz	20	40	20	20	=	100
C) Gépgyáros	20	40	20	20	=	100
E) Munkások létfenntartási eszközei	20	40	20	20	=	100
D) Többlettermelő	20	40	20	20	=	100
	10	20	10	10	=	50

lettermékük nek a felét felhalmozzák, ami megegyezik a bővített társadalmi újratermelés feltételeivel.

Kisebb változtatásokkal Marxnak ez a szövegképe a társadalmi újratermelés sémájaként is bemutatható. Az A, B és a C termelők képezik a termelési eszközöket, míg az E és D termelők a fogyasztási eszközöket termelő osztályt. Az egyszerű társadalmi újratermelést pedig a következő séma fejezi ki:

$$\begin{array}{rrcrcrcr} \text{I} & 180\,c & + & 60\,v & + & 60\,m & = & 300 \\ \text{II} & 120\,c & + & 40\,v & + & 40\,m & = & 200 \\ \hline & 300\,c & + & 100\,v & + & 100\,m & = & 500 \end{array}$$

Ezzel az aránylag jelentéktelen változtatással az egyszerű társadalmi újratermelésnek egy olyan sémája kapható, amely Marx társadalmi újratermelési sémájának mindenben megfelel.

A tőkefelhalmozásnál, vagyis a bővített újratermelésnél Marx változtatásokat eszközölt a többlettermék előállítóinál. Ha az előbbi alapelvek szerint a termelőket két csoportba osztjuk, akkor a következő képletet kapjuk:

$$\begin{array}{rrcrcrcr} \text{I} & 180\,c & + & 60\,v & + & 60\,m & = & 300 \\ \text{II} & 90\,c & + & 30\,v & + & 30\,m & = & 150 \\ \hline & 270\,c & + & 90\,v & + & 90\,m & = & 450 \end{array}$$

A termelők fenti csoportosításával eljutunk a bővített újratermelés kiinduló sémájához, amely megegyezik Marxnak azzal az alapelképzelésével, miszerint $I_{(v+m)} > II_c$-nél, vagyis azzal a feltételezéssel, hogy az első osztályban történik a felhalmozás. Amennyiben abból a feltevésből indulunk ki, hogy az első osztály termelői az értéktöbbletük felét halmozzák fel[4] a tőke változatlan szerves összetétele mellett, akkor a következő képletet kapjuk, amely magában foglalja mindkét osztály felhalmozását:

I 180 c + 22,5 c' + 60 v + 7,5 v' + 30 sz.f.a. = 300
II 90 c + 7,5 c' + 30 v + 2,5 v' + 20 sz.f.a. = 150

ahol a:
c' = pótlólagos termelési eszközökbe történő felhalmozás
v' = pótlólagos munkaerőbe történő felhalmozása
sz.f.a. = a tőkések személyi fogyasztási alapja

Az így megváltozott séma, Marx későbbi feltevései alapján, arra utal, hogy a bővített újratermelés megvalósítható, mert lehetséges a termeléshez és a fogyasztáshoz szükséges pótlólagos eszközök biztosítása, a tőkések pedig személyi fogyasztásuk fedezésére az értéktöbblet 50 pénzegységnyi részét költik, ami az említett szövegképben Marxnak is a feltevése.

A reális felhalmozás elvégzése után a társadalmi újratermelés sémája a következő évben, a termelési folyamat befejezte után a következőképpen alakulna:

I 202,5 c + 67,5 v + 67,5 m = 337,5
II 97,5 c + 32,5 v + 32,5 m = 162,5
300,0 c + 100,0 v + 100,0 m = 500,0

Ami a termelés 11,1%-os kibővítését jelenti.

Habár ezt a példát Marx nem a majdani társadalmi össztőke újratermelésének függvényében elemezte, kétségtelen, hogy ez a példa szinte csak jelentéktelen kiegészítést igényel, s máris elvezet Marxnak az egyszerű és a bővített társadalmi újratermelésre vonatkozó sémájához. Fontosnak tartjuk ismételten hangsúlyozni, hogy a fenti fejtegetések 1857—1858-ból valók, tehát jóval *A tőke* első kötetének megjelentetése előttiek.

1861 és 1863 között Marx az addigi közgazdasági elméletek bírálatán dolgozva újra visszatért a polgári közgazdászok nézeteinek tanulmányozásához és ezzel kapcsolatban Quesnay *Gazdasági táblázat* című művének elemzéséhez. Quesnay társadalmi újratermelésről szóló elméletét tanulmányozva Marx a következő értékelést mondta ki: „Valójában azonban ez a kísérlet: a tőke egész termelési folyamatát *újratermelési folyamatként* (K. M. kiemelése), a forgalmat pusztán ennek az újratermelési folyamatnak a formájaként, a pénzforgalmat csak a tőke forgásának egyik mozzanataként ábrázolni, egyúttal ebbe az újratermelési folyamatba belefoglalni a jövedelem eredetét, a tőke és jövedelem közti cserét, az újratermelő fogyasztásnak a végleges fogyasztáshoz való viszonyát, továbbá a tőke forgásába belefoglalni a fogyasztók és termelők közti (valójában a tőke és a jövedelem közti) forgalmat, végül ennek az újratermelési folyamatnak a mozzanataiként ábrázolni a termelő munka két nagy osztálya — a nyerstermelés és az ipar — közti forgalmat, s mindezt egy olyan *táblázatba* (K. M. kiemelése), amely valójában mind-

össze csak öt vonalból áll, amelyek hat kiindulópontot illetve visszatérési pontot kötnek össze — ez a kísérlet a XVIII. század második harmadában, a politikai gazdaságtan gyermekkorában felettébb zseniális ötlet volt, vitathatatlanul a legzseniálisabb, amely eleddig a politikai gazdaságtan számlájára írható."[5]

Világos tehát, hogy Quesnay *Gazdasági táblázata* Marxban nemcsak nagy elismerést váltottak ki, hanem a társadalmi újratermelés elméletének kidolgozásához számtalan ötletet is adott a már említetteken kívül. Kétségtelen az is, hogy Smith Quesnay-vel együtt befolyásolta a termelési eszközöket előállító és a fogyasztási eszközöket termelő osztályok létrejöttét és az is kétségtelen, hogy az egész társadalmi munkamegosztás csakis ennek a két osztálynak pontos meghatározása útján elemezhető.

Questney logikáját követve Marx 1863-ban kidolgozta a társadalmi újratermelésre vonatkozó saját, sematikus ábrázolását, a változatlan mennyiségű termelés, vagyis az egyszerű társadalmi újratermelés feltételei között. Az 1863-ban Engelshez intézett levelében[6] Marx közölte, hogy saját „gazdasági táblázatait" mellékeli a Quesnay táblázatai helyett és megkérte Engelset, nézze át, és közölje vele az esetleges észrevételeit. Ezek a táblázatok, feltüntették a termelés, az árucsere és a felosztás folyamatát és rámutattak az értéktöbblet felosztására, vagyis megjelenési formáira, amit a szerző a későbbiek folyamán csak sémában mutatott be.

Marxnak az Engelshez intézett leveléhez csatolt sematikus ábrázolása, amely teljesen megegyezett a társadalmi össztőke újratermelési folyamatának későbbi levezetésével, a következő volt:

$$\begin{array}{lrcrcrcr}
\text{I} & 400\,c & + & 100\,v & + & 200\,m & = & 700 \\
\text{II} & 533\,1/3\,c & + & 133\,1/3\,v & + & 266\,2/3\,m & = & 933\,1/3 \\
\hline
 & 933\,1/3\,c & + & 233\,1/3\,v & + & 466\,2/3\,m & = & 1633\,1/3
\end{array}$$

Vitathatatlan tehát, hogy Marx *A tőke* első kötetének kiadása előtt nagyvonalakban definiálta a társadalmi újratermelés koncepcióját. A későbbi, a bővített újratermelésről írt részletesebb elemzés ennek az elgondolásnak a kiegészítése, de semmiképp sem az elemzési módot tekintve.

Amikor Engels Marx kéziratainak a kiadására készült, arra törekedett, hogy azokat szó szerint is minél hívebben adja vissza. Engels saját bevallása szerint csupán tíz-egynéhány oldalra tehetők az intervenciói. Engels *A tőke* második kötetének sajtó alá rendezésekor Marxnak az 1861-től írt kéziratait használta fel. Ezekben a kéziratokban néhány kérdést Marx többször is feldolgozott. A társadalmi újratermelés kérdésével kapcsolatban Engels megállapította, hogy Marx „a harmadik szakaszt, a társadalmi tőke újratermelését és forgalmát feltétlenül átdolgozandónak látta. A II. kéziratban ugyanis az újratermelést először az ezt közvetítő pénzforgalom figyelembevétele nélkül, majd még egyszer, ennek figyelembevételével tárgyalta. Ezt ki kellett küszöbölni, és

az egész szakaszt egyáltalán úgy átdolgozni, hogy az megfeleljen a szerző tágabbá vált látókörének. Így jött létre a VIII. kézirat, egy mindössze 70 quart-oldalnyi füzet; de hogy Marx ennyi helyre mit tudott összeszorítani, azt meglátjuk, ha összehasonlítjuk a nyomtatott III. szakasszal, levonva ebből a II. kéziratból betoldott részeket". Majd Engels, a felmerült nehézségekre és a szöveg töredékességére való tekintet nélkül megállapítja; „De amit Marx mondani akart, azt így vagy amúgy elmondotta itt."[7]

A tőke második kötetében Marx részletesen feldolgozta a társadalmi tőkének nemcsak az egyszerű, hanem a bővített újratermelési folyamatát is. Ezenkívül feltüntette alkalmazott tudományos módszereinek kiindulópontjait is. Mivel a későbbi bekövetkezett kritikák főleg Marx feltevéseinek bírálatából indultak ki, amelyek magával a módszerrel szoros összefüggéseket mutatnak, elengedhetetlenül szükséges rámutatni azokra a feltételezésekre, amelyek alapján Marx a társadalmi össztőke újratermelésének elméletét felállította.

A már említett kiindulóponton kívül, nevezetesen, hogy az egész társadalmi munkamegosztást a termelés két osztályán keresztül mutassa be, Marx abból a feltételezésből indult ki, hogy az árucsere az áru értéke szerint történik, hogy a felhalmozás (a bővített újratermelés feltételei között), a tőke változatlan szerves összetétele mellett megy végbe, hogy az egész társadalmi tőke évente csak egyszer fordul meg, hogy a társadalmi újratermelés sémájában az átszármaztatott állótőkének csak az átvitt értéke szerepel, amely egy esztendő alatt in natura is pótlódik, és hogy a megfigyelés tárgyát csak az osztályok közötti csere képezi, az osztályokon belüli nem. Ezenkívül Marx a társadalmi újratermelést a tiszta kapitalizmus feltételei között tanulmányozta, és eltekintett a külkereskedelemtől.

Az így meghatározott feltevések alapján Marx először a változatlan terjedelmű társadalmi újratermelést tanulmányozta, illetve az egyszerű társadalmi újratermelést, habár ez elméleti elvonatkoztatás, mert „a változatlan mértékben való egyszerű újratermelés absztrakcióként jelenik meg annyiban, hogy egyrészt tőkés bázison furcsa feltevés, hogy semmiféle felhalmozás, illetve bővített újratermelés nem történik... Mégis, ha felhalmozás megy végbe, akkor az egyszerű újratermelés ennek mindig része, tehát önmagában is vizsgálható, és reális tényezője a felhalmozásnak".[8]

A változatlan arányokban történő újratermelés, vagyis az egyszerű társadalmi újratermelés és az egyes termelési osztályok közötti megfelelés meghatározása után Marx a bővített társadalmi újratermelést is tanulmányozta és megállapította, hogy annak nélkülözhetetlen feltétele a pótlólagos állandó és változó tőke felhalmozása. Marx a társadalmi össztőke újratermelésének — eltérően az egyéni tőke újratermelésétől — minőségi újdonságait hangsúlyozta: a társadalmi újratermelés egyes részeinek az értékbeni és természetbeni pótlása közötti egybehangolás fontosságát. Marxnak különösen jelentősek a termelési viszonyok újratermelé-

sére vonatkozó rendkívül értékes megállapításai. Marx ugyanis kihangsúlyozta, hogy az újratermelés a tőkés termelési viszonyok között nemcsak a termelés folytonosságát biztosítja, hanem a kapitalista termelési viszonyokat is újratermeli.

Marxnak a társadalmi újratermelésről alkotott elmélete — mint ahogy azt már említettük — a marxisták között igen sok nézetkülönbséget váltott ki, amelyek középpontjában többé-kevésbé Rosa Luxemburg megjegyzéseinek elfogadása vagy elvetése állt. Éppen ezért — de szem előtt tartva azt is, hogy Rosa Luxemburg Marx elemzési módszerére is megjegyzéseket tett — érdemes nézeteit részletesen is megvizsgálni.

A kritikák közül, melyeket Rosa Luxemburg a társadalmi újratermelés marxi elméletével kapcsolatban kifejtett, kettőnek az előzményét — amelyeket „A tőke akkumulációja" szerzője előtérbe helyez — érdemes lesz külön is kiemelni. Az első Rosa Luxemburgnak arra az állítására vonatkozik, hogy Marx nem fejezte be *A tőke* második kötetét, a második pedig Marx kutatási módszerét érinti.

Hangsúlyozva, hogy Marxot munkájában gyakran megszakította a betegsége, Rosa Luxemburg kiemelte: „Tekintetbe kellett volna venni, hogy *A tőke* második kötetét Marx nem fejezte be, az tulajdonképpen egy mondat közben megszakított kézirat."[9] Az eddigiekben érzékeltettük, hogy miként fejlődött Marxnak a társadalmi újratermelésről alkotott elmélete, ami arra mutat, hogy ez az elmélet nem munkásságának utolsó éveiben a semmiből keletkezett (amikor valóban komoly egészségügyi problémái voltak), hanem azokon az elméleti megoldásokon alapult, melyeknek a nyersfogalmazványai még *A tőke* első kötetének megjelenése előtt készültek el. Ezt igazolja Engelsnek az a megállapítása is, hogy az, amit Marx erről a problémáról mondani akart, azt nagyjából már el is mondta. Ez természetesen nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a szerző tovább javított a szövegen, kiegészítette. Ellenkezőleg. Azt viszont nehéz feltételezni, hogy lényegbevágó elgondolásain változtatott volna, mert erre semmi utalás sem létezik.

Sokkal lényegesebbek Rosa Luxemburg Marx kutatási módszerére vonatkozó megjegyzései, mert amennyiben elfogadjuk őket, azok az egész koncepció lényeges megváltoztatását vonnák maguk után.

Rosa Luxemburg helyeselte az elvonatkoztatás magas fokát, amelyet Marx az áru forgalma és a pénz fejlődésével kapcsolatban, tehát mindenekelőtt az értéktörvénnyel kapcsolatban alkalmazott *A tőke* első kötetében, de nem fogadta el ezt a módszert a társadalmi össztőke újratermelésének kérdésében, amikor ezt, a forgalmat az értéktörvény szemszögéből magyarázza. Luxemburg úgy vélte, hogy a társadalmi össztőke újratermelésének elemzését sokkal több konkrétsággal kell végezni, úgy mint *A tőke* harmadik kötetében.

Rosa Luxemburg maga is ellentmondásokba kerül, amikor Marxnak a társadalmi újratermelésre vonatkozó kutatási módszerére tesz megjegyzéseket, ugyanis rendkívüli módon elhatárolja a társadalmi újratermelés kérdéseinek tudományos szintű és rendkívül leegyszerűsített, felszínes

megközelítését a következőket állítva: „A dolog azonban mindjárt határozott alakot ölt, amint a tőkés termelést mint egészet taglalják az össztőke szemszögéből nézve — ami végtére is az egyedüli helyes mértékadó mód. Tulajdonképpen ezt a nézetet Marx első ízben *A tőke* második kötetében fejlesztette ki, ami azután egész elméletének alapjául szolgált. Az egyéni tőke szuverén létezése tulajdonképpen csak egy külső megjelenési formája, felülete a gazdasági életnek, ami csak a vulgarista közgazdászok szerint képezi a dolgok lényegét és a megismerés egyedüli forrását. Ez alatt a felszín alatt rejlik és a konkurencia mindenféle ellentmondásában igazolódik az a tény, hogy az összes egyéni tőke egy társadalmi egységet képez, hogy létüket, alakulásukat közös társadalmi törvények szabályozzák, amelyek csak a tervek hiányában és a mai rendszer anarchiája miatt, az egyes tőkéstől rejtve törhetnek elő, épp eltéréseiken keresztül."[10]

Ez tehát az elkülönítés, megkülönböztetés menete. Melyek akkor a Marxra vonatkozó megjegyzések? Az Ellenkritikában Rosa Luxemburg tömören a következőképpen fogalmazza meg őket: „Nekem úgy tűnt, hogy nem helyes és zavart keltő az a feltevés, hogy a társadalom kizárólag kapitalistákból és munkásokból áll, ami önmagában teljesen indokolt és helyénvaló is, ha bizonyos meghatározott célok tanulmányozására szolgál, pl. *A tőke* első kötetében az *egyéni tőke* elemzésére (T. A. kiemelése) és a gyárakban való kizsákmányolás vizsgálatára, ha az egész társadalmi tőke felhalmozásáról van szó. Mivel ez a kapitalista fejlődés tényleges történelmi folyamatát tételezi fel, véleményem szerint azt képtelenség lenne felfogni, ha a történelmi valóság valamennyi feltételét egyszerűen figyelmen kívül hagynánk. A tőke felhalmozása egy történelmi folyamatként tör előre a kezdetektől fogva az utolsó napig, a kapitalizmus előtti különböző formációkban állandó politikai és a vele kölcsönhatásban álló gazdasági harcban. Hogyan is lehetne ezt a folyamatot és ennek belső törvényszerűségeit helyesen értelmezni egy vértelen fikcióban, amely ezt a történelmi helyzetet, ezt a harcot és a kölcsönhatásokat nem létezőeknek nyilvánítja?"[11]

Rosa Luxemburg iménti megállapítása után világos, hogy hol a probléma. Luxemburg egyáltalán nem tesz különbséget a tőke és az egyéni tőke között. Marx *A tőke* első kötetében nem az egyéni tőkéről beszél, hanem a tőkéről általánosságban, és ez a kettő nem ugyanaz. Marx ezt a megközelítést alkalmazta a társadalmi újratermelés kérdésének elemzésénél is azzal a céllal, hogy megállapítsa a belső törvényszerűségeit. Marxnak nem is volt célja a tőkefelhalmozás „történelmi folyamatát" olyan értelemben tanulmányozni, ahogy azt Luxemburg emlegeti: Az, hogy Marx koncepciója számára elméleti fikció, épp annak az eredménye, hogy ő maga (Luxemburg) nem tesz különbséget az egyéni tőke és az általában vett tőke között.

Amennyiben a tőke felhalmozását a maga valóságában akarjuk megvizsgálni (a társadalmi újratermelés szemszögéből nézve) mint egy „történelmi folyamatot", akkor lehetetlen csak a nemkapitalista környezet-

ből — amit Rosa Luxemburg szorgalmazott — kiindulni, hanem számtalan más feltételezést (például az áru értékének és termelési árának különbözőségét) is figyelembe kell venni. A nemkapitalista termelési mód bevezetésével Rosa Luxemburg azt a kapitalizmus és annak fejlődése szempontjából is elengedhetetlen feltételezésnek tartotta. Ezzel azonban nem magyarázta meg, hogy a tőke és annak termelése önmaga számára hogyan biztosít megfelelő piacot, és így a termelés területéről a forgalom területére tér át és a termelési törvény helyett a forgalom törvényét tanulmányozza.

Marx tiszta kapitalizmusra vonatkozó feltételezésének — amin a társadalmi újratermelés elemzése nyugszik — alapja az a nézet is, miszerint az árutermelés formálisan és reálisan is a kapitalista termelési módnak van alárendelve, ami annál jobban kifejezésre jut, minél fejlettebb a kapitalista termelési mód.

Az elemzésnek a forgalomra való átirányításakor Rosa Luxemburg nem kerülhette meg a kérdést, hogy kinek a részére történik a tőke felhalmozása, és a megoldást a nemkapitalista környezetében találja meg. A feleletet azonban a termelés területén kell megtalálni, a tőkeviszonyban. Erre a kérdésre azonban Marx megadta a helyes választ, amit a következő megállapítása is bizonyít: „A termelés magáért a termelésért, vagyis a termelés mint öncél akkor kezdődik, amikor a munka a tőke alárendeltjévé válik. Ezzel a termelés közvetlen célja a minél nagyobb értéktöbblet termelése lesz. A tőke-viszonynak ez a természetéből fakadó célja megfelelően valósul meg — és maga is ugyancsak fontos technikai feltétellé válik — de csak akkor, ha a jellegzetes kapitalista termelési mód már kifejlődött, és ezzel egyidejűleg a munka a tőkének reális alárendeltjévé válik.

A munkatermelékenység általában azonos a legkisebb munkával előállított termékmennyiséggel és ezáltal a termék minél olcsóbbá válik. Ez a tőkés termelési viszonyok között törvénnyé válik, függetlenül az egyes kapitalista akaratától. Ez a törvény csakis egy másik törvény beiktatásával valósulhat meg, nevezetesen azzal, hogy a termelés szintjét nem az adott szükségletek határozzák meg, hanem ellenkezőleg, a termék tömegét a termelési szint szabja meg, ami magának a termelési módnak a függvénye, és ami állandóan növekszik. Ennek célja, hogy az egyes termék stb. a lehető legtöbb fizetetlen munkát tartalmazzon, ami csakis magáért a termelésért történő termelés útján érhető el.[12]

Ha tehát figyelembe vesszük Marxnak a társadalmi újratermelésről alkotott nézetének fejlődését, és *A tőké*ben alkalmazott kifejezési módját, világos, hogy nem beszélhetünk társadalmi újratermelési elméletének befejezetlen voltáról — legalábbis nem egy bizonyos lényeges változtatás lehetőségének értelmében —, sem pedig módszertani következetlenségről. Ezért sem Rosa Luxemburg, sem pedig a későbbi marxisták (akiknek kiindulópontként Rosa Luxemburg állásfoglalása szolgált) kifogásai nem fogadhatók el.

Várady Loránd fordítása

Jegyzetek

[1] Hogy Marx miért változtatta meg művének kiadási sorrendjét, ezt Roman Rosdolsky a kutatómunka eredményeként, vagyis lényegi okokra visszavezetve próbálta megmagyarázni. (Lásd: Roman Rosdolsky közleményeit: Marx A tőke című művének keletkezéséről szóló melléklet. Komunist, Belgrád 1975.)

[2] Lásd részletesebben Engels előszavát, amelyet A tőke második kötetéhez írt.

[3] Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. I. kötet, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972., 328. o.

[4] Itt valamivel lényegesebbek a módosítások, mert Marx azt hitte, hogy minden termelő többlettermékének a felét felhalmozza. E sémák alkalmazásakor abból a tételből indultunk ki, hogy a második osztály felhalmozási feltételeit az első osztály szabja meg.

[5] Karl Marx: Értéktöbblet-elméletek, I. kötet, Kossuth, Budapest, 1958., 305. o.

[6] Marx—Fngels: Sabrana dela, 37. kötet, Prosveta, Belgrád, 1964., 327. o.

[7] Karl Marx: A tőke, II. kötet, Engels előszava, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968., 7—8. o.

[8] Uo. 359. o.

[9] Rosa Luxemburg: Akumulacija kapitala. Kultura, Belgrád, 1955., 116. o.

[10] Uo. („Ellenkritika") 377. o.

[11] Uo. 388. o.

[12] Karl Marx: Rezultati neposrednog procesa proizvodnje, Komunist, Belgrád, 1977., 63. o.

Rezime

Još jedan osvrt na Marksovu teoriju društvene reprodukcije

Autor ovog rada daje osvrt na Marksovu teoriju reprodukcije ukupnog društvenog kapitala sa aspekta njene geneze kao i na kritičke primedbe nekih marksističkih teoretičara na ovu Marksovu teoriju.

Izlažući genezu Marksove teorije društvene reprodukcije autor dokazuje kako ona nije nastala u poslednjim godinama Marksovih istraživanja već je u osnovi, bila formulisana pre publikovanja prvog toma Marksovog „Kapitala". U prilog te teze autor navodi činjenicu da se Marks upoznao sa teorijom društvene reprodukcije svojih prethodnika pre pisanja svog „Kapitala". Autor takođe, ukazuje da neke Marksove ilustracije iz pripremnih rukopisa za pisanje „Kapitala" predstavljaju embrionalni oblik njegovih kasnijih šema društvene reprodukcije. Ukazujući na prepisku između Marksa i Engelsa u članku je dat dokaz da je Marksova teorija društvene reprodukcije na nepromenjenoj materijalnoj osnovi, tj. prosta društvena reprodukcija, formulisana još 1863. godine, dakle, pre publikovanja prvog toma „Kapitala" a ona čini osnovicu teorije proširene društvene reprodukcije.

Polazeći od prikaza razvoja Marksove teorije društvene reprodukcije, autor smatra da se ne može govoriti o nezavršenom delu, bar ne u smislu mogućnosti suštinskih izmena u slučaju da je Marks sam uspeo da pripremi svoje rukopise za publikovanje. Sa tog aspekta, autor pobija stavove Roze Luksem-

burg po kojima je Marksova teorija društvene reprodukcije nedovršena u toj meri da bi zahtevala bitne izmene i dopune.

Polazeći od činjenice da se u raspravi među marksističkim teoretičarima često upućuju primedbe Marksovom metodu primenjenom u analizi društvene reprodukcije, a da se u osnovi, sve one temelje na primedbama Roze Luksemburg, autor kritički analizira njene primedbe dokazujući da je u pitanju nerazlikovanje „kapitala uopšte" od pojedinačnog kapitala kao i da je Roza Luksemburg uvođenjem u analizu nekapitalističkog okruženja predmet istraživanja sa oblasti proizvodnje prenela na sferu prometa. Odbacujući prigovore Roze Luksemburg autor smatra da se time odbacuju i prigovori marksista koji se, u osnovi, temelje na njenim stavovima.

Resummee

Noch ein Hinweis auf die marxistische Theorie der gesellschaftlichen Reproduktion

Der Verfasser dieser Arbeit gibt einen Hinblick an die Theorie der Reproduktion des gesellschaftlichen Kapitals von Marx, angesichts der Genese, sowie die kritischen Bemerkungen einiger marxistischen Theoretiker über diese marxistische Theorie.

Die Genese der Theorie, der gesellschaftlichen Reproduktion von Marx auslegend, beweist der Verfasser, dass diese nicht in den letzten Jahren der Forschungen von Marx, entstanden ist, sondern, sie war im Grunde formuliert vor den Erscheinen des ersten Buches des „Kapitals". Im Beitrage zu dieser These, weist der Verfasser auf die Tatsache hin, dass Marx sich der Theorie der gesellschaftlichen Reproduktion seiner Vorgänger schon vor dem Schreiben des Kapitals bekanntgemacht hat. Der Verfasser befasst sich auch mit den Illustrationen aus den vorbereitenden Manuskripten, für das Schreiben des „Kapitals", die embrionale Forme der späteren Schema der gesellschaftlichen Reproduktion bilden. Auf die Korrespondenz von Marx und Engels hinweisend, ist es bewiesen, dass die Theorie der gesellschaftlichen Reproduktion von Marx, ungeänderte materielle Grundlage hat, d. h. die einfache gesellschaftliche Reproduktion wie schon im Jahre 1863, also vor der Publikation des ersten Bandes des „Kapitals" formuliert ist, und stellt die Grundlage der Theorie der gesellschaftlichen Reproduktion dar.

Von der Darstellung der Entwicklung dieser Theorie, abgehend, meint der Verfasser dass man nicht von einem unbeendetem Werke sprechen kann, wenigstens nicht in der Bedeutung von Möglichkeiten wesentlicher Veränderungen. In diesem Falle ist es Marx gelungen, seine Manuskripte für die Publikation vorzubereiten. Aus diesem Aspekt, dementiert der Verfasser, die Auffassungen von Rosa Luxemburg, laut denen die Theorie der gesellschaftlichen Reproduktion unvollendet ist und daher wesentliche Aenderungen und Zusätze nötig sind.

Abgehend von der Tatsache, dass in den Debatten der marxistischen Theoretiker, oft Bemerkungen über die Methode, die Marx in der Analyse der gesellschaftlichen Reproduktion, gebraucht hat, und da sie im Grunde von den Bemerkungen von Rosa Luxemburg, abgehen, kritisiert der Verfasser diese Bemerkungen, beweisend, dass die Frage in der Nichtunterscheidung des „Ka-

pitals" überhaupt und des einzelnen Kapitals, besteht, sowie das Rosa Luxemburg mit Einführung der nichtkapitalistischen Umgebung die Untersuchung in den Verkehr eingeführt hat. Die Bemerkungen von Rosa Luxemburg abwerfend, meint der Verfasser, dass auch die Bemerkungen der Marxisten abgeworfen sind, da sie, auf ihren Stellungen beruhen.

Original scientific paper

Hódi Éva

DOHÁNYZÁS ÉS ALKOHOLFOGYASZTÁS A FIATALKORÚAK KÖRÉBEN*

Egy körkérdés alkalmával az amerikai középiskolák minden ötödik diákja bevallotta, hogy hetente egyszer leissza magát, minden negyedik pedig beismerte, hogy marihuanát szív. Egy másik körkérdés alapján kiderült, hogy a náluk még fiatalabb gyerekek is szeszes italt fogyasztanak és kábítószert élveznek.[1] Más adatok szerint a lengyel fiatalok 58 %-a fogyaszt rendszeresen alkoholt, mégpedig a 14—16 évesek bort, a 18—20 évesek inkább vodkát.[2] Egy francia vizsgálat eredményei alapján úgy tűnik, hogy az absztinens középiskolások aránya nem haladja meg a 20 %-ot. A fiúk mintegy 20 %-a hetente többször iszik alkoholt, a lányok alkoholfogyasztása pedig — e vizsgálat szerint — általában a fiúkénak a fele.[3]

Ilyen és ehhez hasonló hírek nap mint nap megjelennek a sajtóban, rádióban, televíziós műsorokban. A közvélemény pedig növekvő aggodalommal figyeli a világ különböző tájáról érkező híreket, amelyek a dohányzás, az alkoholfogyasztás és ezzel párhuzamosan a kábítószerélvezet fokozódó elterjedéséről számolnak be a fiatalok körében. Ezek a jelenségek közvetlen környezetünkben is riasztó méreteket öltenek. Egyre több gyerek dohányzik, egyre több fogyaszt alkoholt, és sajnos, egyre többször hallunk „kábítós" vagy „szipózó", „ragasztózó" fiatalról is. A helyzet annál súlyosabb, mert az eddigiek során minden erőfeszítés ellenére sem sikerült megakadályozni vagy visszaszorítani se a dohányzást, se az alkoholfogyasztást, és a kábítószerrel valamilyen formában megismerkedő személyek száma is egyre nő. E szempontból különösen veszélyeztetett korosztálynak tekinthetők a középiskolások, sőt már az általános iskola hetedik-nyolcadik osztályosai, akiknek biológiai fejlődésében is komoly zavarokat okozhat a dohányzás és alkoholfogyasztás, a rászokás pedig későbbi életvitelük szempontjából meghatározó jelentőségűvé válik. A társadalmi felelősség éppen az ő esetükben a legnagyobb: szülőkre, közvetlen környezetre, nevelőkre, társadalmi-egészségügyi intézményekre egyaránt vonatkozik. Az eddigi törekvések, a szervezett ismeretterjesztő-felvilágosító előadások, a pedagógusi ráhatások,

* A Létünk 1985-ös tanulmánypályázatának I. díjas pályaműve.

a szülői pofonok azonban nem hozták meg a kívánt eredményt, mint ahogy a kongresszusok, viták, szervezett kampányok sem.

A fiatalok körében egyre jobban elterjedő dohányzás és alkoholfogyasztás — valamint kábítószer-élvezés — olyannyira allergikus kérdés, hogy nemritkán a probléma feltárása helyett a felelősség találgatása lesz a fő cél. Egyesek szerint az iskolákat terheli a felelősség, mert engedékenyebbé váltak: engedélyezik a dohányzást, nem lépnek fel kellő szigorral az iskola szomszédságában sörözgető-pálinkázgató diákokkal szemben, csak tessék-lássék kutatják, ki vitt egy kis „szíverősítőt" a munkaakcióra, és gyakran csak a szülői értekezleten derül ki, hogy a születésnapokat alkohollal ünneplik meg a tanulók — az osztályteremben. Más felfogás szerint a családokra hárul a fő felelősség: a régi normák fellazultak, a családok bomlékonyabbá váltak, a gyakran bizonytalanná váló családi légkör elől a fiatalok menekülni igyekeznek. S a „rossz" társaságba keveredő gyerekek a baráti kör elvárásainak akarnak megfelelni még akkor is, ha összeütközésbe kerülnek a szülők követelményeivel. Noha a fenti nézetek szélsőségességüknél fogva nagyon leegyszerűsítik a problémát, és azt sugallják, hogy a felelősség áthárítása közelebb visz a kérdés megoldásához, mégis néhány nem elhanyagolható jelenségre tapintanak rá. Az utóbbi évtizedekben ugyanis jól érzékelhetően alapvető változások zajlottak le az élet számos területén, így a családi élet, a hagyományos morális felfogás, az életmód, a nevelési elvek és szokások vonatkozásában is. Valószínűnek látszik, hogy e változások összefüggésben állnak a fiatalok körében tapasztalható nemkívánatos jelenségek — mint pl. a dohányzás és alkoholizmus — terjedésével. Mielőtt azonban arra a kérdésre igyekeznénk választ találni, hogy milyen családi, iskolai környezeti tényezőkkel mutat csakugyan összefüggést a fiatalkorú személyek növekvő mértékű dohányzása és alkoholfogyasztása, szükségünk van pontos számszerű adatokra, melyek megbízhatóan jelzik a dohányzás és alkoholizálás elterjedését a tizenéves fiatalok körében.

Jelen tanulmányunk alapjául egy 666 fiatallal készített felmérés szolgál. A vizsgált személyek az általános iskola 7. és 8. osztályának tanulói, illetve az általános középiskola I. és II. osztályába járnak. Életkoruk szerint (kevés kivételtől eltekintve) négy csoportba sorolhatók: 14, 15, 16 és 17 évesek. A jelzett kevés kivétel feltehetően a túl korai beiskolázásból adódott (a 13 évesek), illetve a valamilyen ok miatt évvesztes (18 éves) tanulók tartoznak ide. Nemek szerinti megoszlásban a vizsgált személyek 50,75 %-a (338 fő) fiú, 49,25 %-a (328 fő) pedig lány.[4]

Felmérésünk azzal a céllal készült, hogy pontos adatokat szerezzünk a dohányzás és alkoholfogyasztás méreteit illetően az általános iskola felsőbb osztályaiban, és nyomon kövessük, mennyivel növekszik a dohányzó és alkoholt fogyasztó fiatalok száma a náluk egy-két évvel idősebb, a középiskola első két évfolyamába járó tanulók körében. Igyekeztünk rámutatni a dohányzás és alkoholfogyasztás összefüggéseire valamint az iskolai, családi, baráti környezetben tapasztalható egyes jelensé-

geknek a tanulók dohányzásával, illetőleg alkoholfogyasztásával való kapcsolatára. Megkíséreltük feltárni, jelen van-e, és ha igen, milyen mértékben, a kábítószer-fogyasztás a vizsgált személyek körében. A kapott válaszok alapján képet alkothatunk arról is, hogy maguk a fiatalok hogyan vélekednek a dohányzásról, alkoholizmusról és kábítószer-fogyasztásról. Jelen tanulmányunk keretén belül a fiatalkorúak dohányzásával és alkoholfogyasztásával foglalkozunk, a kábítószerre vonatkozó adatainkat más munkában dolgozzuk fel.

Dohányzás a fiatalok körében

Felmérésünk tanulsága szerint a dohányzás iránti érdeklődés, az első cigaretta elszívása már nagyon fiatal korban megfigyelhető. Noha eredetileg is feltételeztük, hogy az általunk vizsgált legfiatalabb korosztály (az 1971—1972-es születésűek) egy része már bizonyára rágyújtott, az azonban meglepetést okozott, hogy a *13—14 éves fiúk 60,16 %-a*, a *13—14 éves lányoknak* pedig *43,24%-a*, azaz a korosztálynak több mint a fele (52,30%) már túl volt az első cigarettán. Mint 1., 2. és 3. táblázatunk eredményei feltüntetik, ez az arány az évek során egyre növekszik.

A tanulók dohányzása

1. táblázat

Életkor	Már dohányzott		Még nem dohányzott		Összesen
	n	%	n	%	n
(13)14 éves	125	52,30	114	47,70	239
15 éves	126	68,85	57	31,15	183
16 éves	117	70,91	48	29,09	165
17(18) éves	57	72,15	22	27,85	79
Összesen	425	63,81	241	36,19	666

1. táblázatunk adatai nemcsak azt árulják el, hogy a 13—14 éves tanulóknak több mint a fele már rágyújtott, de arra is utalnak, hogy az évek során egyre több fiatal kezd dohányozni. Ugrásszerűen emelkedik a dohányzó tanulók száma 15 éves korban (68,85 %-ra), majd a későbbi korosztályokban csak kisebb mértékben módosul ez az érték. A tanulók dohányzására vonatkozó átlageredményeink azt bizonyítják, hogy 666, túlnyomórészt 14—17 év közötti fiatal közül 63,81 % már cigarettázott, szemben a 36,19 %-kal, azokkal, akik saját bevallásuk szerint még nem dohányoztak. (Lásd még az 1. ábrát)

A tanulók dohányzása

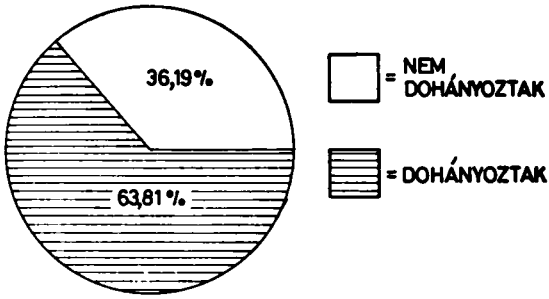

(1. ábra)

Nemek szerinti lebontásban — mint a 2. és a 3. táblázatunk adatai mutatják — jelentős eltérés figyelhető meg a fiúk és lányok között.

A fiúk dohányzása

2. táblázat

Életkor	Már dohányzott		Még nem dohányzott		Összesen
	n	%	n	%	n
(13)14 éves	77	60,16	51	39,84	28
15 éves	74	84,09	14	15,91	88
16 éves	61	79,22	16	20,78	77
17(18) éves	36	80	9	20	45
Összesen	248	73,37	90	26,63	338

A lányok dohányzása

3. táblázat

Életkor	Már dohányzott		Még nem dohányzott		Összesen
	n	%	n	%	n
(13)14 éves	48	43,24	63	56,76	111
15 éves	52	54,74	43	45,26	95
16 éves	56	63,64	32	36,36	88
17(18) éves	21	61,76	13	38,24	34
Összesen	177	53,96	151	46,04	328

A fiúk 60,16 %-a — 2. táblázatunk alapján — már 13—14 éves korában rágyújt. 15 éves korára pedig a fiúk 84,09 %-a már elszívja az első cigarettát, s ez az érték a későbbiek során nem növekszik. A lényeges különbség a 13—14, illetve 15 éves korban dohányozni kezdő fiúk között figyelhető meg: eredményeink szerint mintegy 24 %-kal több fiú gyújt rá ebben a korban, mint ezt megelőzően.

A lányoknál viszont más tendencia figyelhető meg: náluk fokozatosabban növekszik azoknak a száma, akik saját bevallásuk szerint már elszívták az első cigarettát. A 16 és 17(18) éves lányok között azonban ebből a szempontból lényeges különbséget nem találtunk.

2. és 3. táblázatunk adatai arra hívják fel a figyelmet, hogy a fiútanulók minden korosztályban jóval magasabb százalékban érdeklődnek a dohányzás iránt, mint a lányok. A legnagyobb eltérés a 15 éves fiúk és lányok között tapasztalható: a lányokhoz képest 30 %-kal több azoknak a fiúknak a száma, akik 15 évesen rágyújtanak. Más korosztályokban mintegy 20 %-os ez a különbség. Az oszlopos diagram (2. ábra) jól érzékelteti a magas dohányzási mutatószámokat valamint a fiúk és lányok dohányzás iránti érdeklődésében megnyilvánuló különbségeket.

A tanulók dohányzása nemek szerinti megoszlásban

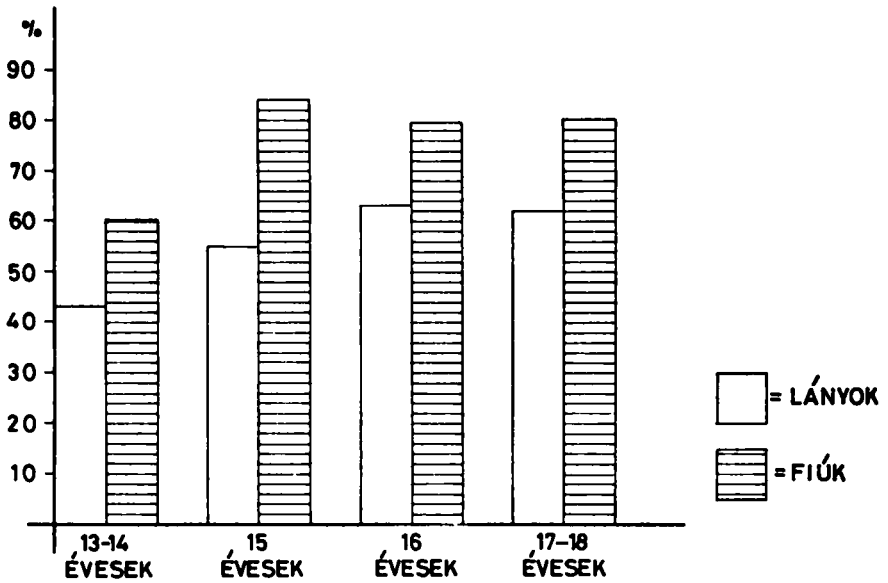

(2. ábra)

Természetesen e magas százalékaránynál jóval kisebb azoknak a fiataloknak a száma, akik nemcsak rágyújtottak, de *alkalmanként vagy rendszeresen* azóta is *dohányoznak*. A fiúk és a lányok között ebből a

szempontból is különbség figyelhető meg: a lányok 21,04 %-a dohányzik alkalmanként és 5,79 %-a rendszeresen, míg a fiúk 32,25 %-a vallotta, hogy alkalmanként dohányzik, és 11,83 % azt, hogy barátai körében rendszeresen dohányzik. E két mutató esetében is egyértelmű, hogy az évek előrehaladtával egyre nő az alkalmanként és rendszeresen dohányzó fiatalok száma. Míg pl. a 13—14 éves generáció fiútagjainak 15,63 %-a állította, hogy alkalmanként dohányzik, a 16 éveseknek már *50,64%-a!* Ugyanez a tendencia figyelhető meg a lányok esetében is. A 13—14 évesek közül csak 10,81 % az alkalmi dohányzók száma, a 16 évesek közül már 23,86 %, a 17/18 évesek közül pedig 38,24 %. Felmérésünk szerint a *17(18) éves fiúknak több mint a negyede (26,67 %-a) rendszeres dohányosnak vallja magát.*

Vajon milyen okokra vezethető vissza a fiatalkorúak körében tapasztalható dohányzás iránti érdeklődés megjelenése? Milyen mértékben érezteti hatását a környezet dohányzása, és mennyire érvényesül a család tiltó ereje? Kérdőívünk segítségével azt is szerettük volna megtudni, hogy maguk a fiatalok mennyire érzik felnőttes póznak, szerepnek a dohányzást. Ez utóbbi kérdésre egyértelmű hárítás volt a válasz az érintettek részéről. Azzal ellentétben, hogy a közvélemény a fiatalkorúak dohányzását legáltalánosabban felnőttes attitűdnek minősíti, maguk a fiatalok nem így vélekednek erről: a fiúk közül csak 5,33 % (18 személy), a lányok közül pedig mindössze 1,52 % (5 személy) válaszolt úgy, hogy már „eléggé felnőttnek" tekinti magát a dohányzásra.

Figyelemre méltó az is, hogyan viszonyulnak a fiatalok környezetük dohányzásához. 54 %-uk „ki nem állhatja", ha dohányoznak a közelében, s ez az arányszám magasabb, mint azoknak a száma, akik még egyáltalán nem gyújtottak rá. Tehát annak ellenére, hogy a vizsgált személyek jó része már cigarettázott, sokan közülük mégsem szívelik, ha maguk is ki vannak téve mások dohányzásának. A dohányosoktól való idegenkedés azonban az életkor arányában csökken. Lányoknál éppúgy, mint a fiúknál, bár a lányok általában kevésbé toleránsak a környezet dohányzásával szemben, mint a fiúk. Míg a 13—14 éves gyerekek 67,78 %-a nem szereti, ha dohányoznak körülötte, a 15 éveseknek már csak 53 %-a, a 16 éveseknek 45,45 %-a, a 17—18 évesek közül pedig még kevesebben (37,97 %). Annak megfelelően, hogy maguk egyre jobban és egyre nagyobb mértékben dohányozni kezdenek, úgy válnak megértőbbé, elnézőbbé a környezet dohányzásával szemben is.

A fiatalok dohányzásának kérdésében az iskolai és családi környezet nem minden esetben képvisel egységes álláspontot. Különösen a középiskolák egyes csoportjaira vonatkozik ez, amelyekben kijelölt helyen engedélyezik a diákok számára a dohányzást, abból a meggondolásból kiindulva, hogy ily módon elejét tudják venni a mosdókban és más eldugottabb helyeken történő, kevésbé ellenőrizhető dohányzásnak. A szülők ezzel szemben még a középiskolás diákok esetében is sokkal jobban tiltják a dohányzást. Mint 4. táblázatunk eredményei mutatják, a szülők jelenlétében a fiatalok közül csak nagyon kevesen gyújthatnak rá.

4. táblázat

Életkor	Fiúk		Lányok		Összesen	
	n	%	n	%	n	%
(13)14 éves	1	0,78	—	—	1	0,42
15 éves	9	10,23	1	1,05	10	5,46
16 éves	16	20,78	3	3,41	19	11,52
17(18) éves	12	26,67	3	8,82	15	18,99
Összesen	38	11,24	7	2,13	45	6,76

Táblázatunk szerint a szülők 6,76 %-a engedélyezi gyermekének, hogy jelenlétében is dohányozhat. A fiúk és a lányok esetében a szülők nem egységes álláspontot foglalnak el: a lányok számára jobban tiltják a dohányzást, a fiúkkal szemben kissé engedékenyebbek, hiszen a lányoknak csak 2,13 %-a gyújthat rá szülei előtt, a fiúknak pedig 11,24 %-a. A szülők engedékenysége — különösen a fiútanulók szüleinél érzékelhető ez a jelenség — gyermekeik életkorával arányosan növekszik. Míg a 13—14 éves gyerekek lényegében nem gyújthatnak rá a szülők előtt, addig a 16 éves fiúk 20,78 %-a, a 17(18) éves fiúknak pedig 26,67 %-a cigarettázhat szülei jelenlétében. A tendencia a lányok szülőknél is megfigyelhető, de kisebb mértékben. A szülők dohányzást ellenző magatartása ellenére is minden korosztályban igen magas a szülők tudta nélkül dohányzó tanulók száma: a fiúk és lányok közül is sokkal többen dohányoznak, mint ahányan a szülők előtt rágyújthatnak.

A fiatalok dohányzására vonatkozó adatainkat összegezve megállapíthatjuk, hogy az első cigaretta elszívásával már nagyon fiatalon megpróbálkoznak tanulóink. A szülők tiltó hozzáállása különösen a lányok esetében érvényesül, s más okok mellett valószínűen ezzel is magyarázható, hogy a fiúk és lányok dohányzása között szembetűnő különbség figyelhető meg. A fiúk dohányzás iránti érdeklődése minden korosztályban mintegy 20 %-kal meghaladja a lányokét. Adataink szerint a 14—17 éves kor közötti lányoknak több mint a fele, a hasonló korú fiúknak pedig kis híján háromnegyed része rágyújtott már. S ha figyelembe vesszük, hogy az évek múlásával egyre nő azoknak a fiataloknak a száma, akik cigarettázni kezdenek, feltételezhető, hogy a következő generációkban ezek az értékek tovább emelkednek. Eredményeink tehát a dohányzás egyre szélesebb körben történő elterjedéséről adnak számot, és sajnos a visszaszorítására tett erőfeszítéseket egyáltalán nem tükrözik. Hasonló megállapításokat tehetünk akkor is, ha a fiatalkorúak alkoholfogyasztását vizsgáljuk meg.

A fiatalkorúak alkoholfogyasztása

Amikor a fiatalkorúak alkoholfogyasztásáról beszélünk, akkor ez természetesen nem jelenti azt, hogy az alkoholfogyasztást az alkoholizmussal azonosítanánk. Nem is tehetjük ezt, hiszen a vizsgált korosztály tagjai között életkori sajátosságaikból következően „igazi" alkoholistával még nem is találkozhatunk. Az alkoholfogyasztás korai megkezdése azonban a későbbiek során sok esetben alkoholizmushoz vezethet. S ez annál is inkább figyelmet érdemel, mert, mint felmérési eredményeink mutatják, az alkoholfogyasztás még a dohányzásnál is jobban veszélyezteti a fiatalkorúakat, s e vonatkozásban a fiúk és lányok között nincs olyan szembetűnő különbség, mint a dohányzás esetében. 5. táblázatunk a tanulók szeszesital-fogyasztására vonatkozik.

A tanulók alkoholfogyasztása

5. táblázat

Életkor	Már fogyasztott alkoholt		Nem fogyasztott		Összesen
	n	%	n	%	n
(13)14 éves	164	68,62	75	31,38	239
15 éves	136	74,32	47	25,68	183
16 éves	129	78,18	36	21,82	165
17(18) éves	62	78,48	17	21,52	79
Összesen	491	73,72	175	26,28	666

Amint azt 5. táblázatunk adatai tanúsítják, 666 vizsgált személyünk majd háromnegyed része (73,72 %) fogyasztott már alkoholt, és csak alig több, mint negyede válaszolt úgy, hogy az eddigiek során még nem kóstolt szeszes italt. Mintegy 10 %-kal többre tehető azoknak a fiataloknak a száma, akik 14—17 éves koruk között alkoholt fogyasztottak, mint azoké, akik ugyanebben az életkorban dohányozni kezdtek. (v. ö. 1. táblázat) Kapott eredményeink elgondolkodtatók abból a szempontból is, hogy az általunk vizsgált legfiatalabb korosztály tagjai között (13—14 éves általános iskolásokról van szó) majd 70 % már fogyasztott szeszes italt. Ez a mutatószám messze felülmúlja az azonos életkorú cigarettázni kezdő tanulók arányát. (v. ö. 1. táblázat) Nyilván ennek a 13—14 évesek között megfigyelhető magas százalékaránynak tudható be, hogy az alkohol iránti érdeklődés az egyes korcsoportokban nem emelkedik olyan meredeken, mint a dohányzás esetében. Felmérésünkben már csak az alkoholtartalmú italokkal való megismerkedés fokozódó növekedését tudjuk regisztrálni, az alkoholfogyasztás első megjelenése még egészen fiatal, általunk nem vizsgált korosztályokra

tehető. S noha eredményeink nem olyan riasztóak, mint egy magyarországi felmérés adatai, mely szerint 12—13 éves korban 100 %-ot, 13—14 éves korban 92 %-ot mutatott az alkoholfogyasztás, a későbbi életkorban pedig mindig 100 %-ot, az mégis figyelemre méltó, hogy *16—17 éves fiataljaink közül mindössze 21 % nem fogyasztott még szeszes italt.*[5] Tanulóink alkoholfogyasztására vonatkozó eredményeinket a 3. ábra szemlélteti.

A fiatalok alkoholfogyasztása

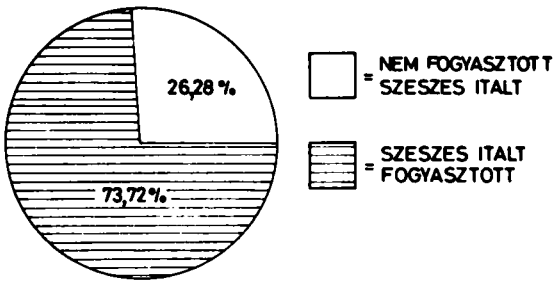

(3. ábra)

Nemek szerinti megoszlásban — mint 6. és 7. táblázatunk adatai mutatják — látszólag nincs olyan nagy különbség fiúk és lányok alkoholfogyasztásában, mint a dohányzás esetében. (v. ö. 2. és 3. táblázat, 2. ábra) Évenkénti lebontásban azonban sajátos jelenségek fedezhetők fel.

A fiúk alkoholfogyasztása

6. táblázat

Életkor	Már fogyasztott alkoholt		Nem fogyasztott		Összesen
	n	%	n	%	n
(13)14 éves	86	67,19	42	32,81	128
15 éves	69	78,41	19	21,59	88
16 éves	67	87,01	10	12,99	77
17(18) éves	39	86,67	6	13,33	45
Összesen	261	77,22	77	22,78	338

6. és 7. táblázatunk átlagértékei fiúk és lányok alkoholfogyasztása között csak mintegy 7 %-os eltérést mutatnak. Más a helyzet viszont, ha az egyes korosztályokat vesszük szemügyre. A lányok esetében nem növekszik évek szerint az alkoholfogyasztást elkezdő személyek száma,

7. táblázat

Életkor	Már fogyasztott alkoholt		Nem fogyasztott		Összesen
	n	%	n	%	n
(13)14 éves	78	70,27	33	29,73	111
15 éves	67	70,53	28	29,47	95
16 éves	62	70,45	26	29,55	88
17(18) éves	23	67,65	11	32,35	34
Összesen	230	70,12	98	29,88	328

hanem mind a négy évfolyamban 70 % körül mozog. A fiúknál azonban nem ilyen kiegyensúlyozottan alakul a kép, hanem rohamosan csökken azoknak a fiúknak a száma, akik még nem fogyasztottak szeszes italt. Míg a lányoknak minden korosztályban kb. 30 %-a nem ivott még, a fiúknál ez az érték csak a 13—14 évesek csoportjában figyelhető meg, és bizony két év leforgása alatt 12—13 %-ra csökken le. Fiúk és lányok alkoholfogyasztásának különbségét az oszlopos diagram (4. ábra) szemlélteti.

A fiatalok alkoholfogyasztása nemek szerinti megoszlásban

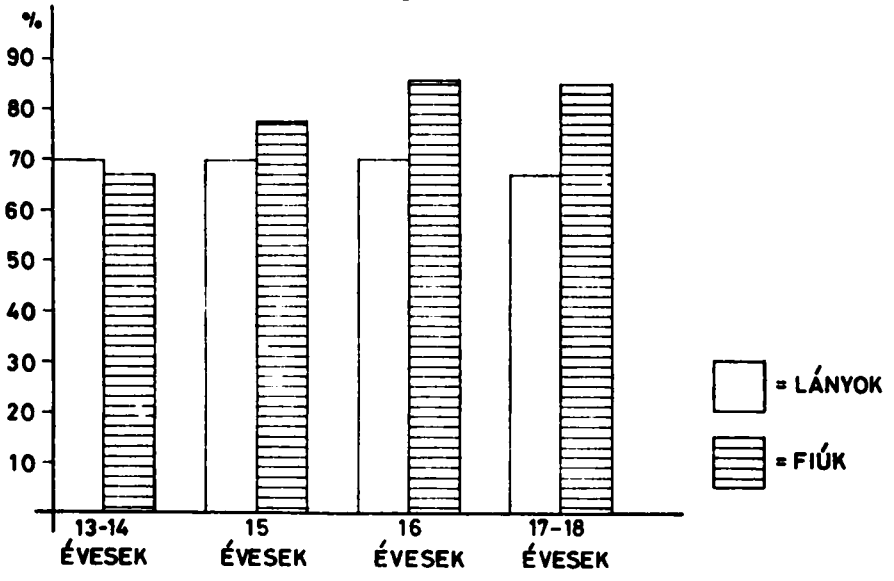

(4. ábra)

A fiatalok alkoholfogyasztását elemző vizsgálatok általában arra a következtetésre jutnak, hogy a fiatalok első alkoholfogyasztása az esetek túlnyomó többségében a felnőttek támogatásával és a felnőttek társaságában történik. Felmérésünk eredményei is arról tesznek tanúbizonyságot, hogy a szülők gyermekeik alkoholfogyasztásával kapcsolatban eléggé elnézőek. 8. táblázatunk adatai a szülők hozzáállását tükrözik a fiatalok alkoholfogyasztására vonatkozóan.

A szülők nem tiltják gyermekeik alkoholfogyasztását

8. táblázat

Életkor	Fiúk		Lányok		Összesen	
	n	%	n	%	n	%
(13)14 éves	40	31,25	42	37,84	82	34,31
15 éves	43	48,86	33	34,74	76	41,53
16 éves	39	50,65	37	42,05	76	46,06
17(18) éves	26	57,78	16	47,06	42	53,16
Összesen	148	43,79	128	39,02	276	41,44

Táblázatunk alapján egyértelműnek látszik, hogy a szülők sokkal kevésbé elutasítóak gyermekeik alkoholfogyasztásával, mint esetleges dohányzásával kapcsolatosan. (v. ö. 4. táblázat) A fiús szülők 43,79 %-a megengedi gyerekének az alkohol fogyasztását, a lányos szülőknek pedig 39,02 %-a, míg a dohányzást ennél jóval kevesebben tűrték el. Különös figyelmet érdemelnek a 13—14 és 15 éves fiatalok szüleinek engedékenységére vonatkozó adatok. *A fiús szülők 31,25%-a megengedi, hogy 13—14 éves fia alkoholt fogyasszon, a 15 éves fiúk szüleinek pedig csaknem a fele.* A lányos szülők is sokkal elnézőbbek, mint a dohányzásnál. A 13—14 éves lányok szülei közül senki sem volt, aki a dohányzást engedélyezte volna gyermekének, ezzel szemben 37,84 % nem emel kifogást az ellen, ha lánya alkalmanként szeszes italt fogyaszt. És noha a fiús szülők általában az alkoholfogyasztásnál is elnézőbbek, mint a lányos szülők, de ez a különbség nem számottevő a különböző nemű gyermekekre vonatkozóan.

Nem tűnik talán indokolatlannak, ha a fenti eredmények alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a gyerekek alkoholfogyasztásával szembeni nagyobb szülői tolerancia is közrejátszik abban, hogy ilyen magas mutatószámokat kaptunk a 14—17 éves fiatalok alkohol iránti érdeklődését illetően. A jelenség legszembetűnőbben a lányos szülők tiltó, illetve engedékenyebb magatartásával mutat összefüggést. Persze, ez nem jelenti azt, hogy a szülők részéről megnyilvánuló tiltás teljes egészében vissza is fogná a káros szokást. Hiszen minden tiltás ellené-

re is a lányoknak több, mint a fele rágyújtott már, de ott, ahol a szülők részéről közel 40 %-os az engedékenység, ott bizony a szeszes italok iránti érdeklődés is 70 %-ra emelkedett. Érdemes felfigyelni arra is, hogy az általános tapasztalat szerint az iskolák és a családok ellentétes álláspontot foglalnak el a dohányzás és alkoholfogyasztás esetében. Míg ugyanis újabban egyes középiskolák engedélyezik a dohányzást, olyan iskola nem létezik, ahol akármilyen formában elfogadott lenne az alkoholfogyasztás; ezzel szemben a szülők sokkal nehezebben tűrik el, ha gyermekeik a szülői házban rágyújtanak, mint azt, ha alkalomadtán a jelenlétükben szeszes italt fogyasztanak.

A tanulók alkoholfogyasztására vonatkozó felmérési eredményeink szinte teljes egészében összecsengenek a dolgozatunk elején említett francia vizsgálat adataival, mely szerint a teljesen absztinens középiskolások aránya nem haladja meg a 20 %-ot.[6] Az általunk vizsgált személyek közül az 1969-es, illetve az 1968/67-es születésű fiatalok járnak középiskolába, és e két generáció esetében a teljesen absztinens fiatalok aránya 21,82, ill. 21,52 %. Az említett francia vizsgálat eredményei szerint azonban a lányok szeszesital-fogyasztása a fiúkénak körülbelül a fele — a mi fiataljaink körében végzett felmérés szerint nincs ilyen nagy különbség a fiúk és lányok alkoholfogyasztása között: mindössze 7 %-os különbséggel számolhatunk, és az évenkénti különbségek sem haladják meg a 20 %-ot.

Természetesen nem tekinthető „iszákosnak" minden fiatal, aki már kóstolt szeszes italt. Éppen ezért külön figyelmet érdemel, hányan vannak, akik „alkalmanként" isznak, hányan fogyasztanak „rendszeresen" alkoholt, és vajon hány fiatallal fordult elő, hogy addig ivott, míg lerészegedett. 9., 10. és 11. táblázatunk adatai a fenti kérdésekre adnak választ.

Alkalmanként iszik

9. táblázat

Életkor	Fiúk		Lányok		Összesen	
	n	%	n	%	n	%
(13)14 éves	65	50,78	65	58,56	130	54,39
15 éves	54	61,36	51	53,68	105	57,38
16 éves	55	71,43	57	64,77	112	67,88
17(18) éves	29	64,44	18	52,94	47	59,49
Összesen	203	60,06	191	58,23	394	59,16

9. táblázatunk is megerősíti, hogy a lányok és fiúk alkoholfogyasztása között — az átlagértékek szempontjából — lényeges különbség

nem található. *A fiúk 60,06 %-a tekinti magát „alkalmi" ivónak, a lányoknak pedig 58,23 %-a.* Az egyes évfolyamok szerint azonban már bizonyos eltérésekre figyelhetünk fel. Szembetűnő, hogy a legfiatalabbak között (a 13—14 évesek csoportjában) több lány állítja, hogy alkalmanként szeszes italt fogyaszt, mint ahány fiú. Feltételezhető, hogy ez a jelenség összefüggésben lehet azzal az életkori sajátossággal, hogy a 13—14 éves lányok biológiailag felnőttebbnek érzik magukat, mint a hasonló korú fiúk, s a család, a környezet is így vélekedhet: a 13—14 éves lányok közül a szülők többnek engedik meg a szeszes ital fogyasztását, mint a hasonló korú fiúknak. (lásd még a 8. táblázatot) Ezt a „lemaradást" alkoholfogyasztási szempontból aztán a fiúk már a következő generációra „behozzák", és el is hagyják a lányokat.

Baráti körben rendszeresen iszik

10. táblázat

Életkor	Fiúk		Lányok		Összesen	
	n	%	n	%	n	%
(13)14 éves	3	2,34	1	0,9	4	1,67
15 éves	5	5,68	4	4,21	9	4,91
16 éves	7	9,09	3	3,40	10	6,06
17(18) éves	6	13,33	2	5,88	8	10,12
Összesen	21	6,21	10	3,04	31	4,65

10. táblázatunk alapján tanulóink 4,65 %-a vallotta magát „rendszeres" ivónak. A fiúk közül kétszer annyian állították ezt, mint a lányok közül. Az évek haladtával egyre több fiú iszik rendszeresen, s a négy év alatt ez a növekedés több, mint 10 %-ot tesz ki. Adataink kisebb értéket mutatnak, mint a dolgozatunk elején említett lengyel felmérés eredményei, melyek szerint a lengyel fiatalok 58 %-a fogyaszt rendszeresen alkoholt.[7] Ez az 58 % a mi vizsgálatunkban az „alkalmanként" ivó fiatalok számával (59,16 %) mutat komoly hasonlóságot.

Jelen vizsgálatunk adatai arra hívják fel a figyelmet, hogy a 14—17 éves korosztályhoz tartozó *fiúk*nak a *negyedrésze (24,56 %-a) volt már részeg.* Ha évenkénti lebontásban vesszük szemügyre a fenti jelenséget, elgondolkodtató adatokra bukkanunk. Vajon hol s milyen körülmények között volt módja lerészegedni a 13—14 éves fiúk 12,5 %-ának? A 15 éves fiúk 23,86 %-ának? Bár, mint láttuk, a szülők ezekben a korosztályokban is igen magas százalékban engedélyezik gyermekeik számára az alkoholfogyasztást, de ahhoz bizonyosan nem járulnak hozzá, hogy általános iskolás gyerekeik részegre igyák magukat. Mennyi időt tölthetnek el vajon ezek a fiatalok szülői ellenőrzés nél-

Már volt részeg

11. táblázat

Életkor	Fiúk		Lányok		Összesen	
	n	%	n	%	n	%
(13)14 éves	16	12,5	3	2,70	19	7,95
15 éves	21	23,86	4	4,21	25	13,66
16 éves	21	27,27	9	10,23	30	18,18
17(18) éves	25	55,56	6	17,65	31	39,24
Összesen	83	24,56	22	6,71	105	15,77

kül, ha lehetőségük van arra, hogy lerészegedjenek, s idejükből valószínűleg még arra is futja, hogy valamelyest kijózanodjanak, mire hazaérnek.

Nem kevésbé elgondolkodtató adat az sem, hogy a *középiskola második osztályába járó fiúknak több mint a fele (55,56 %)* nyilatkozott úgy, hogy *volt már részeg*. A lányok esetében alacsonyabbak ezek a mutatószámok, de a középiskolásoknál ugrásszerűen megemelkednek, minden bizonnyal az „önállósodással", a „felnőttebbé válással", a szülői ellenőrzés alól történő fokozatos kicsúszással párhuzamosan. 5. ábránk a fiúk és lányok között előforduló részegségre vonatkozó eredményeinket szemlélteti.

A részegség előfordulása nemek szerinti megoszlásban

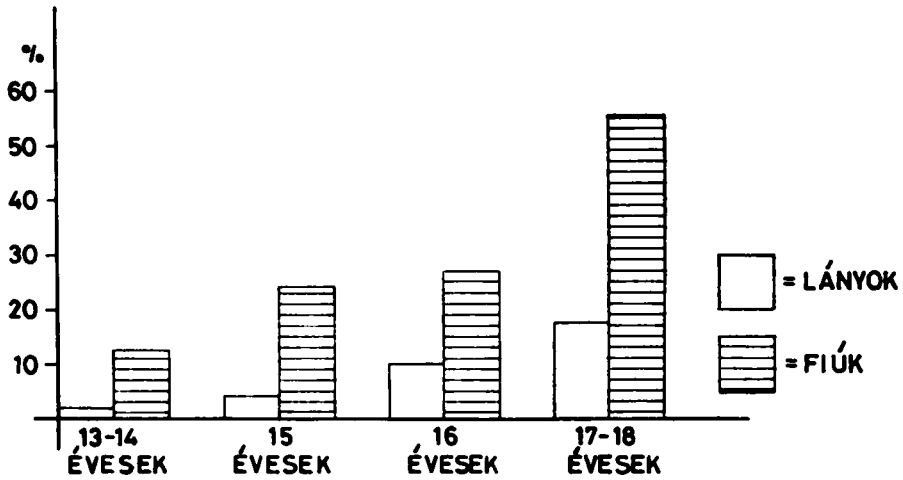

(5. ábra)

Fiataljaink alkoholfogyasztására vonatkozóan tehát elég ijesztő kép tárul elénk. A 14—17 éves korú fiatalok közül *majd háromnegyed részük már fogyasztott szeszes italt, 60 %-uk alkalmanként* azóta is *iszik*, a *fiúk negyedrésze volt már részeg*. S mint láttuk, a lánytanulók sem maradnak el sokkal a fiúk mögött. Eredményeink arról tanúskodnak, hogy a gyerekek már nagyon fiatal korban hozzájutnak szeszes italhoz, és az évek haladtával egyre többen lesznek azok, akik különböző okok miatt ismételten alkoholt fogyasztanak. Meredeken emelkedik a „rendszeresen" ivók száma is. Sajnos, kapott eredményeink nem tükrözik azokat a társadalmi erőfeszítéseket, amelyek a fiatalok alkoholfogyasztásának visszaszorítására irányulnak. A jelenlegi helyzet szerint a szeszesital-fogyasztás a fiatalok körében nő. Az sem lehet megnyugtató számunkra, hogy más közegben még súlyosabb a helyzet. A már említett magyarországi felmérés szerint 13—14 éves kor felett 100 %-osnak bizonyult az alkoholfogyasztás, a tanulók 73 %-a több-kevesebb rendszerességgel fogyaszt szeszes italt, és a középiskolások között a részegség előfordulása 28 %-os (nemek közötti elkülönülés sem jelentkezett).[8] Adataink ennél kisebb méretű alkoholfogyasztásról tanúskodnak, bár ami a részegség előfordulását illeti — amennyiben a középiskolások adatait vesszük szemügyre — nagyon csekély eltérés figyelhető meg.

Vajon kevés lenne a felvilágosítás az alkohol káros hatásáról? Fiataljaink nem lennének tisztában azzal, hogy a fejlődő szervezet számára mennyi veszéllyel jár a szeszes italok fogyasztása? Vagy a nagyfokú szülői tolerancia járulna hozzá a gyerekek alkoholizálásához? Esetleg a felnőttek, a környezet iszákosságának látványa lenne számukra a követendő példa?

A fiatalok válaszai arra engednek következtetni, hogy az alkoholfogyasztás motívumai között számos tényező játszik szerepet. A tanulók egy része (77 fiú és 34 lány) vidámabbnak, feldobottabbnak érzi magát az alkohol hatására, és saját megítélése szerint ezért fogyaszt szeszes italt, a többségük pedig a társaság kedvéért iszik. Ez utóbbiak száma elég magas, az alkoholt fogyasztó személyek 37,47 %-a, s ez is megerősíti azt az általánosan elterjedt nézetet, mely szerint a baráti társaságok közvetlen hatása a fiatalkorúak alkoholfogyasztásának komoly tényezője. A környezet iszákosságát, magát az alkoholizmust viszont a fiatalkorúak jó része határozottan elutasítja. Diákjaink 70 %-a *ki nem állhatja* az alkoholistákat. A lányok elutasítása határozottabb, mint a fiúké: a fiúk 63,02 %-a, a lányoknak pedig 78,05 %-a idegenkedik az iszákosoktól. Mindkét nemnél megfigyelhető azonban egy olyan tendencia, hogy az életkorral csökken az elutasító magatartás. Az alkoholfogyasztás esetében is szembetűnő az a sajátosság, amelyre már a dohányzásnál is felfigyeltünk: a fiatalok túlnyomó többsége nem érzi azt, hogy viselkedése felnőttes magatartás utánzása lenne. Mindössze 5,71 %-uk véli azt, hogy már „elég nagy" az alkoholfogyasztásra.

Felmérési eredményeink szerint 666, túlnyomórészt 14 és 17 év közötti fiatalra kiterjedő vizsgálati anyagunkban számottevő mértékben fordult elő dohányzás és alkoholfogyasztás. Célszerűnek látszik összefüggést keresni a dohányzás és alkoholfogyasztás között, azaz megállapítani, milyen arányban dohányoznak az alkohol iránt is érdeklődő fiatalok, és viszont: milyen arányban fordul elő alkoholfogyasztás a dohányzó fiatalok körében. 12. táblázatunk adatai arra vonatkoznak, hogy azok közül a tanulók közül, akik már rágyújtottak, hányan vannak, akik szeszes italt is fogyasztottak.

A dohányzók közül alkoholt is fogyasztott

12. táblázat

Életkor	Fiúk		Lányok		Összesen	
	n	%	n	%	n	%
(13)14 éves	60	77,92	44	91,67	104	83,2
15 éves	61	82,43	42	80,77	103	81,75
16 éves	57	93,44	44	78,57	101	86,32
17(18) éves	32	88,89	16	76,19	48	84,21
Összesen	210	84,68	146	82,49	356	83,76

Táblázatunk alapján fiúkra és lányokra egyaránt jellemző, hogy azok közül, akik már rágyújtottak, *több mint 80 %-ban* az is előfordult, hogy szeszes italt fogyasztottak. Az egyes évfolyamok szerinti lebontásban a fiúk dohányzása és alkoholfogyasztása közötti összefüggés az életkor arányában növekvő, a lányoknál csökkenő tendenciát mutat. Még szembetűnőbb összefüggésre figyelhetünk fel, ha a többé-kevésbé rendszeresen dohányzó fiatalok alkoholfogyasztását vizsgáljuk meg. (13. táblázat)

13. táblázatunk alapján megállapíthatjuk, hogy *90 %-nál is magasabb* összefüggés van a rendszeresebb dohányzás és az alkoholfogyasztás között a fiatalkorúak körében. Ez az adat is megerősíti azt a felfogást, hogy a fiatalok dohányzása és alkoholfogyasztása ellen egyszerre kell küzdeni, annál is inkább, mert a jelek szerint a kettő *együtt jár* az esetek túlnyomó többségében. (Ha megfordítva próbáljuk elvégezni az összehasonlítást, azaz azt kutatjuk, hogy a szeszes italt fogyasztó gyerekek hány százaléka dohányzott már, szintén magas értékeket kapunk: a fiúknál 80,46 %-os, a lányoknál 63,48 %-os, átlagban pedig 72,51 %-os az összefüggés.)

Összehasonlító eredményeink szerint tehát *minden tíz — alkalman-*

A rendszeresen (alkalmanként) dohányzók közül alkoholt is fogyaszt

13. táblázat

Életkor	Fiúk		Lányok		Összesen	
	n	%	n	%	n	%
(13)14 éves	19	95	11	91,67	30	93,75
15 éves	29	85,29	21	91,30	50	87,22
16 éves	38	97,44	20	90,91	58	95,08
17(18) éves	20	100	10	71,43	30	88,24
Összesen	106	93,81	62	87,32	168	91,30

ként vagy rendszeresen dohányzó — gyerek közül több mint kilenc szeszes italt is fogyasztott. Nem érdektelen talán minden vonatkozó mutatót összegezve megállapítani, hányra tehető azoknak a fiataloknak a száma, akik nem dohányoznak és alkoholt sem fogyasztanak. 14. táblázatunk adatai a nem dohányzó és alkoholt sem fogyasztó fiatalok számát tüntetik fel.

A dohányzó és/vagy alkoholfogyasztó, illetve a nem dohányzó alkoholt sem fogyasztó fiatalok megoszlása

14. táblázat

Életkor	Dohányzik és/vagy alkoholt fogyaszt		Nem dohányzik és nem fogyaszt alkoholt		Összesen
	n	%	n	%	
(13)14 éves	186	77,82	53	22,18	239
15 éves	159	86,88	24	13,12	183
16 éves	145	87,87	20	12,13	165
17(18) éves	71	89,87	8	10,13	79
Összesen	561	84,23	105	15,77	666

Vizsgálati anyagunkban mindössze *15,77 %-ot* tesz ki azoknak a fiataloknak a száma, akik *nem fogyasztottak szeszes italt és nem is dohányoznak.* Ezzel szemben a vizsgált személyek közel 85 %-a vagy az egyikkel, vagy a másikkal (vagy mindkettővel) már próbálkozott. Még *a 13—14 évesek korosztályában is csak a tanulók 22,18 %-a* állította, hogy *nem gyújtott rá és nem is kóstolt szeszes italt.* Az évek során ezeknek a fiataloknak a száma egyre csökken, és a 17 évesek

csoportjában már csak 10,13 %-ot tesz ki. Nagyobb méretű csökkenés 14—15 éves kor között következik be: egy év alatt 9 %-kal lett kevesebb azoknak a száma, akik nem dohányoztak és nem fogyasztottak alkoholtartalmú italt.

A fiatalkorúak körében egyre jobban elterjedő dohányzásra és alkoholfogyasztásra vonatkozó adatok hatékonyabb preventív intézkedéseket sürgetnek. A tájékoztató előadások, ismeretterjesztő műsorok keretében a fiatalok számtalanszor hallottak már a dohányzás és az alkoholfogyasztás egészségkárosító hatásáról és más problémákról, melyek a túl korán elkezdett dohányzással és ivással együtt járnak. Hiába tudják azonban elméletben mindezt, mégsem ennek a szellemében élnek, és az alkoholfogyasztás (valamint a dohányzás) egyre fiatalabb korosztályokat veszélyeztet. Pedig számos kutatás bizonyítja, hogy az összes dohányos 67 %-a 19 éves kora előtt szokott rá, mint ahogy a zárt intézetbe kerülő alkoholisták 70—75 %-a is már gyermek- és serdülőkorban kezdett italozni.[9] A káros szokások megelőzése tehát legalább olyan fontos — vagy még fontosabb — feladat, mint a már létrejött, manifesztálódott problémákkal felvenni a küzdelmet.

Kutatási eredményeink a fiatalkorúak körében megfigyelhető dohányzás és alkoholfogyasztás közötti szoros összefüggésre mutatnak rá: kevés kivételtől eltekintve a dohányzó gyerekek alkoholt is fogyasztanak. Mi lehet ennek a sajátosságnak az oka? Milyen motívumokkal lehet összefüggésbe hozni, hogy a fiatalok jó részét a korai dohányzás és alkoholfogyasztás egyaránt veszélyezteti? Jelen munkánkban néhány közvetlen környezeti tényezőt vizsgáltunk meg abból a szempontból, hogy ezek hatása releváns összefüggést mutat-e a fiatalkorúak dohányzásával, illetve alkohol iránti érdeklődésével.

A dohányzás és alkoholfogyasztás valamint az iskolai problémák összefüggései

A ma iskoláját — köztudomású — közel se lehet megvádolni autoritárius nevelési elvekkel. A régi, híresen szigorú, nagy fegyelmet megkövetelő iskolák már rég megszűntek vagy átszerveződtek, s az újonnan kialakult iskolatípusok számos problémával küzdenek. Többek között azzal, hogy szinte teljesen eszköztelenek a tanulók körében elharapódzó fegyelmezetlenségek megfékezésében. Az ún. megrovások lennének hivatottak a diákok viselkedését szabályozni, s az igazolatlan mulasztásoktól kezdve a legkülönbözőbb kihágásokat megtorolni. Kutatási anyagunkban megvizsgáltuk, milyen összefüggést mutatnak az iskolai büntetések a tanulók dohányzásával, illetve alkoholfogyasztásával. Kik azok a diákok, akik többször részesülnek büntetésben az iskolai normáktól eltérő viselkedésük miatt? 15. táblázatunk erre a kérdésre ad választ.

A dohányzás és alkoholfogyasztás, valamint az iskolai megrovások összefüggései

15. táblázat

Vizsgált személyek (v. sz.)	Megrovást kapott		Nem kapott		Összesen
	n	%	n	%	n
Nem dohányzik, nem iszik	5	4,76	100	95,24	105
Iszik és/vagy dohányzik	110	19,61	451	80,39	561
Együtt	115	17,27	551	82,73	666

Táblázatunk alapján megállapíthatjuk, hogy azok a tanulók, akik se nem dohányoztak, se nem ittak, jóval alacsonyabb százalékban (4,76) kapnak valamilyen büntetést az iskolában, mint azok, akik már rágyújtottak és/vagy szeszes italt is fogyasztottak (19,61 %). A nem dohányzó és nem ivó gyerekek viselkedése jobban megfelel az iskolában megkövetelt normáknak, normaszegő viselkedés ritkábban lép fel náluk. Igen magas szignifikáns összefüggést kapunk, ha a rendszeresen (alkalmanként) dohányzó és még alkoholt is fogyasztó tanulók iskolai büntetéseit vizsgáljuk meg ($p < 0{,}001$-nél), s hasonló magas értéket kapunk, ha azoknak a tanulóknak a vizsgálati eredményeit vesszük figyelembe, akik — akár egyszeri alkalommal is — dohányoztak és szeszes italt fogyasztottak ($p < 0{,}001$-nél). *A fiatalok dohányzása és alkoholfogyasztása tehát együtt jár egy bizonyos normaszegő viselkedéssel,* vagyis azok a fiatalok hajlamosabbak a különböző tiltások ellenére dohányzásra és alkoholfogyasztásra, akik egyébként is hajlanak a környezet részéről támasztott elvárások, viselkedési szokások megszegésére. S ha tudjuk, hogy az alkoholizmus jelenségét újabban társadalmi beilleszkedési zavarnak tekintik, anélkül, hogy kapott eredményeinkből túlzottan messzemenő következtetést vonnánk le, talán nem hiábavaló, ha már iskoláskorban felfigyelünk a „beilleszkedési" problémák megjelenésére és egyértelmű összefüggésükre a korai szeszesitalfogyasztással és a dohányzással.

A dohányzás és alkoholfogyasztás, valamint a családon belüli problémák összefüggései

Napjainkban közhelyszámba megy a család válságáról beszélni. Az utóbbi évtizedekben óriási változások zajlottak le a család struktúráján belül, de a család hagyományos társadalmi és egyéni szerepeit illetően is. A családi élet napjainkban olyan nagy változásokon ment keresztül, amelyek kihatással vannak a felnövő újabb nemzedék szemé-

lyiségfejlődésére. És itt nemcsak arról van szó, hogy a bomlékonyabbá váló, érzelmileg labilisabb család immár elvesztette azt a korábban még meghatározó funkcióját, amelyet a normatív viselkedés szabályozásában betöltött, hanem — ami ezzel szervesen összefügg — a családon belüli konfliktusok, problémák hozzájárulhatnak a felnövekvő fiatal generáció érzelmi bizonytalanságának, káros szokásainak, személyiségfejlődési zavarainak, deviáns viselkedésének kialakításához. Jelen felmérésünk keretében a fiatal korban jelentkező dohányzás és alkoholfogyasztás összefüggéseit kerestük néhány, családon belüli problémával. Alábbi eredményeink arra mutatnak rá, hogy a fiatalkorúak dohányzása és alkoholfogyasztása milyen kapcsolatban van a *kedvezőtlen családi légkör kialakulásával*, az *„otthontalanság" érzésével* valamint *a szülők — az apa — alkoholfogyasztásának* mértékével. Kedvezőtlen családi légkörre, családon belüli feszültségre utalt kérdőívünk három kérdéscsoportja: „Szüleim gyakran veszekszenek", „anyám gyakran ideges" és „apám néha gorombán bánik velünk". E kérdésekre a következő válaszokat adták a vizsgált személyek:

A szülők „veszekszenek"

16. táblázat

Vizsgált személyek (v. sz.)	Szülők „veszekszenek"		Nem „veszekszenek"		Összesen
	n	%	n	%	n
Rendszeresen (alkalmanként) dohányzik és alkoholt is fogyaszt	28	16,67	140	83,33	168
A többiek	47	9,44	451	90,56	498
Összesen	75	11,26	591	88,74	666

16. táblázatunk alapján megállapítható, hogy a rendszeresen vagy alkalmanként dohányzó és alkoholt is fogyasztó tanulók szülei lényegesen többet „veszekszenek", mint a többi szülő ($p < 0{,}01$-nél). (Ez az összefüggés — bár kevésbé kifejezetten — de akkor is fennáll, ha azokat a fiatalokat vesszük szemügyre, akik már ittak és dohányoztak is, de nem jelezték, hogy rendszeres lenne dohányzásuk. Az ő esetükben az összefüggés $p \geqq 0{,}05$ — gyenge szignifikanciát mutat.)

A 17. táblázat a neurotikus tüneteket mutató anyák és a fiatalon dohányozni kezdő és alkoholt fogyasztó gyerekek közti összefüggésekre vonatkozik.

17. táblázat

Vizsgált személyek (v. sz.)	„ideges" anya		nem „ideges"		Összesen
	n	%	n	%	n
Rendszeresen (alkalmanként) dohányzik és alkoholt is fogyaszt	94	55,95	74	44,05	168
A többiek	217	43,57	281	56,43	498
Együtt	311	46,70	355	53,30	666

Noha, mint táblázatunk alapján azonnal megállapítható, általában véve is igen magas az ún. „ideges" anyáknak a száma (46,70 %), a rendszeresen (alkalmanként) dohányzó és alkoholt is fogyasztó fiatalok esetében ez az arány még magasabb. Az anyák „idegessége" és a túl fiatalon elkezdett rendszeres (vagy alkalmankénti) dohányzás és alkoholfogyasztás között szignifikáns összefüggés mutatható ki: $p < 0{,}01$-nél. Ugyanez az összefügés marad akkor is, ha vizsgálatunk nemcsak a rendszeresebben dohányzókra terjed ki, hanem minden fiatalra, aki már rágyújtott és szeszes italt fogyasztott. Táblázatunk eredményei arra utalnak, hogy az anyák „idegessége" amellett, hogy a családi légkört nagymértékben meghatározza, a gyerekek dohányzásával és idő előtti alkoholizálásával nagyon komoly összefüggést mutat.

Az apa „gorombasága" és a fiatalok dohányzása és alkoholfogyasztása között csak abban az esetben találtunk lényeges összefüggést, ha a rendszeresebben dohányzó és alkoholt is fogyasztó gyerekeket vizsgáltuk meg. (18. táblázat)

A rendszeresebben dohányzó és alkoholt is fogyasztó fiatalok, valamint az apa „gorombasága" kétségkívül bizonyos fokú összefüggést mutat: $p < 0{,}05$-nél.

A kedvezőtlen családi légkör, a „veszekedő" szülők, a gyakran „idegeskedő" anya, a „goromba" apa és a túl fiatalon elkezdett dohányzás és alkoholfogyasztás között vizsgálati eredményeink szignifikáns összefüggéseket jelelznek. Különösen vonatkozik ez azokra a fiatalokra, akik már a rendszeresebb dohányzásig eljutottak és emellett még szeszes italt is fogyasztanak. Úgy látszik, a családon belül is ők vannak a legkedvezőtlenebb helyzetben: míg a többiek 3,82 %-a érzi „kitaszítottnak" magát a családi közösségben, közülük viszont 8,33 %-a, s ez már lényeges összefüggés ($p < 0{,}05$-nél). (19. táblázat)

Az apa „gorombasága"

18. táblázat

Vizsgált Személyek (v. sz.)	Apa „goromba"		Nem „goromba"		Összesen
	n	%	n	%	n
Rendszeresen (alkalmanként) dohányzik és alkoholt is fogyaszt	41	24,40	127	75,60	168
A többiek	87	17,47	411	82,53	498
Együtt	128	19,22	538	80,78	666

A családban „kitaszítottnak" érzi magát

19. táblázat

Vizsgált személyek	„Kitaszított" a családban		Nem „kitaszított"		Összesen
	n	%	n	%	n
Rendszeresen (alkalmanként) alkoholt is fogyaszt	14	8,33	154	91,67	168
A többiek	19	3,82	479	96,18	498
Együtt	33	4,95	633	95,05	666

A családon belüli „kitaszítottság" érzéséhez — melyet 19. táblázatunk adatai érzékeltetnek — hozzájárul az is, hogy ezek a fiatalok osztálytársaik körében sem érzik jól magukat: úgy élik meg, hogy osztálytársaik csipkelődnek, kötekednek velük. A többiek 23,29 %-os arányától eltérően ők 31,55 %-ban vélekednek így, s a különbség szignifikáns: $p < 0,05$-nél. S úgyszintén elgondolkodtató, hogy vizsgálati anyagunkban a rendszeresebben dohányzó és alkoholt is fogyasztó gyerekek szülei között több az elvált szülő (12,5 %), mint a többi családban (6,43 %). A különbség ez alkalommal is igen fontos összefüggésre enged következtetni ($p < 0,05$-nél).

A rossz családi légkör, a családon belüli „otthontalanság" érzése (és a válások aránya) mellett megvizsgáltuk, hogy a fiatalon elkezdett dohányzásban és alkoholfogyasztásban a szülők — elsősorban az apa — alkoholfogyasztása milyen szerepet játszik. Van-e egyáltalán valamilyen összefüggés az apa iszákossága és a fiatalok korán elkezdett dohányzása és szeszesital-fogyasztása között? 20. táblázatunk adatai a fenti kérdést válaszolják meg.

Az apa alkoholizálása és a fiatalok dohányzása, alkoholfogyasztása

20. táblázat

Vizsgált személyek	Az apa gyakran fogyaszt alkoholt		Nem fogyaszt		Összesen
	n	%	n	%	n
Rendszeresen (alkalmanként) dohányzik és alkoholt is fogyaszt	40	23,81	128	76,19	168
A többiek	65	13,05	433	86,95	498
Együtt	105	15,77	561	84,23	666

Eredményeink szerint tíz százalékkal több az alkoholista apa azokban a családokban, amelyekben a fiatalok rendszeresen vagy alkalmanként dohányoznak és maguk is fogyasztanak szeszes italt, mint a többi családban. Az összefüggés nagyon egyértelmű ($p < 0{,}001$-nél), ami arra enged következtetni, hogy az alkoholista családban felnövő gyerekek veszélyeztetettsége a káros szenvedélyekkel való megismerkedés és rászokás szempontjából sokkal nagyobb, mint azokban a családokban, amelyekben nem fordul elő alkoholizmus. Más kutatási eredmények arról számolnak be, hogy a szülők alkoholfogyasztásának mértékével a fiataloké nem mutat összefüggést, sőt, bizonyos esetekben a szülők alkoholfogyasztása elrettentő példaként is szerepelhet.[10] Felmérésünk eredményei látszólag ellentmondanak ennek a feltevésnek, hiszen anyagunkban nagyon erős szignifikancia áll fenn a szülők italozása és a fiatalok rendszeresebb dohányzása és alkoholfogyasztása között. Ha azonban külön-külön vizsgáljuk meg a szülők alkoholfogyasztásának egyrészt a fiatalok dohányzására, másrészt a szeszesital-fogyasztására vonatkozó hatását, differenciáltabb eredményeket kapunk. Mégpedig érdekes módon az apa italozása és a gyerekek dohányzása között nagyon erős szignifikancia mutatható ki ($p < 0{,}001$-nél), függetlenül attól, hogy csak a rendszeresebben dohányzókat vesszük figyelembe vagy minden fia-

talt, aki már legalább egyszer rágyújtott. Az apa alkoholfogyasztásának mértéke és a fiatalok szeszesital-fogyasztása közötti összefüggés jelen anyagunkban is csak kevéssé érzékelhető ($p > 0{,}05$-nél). Mivel azonban a dohányzó tanulók 83,76 %-a (12. táblázat), sőt, a rendszeresebben dohányzók 91,3 %-a (13. táblázat) alkoholt is fogyaszt, mindenképpen kedvezőtlen körülménynek tudható be a káros szenvedélyekkel való megismerkedés szempontjából a családi közegben jelentkező alkoholizmus.

*

Jelen tanulmányunkban a fiatalkorúak körében egyre terjedő dohányzás és alkoholfogyasztás néhány jellemző sajátosságára kívántunk rámutatni. Felmérési adataink arról tanúskodnak, hogy a rohamosan nő azoknak a fiataloknak a száma, akik 14—17 éves koruk között rászoknak a dohányzásra és a szeszesital-fogyasztásra. A nemek közti különbség — mely a dohányzás esetében még jól érzékelhető — az alkohol iránti érdeklődés szempontjából mintha már eltűnőben lenne. Eredményeink alapján a dohányzás és alkoholfogyasztás nagyfokú egybeesésére figyelhettünk fel — a dohányzó tanulók jó része alkoholt is fogyaszt —, és e káros szokások kialakulásában bizonyos környezeti tényezők hatását állapíthattuk meg. Mindenekelőtt a kedvezőtlen családi légkör, a szülők „veszekedése", az apa „gorombasága" és alkoholizmusa, az anya „idegessége" teremt megfelelő hátteret ahhoz, hogy a magát „otthontalannak", az iskolában pedig „kicsúfoltnak" érző fiatal előbutóbb valamilyen káros szenvedély hatása alá kerüljön. Mindehhez — mint láttuk — hozzájárul a környezet engedékenysége és a baráti társaság befolyásoló ereje. S noha a fiatalkorúak dohányzása és alkoholfogyasztása már önmagában is elég riasztó jelenség, perspektivikusan szemlélve a kérdést, még több veszélyt jelent: nemcsak egészségi ártalmakat, de társadalmi beilleszkedési zavarokat, devianciákat okozhat. Kutatási anyagunkban a dohányzó és alkoholt fogyasztó fiatalok iskolai büntetéseinek magas száma azt tanúsítja, hogy nem megalapozatlan ez az aggodalom: az iskola normáit, viselkedési követelményeit nehezen tűrő fiatalok a majdani „beilleszkedési" problémák csíráit már magukban hordozzák.

Jegyzetek

[1] Magyar Szó, 1985. szeptember 7.

[2] Levenlei László—Mezei Árpád: Az alkoholista beteg személyisége, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 16. o.

[3] Kolozsi Béla: A fiatalkori drog-visszaélés és toxikománia franciaországi kutatása. Társadalmi Beilleszkedési Zavarok II. Kézirat, Budapest, 1984.

[4] A felmérés 1985 júniusában készült, és egy vajdasági község valamennyi 7. és 8. osztályos valamint az általános középiskola I. és II. évfolyamát végző tanulóját felölelte.

[5] Szegedi Márton: A gyermekkori alkoholfogyasztás szociálpszichológiai vonatkozásai. Magyar Pszichológiai Szemle, 1976/3. 238. o.

[6] Kolozsi Béla: A fiatalkori drog-visszaélés és toxikománia franciaországi kutatása. (idézett mű)

[7] Levendel László—Mezei Árpád: Az alkoholista beteg személyisége (idézett mű)

[8] Szegedi Márton: A gyermekkori alkoholfogyasztás szociálpszichológiai vonatkozásai. (idézett mű) 238—239. o.

[9] Az adatok Bágyoni Attila: A szenvedélyek rabságában (Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1982.) c. könyvéből valók. 144. és 194. o.

[10] Szegedi Márton: A gyermekkori alkoholfogyasztás... (idézett mű) 240. o.

Rezime

Pušenje i potrošnja alkohola među mladima

Autor je želeo da prikaže, u svojoj studiji, neke karakteristične specijalitete pušenja i trošenja alkohola, što se sve više širi među mladima. Kao osnova studije, korištena je jedna anketa iz 1985. godine, u kojoj su učestvovali svi đaci VII i VIII razreda osnovnih i I i II razreda opštih srednjih škola, jedne vojvođanske opštine, svega njih 666. Po rezultatu ankete pokazalo se da je od omladine, između 14 i 17 godina 63,81% već pušilo, a 73,72% trošilo alkohol. Razlika u polovima se kod pušenja dobro iskazuje — među devojkama se manje puši nego među dečacima — ali ta razlika u vezi sa trošenjem alkohola, kao da je u nestajanju. Rezultati posmatranja ukazuju na veoma veliku povezanost pušenja i trošenja alkohola — 83,6% pušača trošilo je i alkohol — te se ispituje i povezanost ovih štetnih navika, sa izvesnim činiocima sredine. Autor ukazuje na to da u pogledu pušenja i trošenja alkohola, školska i porodična sredina ne zauzimaju uvek jedinstvene stavove: porodica je popustljivija u pogledu trošenja alkohola, a škola toleriše u većoj meri pušenje.

Na bazi dobivenih rezultata, može se konstatovati da za mladalačko pušenje i trošenje alkohola, odgovarajuću pozadinu pruža i nepovoljna porodična atmosfera (svađe roditelja, grubosti i pijanstvo oca, „nervoza" majke), osećaj „izguranosti" ali i uticaj sredine i snage kruga prijatelja. Upadljivo veliki broj mladih pušača i trošioca alkohola i upadljivo veliki broj školskih kazni, dovodi do zaključaka, da su oni učenici naklonjeniji pušenju i trošenju alkohola, koji su i inače voljni da pogaze postavljene zahteve i navike ponašanja, od strane sredine. Po našim rezultatima, suviše rano započeto pušenje i trošenje alkohola, povezano je sa ponašanjem, koje odbija norme, što može da dovede do poteškoća u prilagođavanju i u kasnijem periodu života mladih.

Resummee

Rauchen und Alkoholverbrauch im Kreise der Jugendlichen

Der Verfasser wünscht in seiner Studie auf einige charakteristische Eigenschaften des, zwischen den Jugendlichen sich verbreitenden Rauchen und Alkoholverbrauch, hinzuweisen. Grundlage der Studie stellt eine, im Jahre 1985 durchgeführte Untersuchung dar, in der alle Schüler der VII. und VIII. Klassen der Grundschulen und der I. und II. Klassen der Allgemeinen Mittelschulen, einer Vojvodinaer Gemeinde — insgesamt 666 Schüler — teilgenommen haben. Laut Ergebnis der Untersuchung, haben, von den Jungen zwischen 14 und 17 Jahren, 63,8% schon geraucht, und 73,72% Alkohol verbraucht. Der Unterschied zwischen den Geschlechten ist beim Rauchen noch festzustellen — viel weniger Mädchen rauchen als Buben — angesicht des Alkoholverbrauchs jedoch, scheint dieser Unterschied zu verschwinden. Die Ergebnisse der Untersuchung zeigen auf den Zusammenhang des Rauchens und des Alkoholverbrauchs hin — 83,76% der Raucher nützte auch Alkohol-, und die Verbindung dieser schädlichen Gewohnheiten mit den Faktoren der Umgebung werden untersucht. Der Verfasser weist darauf hin, dass die Schulen- und Familienumgebung in Hinsicht des Rauchens und des Alkoholverbrauchs, nicht immer gleiche Standpunkte einhaben: die Familie ist in Hinsicht des Alkoholverbrauchs nachgiebiger, und die Schule toleriert das Rauchen mehr.

Laut den Ergebnissen der Untersuchung, schafft die ungünstige familiäre Atmosphäre (der Zank der Eltern, die Grobheit und Trunksucht des Vaters, die „Nervose" der Mutter), sowie das Gefühl der Verstossenheit und der Kreis der Freunde, entsprechenden Hinterhalt zum frühzeitigen Rauchen und Alkoholverbrauch. Die besonders grosse Zahl der Schulstrafen der Raucher und Alkoholisten, erlaubt festzustellen, dass die, die dazu neigen auch sonst zum Bruch der, von der Umgebung gegebenen Regeln, geneigt sind. Laut unseren Ergebnissen ist das zu früh angefangenes Rauchen und Alkoholverbraucht, mit sonstigen Verhalten zum Normenbruch verbunden, das auch für das spätere Leben der Jungen, entschlossene Schwierigkeiten machen kann.

Original scientific paper

Bubelényi Lívia

A NŐK HELYZETE A CSÓKAI HÚSFELDOLGOZÓ GYÁRBAN*

Bevezető

A technika és technológia mai fejlettségi szintjén mind szélesebb körben nyílik arra lehetőség és válik szükségessé, hogy a nők részt vegyenek a társadalmi újratermelés folyamatában. A nők termelésbe való bekapcsolódását meggyorsította a női emancipáció mind szélesebb megnyilvánulása is. „A nő igazi emancipációja elsősorban gazdasági emancipációval valósul meg, olyan lehetőségek biztosításával, amelyek szavatolják egyéniségének kibontakozását, anyagi biztonságát és egyenjogúságát a családban és társadalomban egyaránt."[1]

A nők mind kevesebben elégszenek meg csak az anyaság, a feleség és háziasszony szerepével, és ezért mind többen aktívan kapcsolódnak be az anyagi javak termelésébe vagy más társadalmilag hasznos tevékenységbe.

Jugoszlávia jogi, alkotmányos és törvény adta egyenjogúság tekintetében a leghaladóbb országok közé sorolható. Azonban nem szabad takarózni a törvényes és alkotmányos rendelkezésekkel. Ezeket a jogokat, amelyeket minden humánus társadalom a zászlajára tűzött, a mindennap. életben meghamisítás nélkül kell megvalósítani és a nőkre érvényesíteni. A női egyenjogúság megvalósítása terén még ma sem tekinthetjük a problémát megoldottnak.

Az 1983-as adatok szerint a társadalmi szektorban Vajdaság területén 571 000 foglalkoztatott volt, ebből 214 000 nő, vagyis az összdolgozók 36,8%-a. Vajdaság ipari struktúrájában jelentős helyet foglal el az élelmiszeripar, amely 73 000 dolgozó nőnek nyújt munkalehetőséget.

Ezekből az adatokból kiindulva választottam dolgozatom témájául a nők helyzetének vizsgálatát a húsfeldolgozó iparban. A nő helyzetének vizsgálatakor nem szorítkozom kizárólag a munkahelyi körülmé-

* A Létünk 1985-ös tanulmánypályázatának II. díjas pályaműve.

nyek megvilágítására. A nőt szélesebb körben szeretném bemutatni, mégpedig a nőt mint önigazgatót és mint a család szerves részét.

Az embernek a munkaközösségben végzett tevékenységét nem lehet elszigetelten vizsgálni a munkahelyen kívüli tevékenységtől. Munkahelyi aktivitását az egyénisége határozza meg, amire a munkaviszonyok és szélesebb társadalmi viszonyok is hatással vannak. „Az ember személyisége egységes, és jelen van az ember munkahelyén is. Mindazokat az élményeket, benyomásokat, érzelmeket és gondokat, amelyek a családban, a háztartásban vagy szélesebb társadalmi közösségben jelentkeznek, az egyén a munkahelyén sem tudja levetkőzni."[2]

A vizsgálatot a csókai Čoka elnevezésű húsfeldolgozó üzemben végeztem, mely 1230 dolgozót foglalkoztat, 396 nőt és 833 férfit.

A Čoka húsfeldolgozó-ipari üzem két társultmunka-alapszervezetből áll, ezenkívül keretein belül egy munkaközösség is működik. Az alaptevékenységet a Proizvodnja tmasz végzi, amelyben 257 nő dolgozik. Az Usluga tmasz termelő jellegű szolgáltatásaival segíti elő az alaptevékenység zavartalan menetét, a nők 9,8%-át (számszerint 38 nőt) foglalkoztatja. 101 nő a munkaközösségben valósítja meg személyi jövedelmét, tehát az adminisztráció területén, nem végez termelő jellegű tevékenységet. E nők helyzete nem jellemzi a húsfeldolgozó-ipari környezetet, ezért vizsgálataimban őket nem vettem figyelembe.

A nők helyzetének vizsgálatát a húsfeldolgozó iparban kérdőívek használatával végeztem. A kérdőív az empirikus kutatás legközvetlenebb módszere. A kérdőív előre meghatározott kérdéseket és feleleteket tartalmazott. A megkérdezett nő azt a feleletet jelölte meg, amely véleményével megegyezett. A megkérdezés névtelenül történt.

Hogy a megkérdezést elvégezhessem 295 nő közül — a termelő tevékenységet végző nők köréből —, mintát választottam ki. A minta kiválasztásakor lényeges momentum, hogy a minta reprezentatív legyen és a kiválasztás véletlenszerűen történjen. Véletlen alatt értjük azt, mikor a tömeg minden tagjának egyenlő lehetősége van rá, hogy bekerüljön a mintába. A minta kiválasztását a nők fizetési lapja alapján végeztem. Egyetlen kritérium, amit a minta kiválasztásakor figyelembe vettem, a nők képzettségi struktúrája. Ezenkívül a termelés minden területéről meghatározott számú nőt megkérdezni. A mintába a lehetséges 295 nő 15%-a, azaz 46 nő került be.

A megkérdezésben aktívan részt vettem. Erre két dolog miatt volt szükség:

— a nők nagy részét a húsfeldolgozó iparban teljesítmény szerint javadalmazzák, és ezért nem tudtak, vagy nem akartak időt szentelni a kérdőív kitöltésére,

— a nemzetiségi struktúrát a minta kiválasztásakor nem vettem figyelembe, és ezért a kérdőíveket csak szerb nyelven biztosítottam, ami egyes nőknek nyelvi nehézségeket okozott.

Minden egyes kérdőív korrekt módon lett kitöltve és kivétel nélkül fel tudtam mindegyiket használni az adatok feldolgozásakor.

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy véleményem szerint a megkérdezés eredményeként kapott adatokat néhány esetben nem lehet objektíveknek tekinteni. Egyes esetekben a kiválasztott válaszok között találkoztam olyan alternatívákkal, ahol a 100%-ot egy, vagy két nő képviseli. Az adatok táblázatos feldolgozásakor az ilyen esetek nagymértékben elferdítik a kapott eredményeket.

Egyes problémaköröket, amelyek lényegesen meghatározzák a nők helyzetét, nem dolgoztam fel a kérdőíven keresztül. Ennek oka, hogy a vizsgálatot egyetlen munkaszervezetben végeztem és ezért konkrét adatokhoz tudtam jutni. Ilyen terület például a nők egészségügyi védelme, gyermekeik étkeztetése és bölcsődés vagy napközis ellátása.

A dolgozó nők képzettségi struktúrája

A nőknek a tőkés társadalomban, hazánkban sem, a II. világháború előtt nem volt lehetőségük a tanulásra, azaz, csak a nők kis rétegének adatott meg ez a privilégium. Mivel nem rendelkeztek semmiféle szaktudással, képzettséggel, a társadalmi újratermelés folyamatában csak kétkezi munkát végezhettek, amivel alacsony és nem stabil jövedelmet valósíthattak meg. A nők, ha rendelkeztek is valamilyen szaktudással, alacsonyabb rendű személyek voltak, mint a férfiak, és ugyanazt a munkát alacsonyabb bérért végezték.

Hazánkban ma törvények biztosítják a munkára és tanulásra való jogot nőknek és férfiaknak egyaránt. A háború utáni években jelentős eredményeket értünk el az írástudatlanság megszüntetésében. A nők mind nagyobb hányada határozott úgy, hogy általános iskolai tanulmányait befejezve nem vesz búcsút a tankönyvektől. Mindezek ellenére még ma is elmondhatjuk, hogy a nők átlagos képzettségi szintje elmarad a férfiak átlagos képzettségi szintje mögött.

A termelőerők mai fejlettségi foka a nőktől mind magasabb képzettségi szintet követel meg. Csak ezzel a feltétellel tudnak sikeresen bekapcsolódni az anyagi javak termelésébe és valósíthatják meg egyenjogúságukat a munka területén. Ezenkívül a képzettségi szint meghatározza a lakosság szerepét az önigazgatásban, a társadalmi-politikai életben — tehát meghatározza a dolgozó önigazgatói tudatát. A képzettség hatással van a családhoz való viszonyulásra is. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a képzettségi szint döntően hat a személyi jövedelem magasságának meghatározásakor, mert mint alapkritérium szerepel a személyi jövedelem elosztásáról szóló szabályzatban.

A nőket a húsfeldolgozó iparban tömegesen alkalmazzák olyan munkakörökben, ahol a termelés kézi munkaerővel történik, ahol a rutinmunkának nagy jelentősége van. Ez a tény annak a következménye, hogy habár a technika és technológia rohamosan fejlődik, a húsfeldolgozó iparban annak alkalmazása még nem kielégítő. A tökéletesebb termelési eszközök, a félautomata és automata gépsorok működtetéséhez

kevesebb emberi munka szükséges, de az emberi munka összetettsége növekszik. Tehát az „... individuális kézi munka megmarad, azonban az magasszakképzett és termelékeny munka lesz".[3]

A húsfeldolgozó iparban dolgozó nők képzettségi struktúrája

Képzettségi szint	Nők száma	%
1. Nem befejezett általános iskola	14	30,4
2. Befejezett általános iskola	14	30,4
3. Szakképesítéssel rendelkezik	2	4,3
4. Gimnázium	1	2,2
5. Középiskola	10	21,7
6. Főiskola	2	4,4
7. Egyetem	3	6,6
Összesen	46	100,0

A nők 60,8%-a a szakképesítés legalacsonyabb fokán van. Olyan munkahelyen dolgozik, ahol a primitív eszközök használata közben a munkaszervezetnek csak kis károkat okozhat, míg az a munkás, aki modernebb munkaeszközök segítségével végzi a termelést, tévedés esetén óriási veszteségeknek lehet az előidézője.

Minden munkaszervezetben szisztematizációval vagy analitikus módszerekkel határozzák meg, hogy milyen fokú szakképesítés szükséges egyes munkahelyek betöltésére. Mivel a rendelkezésre álló dolgozók kvalifikációs struktúrája nem minden esetben felel meg a munkaszervezet igényeinek, gyakran megtörténik, hogy egyes feladatok végzésére alacsonyabb vagy magasabb szakképesítésű dolgozót alkalmaznak, mint amit a szabályzatban meghatároztak.

A megkérdezés eredményeként a húsfeldolgozó gyárban a következő adatokhoz jutottam:

— a megkérdezett dolgozó nők 78,3%-a olyan szakképesítéssel rendelkezik, mint amilyet munkahelye megkövetel,

— 13%-ának magasabb a képzettségi szintje, mint amit munkahelye megkövetel,

— 8,7%-a pedig alacsonyabb szintű képzettséggel rendelkezik, mint amit munkahelye megkövetel.

A nők számára legoptimálisabb megoldás, ha iskoláskorban szerzik meg a megfelelő szaktudást, ami szakmai előrehaladásuk alapjait képezi. Azonban, ha munkahelye megköveteli és maga is arra törekszik, hogy növelje képzettségi fokát, akkor lehetővé kell tenni számára az átképzést vagy a továbbképzést, amivel alkalmazkodni tud a termelési folyamat fejlődéséhez. A megkérdezettek 10,9%-a változtatta meg képzettségi szintjét munkaéve során és 34,8% szeretné ezután folytatni tanulmányait.

Habár óriási eredményeket értünk el a képzettségi szint növelésében, a nők még ma sem egyenrangúak a férfiakkal. A nők hátrányos helyzete

élesen kiütközik a felnőttképzés folyamatában. A nők ekkor már vállukon hordozzák „női sorsuk" összes terhét: a családi, háztartási, munkahelyi kötelezettségek egész sorát, ami gátolja a professzionális ambíciók megvalósításában.

A csókai húsfeldolgozó ipari munkaszervezet csak kivételes esetekben nyújt anyagi támogatást dolgozó nőinek a továbbképzésben. A dolgozók tudatában vannak, hogy az oktatás drága beruházás. Ezért a munkástanács a felnőttképzéshez csak azoknak a dolgozóknak biztosít anyagiakat, akik olyan szűk szakterületen kívánják folytatni tanulmányaikat, amelyen a permanens oktatási rendszer nem biztosít elegendő szakembert.

A nők foglalkoztatása

A nők foglalkoztatása társadalmilag hasznos tevékenység, lehetővé teszi és megvalósítja a női emancipáció folyamatát. Elsősorban anyagi függetlenséget ad, és lehetővé teszi személyiségük és kreativitásuk mind szélesebb körű kibontakozását a munka területén és az önigazgatásban.

Hazánkban ma a nők és férfiak a foglalkoztatási politikában, törvényes előírásaink értelmében, teljesen egyenjogúak. Szükségessé vált a női és férfi munkáról szóló elmélet túlhaladása, amely évszázadok alatt alakult ki. Mindezt a technika-technológia fejlődése és ipari alkalmazása tette elengedhetetlenné és a dolgozó nő számára mind több tevékenységi területre nyitott utat.

A nők egyenjogúságát a foglalkoztatás területén egyes országokban úgy értelmezik, hogy ugyanazokon a munkahelyeken kell dolgozniuk, ugyanolyan feltételek mellett mint a férfiaknak. Ezekkel a felfogásokkal találkozhatunk mind a tőkés, mind pedig az egyes szocialista országokban, ahol a nőket fizikailag megerőltető és számukra káros munkakörülmények között alkalmazzák.

A nők és férfiak egyenjogúságát másként kell értelmezni. Vera Pilić 3 fő tényezőt különböztet meg, amelyeket nem szabad szem elől téveszteni a nők foglalkoztatása alkalmával:

1. a női alkat jellegzetességét, amely nem teszi lehetővé a nehéz fizikai megerőltetést;

2. a munkafeltételeket, amelyek a női szervezetre különösen károsan hatnak és amelyeknek nem kívánt következményei lehetnek a jövendő generációra nézve;

3. ügyelni kell a munkaidő-beosztásra, a munka ritmusára, azaz kontinuitására.

A foglalkoztatási politikában formálisan megnyilvánul a nők és a férfiak teljes fokú egyenjogúsága. Még ma is találkozhatunk azonban olyan esetekkel, hogy a jelölt kiválasztásakor, annak ellenére, hogy a férfi és nő egyenlő esélyű, bizonyos előítéletek miatt a férfit részesítik

előnyben. A társult munka még ma is gyakran elzárkózik a női munkaerő alkalmazása elől.

A húsfeldolgozó iparban a nők 28,3%-a szerint az adott munkaszervezetben is szívesebben alkalmaznak férfi munkaerőt. Kiemelem, hogy egy nő sem állította, hogy szívesebben foglalkoztatna a munkaszervezetben nőket.

Végezetül szeretném megemlíteni, hogy a pozitív törekvések ellenére a nők bekapcsolódása a társadalmi újratermelés folyamatába nem mindenütt valósul meg egyenletesen. Egyes területeken még ma is kifejezett a nagyfokú elnőiesedés. A nők főleg az alacsony felhalmozódású iparágakban helyezkednek el, vagyis a pálya elnőiesedését a foglalkozások leértékelődése kíséri. A nőket foglalkoztató ágazatok nagy többségben az átlagnál alacsonyabb kereseti lehetőségeket biztosítanak.[4]

Munkakörülmények a húsfeldolgozó iparban

„A munkafeltételek önmagukban nem hatnak negatívan a dolgozó nőre. Az okot elsősorban a gazdasági fejlettség fokában és az elosztási politikában kell keresni. ... Nehéz meghatározni melyiknek van nagyobb jelentősége."[5]

A jelenlegi munkakörülmények a múltbeli fejlődés eredményei és pillanatnyilag adottak. A munkakörülmények javításához költséges beruházásokra, műszaki megoldásokra van szükség. A munkakörülmények javításában jelentős eredményeket lehet elérni szervezési megoldásokkal (egyenletes munkaütem, zavartalan szerszám- és anyagellátás, a gépek célszerű sorrendje, tisztaság, fény, levegő stb.) is.[6]

A munkavégzés körülményeit nagymértékben befojásolja a munkafolyamat gépesítése, automatizálása. A gép megváltoztatja a munkavégzés jellegét, a szellemi igénybevétel arányát. A gépi munka szakismeretet, szélesebb látókört igényel.

A csókai húsfeldolgozó üzemben a közvetlen termelést végző nők munkakörülményei nem nevezhetők ideálisnak, habár ezen a téren munkahelyenként nagyfokú eltéréseket tapasztaltam.

A munkafeltételeket több tényező együttes hatása határozza meg. Munkámban nem térek ki minden egyes tényező tárgyalására, csak a legfontosabbakat veszem figyelembe.

A termelés nagy része zárt munkacsarnokokban folyik, ahol nincs lehetőség természetes megvilágításra, tehát a munkavégzéshez elengedhetetlen fény mesterséges fényforrásból ered. Ilyen esetekben különös figyelmet kell szentelni a megvilágítás alapszabályaira.

A szabályos megvilágítás követelményei: az árnyék kiküszöbölése, a fény egyenlő szóródása, szükséges, hogy a megvilágítás megfeleljen a terem és a munka jellegének, biztosítani kell a megfelelő fényerősséget és gazdaságosságot.

A húsfeldolgozó iparban a termelés jellege megköveteli, hogy a hőmérséklet több munkahelyen ne emelkedjen bizonyos érték fölé. Ezt ma már sikeresen szabályozni lehet légkondicionáló berendezések használatával, amelyek automatikusan biztosítják a munkahely jellegének megfelelő hőmérsékletet. Ami a termelés szempontjából hasznos, az káros lehet a dolgozóra. Az alacsony hőmérséklet miatt a dolgozó nők, a munkavédelmi intézkedések ellenére is, foglalkozási betegség áldozataivá válnak.

A munkakörülmények vizsgálatakor nem szabad figyelmen kívül hagyni a zajártalmat. Zaj főleg olyan zárt térségekben keletkezik, ahol mechanikus szerkezeteket, berendezéseket alkalmaznak. A megkérdezés során a dolgozó nők gyakran panaszkodtak a zaj káros hatására, ami nemcsak a dolgozó hallását rontja, hanem „... gyorsítja a szívműködést, növeli a vérnyomást, bélműködési rendellenességeket idéz elő, látási zavart, álmatlanságot és pszichikai ártalmat is okoz."[7]

A húsfeldolgozó iparban a dolgozó nők egy része (pl. vágóhídon) termelő munkáját vízben, vagy vízzel végzi. Habár alkalmaznak munkavédelmi eszközöket, mégsem tudják kiküszöbölni az állandó nedvesség káros hatását a női szervezetre.

A húsipari környezetben, mint más iparágakban is, jellemző a nagyfokú munkamegosztás, ami a munkafolyamatot sok apró operációra osztja. A munkaszervezés feladata, hogy az egyes operációk között összhangot teremtsen.

A termelési folyamatban gyakran találkozhatunk olyan munkahelyekkel, ahol a munka végzése csak neutrális figyelmet követel meg, ami 2 módon hathat a dolgozóra:

— egyesek könnyen elviselik azokat a tevékenységeket, amelyekre nem kell figyelmüket összpontosítani, nem kell munkájukra gondolni,

— mások nyomasztónak találják azokat a munkahelyeket, ahol nem tudják érvényesíteni szellemi és intellektuális képességeiket.[8]

A nagyfokú technikai munkamegosztás nagymértékben növeli a termelékenységet, ugyanakkor monotóniát idéz elő. A monotónia némileg csökken, ha a munkaszervezés lehetővé teszi a dolgozó nő számára, hogy napról napra ne ugyanazt a munkafeladatot végezze, hanem bizonyos technológiai kereteken belül változtassa tevékenységét. A monotónia káros hatását csökkenti az önigazgatásban való részvétel is.

A monotónia káros hatását nem szabad elhanyagolni a személyi jövedelem meghatározásakor sem. Egyes kutatások szerint a monotónia fiziológiai szempontból legalább anyira káros a női szervezetre, mint a fizikai megerőltetés a férfimunka esetében.

Hogy a dolgozó nő a húsfeldolgozó iparban hogyan értékeli a munka feltételeit, több szempontból is vizsgáltam.

A megkérdezett munkahelyének jellege	A megkérdezett véleménye a munkafeltételekről							
	Teljesen elégedett		Részben elégedett		Részben elégedetlen		Teljesen elégedetlen	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Közvetlen termelő	7	29,2	12	50	3	12,5	2	8,3
Közvetett termelő	2	14,3	8	57,2	4	28,5	—	—
Adminisztratív dolgozó	5	71,4	1	14,3	1	14,3	—	—

A táblázat szerint a közvetlen termelők a legelégedetlenebbek a munkahelyi feltételeikkel. Az ő kedvezőtlen helyzetüket minden mélyrehatóbb vizsgálat nélkül is észlelni lehet.

Képzettségi szint	A megkérdezett véleménye a munkafeltételekről							
	Teljesen elégedett		Részben elégedett		Részben elégedetlen		Teljesen elégedetlen	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Nem teljes általános iskola	7	50,0	5	35,7	2	14,3	—	—
Általános isk.	2	14,3	9	57,1	2	14,3	1	7,1
Szakképzett	—	—	2	100	—	—	—	—
Gimnázium	—	—	—	—	1	100	—	—
Középiskola	4	40,0	2	20,0	2	20,0	1	10,0
Főiskola	—	—	2	100,0	—	—	—	—
Egyetem	1	33,0	1	33,0	1	33,0	—	—

Statisztikai adatok bizonyítják a képzettebb, a szakképzett dolgozó előnyét a munkafeltételek területén. Ez az előny magától értetődően hat a pályaválasztásra, és tanulásra serkent. A jobb munkafeltétel az emberben feltehetően nagyobb fokú elégedettséget vált ki. Konkrét esetben, habár a táblázat eredményeit nem lehet objektívnek tekinteni, láthatjuk, hogy a nők szakképesítési szintjének növekedésével nem arányosan javul a munkafeltételekkel való elégedettségük. Valószínű, hogy ha a képzettségi szint növekedik, akkor szélesedik a dolgozó látóköre, és nőnek a munkahelyi feltételek iránti elvárásai.

Végezetül figyeljük meg, hogyan oszlik meg a különböző korosztályú dolgozó nők véleménye a munkafeltételekről. E vizsgálatnál abból indulok ki, hogy az emberi szervezet öregedése összetett folyamat. A pszicho-motorikus képességek (kézügyesség, izomteljesítmény, fizikai állóképesség, látás, hallásélesség) és az intellektuális képességek (emlékezés, beszédkészség) különböző ütemben csökkennek az életkor előrehaladásá-

val. Ennek következtében a különböző korosztályú nők különböző fokon érzékelik a munkahely negatív hatásait. Vizsgáljuk meg táblázatosan:

A megkérdezett kora	A megkérdezett véleménye a munkafeltételekről							
	Teljesen elégedett		Részben elégedett		Részben elégedetlen		Teljesen elégedetlen	
	n	%	n	%	n	%	n	%
16—25	2	28,6	3	42,9	1	14,3	1	14,3
26—35	7	33,3	8	38,1	4	19,1	1	4,8
36—45	4	33,3	7	58,3	1	8,3	—	—
46—55	1	16,6	3	50,0	2	33,3	—	—

A táblázatból kitűnik, hogy a legfiatalabb korosztályba tartozó dolgozó nők a legelégedetlenebbek. A nők 14,3%-a részben elégedetlen, és további 14,3% teljesen elégedetlen munkafeltételeivel. A fiatal lányok, asszonyok ebben a korban remények, elképzelések sokaságát hordozzák magukban. A munkájukra, munkahelyükre vonatkozó elképzeléseiket gyakran objektív vagy szubjektív okok miatt nem tudják megvalósítani, ami számukra csalódást okoz, és elégedetlenséghez vezet.

A munkakörülmények humánusabbá tételét nem csak gépesítéssel és automatizálással lehet javítani. Jelentős eredményeket lehet elérni a dolgozók mind szélesebb körű bevonásával a vezetési és elosztási folyamatokba (a vezetésben és elosztásban való részvétel hazánkban minden dolgozó joga és kötelessége), szociális gondolkodással és figyelmes bánásmóddal.

A munkafeltételek hatása a nők egészségi állapotára

A munkakörnyezetnek a dolgozóra gyakorolt negatív hatása két formában nyilvánulhat meg:

— mint munkahelyi sérülés és

— mint foglalkozási betegség.

Az orvostudományban a munkahelyi sérülést leggyakrabban úgy határozzák meg mint külső, véletlen események következményét, amely testi, pszichikai és funkcionális sérülés lehet. A munkahelyi sérülések számát nagymértékben csökkenteni lehet a munkahelyi feltételek, munkakörülmények javításával. Azonban nem szabad elhanyagolni a munkavédelmi intézkedéseknek, a dolgozók egymás közötti viszonyának és a társadalmi viszonyoknak a hatását sem.

A foglalkozási ártalom a szervezet krónikus vagy akut megbetegedése, ami rendszeres tevékenység következtében a munkahelyen keletkezett.[9]

A szocialista társadalomban a munkahelyi védelemre humánus és gazdasági okok miatt nagy gondot fordítanak. A húsfeldolgozó iparban az intenzív fejlődés a többi iparághoz viszonyítva későn kezdődött el, ezért a munkafeltételek is kedvezőtlenebbek. A kedvezőtlen munkafeltételek negatívan hatnak az emberi szervezetre. A húsfeldolgozó iparban a megkérdezett dolgozó nők 17,4%-a szenved foglalkozási betegségben, 15,2%-a betegessé vált jelenlegi munkakörnyezetében, 8,7%-a gyakran munkahelyi sérülést szenved. A dolgozó nők 58%-ának nem történt semmiféle változás egészségi állapotában.

A megkérdezett munkahelyének jellege	A húsfeldolgozó ipar hatása a megkérdezettek egészségi állapotára							
	Foglalkozási betegségben szenved		Betegessé vált		Apró sérüléseket szenved		Egészségével nincs problémája	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Közvetlen termelő	6	25,0	5	20,8	2	8,3	12	50,0
Közvetett termelő	2	13,0	1	6,6	1	6,6	10	66,6
Adminisztratív dolgozó	—	—	1	14,3	—	—	6	85,7

A fenti adatokból kitűnik, hogy a közvetlen termelésben dolgozó nők nagy száma 25%-a szenved foglalkozási betegségben és 20,8%-a vált betegessé a húsfeldolgozó ipari környezetben. Az adminisztratív dolgozóknak van legkevesebb problémájuk egészségükkel. Ezek az adatok önmagukért beszélnek.

A megkérdezett munkahelyének a jellege és az egészségi állapota közötti összefüggés nyilvánvaló. Szoros a kapcsolat a dolgozó nő egészségi állapota és kora között is. A kor előrehaladtával nő a foglalkozási betegségek és a munkahelyi sérülések aránya is, amit a következő táblázatban figyelhetünk meg:

A megkérdezett kora	A húsfeldolgozó ipar hatása a megkérdezett egészségi állapotára							
	Foglalkozási betegségben szenved		Betegessé vált		Apró sérüléseket szenved		Egészségével nincs problémája	
	n	%	n	%	n	%	n	%
16—25	—	—	—	—	—	—	7	100,0
26—35	1	4,8	4	19,0	—	—	16	76,2
36—45	3	25,0	3	25,0	1	8,3	5	41,6
46—55	4	66,6	—	—	2	33,3	—	—

Minél több évet tölt el a nő a húsfeldolgozó iparban, annál jobban kifejezésre jut az ipari környezet káros hatása. A 46—55 éves nők 66,6%-a szenved foglalkozási betegségben. Az idősebb dolgozó nőket gyakran érik apró sérülések, ami a pszicho-motorikus és intellektuális képességek csökkenésének a következménye.

A munkafeltételek hatása a dolgozó nő pszichofizikai állapotára

Az üzemi orvosok véleménye szerint a nők körében 300—400%-kal gyakoribb az idegrendszeri megbetegedés, mint a férfiaknál. Ezt nagymértékben a nő pszichofizikai felépítése és kettős megterheltsége idézi elő. A nők a munkahelyen eltöltött idő után otthon háztartási munkát végeznek, ami fokozott fizikai és szellemi kimerültséget idéz elő.

A megkérdezés eredményeként a húsfeldolgozó iparban dolgozó nők idegállapotáról a következő képet kaptam:

— a megkérdezett dolgozó nők 45,7%-ának nincs semmilyen jellegű problémája,

— a nők 41,3%-ának azelőtt nem volt panasza, de amióta a húsfeldolgozó iparban dolgozik, gyakran ideges munkahelyén és (vagy) családja körében,

— a megkérdezett nők 10,9%-ának korábban is voltak panaszai, de amióta a húsfeldolgozó iparban dolgozik, állapota tovább romlott,

— a megkérdezettek 2,1%-ának korábbi állapota javult, amióta a húsfeldolgozó iparban dolgozik.

Tehát az ipari környezet, a kapott adatok alapján negatív hatással van a nők idegrendszerére. Ebben a kérdésben véleményem szerint jelentős szerepe van a dolgozók egymás közötti viszonyának is.

A dolgozó nők korának és idegállapotának összehasonlításakor a következő adatokhoz jutottam:

A megkérdezett kora	A húsfeldolgozó ipar hatása a megkérdezettek pszichikai állapotára							
	Korábban is voltak panaszai és a húsfeldolgozó iparban állapota romlott		Voltak panaszai, de a húsfeldolgozó iparban állapota javult		Nem volt problémája, de ma gyakran ideges munkahelyén és családja körében		Erős idegzetű volt és ma sincs semmilyen problémája	
	n	%	n	%	n	%	n	%
16—25	—	—	—	—	1	14,3	6	85,7
26—35	2	9,5	1	4,8	9	42,8	9	49,8
36—45	2	16,6	—	—	6	50,0	4	33,3
46—55	1	16,6	—	—	3	50,0	2	33,3

A táblázatból látható, hogy azok a dolgozó nők, akik hosszabb időt töltöttek a húsfeldolgozó iparban, nagyobb %-ban vallották, hogy az ipari környezet pszichofizikai állapotukra negatívan hat, mint azok a fiatalabb nők, akik még csak néhány éve vannak munkaviszonyban.

Aggasztó adat, hogy a 16—25 év közötti nők 14,3%-a vallotta, hogy korábban nem volt problémája, de amióta a húsfeldolgozó iparban dolgozik, gyakran ideges a munkahelyén és családja körében is. Az ipari környezet a rohanó élettempóval, a technikában, technológiában és a társadalmi életben történő változásokkal párosulva már a legfiatalabb dolgozók idegrendszerében is károkat okoz.

A megkérdezett munkahelyének jellege	A húsfeldolgozó ipar hatása a megkérdezettek pszichikai állapotára							
	Korábban is voltak panaszai és a húsfeldolgozó iparban állapota tovább romlott		Panaszai voltak de a húsfeldolgozó iparban állapota javult		Nem volt problémája, de ma gyakran ideges a munkahelyen és családja körében		Erős idegzetű volt és ma sincs semmilyen problémája	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Közvetlen termelő	4	16,6	—	—	9	37,5	11	45,8
Közvetett termelő	—	—	1	6,6	8	53,3	6	40,0
Adminisztratív dolgozó	1	14,3	—	—	2	28,6	4	57,1

Ha megfigyeljük a munkahely jellege és a megkérdezett pszichikai állapota közötti összefüggéseket, akkor láthatjuk, hogy az adminisztratív dolgozók 57,1%-ának nem volt és ma sincs semmilyen problémája idegrendszerével. A közvetlen és közvetett termelőknél ez a százalékos arányszám némileg alacsonyabb. Az ipari környezetnek a dolgozó nők idegállapotára gyakorolt káros hatása fokozottabban nyilvánul meg a termelésben dolgozók esetében.

Munkavédelmi intézkedések a húsfeldolgozó iparban

A munkahely kedvezőtlen hatását nagymértékben csökkenteni lehet munkavédelmi intézkedések alkalmazásával. A munkások védelmének szükségességét tudományos kutatások bizonyítják, amelyek a munkakörülményeket, a munkahelyi sérüléseket és foglalkozási betegségeket vizsgálták. A tudomány különös figyelmet szentel a dolgozó testhelyzete,

a hőmérséklet, a nedvesség, a megvilágítás, a vibráció, a zaj stb. káros hatásainak megfigyelésére és kiküszöbölésükre.

Minden munkaszervezet a törvényes előírások értelmében, az önigazgatási megegyezésekkel és társadalmi megállapodásokkal összhangban munkavédelmi szabályzatot készít.

A munkavédelmi intézkedésekről szóló szabályzat külön fejezetet szentel a nők védelmére vonatkozó intézkedéseknek. E fejezeten belül külön foglalkoznak a terhes nők védelmével. A nő a biológiai újratermelődés hordozója és e funkciójára különösen káros hatással lehetnek egyes munkakörülmények.

A munkavédelmi intézkedésekről szóló szabályzat a terhes nőkkel kapcsolatban a következőket tartalmazza:

Terhes nőt a következő munkahelyeken tilos foglalkoztatni:

— azoknál a tevékenységeknél, amelyekben a testhelyzet eltér a természetestől,

— ahol a termelést állva végzik, és nincs lehetőség az időnkénti pihenésre,

— azoknak a terhes nőknek, akik az előző két pontban említett munkahelyeken dolgoznak, könnyebb munkát kell biztosítani.

A munkavédelemről szóló szabályzatban a munkaszervezetben külön kiemelték azokat a tevékenységeket, amelyeknél tilos a nők foglalkoztatása, mint pl:

— kirakodásnál és berakodásnál,

— a gőzkazánok fűtésénél,

— a 15 kg-nál nehezebb teher emelésénél.

Minden egyes munkahely esetében meg van határozva, hogy a dolgozóknak milyen egyéni védőeszközöket kell alkalmazniuk. Ezek közül néhány: fehér köpeny, fehér sapka, fehér nadrág, műanyag öltöny, műanyag kötény, vászonkötény, kőműves sisak, orosz sapka, autóvezetői bunda, bélelt öltöny, gumi- vagy műanyag csizma, bőrcsizma, gumitalpú cipő, gumikesztyű, meleg kesztyű, csuklóvédő, páncélkötény, páncélkesztyű, védőszemüveg stb.

A dolgozók joga és kötelessége, hogy használják ezeket az eszközöket. Ezenkívül meghatározott szervek feladata, hogy gondoskodjanak a munkavédelmi intézkedések megvalósításáról. A személyes tapasztalatok és a szakirodalom alapján minden évben felmérik a munkavédelmi intézkedések eredményességét, megvalósulásának fokát. Többéves programot határoznak meg a dolgozók védelme céljából.

A húsfeldolgozó iparban foganatosított munkavédelmi intézkedésekről a dolgozó nők véleménye a következő:

— tökéletesen elégedett	26%
— részben elégedett	54%
— részben elégedetlen	13%
— teljesen elégedetlen	4,3%

Érdekes összefüggést fedeztem fel a dolgozó nők kora és a munkavédelmi intézkedésekre vonatkozó elégedettségi fok között.

A megkérdezett kora	A megkérdezett véleménye a munkavédelmi intézkedésekről							
	Teljesen elégedett		Részben elégedett		Részben elégedetlen		Teljesen elégedetlen	
	n	%	n	%	n	%	n	%
16—25	1	14,3	6	87,6	—	—	—	—
26—35	6	28,6	10	47,6	5	23,8	—	—
36—45	6	50,0	5	41,6	—	—	1	8,3
46—55	2	33,3	2	33,3	1	16,6	1	16,6

Az adatokból kitűnik, hogy az életkor növekedésével emelkedik a munkavédelmi intézkedésekkel teljesen elégedett dolgozó nők százalékaránya. Az idősebb nők feltehetően többéves tapasztalattal rendelkeznek, munkaviszonyban voltak már akkor is, amikor a technika és technológia alacsonyabb szinten volt, és a dolgozók munkahelyi védelmére nem fektettek kellő hangsúlyt. Ezek a dolgozó nők figyelemmel kísérhették a munkafeltételek és munkavédelmi intézkedések fejlődését. Összehasonlítva a múltbeli munkavédelmi intézkedéseket a jelennel, az elért eredményekkel tökéletesen elégedettek.

A megkérdezett munkahelyének jellege	A megkérdezett véleménye a munkavédelmi intézkedésekről							
	Teljesen elégedett		Részben elégedett		Részben elégedetlen		Teljesen elégedetlen	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Közvetlen termelő	9	37,5	12	50,0	1	4,2	2	8,3
Közvetett termelő	3	21,2	8	57,1	4	28,6	—	—
Adminisztratív dolgozó	3	42,9	3	42,9	—	—	—	—

A dolgozó nők nagy hányada elégedett, vagy részben elégedett a munkahelyen alkalmazott munkavédelmi intézkedésekkel. A táblázatból kitűnik, hogy azok a dolgozó nők, akik teljesen vagy részben elégedettek, a termelésben dolgoznak közvetlenül vagy közvetve.

A húsfeldolgozó iparban a termelés jellege és a műszaki technológiai elavultság miatt a dolgozó nők munkakörülményei még ma sem mondhatóak ideálisnak. A munkavédelmi intézkedések nagymértékben csökkentik a munkahelyi negatív hatásokat, de nem tudják teljesen kiküszöbölni. A munkavédelmi intézkedések hatékonyságát szubjektív jellegű mulasztások is csökkenthetik.

Mivel a munkahely jellege és a termelési körülmények között szoros összefüggés áll fenn, nem csoda, hogy a nők védelmére vonatkozó intézkedések a termelés területén tudják legkevésbé megszüntetni a kedvezőtlen munkahelyi hatásokat, és az itt dolgozók körében jelentkezik az elégedetlenség.

A dolgozók egészségvédelme

A nők védelméről beszélve fontosnak tartom megemlíteni, hogyan valósul meg a munkaszervezetben a dolgozók egészségvédelme, ami a húsfeldolgozó iparban két szempontból is fontos:

— A nő fontos funkciója az anyaság. Hogy e funkcióját megvalósíthassa, különleges orvosi ellenőrzésre és ellátásra van szüksége.

— Az élelmiszeriparban dolgozók felelősek több ezer ember egészségi állapotának esetleges megromlásáért. A fertőző és más betegségek terjedésének megakadályozását szigorú higiéniai és egészségügyi előírások biztosítják. Ezek értelmében minden itt dolgozót rendszeres egészségügyi vizsgálat alá kell vetni.

Az orvosi ellenőrzés már a dolgozó foglalkoztatása előtt megkezdődik, mert az élelmiszeriparban csak azok a dolgozók létesíthetnek munkaviszonyt, akik nem betegséghordozók. Az orvosi ellenőrzés a későbbiekben is megvalósul és minden dolgozóra egyformán vonatkozik. Külön periodikus vizsgálat alá kell vetni magukat a közvetlen termelésben dolgozóknak, és azoknak a foglalkoztatottaknak, akik különösen kedvezőtlen munkakörülmények között dolgoznak.

A dolgozók panaszaikkal közvetlenül az üzemi orvoshoz fordulhatnak, aki általános orvosi ellátásban részesíti a beteget. Olyan panaszok esetén, amelyek gyógyításához további vizsgálatok és szakorvosi vélemény szükséges, a munkaszervezet orvosa a beteget más egészségügyi intézménybe utalja.

A dolgozó nők munkaideje

Általában véve az ember rendelkezésére álló időt két részre oszthatjuk:

— munkahelyen eltöltött idő,

— munkán kívüli idő.

A munkaidőt az egyén anyagi javak termelésére fordítja, vagy valamilyen más, társadalmilag hasznos tevékenységet végez. A dolgozó munkájának célja és eredménye anyagi egzisztenciájának biztosítása.

A munkaidő hosszúsága — mikor kezdődik, mikor fejeződik be — van-e és milyen időtartamú a munkamegszakítás, szervezési problémát jelent. Ezek a kérdések nem csak a dolgozó egészségi állapotára vannak hatással, hanem nagymértékben meghatározzák a munkatársak közötti viszonyt is.

Hazánkban uralkodó elv, hogy a dolgozók azonos órában és percben kezdik el a termelést. Ma már azonban több országban bevezették a csúszó munkaidőt. A csúszó munkaidő lényege, hogy a munkafolyamat résztvevői önállóan határozhatják meg, hogy a nap melyik szakában végzik el termelő tevékenységüket. Egyedüli kikötés, hogy naponta, azaz hetente meghatározott munkaórát valósítsanak meg. A csúszó munkaidő nagyfokú szabadságot biztosít a dolgozók számára. Különösen jelentős

a dolgozó nők esetében, akiknek fontos szerepe az anyaság, a gyermekekről való gondoskodás, nevelés. Nem szabad lebecsülni a háztartásban betöltött funkciót sem.

Hazánkban ilyenfajta munkaidő-beosztással nem találkozhatunk és sok tevékenység keretén belül nem is alkalmazható. Országunkban a munkaidő meghatározásakor az emberi munkaerő normális lehetőségeit tartották szem előtt. Már évekkel ezelőtt megvalósult a 42 órás munkahét, ezért a nőknek ezen a téren nincs szükségük külön engedményekre. Más területeken viszont a társadalom szükségszerűen kedvezőbb feltételeket nyújt a nőknek, mint a férfiaknak: a nőket tilos éjszakai műszakban foglalkoztatni; az anyák számára igazolt okok esetén biztosított a rövidített munkaidő.

A húsfeldolgozó iparban a nők 67,4%-a csak délelőtt vesz részt a termelésben, 4,3%-a csak délután és 28,3%-a két műszakban dolgozik. A nők, akik két műszakban vagy csak délután dolgoznak, nem vehetnek részt aktív tényezőként a társadalmi életben és nagymértékben ki vannak zárva a családi életből is. Az ilyenfajta munkaidő-beosztás különös problémát jelent olyan környezetben, ahol nincs kellő szinten megoldva a gyermekekről való gondoskodás és a gyermekintézményeknek kicsi a kapacitása, de nagy gond az is, hogy a bölcsődék, óvodák, napközik munkaideje nem egyezik meg a nők munkaidejével. A foglalkoztatott nő ezért gyermekeit gyakran kénytelen szakképzetlen egyénekre bízni, vagy egyedül hagyni a lakásban.

A dolgozó nők személyi jövedelme

Minden dolgozó élő- és holtmunkája eredményeként személyi jövedelmet valósít meg, amelyből biztosítja egzisztenciáját. A személyi jövedelem nagysága függ a megvalósított jövedelemtől, az elosztási politikától és az egyéni teljesítménytől. Hazánkban a személyi jövedelem elosztása a munka szerinti javadalmazás és a szolidaritás elvén alapul.

A személyi jövedelem magasságát döntően meghatározza a dolgozó képzettségi szintje, a betöltött munkakör és a munkakörülmények. A nők többnyire alacsonyabb képzettségük miatt nem tudnak a férfiakkal azonos szintű eredményeket elérni. Ez döntően hat a személyi jövedelem magasságára, meghatározza a nő helyzetét a munkaszervezetben és a társadalomban.

A húsfeldolgozó iparban dolgozó nők viszonylag alacsony személyi jövedelmet valósítanak meg. A megkérdezettek 91,3%-ának havi keresete alacsonyabb, mint 25 000 dinár (15 000 és 20 000 dinár között van) és csak 6,5%-a ér el 35 000 és 45 000 dinár közötti személyi jövedelmet.

A megkérdezettek többségének anyagi helyzetét az javítja, hogy nem csak ő családfenntartó, hanem családtagjai közül más is valósít meg személyi jövedelmet, és ezzel növeli a család havi bevételét.

A húsfeldolgozó iparban a megkérdezettek családtagjainak a foglalkoztatottsága a következőképpen alakult:

— csak a megkérdezett dolgozik	21,7%
— a megkérdezett férje is dolgozik	60,9%
— a megkérdezett gyermekei között is van foglalkoztatott	10,9%
— a megkérdezett szülei is munkaviszonyban vannak (a megkérdezett és szülei közös háztartásban élnek)	6,5%

A megkérdezett családjának átlagos jövedelme a következő:

— 15 000 — 25 000 dinár	17,4%
— 25 001 — 35 000 dinár	8,7%
— 35 001 — 45 000 dinár	32,6%
— 45 001 — 55 000 dinár	17,4%
— 55 001 — 65 000 dinár	17,4%
— 65 000 dinár felett	6,5%

Bizonyított tény, hogy az életszínvonal bizonyos szintje alatt mind több dolgozó fordítja szabadideje bizonyos részét kiegészítő keresetszerzésre. Tehát a személyi jövedelem magassága meghatározza a szabadidő eltöltésének a módját.

Az önigazgatású társadalomban a szabadidő különös jelentőséget kap. Abban a társadalomban, ahol arra törekszenek, hogy egyesítsék az igazgatási-politikai tevékenységet a termeléssel, többszörös jelentőségű a szabadidő eltöltésének kérdése.

A szabadidőben végzett aktivitások lehetővé kell hogy tegyék az ember személyiségének állandó fejlődését. A szabadidőt Danilo Ž. Marković szerint a következő tevékenységek végzésére használják: pihenésre, szórakozásra; kulturális tevékenységre; továbbképzésre; a társadalmi és politikai életben való részvételre.

Az életszínvonal hazánkban az utóbbi években csökkenő tendenciát mutat. A munkaviszonyból eredő reális személyi jövedelem mind kevésbé elegendő arra, hogy kielégítse a család szükségleteit. Ezért a húsfeldolgozó iparban dolgozó nők szabadidejük egy részét a saját és családjuk jövedelmének kiegészítésére fordítják. A megkérdezettek ezzel kapcsolatban a következő feleleteket adták:

— nincs szüksége jövedelemkiegészítésre	8,7%
— szüksége lenne jövedelemkiegészítésre, de nincs rá módja	24,0%
— a megkérdezett földműveléssel foglalkozik	41,3%
— a megkérdezett kisipari tevékenységgel foglalkozik	6,5%
— a család többi tagja foglalkozik jövedelmet kiegészítő tevékenységgel	10,9%
— egyéb	8,7%

A fennmaradt szabadidejüket a dolgozó nők 65,2%-a a családja körében tölti, gyermekeivel foglalkozik.

Hazánkban a munkaviszonyban levőknek is meg van adva a lehetőség a továbbképzésre. A továbbképzés munkásegyetemeken és az ok-

tatás más formáin keresztül történhet. Ezáltal a dolgozók tökéletesítik szaktudásukat, amely összhangba kerül a mechanizáció és automatizáció fokával. Ezt a lehetőséget a nőknek csak a 4,3%-a használja ki. Kultúrtevékenységgel a művelődési egyesületek munkájában a megkérdezetteknek csupán a 2,2%-a vesz részt. A munkaszervezetben nem is létezik olyan tevékenység, ami a dolgozókat kultúrtevékenységben való részvételre ösztönözné.

A dolgozó nő lakásfeltételei

Az emberek termelés közben sem tudják elfeledni életkörülményeiket, problémáikat, gondjaikat, mint ahogy a munkahelyi nehézségeket is hazaviszik a családi környezetbe. A dolgozónak gyakran anyagi gondjai vannak, családi problémái, emocionális konfliktusai vagy lakásgondjai, amelyek lehetetlenné teszik, hogy teljes mértékben a munkaközösségben betöltött funkciójára koncentráljon.[10] Tehát a dolgozó munkahelyén végzett aktivitására kihatnak lakásfeltételei is. Abban az esetben, ha lakásgondja megoldatlan, vagy nem megfelelően rendezett, a dolgozót nem csak a munkaidő után foglalkoztatja ez a kérdés, hanem a munkahelyén is. A lakáspolitika kialakításában fontos szerepe van a társultmunka-szervezetnek, az önigazgatási érdekközösségnek és a községnek.

A csókai húsfeldolgozó üzemben a dolgozó nők a következő módon oldották meg lakásproblémájukat:

— saját házában lakik	47,9%
— társadalmi lakásban lakik	17,4%
— albérletben lakik	8,7%
— a szülők házában vagy lakásában lakik (közös háztartásban élnek)	21,7%
— egyéb	4,3%

A munkaszervezet két módon nyújt segítséget dolgozói lakásproblémájának megoldásához:

1. Társadalmi lakásokat épít — a munkaszervezet 135 lakást biztosított dolgozói számára. A lakásépítési programok a dolgozók anyagi körülményeit javítják, csökkentik a dolgozók fluktuációját, ami pozitívan hat a termelékenység növelésére.

2. A munkaszervezet kölcsönt nyújt dolgozóinak. A kölcsönt a következő esetekben lehet igénybe venni:

— lakóépület kiépítésére,
— lakóépület bővítésére,
— lakóépület újjáépítésére.

A lakáskérdés megoldottságának vizsgálatakor nem elegendő tudni csupán a lakások számát, hanem figyelembe kell venni, kik használják a munkaszervezet lakásait (hivatalnok, szakember, vezető egyén, munkás stb.). Évek hosszú során a lakások kiutalásakor előnyben részesültek a magasabb képesítéssel rendelkező dolgozók, akik szaktudásukból

eredően irányítói munkakört töltöttek be, vagy megbecsült szakembernek számítottak. Ma mind jobban megnyilvánul az a törekvés, hogy a társadalmi lakásokat a legjobban rászorulóknak ítéljék oda.

A dolgozó nő kettős megterhelése — a nő szerepe a családban

A patriarchális család több évszázadon keresztül domináló családtípus volt. Ma ez a családtípus deformációs folyamaton megy keresztül és mint a folyamat eredménye a demokratikus család jelentkezik. A demokratikus családban alapvető cél, hogy a nő megszabaduljon a háztartási munkák terhe alól és képességének és érdeklődésének megfelelő dolgokkal foglalkozzon. E cél megvalósulása társadalmi viszonylatban lassú folyamat. Ezeket a problémákat rendeletekkel vagy valamiféle kampánnyal nem lehet rendezni. A nőket nem csak a férjeknek kell segíteni, hanem a társadalomnak is, mégpedig olyan feltételekkel, amelyek által a nők mentesülnek bizonyos hagyományos kötelezettségeik alól. A demokratikus családtípus kialakulásának folyamata lassú ütemben halad, aminek okát elsősorban a gazdasági viszonyokban kell keresni, de nem hanyagolhatjuk el a történelmi hagyományok hatását sem.

A családban végzett háztartási munkák a szocialista önigazgatású társadalomban is fontosak, mert lehetővé teszik a munkaerő újratermelését, mégpedig kettős értelemben:

— újratermeli a közvetlen termelésben elhasználódott munkaerőt,

— biztosítani az utánpótlást, amely a jelenlegi munkaerőt váltja fel.

Tehát a feleség munkahelyi elfoglaltsága és társadalmi tevékenysége mellett gyermekneveléssel és háztartási munkákkal is terhelve van. A dolgozó nő munkahelyén több órán át dolgozik. Ez egy műszak. Aztán hazamegy és elkezdi az otthoni munkát, ami számára a második műszak. „Az első műszakot családja jobb anyagi helyzetéért vállalja a nő. A második műszakot családja jobb közérzetéért. A két műszak között a különbség: az első műszak kezdetét blokkolás, jelenléti ív aláírása jelzi; a második műszakot az első műszak vége. Az első műszak napi hatnyolc-kilenc órát tart; a második műszak végkimerülésig. Az első műszakban öt-hat naponként van egy-két pihenőnap; a második műszakban nincs pihenőnap. Sőt, a második műszak végezhető este, éjszaka és hajnalban is, előnye, hogy nincs időhöz kötve. Az első műszakért fizetés jár és szabadság, a második műszakért nem jár semmi, még köszönet sem."[11] A társadalom tudatos akciót fejt ki annak érdekében, hogy a nők felszabaduljanak a házi munkák végzése alól és valamilyen nyilvános jellegű tevékenységet végezzenek.

A nők kettős megterheltsége abból ered, hogy jelenlegi viszonyaink között nincs elegendő szolgáltató intézmény, amely mentesítené a nőt a háztartási munkák végzése és a gyermeknevelés kötelezettsége alól. Ezenkívül a szolgáltatások díja túl magas a mai család jövedelméhez viszo-

nyítva. Emiatt a nők ezeket a munkákat teljesen vagy részben egyedül végzik, így munkaidejük ma sokkal hosszabb, mint amit a társadalom normálisnak ismer el. A nők gyakran fáradtan kezdenek a munkához és nem tudják minden feladatukat kellő alapossággal elvégezni. „A meghatározott munkavégzést követő fáradtságérzet individuális dolog, és függ az erőnléttől, a tettrekészségtől, a gyorsaságtól és az érzelmi viszonytól, ami a nőt a munkájához köti. Mégis a gyors fáradás a nők esetében nemcsak a test felépítésének fiziológiai és funkcionális különbségeivel magyarázható, hanem azt eredményezheti a háztartásban való megterhelés és a gyermeknevelés."[12] A nők túlterheltsége a gyermekek elhanyagolásához és az egészségi állapot megromlásához vezet (az állandó fáradtság csökkenti a nő ellenállóképességét).

A kettős megterhelés nemcsak a férjezett nőkre és anyákra vonatkozik, hanem azokra a nőkre is, akik nem férjezettek. Vizsgálatok eredményeként bebizonyosodott, hogy a „... nők, akik nincsenek férjnél szűkebb, vagy tágabb családi környezetben, közös háztartásban élnek, ahol a tradíció szerint a háztartási munka »női« munkának számít, ezért magukra vállalják a család többi tagjának az ellátását."[13]

A nők tehermentesítésére vonatkozó intézkedések között nagy jelentősége van a gyermekekről való társadalmi gondoskodásnak, amire már Lenin is felfigyelt. „A nyilvános étkezdék, bölcsődék, óvodák... — ezek azok az egyszerű, hétköznapi, semmiféle pompát, ékesszólást, ünnepélyességet nem igénylő eszközök, amelyek valóban alkalmasak arra, hogy csökkentsük és megszüntessük a nők helyzetének egyenlőtlenségét a férfiakéhoz viszonyítva, amely a társadalmi termelésben, társadalmi életben való szereplésük terén fennált. Ezek az eszközök nem újak, a nagykapitalizmus teremtette őket (mint általában a szocializmus valamennyi anyagi előfeltételét)..."[14] Vajdaságban a gyermekekről való szervezett gondoskodás bölcsődékben, óvodákban, napközikben valósul meg.

A társadalmi étkeztetés megszervezése szintén megkönnyíti a dolgozó nők helyzetét a háztartásban. A húsfeldolgozó iparban dolgozók számára a társadalmi étkeztetés megoldottnak tekinthető. Fogyatékossága, hogy a munkaszervezet nem teszi lehetővé dolgozóinak, hogy a vállalati konyhán keresztül oldják meg a család többi tagjának az étkeztetését.

A húsfeldolgozó iparban dolgozó nők véleménye a társadalmi étkeztetésről a következő:

— tökéletesen elégedett, mert ily módon megoldott az egész család étkeztetése,	30,4%
— részben elégedett,	23,9%
— nem elégedett, mert a család többi tagjának az étkeztetését más módon kell megoldani.	45,7%

Nagyfokú segítséget jelentene a nők számára, ha az óvodák napközik, iskolák gondoskodnának a gyermekek étkeztetéséről.

A női emancipációt erősen elősegíti a családon belüli helyes munka-

megosztás, a modern háztartási gépek használata. A nő kettős megterheléséből eredő erőfeszítést jelentősen csökkentené a férfiak részvétele a háztartási munkák végzésében. A családon belüli munkamegosztás következő formáit ismerjük:

1. Tradicionális munkamegosztási forma,
2. A családi munkamegosztás transzformált változatai
— A férj az úgynevezett férfimunkákat végzi (bevásárlás, kerti munka, kisebb javítások stb.),
— egalitáris munkamegosztás — a családban nem különböztetik meg a férfi és női munkát.
3. Bővített egalitáris munkamegosztás — a házimunkák végzésében részt vesz az egész család.[15]

A megkérdezett nők nagy száma, 47,8%-a teljesen egyedül végzi a háztartási munkát, tehát a családban a tradicionális munkamegosztási forma van jelen. A nők 26%-a a férjével együtt végzi ezeket a munkákat és további 26% családjában minden tag részt vesz a háztartási munkák végzésében. Egyetlen nő sem veszi igénybe a háztartási alkalmazott segítségét.

A probléma végleges megoldásáról csak akkor beszélhetünk, ha szocialista társadalmunk gazdasági ereje olyan mértékűre növekszik, hogy lehetővé válik a szolgáltató vállalatok hálózatának bővítése és a szolgáltatások díjszabása már nem jelent különösebb terhet a család számára.

A dolgozó nő aktivitása az önigazgatási folyamatokban és a társadalmi-politikai életben

Szocialista önigazgatású társadalmunk alapvető célja, hogy megszüntesse az irányítás és a végrehajtás közötti ellentéteket, ezt a két funkciót egyesítse. E cél megvalósítása érdekében minden dolgozó joga és kötelessége, hogy részt vegyen az önigazgatási szervek és társadalmi-politikai szervezetek munkájában. „Az önigazgatású társadalmunk célját, hogy a közvetlen termelők mind tömegesebben vegyenek részt az önigazgatás minden területén, csak akkor valósíthatja meg, ha a munkásosztály minden rétege egyenrangúan vesz részt mindezekben a folyamatokban."[16]

A nők bevonása a társadalmi újratermelés folyamatába (ahol helyzetük még ma is hátrányosabb férfi kollégáikénál) nem eredményezte hasonló arányú részvételüket az önigazgatásban és a társadalmi politikai életben. A húsfeldolgozó iparban dolgozó nők passzivitása mindkét említett területen szembetűnő.

A dolgozó nő aktivitása a munkaszervezet önigazgatási életében

A munkaszervezeten belül önigazgatási jogaikat a munkásgyűléseken és a munkástanács keretein belül valósíthatják meg.

A munkásgyűlésen minden dolgozó közvetlenül és egyenrangúan nyilváníthatja ki véleményét, hogy egyeztessék eltérő nézeteiket és álláspontjaikat, és hatást gyakoroljanak a döntésre. A csókai húsfeldolgozó iparban dolgozó nők többnyire nem élnek törvény adta jogaikkal, amit a következő adatok is bizonyítanak:

1. A megkérdezett megjelenik minden munkásgyűlésen és aktívan vesz részt a vitában 15,2%
2. A megkérdezett megjelenik minden munkásgyűlésen, de nem kapcsolódik be a vitába 54,3%
3. A megkérdezett rendszertelenül vesz részt a munkásgyűléseken 15,2%
4. A megkérdezett csak néha vesz részt a munkásgyűléseken, csak mint kivétel 3,6%
5. A megkérdezett nem vesz részt a munkásgyűléseken 2,2%

Az adatokból kitűnik, hogy a nők több mint fele rendszeresen megjelenik a munkásgyűléseken, de ott nem fejt ki semmiféle aktivitást.

A munkástanács az önigazgatás közvetett formája. A dolgozók küldöttei alkotják és az ő nevükben, érdekükben döntenek.

A nőknek a munkástanácson belüli tevékenységét vizsgálva szintén az előbbiekhez hasonló kedvezőtlen képet kapunk:

1. A megkérdezett nem tagja a munkástanácsnak és nem is vállalná el a tagságot 63%
2. A megkérdezett nem tagja a munkástanácsnak, nem is ajánlották tagnak, habár elvállalná azt 21,7%
3. A megkérdezettet ajánlották munkástanácsi tagnak, de nem választották meg 2,2%
4. A megkérdezett aktív a munkástanács munkájában 13,0%

A következőkben táblázatos kimutatáson keresztül láthatjuk, hogy mely korosztályú és milyen képzettségű nők a legaktívabbak a munkásgyűlés és munkástanács munkájában.

A megkérdezett kora	A megkérdezett aktivitása a munkásgyűléseken									
	Megjelenik minden munkásgyűlésen és aktívan részt vesz a vitában		Megjelenik minden munkásgyűlésen, de nem kapcsolódik be a vitába		Rendszertelenül vesz részt a munkásgyűléseken,		Néha vesz részt a munkásgyűléseken, csak mint kivétel		Nem vesz részt a munkásgyűléseken	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
16—25	1	14,3	2	28,6	—	—	1	14,3	1	14,3
26—35	2	9,5	12	57,1	4	19	2	9,5	—	—
36—45	2	16,6	7	58,3	4	33,3	—	—	—	—
46—55	—	—	4	66,6	—	—	2	33,3	—	—

A megkérdezett kora	A megkérdezett aktivitása a munkástanácsban							
	Nem tagja a munkástanácsnak és nem is vállalná el a tagságot		Nem tagja a munkástanácsnak, nem is ajánlották, habár elvállalná		Ajánlották munkástanácstagnak, de nem választották meg		Aktív a munkástanács munkájában	
	n	%	n	%	n	%	n	%
16—25	6	71,4	2	28,6	—	—	—	—
26—35	14	66,6	5	23,8	—	—	2	9,5
36—45	4	33,3	3	25,0	—	—	5	41,6
46—55	5	83,3	—	—	1	16,6	—	—

A táblázatból kitűnik, hogy a munkásgyűléseken és a munkástanácsban a 36—45 éves korú nők a legaktívabbak. Ezek a nők már többéves tapasztalattal rendelkeznek mind a munka, mind az önigazgatás területén, ami biztonságérzetet nyújt számukra és szabadabban nyilvánítják ki véleményüket. Aggasztó jelenségnek tartom, hogy a legfiatalabb dolgozó nők nagy százaléka — 71,4 — nem nyilvánít ki semmiféle érdeklődést a munkástanács munkája iránt még a lehetőség gondolatát is elveti.

A megkérdezett képzettségi szintje	A megkérdezett aktivitása a munkásgyűlésen									
	Megjelenik minden munkásgyűlésen és aktívan részt vesz a vitában		Megjelenik minden munkásgyűlésen, de nem kapcsolódik be a vitába		Rendszertelenül vesz részt a munkásgyűléseken,		Néha vesz részt a munkásgyűléseken, csak mint kivétel		Nem vesz részt a munkásgyűléseken	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Nem teljes általános iskola	1	7,1	8	57,1	2	14,2	2	14,2	—	—
Általános iskola	—	—	11	78,5	1	7,1	—	—	1	7,1
Szakképzett	—	—	—	—	2	100	—	—	—	—
Gimnázium	—	—	1	100	—	—	—	—	—	—
Középiskola	1	10	3	30,0	3	30,0	1	10,0	—	—
Főiskola	2	100	—	—	—	—	—	—	—	—
Egyetem	1	33,3	2	66,6	—	—	—	—	—	—

A megkérdezett képzettségi szintje	A megkérdezett aktivitása a munkástanácsban							
	Nem tagja a munkástanácsnak és nem is vállalná el a tagságot		Nem tagja a munkástanácsnak, nem is ajánlották, habár elvállalná		Ajánlották munkástanácstagnak, de nem választották meg		Aktív a munkástanács munkájában	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Nem teljes általános iskola	10	71,4	2	14,3	—	—	2	14,3
Általános iskola	10	71,4	4	28,6	—	—	—	—
Szakképzett	2	100,0	—	—	—	—	—	—
Gimnázium	—	—	1	100,0	—	—	—	—
Középiskola	6	60,0	3	30,0	—	—	1	10,0
Főiskola	—	—	—	—	—	—	2	100,0
Egyetem	1	33,3	—	—	—	—	2	66,6

A magasabb képzettségi szinttel rendelkező nők tevékenyebbek az önigazgatási életben — a munkásgyűlés és a munkástanács munkájában is —, mint akinek képzettsége alacsonyabb fokon van. A felsőbb fokú tanintézményekben tanulók megismerkedhetnek a marxizmus—leninizmus alapjaival és az önigazgatás lényegével. Későbbiekben a dolgozó nők elméleti tudásukat sikeresen alkalmazhatják a társult munka önigazgatási folyamataiban.

A dolgozó nő társadalmi-politikai tevékenysége

A társult munkában a dolgozó nők kis hányada veszi ki részét az egyes önigazgatási szervek munkájából, de a társadalmi-politikai életbe való bekapcsolódásuk még kedvezőtlenebb, amit a következő adatokból láthatunk:

a) A megkérdezett aktivitása a társadalmi-politikai szervezetekben

1. A megkérdezett aktív a társadalmi-politikai szervezetek munkájában és többször is ajánlották vezető szerep betöltésére, de sohasem választották meg 0,0%
2. A megkérdezett aktív a társadalmi-politikai szervezetek munkájában, de még nem ajánlották vezető szerep betöltésére, habár azt szívesen elfogadná 10,9%
3. A megkérdezettnek vezető szerepe van a társadalmi-politikai szervezetekben 4,3%

4. A megkérdezett nem aktív a társadalmi-politikai szervezetek munkájában 84,3%

b) A megkérdezett tagsága a KSZ-ben
1. A KSZ tagja 26,1%
2. Nem tagja a KSZ-nek, de szeretne az lenni 19,6%
3. Nem tagja a KSZ-nek és nem is szeretne tag lenni 50,0%
4. Tagja volt a KSZ-nek, de már nem tag 4,3%

c) A megkérdezett aktivitása a szakszervezetben
1. Vezető szerepe van a szakszervezetben 2,2%
2. Nincs vezető szerepe a szakszervezetben, de elfogadná 23,8%
3. Nincs vezető szerepe a szakszervezetben és nem is fogadná el 74,0%

d) A megkérdezett aktivitása a helyi közösségben
1. Többször is ajánlották vezető szerep betöltésére, de nem választották meg 2,2%
2. Nem ajánlották funkcionáriusnak, habár elfogadná a tisztséget 17,4%
3. Nem ajánlották vezető szerep betöltésére és nem is fogadná el a tisztséget 78,2%

A kérdőívek alapján kapott adatok érzésem szerint önmagukért beszélnek és nem kell különösebb magyarázatot hozzáfűzni.

A nők passzivitásának okai

A dolgozó nők nagy hányada passzív a munkaszervezet önigazgatási életében és a társadalmi-politikai tevékenységben is. Ezenkívül aktivitásuk gyakran csak formális, a cél az, hogy az egyes szervek struktúrája megfelelő legyen. Tehát a közéleti szerepvállalás sokak számára csupán látszattevékenység. Ezzel a helyzettel a nők elégedettek és nem kívánnak rajta változtatni. A megkérdezett nőknek csak 6,5%-a szeretne aktívabb lenni az említett szervek munkájában.

Ezt a jelenséget több összefüggő tényező együttes hatásával lehet magyarázni. A húsfeldolgozó iparban dolgozó nők három okot említenek passzivitásuk magyarázatául:

1. Véleményük szerint az adott problémákról nem az önigazgatási gyűléseken döntenek, hanem azokról bürokratikus fórumok határoznak. „Az önigazgatási viszonyok mai fejlettségi szintje még lehetővé teszi, hogy a bürokrata struktúrák és hatalmi szervek az önigazgatás kulisszái mögött hozzák meg döntéseiket, azaz határozataikat csak lefedik a küldött-testületek, a munkástanácsok és önigazgatási szervek határozataival."[17]

2. Nincs idejük az önigazgatásban és társadalmi-politikai életben való

részvételre. Ennek oka a nők kettős megterhelése, amiről az előbbiekben részletesen beszéltem.

3. Nem érdekeltek, hogy részt vegyenek az önigazgatási folyamatokban és a társadalmi-politikai életben. Ez a hosszú éveken keresztül domináló felfogás eredménye, mégpedig, hogy a nőnek nem való politikával foglalkozni.

4. Nyelvi nehézségeik vannak.

Továbbá, még 2 okot szeretnék megemlíteni, ami a nők passzivitásához vezet.

A dolgozók nagy része nem szívesen fejti ki véleményét mások előtt. „A véleménynyilvánítási hajlam tekintetében eltérés mutatkozik a nők és férfiak között. A férfiak 40,8%-a vallja magáról azt, hogy szívesen fejti ki mások előtt véleményét, a nőknek csak 26,4%-a.[18]

Ami a dolgozót belső passzivitásra készteti — az a félelem, ami két módon nyilvánul meg:

— hallgatásban,

— látszólagos mozgalmasságban.

Az előbbiekben leírtak egyértelműen bizonyítják, hogy a dolgozó nők nincsenek eléggé képviselve az önigazgatás területén. E helyzet túlhaladása érdekében a szocialista szervezett erők, a Kommunista Szövetség és az ifjúsági szervezetek kötelesek felülvizsgálni a nők aktivitásának és részvételének az eredményeit, és konkrét lépéseket tenni az állapot javítása érdekében.

Jegyzetek

[1] Vera Pilić: Karakteristike i problemi ženske radne snage u Jugoslaviji. Beograd, 1969., 171. o.

[2] Dr. Danilo Ž. Marković: Sociologija rada. Savremena administracija, 1979., 343. o.

[3] Dr. Laki László: Problemi adaptacije neindustrijskih radnika na industrijsku radnu sredinu u SAP Vojvodini. Subotica, 1983., 197. o.

[4] Koncz Katalin: Munka szerinti elosztás — nemek szerinti bér- és keresetkülönbségek Magyarországon. Létünk, 1985/5., 645. o.

[5] Vera Pilić: Karakteristike i problemi ženske radne snage u Jugoslaviji. Beograd, 1969., 133. o.

[6] Somogyi Miklós: A fizikai dolgozó életkörülményei.

[7] Dr. Milenko Jovičević: Psihofiziologija rada. 135. o.

[8] Dr. Laki László: Problemi adaptacije neindustrijskih radnika na industrijsku radnu sredinu u SAP Vojvodini. Subotica, 1983., 70. o.

[9] Dr. Danilo Ž. Marković: Sociologija rada. Savremena administracija, 1979., 270. o.

[10] Dr. Danilo Ž. Marković: Sociologija rada. Savremena administracija, 1979., 343. o.

[11] Sulyok Katalin: Nőnek születtem. Budapest, 120—121. o.

[12] B. Milošević: Žena u radnom odnosu.

[13] Lenin: A nagy kezdeményezés. Lenin válogatott művei, III. kötet, Kossuth Könyvkiadó 1980., 75. o.
[14] Biacsi Mária: A dolgozó anya szerepkonfliktusa. Létünk, 1982/5., 772. o.
[15] Dr. Laki László: Problemi adaptacije neindustrijskih radnika na industrijsku radnu sredinu u SAP Vojvodini. Subotica, 1983.
[16] Hódi Sándor: A szükségleti persziszlencia és az emberi aktivitás. Létünk, 1984/6., 808. o.
[17] Hódi Sándor: Uo. 818. o.
[18] Uo.

Felhasznált irodalom

1. Biacsi Mária: A dolgozó anya szerepkonfliktusa. Létünk, 1982/5.
2. Hódi Sándor: A szükségleti persziszlencia és az emberi aktivitás. Létünk, 1984/6.
3. Jovičević Milenko: Psihofiziologija rada.
4. Koncz Katalin: Munka szerinti elosztás — nemek szerinti bér- és keresetkülönbségek Magyarországon.
5. Laki dr László: Problemi adaptacije neindustrijskih radnika na industrijsku radnu sredinu u SAP Vojvodini. Subotica, 1983.
6. Lenin: A nagy kezdeményezés. Lenin válogatott művei, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980.
7. Marković Z. dr Danilo: Sociologija rada. Savremena administracija, 1979.
8. Milošević B.: Žena u radnom odnosu.
9. Pilić Vera: Karakteristike i problemi ženske radne snage u Jugoslaviji. Beograd, 1969.
10. Somogyi Miklós: A fizikai dolgozó életkörülményei.
11. Sulyok Katalin: Nőnek születtem. Budapest.

Rezime

Položaj žena u fabrici mesne industrije u Čoki

Autor analizira položaj žena u jednoj konkretnoj industrijskoj grani i jednoj radnoj organizaciji karakterističnoj za tu industrijsku granu, u fabrici za preradu mesa u Čoki.

Pre svega, analizira tri opšta pitanja — oslanjajući se na rad Vere Pilić — koja utvrđuju položaj žena u osnovi.

1) *Struktura spremnosti radnih žena.* — Nauka i obrazovanje zauzimaju već danas sve važnija mesta u procesu reprodukcije, utiču na porast privrede i određuju stepen korišćenja proizvodnih sredstava. Stepen obrazovanosti obezbeđuje za žene ravnopravnost u radu i u društveno-političkom životu, u jednakoj meri. Iako je zakonom dato pravo svakoj ženi da učestvuje u obrazovanju, i sve se više i koristi to pravo, ipak nivo obrazovanosti žena još uvek zaostaje za nivoom muškaraca. U industriji za preradu mesa, zapošljavaju se žene sa nepotpunim obrazovanjem ili potpunom osnovnom školom.

2) *Zapošljavanje žena.* — Iako je već potrebno prevazilaženje teorije o muškom i ženskom radu, to još ni danas nismo mogli postići. Žene se zapošljavaju uglavnom u industrijskim granama sa niskom akumulacijom ili na radnim mestima, na kojima su mogućnosti zarade niže od prosečnih. Pored toga se i u industriji za preradu mesa, nailazi na poznatu pojavu, da se radije prima muška, nego ženska radna snaga.

3) *Konstitucionalne i duhovne specifičnosti žena.* — Dokazana je činjenica da su fizičke sposobnosti žena ispod muških, ali da u pogledu duhovnih sposobnosti ne zaostaju iza muškaraca.

Autor je izmerio uslove rada u prerađivačkoj industriji mesa, što se ostvaruju u vezi sa glavnim karakteristikama proizvodnje i nivoom razvoja, kao nasledstvo prošlosti. Karakteristična je niska temperatura, veštačko osvetlenje, šteta od buke, vlažnost i štetni uticaj podele rada visokog stepena. Mišljenje žena o uslovima rada je različito, ovisno od karaktera rada, nivoa obrazovanosti i doba života. Industrijska okolina i uslovi rada utiču štetno, ne samo na fizičko, nego i na duševno stanje žena. Negativni uticaji radnih mesta u radnim organizacijama pokušavaju se otkloniti korišćenjem mera za zaštitu radnih mesta, čiji rezultati često — usled objektivnih ili subjektivnih razloga — nisu dovoljni. Autor govori o važnosti očuvanja zdravlja žena, što je bitno, ne samo zbog funkcije materinstva, nego i zbog toga, što su zaposlene u prehrambenoj industriji, gde o tome postoje strogi propisi.

U vezi sa radnim vremenom žena, može se ustanoviti da većina njih učestvuje u reprodukcionom procesu u prepodnevnim časovima. Oko 33% žena radi u dve smene ili samo poslepodne. Olakšalo bi njihov položaj, u izvesnoj meri, među ostalim, ako bi se od strane društva u višoj razini rešila briga o deci.

Žene zaposlene u industriji prerade mesa ostvaruju, u odnosu na vojvođanski prosek, niži lični dohodak. Pokušavaju da poprave svoj materijalni položaj tako, da većina deo svog slobodnog vremena koristi za delatnost, koja ostvaruje dohodak.

Ne sme se gubiti iz vida, da poboljšanje uslova rada i realnije nagrađivanje proizvodnog rada, može da dovodi do porasta proizvodnosti.

Studija se posebno bavi sa problemom dvostrukog opterećenja žena, koji proizlazi iz njihove uloge u porodici i domaćinstvu.

Na kraju autor analizira, u kojoj meri učestvuju žene, zaposlene u industriji prerade mesa, u samoupravnim tokovima i društveno-političkom životu. Iz tabelarnih prikaza se može videti, da su žene srednje dobi između 35 i 45 godina, kao i žene sa višim obrazovanjem najaktivnije u samoupravnoj delatnosti radne organizacije i društveno-političkom životu, iako se ni njihova delatnost ne može smatrati zadovoljavajućom. Zabrinjavajuće je nezainteresovanost najmlađih zaposlenih žena na tom području.

Resummee

Die Lage der Frauen in der Fleischverarbeitungsindustrie in Čoka

Der Verfasser analisiert die Lage der Frauen in einem konkretem Industriezweig und einer, diesem Industriezweig charakteristischer Arbeitsorganisation, der Fleischverarbeitungsfabrik in Čoka.

Zunächst analisiert er drei allgemeine Fragen — gestützt auf die Arbeit von Vera Pilić — die die Lage der Frauen grundlegend definieren.

1) *Die Bildungsstruktur der arbeitenden Frauen* — die Wissenschaft und die Bildung übernehmen heute schon immer wichtigeren Platz in den Reproduktionsvorgängen, sie haben Einfluss auf die Vergrösserung der Wirtschaft und das Ausnützungsnivo der Arbeitsmittel. Das Nivo der Bildung sichert den Frauen die Gleichberechtigung, sowie in der Arbeit, wie auch im Gesellschaftspolitischen Leben. Obwohl gesetzliches Recht jeder Frau das Teilnehmen in der Bildung ist und obwohl sie immer mehr dieses Recht auch benützen, hinterbleiben sie noch immer, in Hinsicht der Gebildetheit, hinter den Männern. In der Fleischverarbeitungsindustrie werden — wegen der Art der Arbeit und der Arbeitsmitteln — meistens Frauen mit unvollständiger Bildung, oder mit beendeter Volksschule beschäftigt.

2) *Die Beschäftigung der Frauen* — Es ist zwar nötig die Theorie über die Männer- und Frauenarbeit zu überwinden, könnten wir das bis heute noch nicht erreichen. Die Frauen werden meistens in den weniger akumulierenden Zweigen beschäftigt, oder an Arbeitsplätzen, wo die Verdienungsmöglichkeit niedriger als der Durchschnitt, sind. Auch in der Fleischverarbeitungsindustrie treffen wir uns mit der Erscheinung dass man lieber Männer als Frauen beschäftigt.

3) *Konstitutionelle und Geistescharakteristiken der Frauen* — Es ist bewiesene Tatsache dass die physische Fähigkeiten der Frauen, derer von Männer hinterbleiben, aber es ist auch bewiesen dass sie in Hinsicht der Geisteskräfte, nicht hinter den Männern bleiben.

Der Verfasser hat die Umstände der Arbeit in der Fleischverarbeitungsindustrie bemessen, da zu meist die Charakteristik der Produktion und das, in der Vergangenheit erzieltes Entwicklungsnivo festgelegt wurde. Charakteristisch ist die niedrige Temperatur, künstliche Beleuchtung, schädlichkeit des Larms, die Nässe, und auch die zu hoch durchgeführte Arbeitsteilung. Die Meinung der Frauen über die Bedingungen der Arbeit, sind verschieden, abhängig von dem Charakter der Arbeit, von dem Schulungsnivo und dem Alter. Die Arbeitsbedingungen und die industrielle Umgebung beeinflussen nicht nur den physischen, sondern auch den geistlichen Zustand der Frauen. Man versucht die negative Eindrücke in den Organisationen mit arbeitsschützenden Einrichtungen abzulenken, deren Wirksamkeit, aus objektiven oder subjektiven Gründen nicht genügend ist. Der Verfasser weist auf die Wichtigkeit des Gesundheitsschutzes der Frauen hin, das nicht nur wegen der Mutterfunktion wichtig ist, sondern auch wegen der Beschäftigung in der Lebensmittelindustrie, wo darüber strenge Vorschriften vorhanden sind.

In Verbindung mit der Arbeitszeit der Frauen, ist festzustellen, dass die meisten Vormittags im Reproduktionsprozess teilnehmen. Etwa 33% der Frauen arbeiten in zwei Schichten oder nur Nachmittags. Ihre Lage wäre etwas verbessert, wenn von der Gesellschaft die Kindersorge auf höheren Nivo erzielt wäre.

Die in der Fleischindustrie beschäftigten Frauen, realisieren — angesicht des Vojvodinaer Durchschnittes — ein geringeres Einkommen. Sie versuchen ihre materielle Lage dadurch zu verbessern, dass ihr Grossteil die Freizeit zur einkommenserzeugender Tätigkeit benützt.

Man darf nicht ausser Achtung lassen, dass die Verbesserung der Arbeitsumstände und die reellere Belohnung der produktiven Arbeit zur Erhöhung der Produktivität führen könnte.

Die Studie befasst sich besonders mit dem Problem der doppelten Belastung der Frauen in der Familie und im Haushalt.

Zuletzt analisiert der Verfasser in welchen Masse die in der Fleischindustrie beschäftigten Frauen in der selbstverwalterischen Tätigkeit und im gesellschaftlich-politischen Leben teilnehmen. Aus dem Tabellen ist festzustellen, dass die Frauen in Mittelalter zwischen 35 und 45 Jahren, die mit höherer Bildung ausgestatteten, die aktiveren sind, aber auch ihre Tätigkeit kann nicht als genügend angesehen werden. Beängstigend ist die Desinteressiertheit der jüngsten arbeitenden Frauen in dieser Hinsicht.

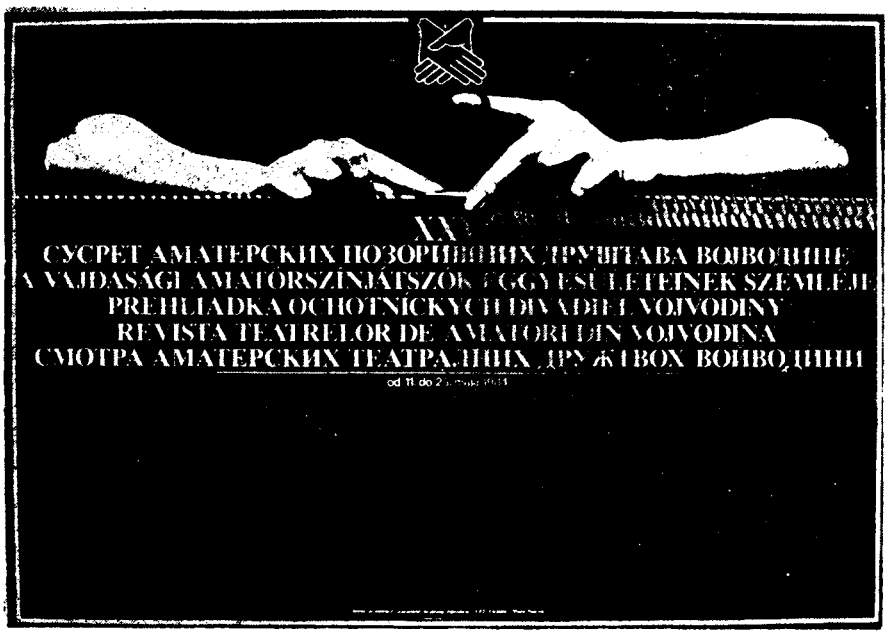

Original scientific paper

Klein Rudolf

PARTICIPÁCIÓ A LAKÓK RÉSZVÉTELE A LAKÁS KIALAKÍTÁSÁBAN

E dolgozat — eltérően azoktól az építészetelméleti művektől, melyek különböző társadalomtudományok nyomán a strukturalista elemzés, az építészeti forma feltárása, a szemantika, az egzisztenciális tér koncepciója, az esztétikai pszichológia és a társadalmi háttér elemzése segítségével igyekeznek az építészet lényegét megragadni — az építészet szabadságtényezői, az építész, a lakó (azaz az építészet használója) és a társadalom szabadságának viszonyát elemezve kíván fényt deríteni a problémára. Ennek segítségével és egy empirikus kutatás eredményei alapján teszek kísérletet a participatív építés módszertanának felvázolására.

Participáció alatt — sokaktól eltérően — nemcsak a használó egyén (illetve használók) részvételét értem lakóterük kialakításában, aminek során közvetlen környezetüket saját szükségleteiknek, elképzeléseiknek megfelelően alakítják, hanem egy sokkal tágabb értelmű koncepciót, amely magába foglalja az építészet iránti érdeklődés fölkeltését, elősegíti megértését és hozzájárul demokratizálódásához.

Az építészetet nem tartom egy adott korszak személytelen akarata kifejezésének, sem pedig az építész magánügyének (aki nem lehet hivatott meghatározni, hogyan lakjanak, dolgozzanak, éljenek az emberek), hanem ellentétes erők (építő erők és megkötések) harca eredményének. Az építő erőket a szükségletek, vágyak, pénzügyi lehetőségek, tudás, alkotóképesség, önkifejezési vágy, státumszimbólumra való törekvés képezik, a megkötések pedig lehetnek anyagiak (természet adta, műszaki, pénzbeli) és nem anyagiak (szellemiek). A szellemi megkötések voltaképpen az építészeti szabadságok viszonyával azonosak (a társadalom, az építész és a használó szabadsága).

E szabadságok egymás közötti viszonya a történelmi fejlődés során állandóan változva eltérő építészetet hozott létre:

A platonizmus az ideális forma (eidos, amely egyben idea is) elérésére törekedve csökkenti a megrendelő (használó) egyén (egyének) és

építészeik szabadságát a kánonokat előíró társadalom szabadsága javára. Ez koherens (homogén) építészethez vezet.

Aquinói Szent Tamás tanítása az emberek egymás és Isten (és természet) közötti transzcendentális egységéről, amely szerint az egyén és a közösség a rész és az egész viszonyát képviseli — amelyben természetesen a rész az egészért van — organikus építészetet hozott létre. A megrendelő és az építész, akit „Isten keze" vezérel, nagyobb szabadságot élveznek, mint az ókorban.

Az olasz reneszánsz és humanizmus az emberközpontúságot hangsúlyozva (bár kevés emberközponti helyzetéről volt szó) szakít a középkor transzcendentális egységével és elősegíti az építész és (gazdag) építtető szabadságának kibontakozását, ami az épületek jelentős differenciálódásához vezet, de a társadalom szabta szabadságon (stíluson) belül.

A protestantizmus az ember földi szerepét leszűkíti Isten szolgálatára (hogy kegyét elnyerjék), megfosztja az embereket a földi gyönyörök egy részétől (és a hivalkodástól), szigorúságával (puritánságával) egy koherens építészetet hoz létre, az egyénnek és az építésznek kisebb a szabadsága a társadalom javára.

A nagy gazdasági fellendülés, az ipari forradalom nyomán a XIX. században a társadalom erős rétegeződéséhez vezetett, és jelentősen fokozta az építtető (rendszerint újgazdag polgár vagy valami szervezet) szabadságát az építész és a társadalom szabadságának rovására (eklektika).

A technikai eufória kora szakít az addigi humánus értékekkel: a gép (a tárgyiasult ész jelképe) és az ipari termelés kultuszát hirdeti. Így az építész, mint a műszaki intelligencia képviselője (a tudomány sámánja), nagy szabadságot élvez az egyén (lakó) és a társadalom — az egyének és csoportok érdekeinek koordinátora, a kifejezőeszközök, tradíció valamint értékrend hordozója — szabadságának rovására.

A kiábrándultság kora megkérdőjelezi a műszaki haladásba vetett hit (és szcientizmus) paradigmáit, a modern építészet premisszáinak (a stílus, a díszítés tagadása, a hagyományok és jelképek elvetése, a genius loci valamint az építészet poligenézisének figyelmen kívül hagyása) létjogosultságát, és új (egyelőre még nem teljesen) definiált koncepciót hoz létre az építészeti szabadságra vonatkozóan.

Az építészeti alkotás szabadságának alakulása nemcsak az európai kultúra fejlődése során fontos számunkra, hanem Szabadka város múltjában is, hogy megértsük a mai participatív építkezéseket.

Szabadka fejlődésére, mint más mezővárosokéra is, jellemző a fokozatos átmenet a falusias életmódból a városiba, ami lehetővé tette, hogy mentsük át a városba a parasztembernek azt a képességét, hogy életterét a környezettel harmonikusan alakítsa ki (alkalmazkodva a társadalom szabta iratlan törvényekhez). Így a házak meghatározott kánon (a társadalom szabadsága) alapján épültek, amely megszabta a porta szélességét, a homlokzat nyílásainak számát és elhelyezését (tagolását), a nád-

fedeles nyeregtetőt és a belső teret az udvarral összekötő tornácot. A lakó szabadsága a pontos méretek meghatározásában és kisebb részletek (az ablak fölötti lunéták és oromzatok, lizének és pilaszterek, az orommező nyílásai méretének és elhelyezésének) megválasztásában és az épület színében nyilvánult meg.

Az iparosodás kora (a XIX. sz. vége) nem hoz jelentős változást a népesség lakhelyét (és életmódját) illetően, mert csak munkahelyük (és a földművelés megkövetelte kétlakiság) változik meg, ami az építészeti szabadságok viszonylagos változatlanságában is megmutatkozik.

A dezintegráció és az elidegenedés jellemzi az utóbbi húszévi építészetet, amely (az új pénzelési és építési mód nyomán) megszűnik az egyéni akarat és elképzelések kifejezője lenni, anonimizálódik és elidegenül az emberektől. Így az ún. társadalmi lakásépítés arc nélkülivé válik, akár az a közigazgatási apparátus, amely az építészek segítségével létrehozta, figyelmen kívül hagyva a lakót, mint egyént (és embert). Az építész — hasonlóan a városépítőhöz — nagy szabadságot élvez, mert az épületet jobbára saját kedve szerint alakítja (nincs panelház), eleget téve az előírások szabta minimális feltételeknek a lakófelületet és a helyiségek számát és összetételét illetően. Semmilyen stiláris megkötés nem létezik, sem településtervezési norma (párkánymagasság, építési vonal stb.). A lakó nem támaszthat föltételeket, feladata az alkalmazkodás.

Az önerőből építkezők családi házainál (ezek száma 2-3-szor nagyobb, mint a társadalmi lakásoké) a lakó túlzott szabadságával találkozunk, mert nincsenek hatásos megkötések a magánházak építését illetően.

Mindkét esetben elveszett a társadalom szabadsága — mint a különféle érdekek összehangolója — valamint az írott és íratlan törvények (kánonok) meghatározója — mint az általánosított egyéni elvárások megtestesítője és az együvé tartozás jelképe.

A participáció, a lakóknak az életterük megvalósításában való részvétele (a használó szabadsága) az említett bajokat orvosolni képes azzal, hogy a lakók alkotó, fizető és dolgozó képességeik nyomán közvetlenül és lényegesen beleszólnak lakásuk építésébe a társadalom szabta megkötéseken belül és az építésszel (az építész szabadsága) karöltve.

A felsorolt architektonikai és funkcionális előnyökön kívül a participáció egyes fajai (mint például a félkész lakás) lehetővé tennék, hogy minden dolgozó félkész társadalmi lakáshoz jusson (az eddigi minden harmadik helyett), amelyet fokozatosan fejezne be saját lehetőségeinek, szükségleteinek és ízlésének megfelelően. (Ezáltal megkímélnénk az önerőből történő emberfölötti lemondásokra kényszerítő magánépítkezéstől azokat, akik nem kaptak lakást és nincs szükségük családi házra.)

Ez egyben lehetővé tenné az építőipar számára a nagyobb termelékenységet szavatoló építőmunkákra való specializációt, a rugalmasabb kisipar pedig alkalmasabb lenne a befejező (iparos) munkákra. Ezáltal megkímélnénk a lakást építő családokat a kézi erővel történő betono-

zástól, a móbától, a munkásokat pedig a második műszakban végzett kimerítő és törvényellenes maszekolástól. Emellett bizonyos keretek között lehetővé válna a lakók önkifejezése és önmegvalósítása.

A participáció eszméje Európában az ötvenes évek végén jelentkezik az ún. harmadik generáció építészei körében, a Team Tennel- és a Froum-csoporttal kapcsolatban. Filozófiai alapjául különféle eszmei áramlatok és műszaki koncepciók szolgáltak, mint Martin Buber dialogikus elve (dialogisches Princip) a francia strukturalizmus és az ún. műszaki utópizmus. A dialógus elve hangsúlyozza a másik emberrel való békés együttélést (mit anderen sein) és a spontán, előre ki nem tervelt hozzáállást — aminek értelmében az építészeknek nincs joguk rákényszeríteni akaratukat a lakókra és gátolni spontán viselkedésüket. A francia strukturalizmus szintén elveti a hierarchikus szervezést. A struktúra az autoreguláció (önszabályozás) és transzformálódás képességével rendelkezik a totalitás törvényszerűségein belül. A technikai utópisták (Archigram, metabolisták, szituácionalisták stb.) műszaki megoldásokkal óhajtották a tervezők és „tervezettek" antagonizmusát megoldani: primáris és szekundáris struktúra bevezetésével, aminek során az előbbi egy szerkezeti és szerelvényrendszer, az utóbbi pedig beakasztható (plug in) csomagokat rejt magában, amelyeket a használó saját szükségletei és ízlése szerint választ ki. Attól függően, hogy az előbb említett elvek közül melyik valósul meg (azaz tkp. az építész szerepe alapján), a participáció lehet:

1. akció-orientált participáció — a tervezés előtti széles körű akció során az építészek megismerkednek a leendő lakókkal, felmérik szükségleteiket, elvárásaikat és általánosítva őket beépítik a tervbe;

2. tárgyi vagy műszaki beállítottságú participáció — a hangsúlyt egy olyan technikai rendszer kidolgozására helyezik, amely a primáris struktúrán belül (szerkezet + installációk) elég nagy szabadságot biztosít az ismeretlen lakó számára lakása befejezésére (szekundáris struktúra);

3. individuális orientáltságú participáció — az építész összegyűjti a lakók egyéni óhajait, és velük egyetértésben közvetlenül valósítja meg a tervben.

A lakó szerepe alapján a participációt felosztjuk: pénzügyi, alkotó és fizikai (munkás) participációra. A gyakorlatban főleg ezek kombinációival találkozunk.

Végezetül a participációt, kiterjedését tekintve, nagy, közepes és kis participációra osztjuk — attól függően, hogy egy egész városra, kisebb településegységre vagy csak magára a lakásra (házra) vonatkozik.

A három elemzett szabadkai építkezés 82 sorházat foglal magában és a tárgyi (műszaki) orientációjú participációk csoportjába tartozik.

Kérdéseimre (kérdőívek nyomán) a 82 lakótól 2286 választ kaptam, 104 rajz és 310 fotó készült lakásaikban. Ezek azt igazolják, hogy a lakók nagyon jól feltalálták magukat mind szükségleteik térbeli megfogalmazását (tehát a válaszfalak és a helyiségek definiálását), mind pe-

dig a munka megszervezését és saját kezű kivitelezését illetően. Az is kiviláglott, hogy a primáris struktúra szerkesztésekor az építészek (közöttük én is) súlyos hibákat követtek el. Megdöbbentő azonban, hogy néha igen kedvezőtlen alaprajzi adottságokhoz is milyen jól alkalmazkodtak az emberek. Az építés során általában egymástól kértek tanácsot, összegyűjtötték a közös tapasztalatokat és tovább fejlesztették a a megoldást. Ennek során igen közel kerültek egymáshoz, a közismert elidegenedést és közönyt egy spontán, barátinak mondható (és csak igen ritkán ellenséges) viszony váltotta föl.

Sok lakó nem érte be a belső térre előirányzott szabadsággal, és a homlokzaton is eszközölt változtatásokat. Ez nem is okozott volna bajt, ha lettek volna megkötések és minták, amelyeket bizonyos eltéréssel (variációk egy témára) alkalmazni lehet, ha adott egy formanyelv, amelynek segítségével ki tudják fejezni magukat. Ennek hiányában csak rosszul megvalósult törekvések emléke árulkodik a homlokzaton.

E lehetőségek fölülvizsgálását, azaz a participációnak a homlokzatra való kiterjesztését három alkalommal kíséreltem meg. Az első kísérletben a Belgrádi Egyetem Építészmérnöki Karának kétszáz hallgatója vett részt, akik bizonyos megkötéseken belül egymástól (azaz a képzelt szomszédoktól) függetlenül, önállóan oldották meg egy-egy sorház homlokzatrészét.

A második kísérletben a szabadkai Építészmérnöki Kar 40 hallgatója vett részt, 4—6 tagú csoportokban: először megadott homlokzati elemek nélkül, másodszor pedig ezeket alkalmazva terveztek.

A harmadik kísérletben hat család és hat építészmérnök vett részt — hasonló feltételekkel, mint az előző kísérletben, csak egymás közötti koordináció nélkül.

Ezek a kísérletek azt bizonyították, hogy az építészet alakulását (annak koherenciáját vagy heterogenitását) építészeti szabadságokkal lehet szabályozni. A participatív építkezés kulcsát a jól kiegyenlített szabadságok adják.

Elméleti megfontolások, gyakorlati alkalmazás, empirikus kutatás és kísérletek nyomán született meg a participatív lakóépítkezés módszertanának vázlata, amely a három építészeti szabadság elvét hivatott átültetni a gyakorlatba.

Ez a „trialógus" egy kétirányú, kölcsönös információ-áramlás formájában valósul meg a társadalom—építész—lakó viszonylatában — azzal, hogy a társadalom szabadsága, mint legfelső instancia, induktív módon alakul ki, azaz a lakók általánosított szükségletei, elvárásai és az építészek általánosított elképzelései (stílus) alapján formálódik, lehetővé téve az építésznek, hogy tehetségével megteremtse a lakók egyéni profilú otthonát.

Az architektura archi-tektúrája (archi mint méltóságos, ősi, tehát valamiféle autoritás) helyett egy pari-tekturát (pari mint paritás az építész és az építészet többi résztvevője között) kell megteremteni, helyre

kell állítani az építészet három szabadságának viszonyát: a lakásokat otthonná, a városokat emberivé változtatni.

A participáció táptalaja kell, hogy legyen egy organikus építészet fejlődésének (organikus alatt nem a derékszög és a párhuzamos vonalak hiányát, hanem a genézist kell érteni), amely megszünteti az építész, a társadalom és a lakó közötti antagonizmusokat.

Rezime

Participacija — sudelovanje korisnika u oblikovanju stana

Za razliku od onih radova teorije arhitekture koji pomoću strukturalne analize, analize arhitektonske forme i koncepta egzistencijalnog prostora žele objasniti otuđenje arhitekture od čoveka, ova studija osvetljava isti problem analizom slobodâ arhitektonskog stvaranja (sloboda društva, arhitekte i korisnika).

Autor posmatra arhitekturu kao projekciju duha vremena. Radi toga analizira odnos društva, arhitekte i korisnika od grčke antike do industrijske civilizacije da bi ukazao na najveći problem današnje stanogradnje — na poremećaj spomenutih odnosa — tj. preveliku slobodu arhitekata, zanemarivanje potreba i želja stanara i nesposobnost društva da koordinira individualni i zajednički interes i da stvori za svakoga razumljivi jezik — uzor, kojeg valja slediti.

Za prevazilaženje krize autor predlaže participaciju kao zajednički napor društva, arhitekte i stanara za stvaranje humanijeg doma. Razmatra značajnije participativne stanogradnje u Evropi, zatim izveštava o ličnom izvođačkom i projektantskom iskustvu i o rezultatima empirijskog istraživanja u vezi sa participativnom gradnjom, da bi skicirao metodologiju projektovanja i organizacije participativne gradnje. Pošto se ovaj način građenja pokazao kao dobar u enterijeru, autor je vršio nekoliko eksperimenata za proširivanje participacije i na fasadu.

Na kraju je dat osvrt na participaciju kao vida koordinacije sloboda društva, arhitekte i stanara — korisnika, koji kao koncept može da posluži za čvrstu teoretsku podlogu arhitekturi, koju teoretski aparati posuđeni od društvenih nauka (egzistencijalizam, strukturalizam) nisu odbranili od uticaja modnih talasa.

Zusammenfassung

Partizipation — die Mitsprache der Bewohner im Gestaltung ihrer Wohnungen

Abweichend von vielen Architekturtheoretischen Werken, die mit Hilfe Struktureller Analysen, Kufklärung der Formen der Architektur und Konzeption des existentialen Raumes die Entfremdung der Baukunst von Menschen Erkläron, will diese Studie durch Erörtern der Freiheitsfaktoren der Architek-

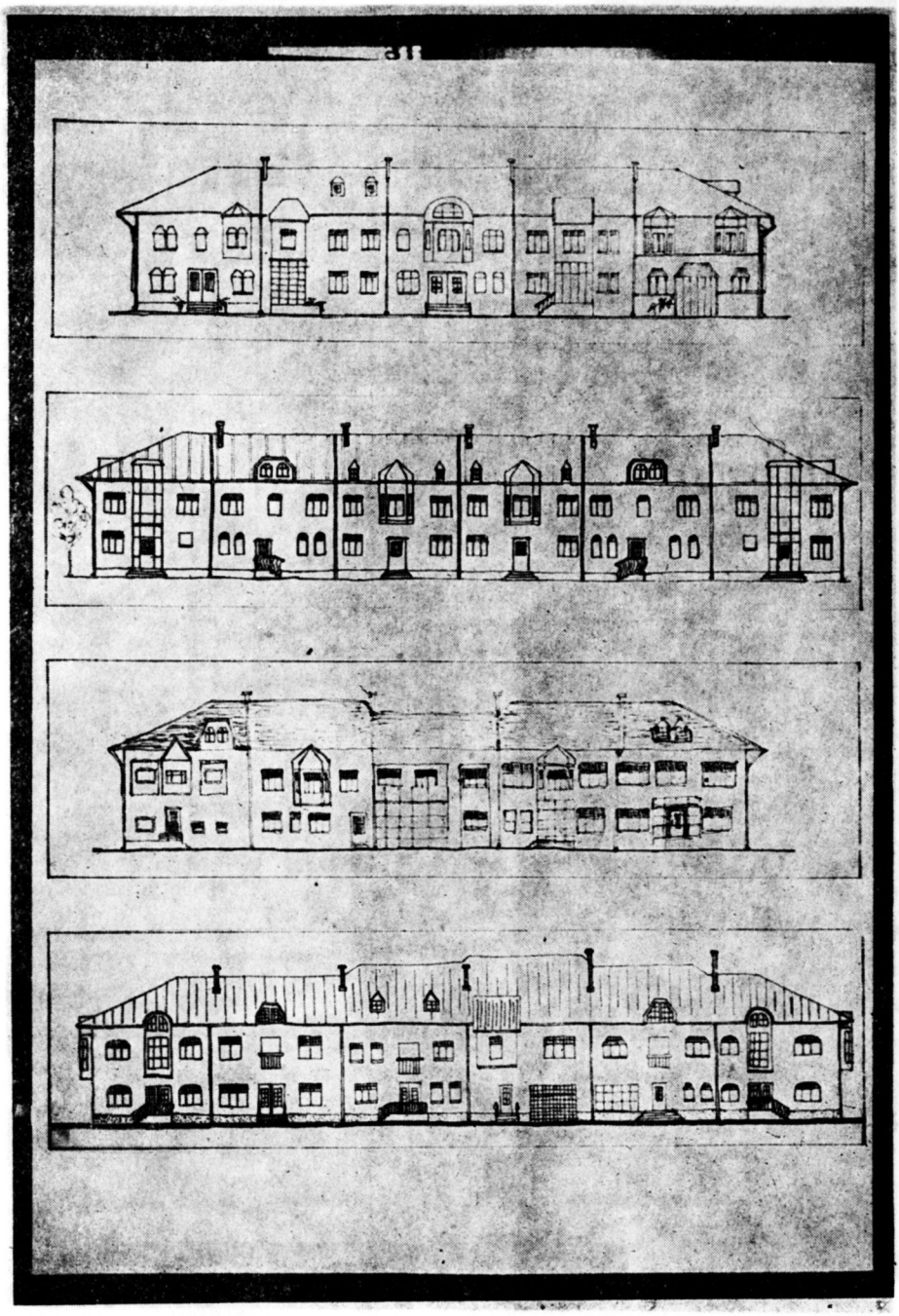

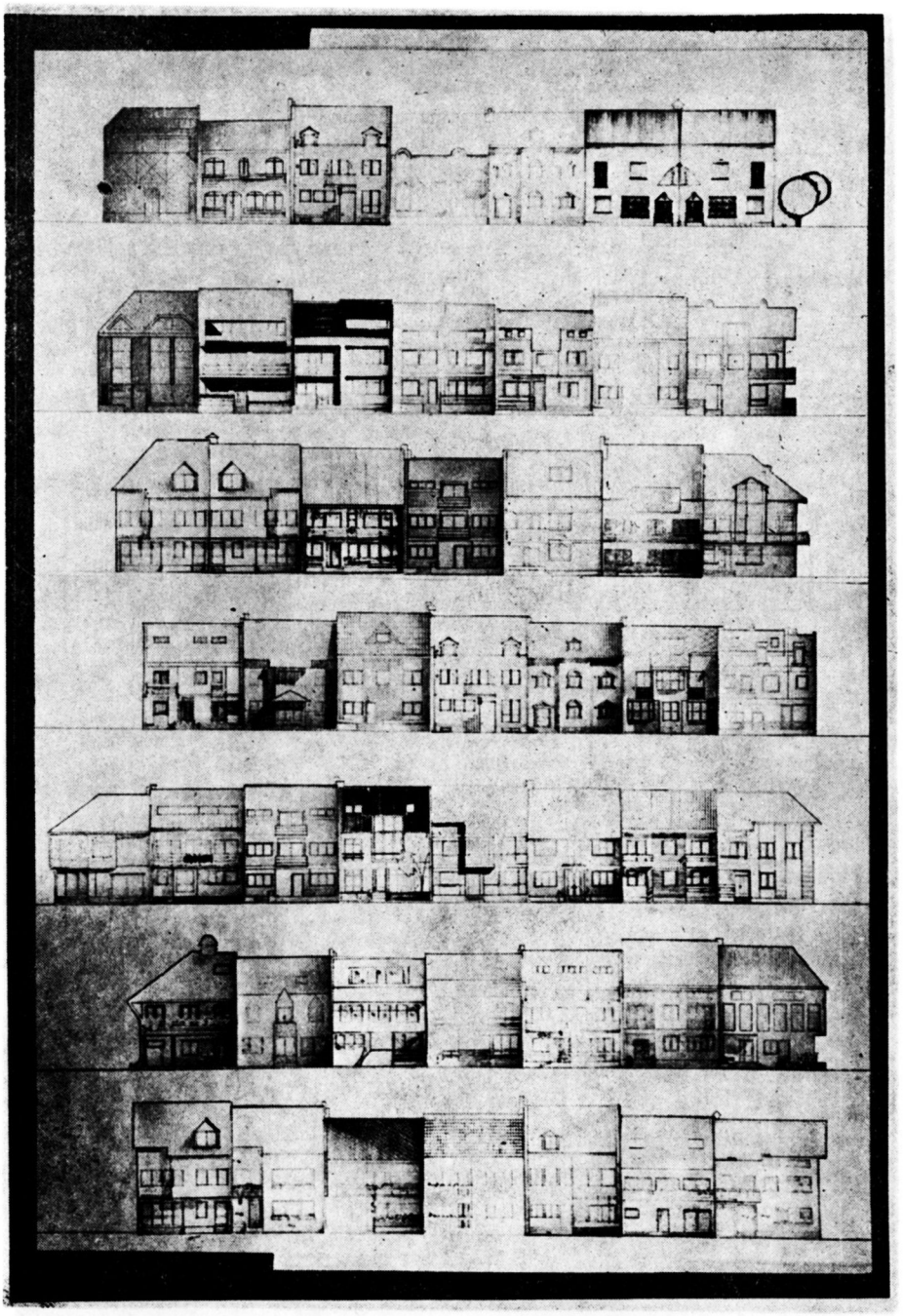

tur (Freiheit des Architekten, des Bewohners und der Gemeinschaft) dieses Problem belichten.

Der Autor betrachtet die Architektur als Projektion des Zeitgeistes. Deshalb analysiert er das Verhältnis zwischen der Gemeinschaft, des Architekten und der Bewohner von der Antiken griechischen Kultur bis zur industriellen Gesellschaft, damit er auf das grösste Problem der heutigen Baukunst hinweisen kann, nämlich auf die Verschlechterung des Verhältnisses zwischen den obigen Teilnehmer, das heisst auf die übertriebene Freiheit des modernen Architekten einerseits und auf die Vernachlässigung der individuellen Wünschen und Bedürfnissee des Bewohners anderseits. Wie auch auf die Unfähigkeit der Geneinschaft auf Noordinierung der privaten und der kollektiven Interessen zu Erzielung einer für Jeden verständlichen und nachahmenswerten Fromensprache.

Zur Heilung dieses Übels möchte der Vervasser dieser Studie die Partizipation, eine gemeinsame Anstrengung des Bewohners, des Architekten und der Gemeinschaft empfelen zur Schaffung eines menschlicheren Wohnambients.

Er zieht in Betracht die wichtigeren partizipativen Bauten in Europa, dann referiert er von den einigen Erfahrungen im Entwürfen und Ausfuhren, wie auch von den Resultaten seiner empirischen Forschungen in Verbindung mit dem partizipatorischen Bauen, um die Methodik daren Entwerfen und Planung und Realisation zu skizzieren.

Da die partizipative Art des Bauens im Innenraum der Bauten sich bewährt hat, machte der Verfasser einige Experimente, um die Partizipation auch auf die Fassade und nähere Umgebung auszubreiten.

Am Ende wird ein Rückblick auf die Partizipation als Form der Koordination der Freiheiten der Desellschaft, des Architekten und des Benützter geboten. Was als konzept für die theoretische Basis der Architektur dienen kann, welche die von den Sozialwissenschaft Geleihenen theoretischen Systeme (Existentialismus, Strukturalismus) von den Einflüssen der modischen Wellen nicht bewahren konnten.

Original scientific paper

Bela Duranci

BARÁTH FERENC

Baráth Ferenc, a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat műszaki szerkesztője 1946-ban született Kanizsán, az újvidéki Iparművészeti Középiskola befejezését követően 1967-től a belgrádi Képzőművészeti Akadémia hallgatójaként folytatta tanulmányait. Azzal hogy a grafika mellett kötelezte el magát, egyben a könyvvel, a plakáttal, a nyomtatott szöveggel való kapcsolatteremtést vállalta.

A könyvcímként, plakátként vagy üzenetként megfogalmazott és multiplikált nyomtatott szöveg beépül korunk emberének hétköznapjaiba és annak elválaszthatatlan részeivé válva a kölcsönös kommunikáció hídjaként funkcionál, ösztönösen befogadott jellé minősül.

Formatervezőnek lenni manapság még mindig nem a legnépszerűbb dolog, az emberi környezet egy-egy hangsúlyosabb mozzanatának kialakítóit még mindig nem tekintik művésznek. A többségük ismeretlen marad, néhányan viszont kiállítások sorával tették ismertté nevüket.

Baráth Ferenc az ismertebbek közé tartozik, 1966 óta számos kiállítást rendezett. Önálló kiállításai voltak Verbászon (1970), Topolyán (1976), Mariborban (1981) és Belgrádban (1984). Munkáit rendszeresen viszontláthatjuk a vajdasági formatervezők csoportos kiállításain, a belgrádi FORMA ÉS KONTAKT rendezvényein, az újvidéki Salon alkotásai között, a belgrádi Zlatno pero és az Atelje '61 kiállításain, a Sremska Mitrovica-i Salon tárlatán és a művésztelepeken.

A grafikusoknak, formatervezőknek azonban nem csak a kiállítási termekben vannak tárlataik, hanem szinte az élet minden területén, ahol megjelennek alkotásaik, kezdve az iratgyűjtőre nyomtatott fejléctől a könyvtárakon, a családi életen át egészen az iskolatáskáig vagy a színházak előcsarnokáig. Meglepetés erejével ható alkotásaik először magukra irányítják a figyelmet, tájékoztatnak, majd megszokott tárgyakként élik át a feleslegessé vált dolgok sorsát, s ürességet hagynak maguk után amikor eltűnnek. Gyakoribb azokban, hogy gyors egymásutánban váltogatják egymást, s amikor valaki kiállítási tárgyakként sorakoztatja fel őket egymás mellett, tudatosodik bennünk jelentőségük. Baráth Ferenc

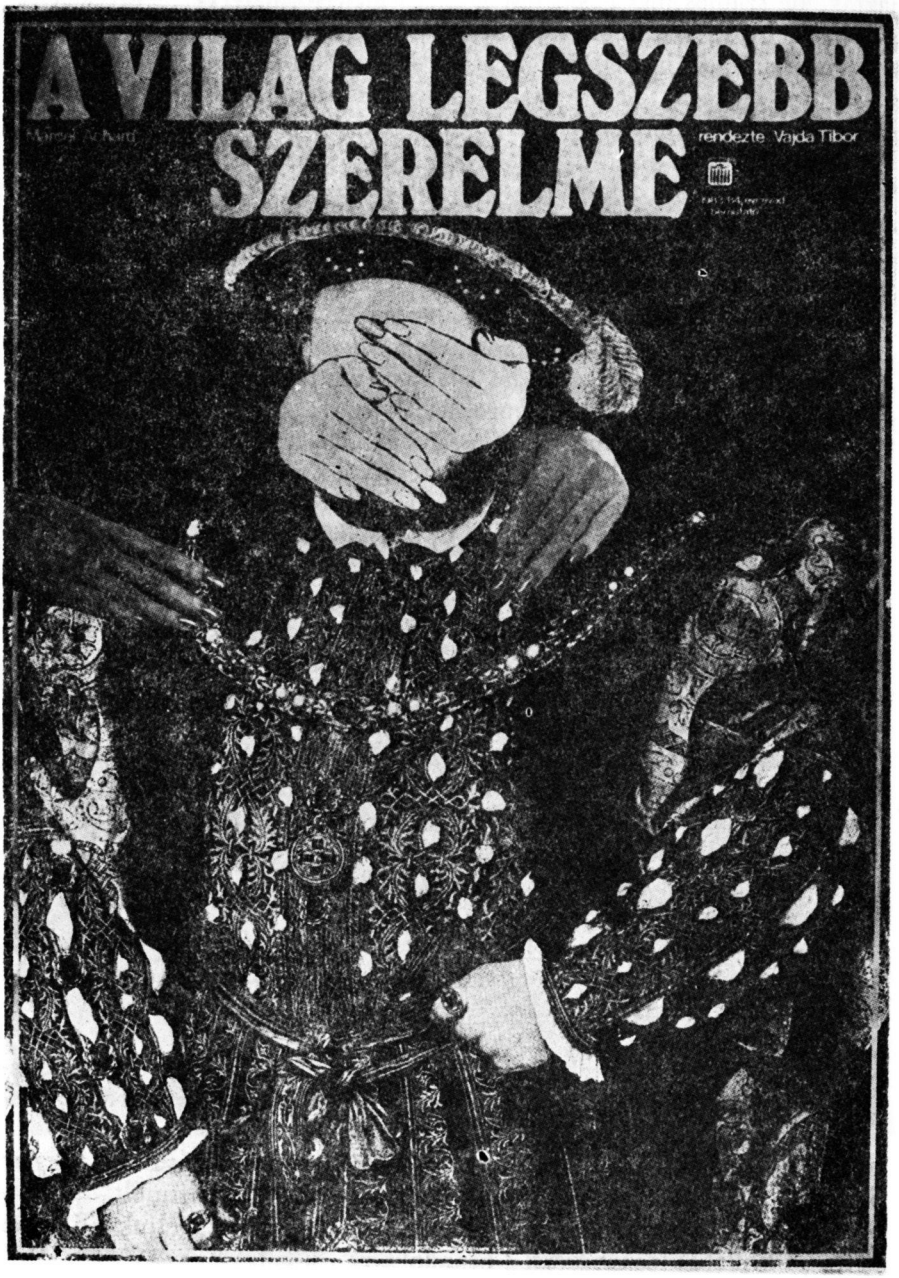
A VILÁG LEGSZEBB
SZERELME
rendezte Vajda Tibor

palánkokról lekopott alkotásai, amelyek díjakat, elismeréseket érdemeltek ki, tárlatok anyagába csoportosítva kerültek ismét közönség elé. Munkáit az újvidéki Forma és az újvidéki Salon 1976-os kiállításán díjazták, de számos más elismerést is kiérdemelt formatervezői tevékenységéért. 1983-ban megkapta Újvidék város Októberi díját.

Az írásunkhoz mellékelt plakátreprodukciókra egyesek a hirdetőtáblákról emlékeznek, mások számára viszont az újszerűség erejével hatnak. Többnyire mindannyian ismerjük ezeket a nagy sötét foltokkal, de kevés színnel kialakított plakátokat, amelyeknek szokványostól eltérő kompozíciója senkit sem hagy közömbösen. Az itt bemutatott plakátok az 1981—82-es színházi évadtól napjainkig jöttek létre.

Valamennyit áttekintve arra a megállapításra juthatunk, hogy a legsikeresebbek többnyire több nemzedék gyakran visszatérő vizuális szimbólumait — például népszerű műalkotásokat, reprodukciókat stb. — foglalnak magukba. Ötletes montázsolással és sajátos kompozíciójukkal, amelyen sajátos jelentőséget nyernek az üresen hagyott helyek és a másodlagos szerepet betöltő információs szöveg. A betűket nem igyekszik szokásostól eltérő megformálással önálló életre kelteni, a képzőművészeti elemek szimbolikája pedig rétegzett, sőt mondhatni „rejtjeles". Ezeknek a plakátoknak a szerzője nem törekszik szembetűnőségre, a néző látóterébe való berobbanásra. Éppen ellenkezőleg, a közismert elemek felismerhetőségét teszi többértelművé, s ezzel hívja fel magára a néző figyelmét. Az így kiváltott érdeklődés, vagy a megsejtett szimbolika késztet bennünket megfejtésükre. Az információ befogadásával a legfontosabbra figyelünk fel. A plakátot azonban egységes alkotásként fogadjuk be. Az emlékezetünkben lebegő részleteket a kiindulópontot képező konvencionális motívum élteti és alakít ki új környezetbe helyezve párbeszédet a néző és a falragasz között. Baráth nem elégszik meg az üzenet puszta közvetítésével még akkor sem, ha az kiegészítő információkat tartalmazva közli a reklámozott mű jellemzőit: Plakátjai szerzőjükről, annak alkotói egyéniségéről vallanak. Akár a pantomim, kézmozdulatok, néma beszédességgel közvetítik a multiplikált közvetlen üzenet efemer jellegénél mélyebb üzeneteket.

Baráth plakátjai olyan képzőművészeti megvalósulások, amelyek önmagukban véve tartalmas és nyugodt párbeszédet folytatnak pillanatnyi szemlélőjükkel, szenzibilitásukat és esztétikai információikat hozzáértőjüknek is megfelelő szinten közvetítik.

Ezek a tárlaton felsorakoztatott plakátok viszont egy alkotói nyugtalanságról tesznek bizonyságot, nem jellemzők rájuk a visszatérő ismétlések, hanem inkább a megújulást jelző kutatások.

Aligha kétséges, hogy időálló képzőművészeti megvalósulásokról van szó, amit mi sem bizonyít jobban mint az, hogy „idejétmúlt" plakátjaival oly gyakran találkozunk lakások, irodák falain, s rájuk pillantva már nem a plakátüzenet érdekel bennünket.

Garai László fordítása

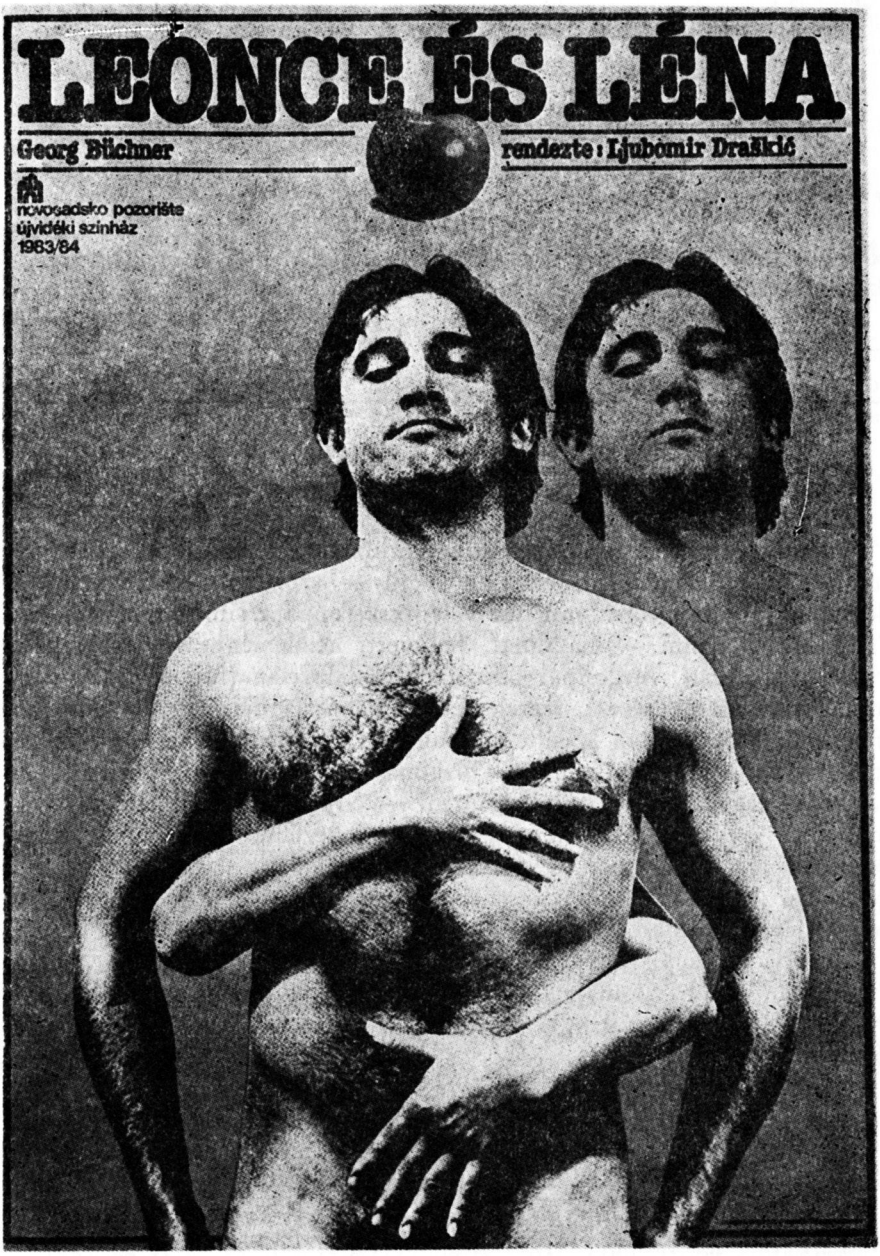
LEONCE ÉS LÉNA
Georg Büchner
rendezte: Ljubomir Draškić
novosadsko pozorište
újvidéki színház
1983/84

Original scientific paper

Gerold László

KEZEK

Baráth Ferenc színházi plakátjainak emblémája a *kéz*.

Mire képes, mit tud az emberi kéz?

Valamit-valakit fogni. Megfogni. Körülzárni — markolni, fogva tartani. Erősen, keményen, férfiasan fogni — szorítani. Kézbe venni — ki tudja, mi lesz a sorsa, mit tesz vele: összeroppant, simogat, melenget... Tud kézberagadni — hatalmat, fegyvert, kezdeményezést, megragadni gallért, alkalmat. Megcsípni bosszúból fájdalmasan (fájjon neki), szeretetből játékosan (érezze), szerelemből biztatva (tudja, vegye észre). Tud felcsípni. Tájékozódva körültapogatni. Félve, reménykedve meg-megérinteni. Kíváncsian megtapintani. Bizalmaskodva fogdosni. Segítve, kedveskedve legyezgetni. Érzéssel érinteni — cirógatni. Tud birtokba venni, elemelni, grejfolni. Tud kezelni. Olykor lekezelni. Pacsit adni. Kézrekeríteni. De lehet valamit „félkézzel" elintézni...

A kéz lehet: erős, puha, meleg, kérges, izzadt, hideg, formás, keskeny, ügyetlen, „lyukas"...

Mert van: kacsó (a gyereké), pracli (nagy és esetlen), mancs (súlyos, hatalmas — a hatalom jelképe!), marok (határozott, erős szorítású).

A kéz — ismertetőjel. Egyéniségünk tükre, szándékunk kifejezője, elárulója.

A kéz — az ember.

A színész számára a kéz — eszköz, akárcsak a beszéd, a tekintet.

A Jób szerepét megformáló Pataki László kézbeszédét látva, mondta Georgij Paro, a neves zágrábi rendező: a szöveget nem értettem, de a színész kezének, hatalmas tenyereinek játékából mindig, minden pillanatban pontosan tudtam, mi történik Jób*ban* és Jób*bal*.

A kéz beszélni is, nézni is tud.

A pantomimban leír, behatárol, megmutat, szirommá formálódik...

Az árnyjátékban átalakul: nyúllá, kutyává, vadásszá...

A műkedvelők számára a kéz vagy a mindent helyettesítő, hívatlan főszereplő, vagy a legnagyobb átok, mert nem lehet elrejteni; nem tudott mit kezdeni a kezével.

A gyertyával, mécsessel világított romantikus színpadon a kéz volt a széles gesztusú színészi játék legkifejezőbb, legfontosabb eszköze.

S mit tud a plakáton levő kéz?

Mindent, amit a színész (az ember) keze is.

Kifejez, elmond, közöl...

Beszél.

A gyilkolni készülő cselédlány kezében megragadva, erősen markolva magasba emeli a kést.

Az ámokfutó Don Quijote dárdájaként, kihegyezett ujjal — előre mutat, miközben a lovag mellé simuló nő (Sancho Panza?) tekintete követi a mozdulatot.

A nőfaló király, VIII. Henrik portréján miközben a pecsétgyűrűs széles férfikéz határozottan markolja az övet, finom női kezek befogják a férfi szemét és szinte észrevétlenül nyúlnak, simulnak be a hóna alá.

Két kéz furulyán játszik önfeledt ujjakkal, egy férfikéz a nő mellén nyugszik, egy női kéz a férfi fejét simogatja a reneszánsz életöröm, a különféle szerelmek Shakespeare-vígjátéka, a Vízkereszt vagy amit akartok plakátján.

Két festett körmű női kéz, egy sötét — egy világos tapad egymás mellé szorosan. A világos kéz két ujja, a gyűrűs — házasság — és a kisujj — a gyerek — sötétre festett: a tiszta, fehér lelkű Anna tragédiája egy embertelen, ordas világban.

Két kéz játszik önfeledten — a plakát a műkedvelők fesztiválját hirdeti.

A kezek Baráth Ferenc plakátjain: színházat jelentenek.

Játszó vezérmotívumok.

MŰHELY

Original scientific paper

Laki Mária

TÁRSADALMI ÖNVÉDELEM — A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA LÁNCSZEME

Társadalmi-politikai rendszerünk jellegzetes tulajdonsága a dolgozó tömegek hatalmi jogának közvetlen gyakorlása. A közvetlen demokratikus jogkör gyakorlása a társadalmi és politikai élet minden területére kiterjed.

Demokratikus önigazgatású szocialista társadalmunk legfőbb célkitűzései közé tartozik az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem bevezetése és kifejlesztése. Az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem elválaszthatatlan, s ezért egységes szervezeti rendszert képez. Ebben az egységes szervezeti rendszerben hazánk minden dolgozója és polgára egyformán vesz részt, alkotmányos és törvényes jogának gyakorlása, illetve kötelességének teljesítéseként.

A társadalmi önvédelmet dolgozóink és polgáraink a társultmunkaalapszervezetekben és más önigazgatási szervezetekben és közösségekben, a községekben, a helyi közösségekben, valamint a társadalmi-politikai szervezetekben és szerveikben valósítják meg. Társadalmi-politikai életünknek tehát minden szervezeti formája részt vesz a társadalmi önvédelemből eredő feladatok teljesítésében. Az alkotmányos és törvényes rendelkezések értelmében ezek a szervezetek és közösségek önigazgatási szabályzataikkal előírják és meghatározzák a társadalmi önvédelemmel kapcsolatos feladataikat és kötelezettségeiket.

A társadalmi önvédelmi rendszer hatásköre rendkívül szerteágazó, és elsősorban a társadalmi vagyon védelmét, valamint a dolgozók önigazgatási jogainak és más jogoknak, a polgárok szabadságának, a társultmunka-szervezetek és más szervezetek és közösségek jogainak és érdekeinek megóvását foglalja magába. A társadalmi önvédelem ezenkívül védelmezi a dolgozókat és a társadalmi közösséget a visszaélésektől, a jogtalan vagyonelsajátítástól, a felelőtlen tisztségellátástól és gazdálkodástól, a szocialista gazdasági erkölcs megsértésétől, a tisztességtelen versenytől és a korrupciótól. A társadalmi önvédelem továbbá kiterjed az ellenséges tevékenység megfékezésére, a szervezetek belső rendjének és

biztonságának a megóvására, valamint az elemi csapásoktól való védelemre.

A társadalmi önvédelem dolgozóinkat, polgárainkat és önigazgatási szervezeteinket, közösségeinket óvja. Ez pedig úgy jut kifejezésre, hogy valamennyi munkásnak és polgárnak kötelessége a szabálytalanságok, törvénytelenségek, kihágások és visszaélések felfedése és elhárítása. A társadalmi önvédelem ilyen formája minden dolgozó és polgár jogát és felelősségét kiegyenlíti társadalmi rendszerünk és vívmányaink védelmében, ami egyben azt is jelenti, hogy megszünteti a különböző kiváltságokat és a bürokratikus hatalmi monopóliumokat. A jogok és kötelességek efféle kiegyenlítése biztosítja azután a társadalom demokratizálását és a munkásosztály közvetlen hatalomgyakorlását.

A társadalmi önvédelem nem valami új keletű találmány, amely a szocialista önigazgatás kialakulásával jött létre. „Elmondhatjuk, hogy a társadalmi önvédelem koncepciója eszmeileg és politikailag jelen van a Jugoszláv Kommunista Párt, illetve a Jugoszláv Kommunista Szövetség egész gyakorlatában. Biztonságunkat a népfelszabadító háborúban és szocialista forradalmunkban a legszélesebb alapokra helyeztük; a népfelszabadító mozgalom valamennyi politikailag szervezett erejének önvédelmi tevékenységén alapult, mindenekelőtt népünknek magas fokú tudatán és önvédelmi magatartásán, népünknek, amely tudta védelmezni forradalmunk alapvető vívmányait, őrizni legnagyobb titkait, s kész volt életét is adni azért, hogy megvédje harcosait, sebesültjeit, kórházait, raktárait, a népfelszabadító hadsereg alakulatait, forradalmunk és népfelszabadító mozgalmunk minden más értékét."[1] Ezért állíthatjuk, hogy társadalmi önvédelmi rendszerünk szinte egybeforrt demokratikus szocialista társadalmunk kialakulásával.

A népfelszabadító háborúban és a szocialista forradalmunkban megkezdett gyakorlat az önigazgatás bevezetésével és továbbfejlesztésével mind szélesebb méreteket öltött és mélyreható, felelősségteljes tartalommal gazdagodott. Társadalmi önvédelmi rendszerünk ilyen gyakorlati fejlődése lehetővé és szükségessé tette, hogy a Szövetségi Képviselőház 1973-ban határozatba foglalja a társadalmi önvédelem önigazgatási alapokon történő megszervezését. Ezen határozat alapján a köztársaságok és tartományok kidolgozták törvényes rendelkezéseiket, melyekben lefektették a társadalmi önvédelem alapjait és az ebből eredő kötelességet.

A jogokkal és kötelességekkel kapcsolatosan Vajdaságnak a társadalmi önvédelem alapjairól szóló törvénye kimondja, hogy: „A dolgozók joga és kötelessége a társadalmi önvédelem megvalósításában:

— megszervezni és biztosítani a rendelkezésükre álló értékek állandó védelmét,

— segítséget kérni azoktól a szervektől, amelyek kötelesek támogatást nyújtani,

— segítséget nyújtani a veszélyeztetés fokától függően és lehetőségük határán belül más szervezeteknek, polgároknak és társadalmi szerveknek, amelyek, illetve akik azt kérik."[2] A törvény ezenkívül kimondja,

hogy a társultmunka-alapszervezetek, a helyi közösségek, a községek, valamint minden egyéb társadalmi-politikai és önigazgatási szervezet és közösség köteles értékei és érdekei veszélyeztetése esetén megfelelő és gyors intézkedéseket foganatosítani. Mindezen szervek úgyszintén kötelesek igazgatási szerveik által idejében és kimerítő tájékoztatást adni dolgozóiknak és a polgároknak az önigazgatási jogok esetleges megsértéséről, a bűntettekről, a gazdasági vétségekről és szabálysértésekről, a tisztség felelőtlen ellátásáról és visszaélésekről, a hanyag ügykezelésről és minden egyéb eseményről, amely jelentős a társadalmi önvédelem szempontjából.

A társadalmi önvédelem feladatainak fő hordozói a társult munka alap- és más szervezetei, valamint az állami szervek, a helyi közösségektől és községektől kezdve a legfelső állami szervekig a föderációban. Ezek a szervek megkülönböztetett figyelmet szentelnek a társadalmi önvédelemnek. Ennek érdekében szabályzatokat és egyéb előírásokat hoznak, amelyek a következő önvédelmi feladatokat tartalmazzák:

„— a szervezetbeli belső ellenőrzést (önigazgatási munkás- és szakellenőrzést és a biztonsági szolgálatot);

— az állami, szolgálati, üzleti és más titkok védelmét (mely adatok tekinthetők titoknak, az adatok őrzését és biztonságát, biztonságukra és a titoknak minősülő tájékoztatásra és adatok szolgáltatására vonatkozó felhatalmazásokat és felelősséget stb.);

— a létesítmények, a vagyon tűzvédelmi, fizikai és műszaki biztonságát és a biztonsági szolgálatot;

— a társadalmilag káros jelenségek felfedése esetében követendő eljárás módját és intézkedéseket, és

— a rendkívüli körülmények (háborús veszély, tűzvész, elemi csapás stb.) beállta esetében követendő eljárás módját és intézkedéseket".[3]

Sajátságos formát kap a társadalmi önvédelem a különös társadalmi érdekű tevékenységet végző szervezetekben, ahol e szervezetek tevékenységéből eredően szükséges a különleges társadalmi felelősség. Ezen szervezetek közé tartoznak a külföldi kapcsolatokat ápoló és a külföldi sajtótermékeket forgalmazó szervezetek, a tájékoztatási és tömegkommunikációs eszközök, az oktató és nevelő intézmények, valamint a tudományos kutatómunkával foglalkozó és művelődési szervezetek.

A szervezeten belüli társadalmi önvédelem közvetlen és legismertebb formája az önigazgatási munkásellenőrzés. „Az önigazgatási munkásellenőrzés az önigazgatási rendszer fejlesztésének egyik alkotóeleme, az elidegenítés folyamatának megakadályozásában és az egész társadalmi újratermelés felett a dolgozók hatalmának a megszilárdításában fontos és nem helyettesíthető hatóeszköz."[4]

Az önigazgatású munkásellenőrzés szervezeti formáinak megalakítását és hatáskörét a JSZSZK 1974-ben meghozott alkotmánya szabályozza, a 107. szakaszban, ahol kimondja: „Önigazgatási jogaik megvalósítása és védelme céljából a társult munka alap- és más szervezeteiben a dolgozóknak joga és kötelessége önigazgatási munkásellenőrzést gyakorolni,

közvetlenül, a szervezet igazgatási szerve által és az önigazgatási munkásellenőrzés külön szerve által."[5]

Az alkotmány — mint látható — az önigazgatási munkásellenőrzésnek háromféle szervezeti módját irányozza elő. Az első, a dolgozó közvetlen kötelessége, hogy az észlelt hiányosságot, szabálytalanságot, visszaélést, kihágást vagy bűncselekményt jelentse és tevékenyen részt vegyen annak elhárításában, valamint az esetleges következmények megszüntetésében. Az önigazgatási munkásellenőrzés e formája közvetlenül biztosítja a munkásosztály közös és osztályérdekeinek a védelmét, valamint e védelem demokratikus és humánus formáját.

Az önigazgatási munkásellenőrzés másik alkotmányos formája a társult munka alap- és más szervezeti önigazgatási szervei útján valósítható meg. Ez az ellenőrzési forma félig közvetlen, félig közvetett. Amikor a kivizsgálandó eseményt a dolgozók gyűlése tűzi napirendre, vitatja meg és dönt róla, akkor ez még a közvetlen munkásellenőrzés formája lehet. Ha azonban a problémát a munkástanács vagy más önigazgatási szerv tűzi napirendre, akkor itt már csak közvetett ellenőrzésről beszélhetünk. Ezt az ellenőrzési formát a társultmunka-alapszervezetek önigazgatási szervei alapfeladatukként is végzik, s így ez bekapcsolódik a dolgozók általános és közvetlen önigazgatási jogkörébe és önigazgatói viselkedési formájába.

A belső társadalmi önvédelem legelterjedtebb formája mégis a munkásellenőrző bizottságok tevékenysége. Igazolja pedig ezt az is, hogy a társadalmi önvédelemről szóló törvény és az alkotmány egyaránt jelentős teret szentel az önigazgatási munkásellenőrző szerveknek. Terjedelmesen részletezi a munkásellenőrzési szerv feladatait és hatáskörét. E felsorolásban az első helyen említi a törvény és az alkotmány a társult munka alap- és más szervezetének alapszabálya és más önigazgatási dokumentuma, az önigazgatási megegyezések és a társadalmi megállapodások végrehajtásának ellenőrzését. Az önigazgatási munkásellenőrzés szervének munkája kiterjed a társultmunka-szervezetek dolgozói, igazgatási, végrehajtó és ügyvezető szervei határozatainak végrehajtására, valamint ezen döntéseknek a dolgozók önigazgatási jogaival és érdekeivel való összeegyeztetésére és összehangolására.

Az önigazgatási munkásellenőrzés szerve a továbbiakban ellenőrzi a társadalmi eszközök társadalmilag és gazdaságilag célszerű felhasználását, a munka szerinti elosztás elvének alkalmazását a jövedelem és a személyi jövedelem elosztásában, a dolgozók jogainak érvényesítését és védelmét az egymás közötti viszonyok terén, a dolgozóknak a döntéshozatalról és az ellenőrzésről történő tájékoztatását, valamint a dolgozók egyéb önigazgatási jogainak, kötelességeinek és érdekeinek a megvalósítását.

Az önigazgatási munkásellenőrzés és a társadalmi önvédelem egyik jelentős feladata a társadalmi tulajdonban levő munkaeszközök felelősségteljes és célszerű kihasználása. Ezen feladat teljesítésében minden egyes dolgozó egyformán és egyenrangúan vesz részt. A fejlődő ipari

körülmények és a tudományos-műszaki forradalom eredményeként jelentkező korszerűsítés, az automatizálás különös fontosságot tulajdonít ennek a feladatnak és kötelességnek.

A társadalmi tulajdon védelme, gazdaságos kihasználása szocialista demokratikus társadalmi viszonyaink alapjait képezi, és szocialista forradalmunk, valamint háború utáni szocialista fejlődésünk legfőbb vívmánya. Ezért kell nagy figyelmet fordítani minden munkaközösségben a társadalmi tulajdonban levő munkaeszközök védelmére. Ezt a feladatot pedig a dolgozók az építő jellegű bírálattal és a megelőző intézkedések foganatosításával tudják teljesíteni.

Az önigazgatású munkásellenőrzés szerveinek — Neca Jovanovot idézzük: „három fő feladata van. Az első, hogy kivizsgálja a minden szinten hozott határozatok és döntések jogi helytállóságát. Véleményt kell mondania arról, vajon az önigazgatási és más szervek, valamint intézmények határozatai összhangban állnak-e az érvényben levő jogi rendszerrel: az alkotmánnyal, törvényekkel, önigazgatási megegyezésekkel és társadalmi megállapodásokkal, statútumokkal és más olyan normatív aktussal, amelyet a munkástanácsok és gyűlések, valamint más társadalmi-politikai közösségek szervei hoznak meg.

A második, hogy kiértékelje azoknak a határozatoknak az erkölcsi és politikai igazoltságát, amelyekről előzőleg megállapította, hogy jogilag kifogástalanok. A határozatok erkölcsi és politikai igazoltságának megállapításakor a munkásosztály érdekeinek érvényesülését és történelmi szerepének megerősödését kell alapul venni.

A harmadik, hogy ellenőriznie kell az előzőleg jogi és erkölcsi-politikai szempontból megfelelőnek minősített határozatok végrehajtását".[6]

Ebből a megfogalmazásból kitűnik, hogy az önigazgatási munkásellenőrzés szervének jelen kell lennie minden döntéshozatalban és minden döntés végrehajtásában. A munkásellenőrzés tehát azt a lenini elképzelést fogja valóra váltani, amelyet Lenin a munkás-paraszt felügyelet és a Központi Ellenőrző Bizottság munkájáról írva a következőképpen fogalmazott meg: „... amelyeknek — személyekre való tekintet nélkül — ügyelnie kell arra, hogy senkinek a tekintélye ne akadályozhassa őket abban, hogy bárkit kihallgassanak, megvizsgálják az okmányokat, s hogy általában tájékozódhassanak és elérjék azt, hogy a legszigorúbb rendben folyjanak az ügyek."[7]

A munkásellenőrzés eszméje tehát jóval a mi önigazgatási gyakorlatunk előtt is jelen volt már a munkásmozgalom elméletében. A munkásosztály érdekeinek ilyen formájú érvényesítését már Marx és Engels is hangsúlyozta, Lenin azonban a gyakorlati megvalósulását is körvonalazta. Ezt az elképzelést valósítja meg gyakorlati formában hazánk szocialista önigazgatású rendszere.

A közvetlen önigazgatás megvalósításának formája az önigazgatási munkásellenőrzésen keresztül abból a törvényes rendelkezésből is látszik, amely kimondja, hogy „az önigazgatási munkásellenőrzési szerv munká-

jáért a munkaközösségnek felelős".[8] Ez a törvényes rendelkezés azt jelenti, hogy a közvetlen önigazgatás egyik formája éppen a munkásellenőrző bizottságban valósul meg.

Az önigazgatási munkásellenőrzés jelentőségét akkor értjük meg teljes egészében, ha figyelembe vesszük a törvény azon kitételét is, mely szerint a társult munka alap- és más szervezeteiben és közösségeiben „az önigazgatási munkásellenőrzés kérelmére köteles mindenki tájékoztatást, adatokat és dokumentumokat szolgáltatni".[9]

A felsoroltak alapján az önigazgatási munkásellenőrzés — a szükséges adatok, tájékoztatók és egyéb források felhasználásával — fényt deríthet a munkaszervezetben jelentkező hiányosságokra, szabálysértésekre és egyéb fogyatékosságokra a termelésben és az igazgatásban. Ezekről az észrevételekről az ellenőrző szerv értesíti a dolgozókat és az önigazgatási szerveket a megfelelő intézkedések meghozatala érdekében. Ezek az intézkedések elsősorban a munkásosztály érdekeinek megvédését célozzák a különböző bürokrata és technokrata jelenségek ellen.

Az önigazgatási munkásellenőrző szerv megbízatása két évre szól. „A választást az igazgatási szervek megválasztásával megközelítőleg egyidejűleg kell lebonyolítani. Lényeges az újraválasztás korlátozásának, illetőleg tilalmának az elve: az önigazgatási munkásellenőrzés szervének egymást követően kétszer senki sem lehet a tagja."[10]

A társadalmi önvédelmi rendszer külön formája a társult munka alap- és más szervezeteinek társadalmi tulajdonát képező anyagi javak, munkaeszközök és egyebek védelme. E védelem érdekében a társult munka szervezetei biztonsági szolgálatot alakítanak. A munkaszervezet biztonsági szolgálatában foglalkoztatott személyek a törvény értelmében fegyvert is viselhetnek. A fegyver alkalmazásával kapcsolatos rendelkezéseket és előírásokat a tartományi belügyi titkár hozza meg.

A társult munka szervezete biztonsági szolgálata feladatait nem végezheti minden személy. A társadalmi önvédelemről szóló törvény 22. szakasza részletesen felsorolja azokat az eseteket, amik egyes személyeket megakadályozhatnak a biztonsági szolgálat teendőinek végzésében. A törvény értelmében a következő személyek nem láthatják el a biztonsági szolgálat feladatkörét:

„1. akit nép- vagy államellenes bűntett, a társadalmi és magánvagyon elleni bűntett, hivatali kötelesség elleni szándékos bűntett vagy haszonlesésből elkövetett más bűntett miatt elítéltek,

2. aki erkölcsileg és politikailag alkalmatlan biztonsági szolgálat végzésére,

3. aki testileg és szellemileg nem egészséges és biztonsági szolgálat végzésére alkalmatlan,

4. aki katonai kötelességét nem teljesítette,

5. aki 60 évnél idősebb."[11]

Ebből a felsorolásból egyértelműen kitűnik, hogy a társadalmunk is és a törvényhozó is milyen nagy jelentőséget tulajdonít a társadalmi

vagyon efféle védelmének. Ez a hozzáállás teljes mértékben igazolt is, hiszen a társadalom vagyonáról van szó, másrészt pedig a biztonsági szolgálat személyzete közvetlen része a munkásosztálynak, s ennélfogva közvetlenül érdekelt a vagyona védelmében.

Társadalmi önvédelmi rendszerünk egy mindent átfogó mechanizmus, ami azt jelenti, hogy a társult munka szervezetein kívül a társadalmi önvédelem feladatait más szervezetek és közösségek is kötelesek ellátni. Ilyen társult munkán kívüli önvédelmet végző közeg a helyi közösség is, amely polgárainak és dolgozóinak érdekeit és jogait közvetlenül védelmezi. Ez a védelem különösen a következő esetekben érvényes:

„— ellenséges, más bűnügyi cselekmények és a társadalomra káros egyéb jelenségek,

— az emberek biztonságának veszélyeztetése,

— a közrend és nyugalom megzavarása,

— a közhasználati javak és más társadalmi és személyi vagyon veszélyeztetése és megkárosítása,

— tűzvész és elemi csapás, valamint

— a polgárok és a társadalmi közösség kárára történő jogbitorlás esetében".[12]

A helyi közösségben a társadalmi önvédelem és az általános honvédelem feladatainak ellátása minden dolgozó és polgár alkotmányos kötelessége. A JSZSZK alkotmánya ugyanis kimondja, hogy „a dolgozók és a polgárok a helyi közösségben döntenek közös érdekeik megvalósításáról és közös szükségleteik szolidáris kielégítéséről a következő területen: a településrendezés, a lakáskörülmények, a kommunális szolgáltatások, a gyermek- és szociális védelem, az oktatás, a kultúra, a testnevelés, a fogyasztók védelme, az ember környezetének védelme és fejlesztése, a honvédelem és a társadalmi önvédelem, valamint az élet és a munka más területén".[13]

A helyi közösség területén a társadalmi önvédelem különböző formáit alkalmazzák a társadalom, a tulajdon, a környezet vagy az egyén érdekei ellen cselekedetek vagy ellenséges tevékenység formájától függően. Ebből az önvédelmi tevékenységből a helyi közösség összlakossága kiveszi a részét, illetve az egyes önvédelmi tevékenységre kiképzett és begyakorlott csapatok, egységek vagy alakulatok látják el. A társadalmi önvédelem ilyen formája közvetlenül „érdekeltté" teszi a dolgozókat és polgárokat saját érdekeik védelmére, s ily módon a közvetlen demokratikusság elve akadálytalanul megvalósulhat.

A helyi közösségekben megszervezett védelmi tevékenység a társadalmi önvédelem egyik, de nem egyetlen formája. A közvetlen társadalmi önvédelem a társadalmi-politikai közösségek egyéb formáiban is megnyilvánul. A társadalmi-politikai közösségek közül talán a községet kell kiemelni a társadalmi önvédelem terén végzett tevékenység szempontjából. A törvény értelmében ugyanis „a község a társadalmi önvédelmi jogaik és kötelességeik megvalósításában összehangolja, irányítja

és biztosítja a dolgozók, a polgárok, a társult munka alapszervezetei, a helyi közösségek, valamint más szervezetek és közösségek tevékenységét".[14]

A község illetékes szervei összehangolják és egységesen irányítják a területükön levő kisebb területi egységek — a helyi közösségek — társadalmi önvédelmi tevékenységét. Másrészt viszont a községek egymás közötti együttműködéssel szélesítik a társadalmi önvédelem és az általános honvédelem hatáskörét, s így alakul ki az egységes jugoszláv önvédelem és honvédelem. Ezt az egységes rendszert az állami szervek fogják össze és végzik a rájuk eső teendőket és a hatáskörükből eredő kötelességeket. „Az állami szerv köteles hatáskörének keretében védeni a polgárok jogait, szabadságát és biztonságát, szükséges segítséget nyújtani a polgároknak, a társult munka alapszervezeteinek és más szervezeteknek, ha a társadalmi önvédelem megvalósítása céljából segítséget kérnek."[15] Mindezek a kötelezettségek vonatkoznak a társadalmi tevékenység különös jelentőségű szerveire és szolgálataira is, mint például: a felügyelőségek, a társadalmi könyvviteli szolgálat, a belügyi szervek, a honvédelmi szervek, az igazságügyi szervek, szabálysértési szervek és egyéb állami szervek.

Az eddig elmondottak alapján megállapítható, hogy társadalmi önvédelmi rendszerünk a szocialista önigazgatású társadalmi rend lényeges és alapvető tényezője s elengedhetetlen része az általános honvédelemnek. „Az általános honvédelem rendszere (pedig) integrális része az új önigazgatási társadalmi viszonyoknak, dolgozóink és általában a polgárok ezzel védelmezik a forradalom vívmányait, a szocialista önigazgatási társadalom békés fejlődését, szabadságukat, a függetlenséget, a szuverenitást és a területi integritást. A munkásosztálynak és valamennyi dolgozónak a védelmi rendszerben játszott döntő szerepe kiegészíti jogaikat és önigazgatási társadalmi helyzetüket, erősíti tudatukat és felelősségüket a szocializmus továbbfejlesztése iránt, s megszilárdítja tudatukat valamennyi nemzetünk és nemzetiségünk sorszerű kapcsolatairól az egyenjogúság, a testvériség és az egység alapján."[16]

Az általános honvédelmi és a társadalmi önvédelmi rendszerünk állandóan erősödik és egyre hatékonyabbá, minden dolgozó és polgár gondolkodás- és viselkedési módjává válik. Ezen a téren azonban még igen sok a teendő, amiből minden szubjektív erőnek ki kell vennie a részét. Az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem területén az állandó éberség elengedhetetlenül szükséges közösségünk és társadalmunk minden részén és rétegében, hiszen Jugoszlávia önálló, független és el nem kötelezett külpolitikája és óriási megbecsülése, sajnos, még napjainkban is az ellenséges tevékenység különböző formáit váltja ki hazánk politikája és népei, valamint szocialista önigazgatási rendszere ellen. Ez teszi szükségessé az általános honvédelem és társadalmi önvédelem továbbfejlesztését és állandó korszerűsítését.

Az eddigi tapasztalatok alapján elmondható, hogy az általános hon-

védelem, a területi védelem és a társadalmi önvédelem egészében jól beindult és egyre hatékonyabbá válik, noha „a gyakorlat arról is tanúskodik, hogy különféleképpen értelmezik a társadalmi önvédelem lényegét és funkcióját, tárgyát és tartalmát, úgyszintén az egyes tényezők helyét és szerepét a társadalmi önvédelem megszervezésében és alkalmazásában".[17]

Erre a dilemmára — mint már azt kifejtettük — a válasz csak egyértelmű lehet. Az általános honvédelem keretében a társadalmi önvédelem kizárólag a munkásosztály és a dolgozó nép, vagyis minden polgár joga és kötelessége. Ebben az egységes tevékenységben a szervezett szocialista erők — élükön a Jugoszláv Kommunista Szövetséggel — kiemelkedő szerepet játszanak. A társadalmi-politikai szervezetek közül a legjelentősebb szerep a legnagyobb létszámú tömegszervezetnek, a Szocialista Szövetségnek jut, hiszen tevékenysége rendkívül szerteágazó és „nemcsak az a feladata, hogy megszervezze tagságának tájékoztatását a társadalmi önvédelemnek a szocialista önigazgatási rendszerben betöltött helyéről, szerepéről és funkciójáról, rámutasson a társadalmi értékeket fenyegető veszélyek hordozóira és megjelenési formáira, fejlessze a tudatot a dolgozók és a polgárok jogairól és kötelességeiről a szocialista forradalom javainak és vívmányainak védelmével kapcsolatban, hanem az is, hogy a dolgozókat és a polgárokat, továbbá a többi társadalmi tényezőt, de különösen a küldöttségeket és a társadalmi-politikai, érdek- és más önigazgatási közösségek képviseleti testületeit ösztönözze megfelelő önvédelmi intézkedések és akciók megtételére".[18]

Ilyen szervezéssel és együttműködéssel lépésről lépésre megvalósulhat a munkásosztály teljes felszabadulása, illetve megszűnhet az elidegenülés a társadalom valamennyi területén, beleértve a védelem és védekezés valamennyi formáját is. Ezek az eredmények pedig előfeltételei előrehaladásunknak a kommunizmus építésében.

Jegyzetek

[1] Vladimir Bakarić: JKSZ Elnökségének 13. ülése. Forum, Újvidék, 12. o.
[2] Törvény a társadalmi önvédelmi rendszer alapjairól. Vajdaság SZAT Hivatalos Lapja 21/73, 618. o.
[3] Uo.
[4] Časlav Strahinjić: Az önigazgatási munkásellenőrzés. Forum, Újvidék, 1975. 11—12. o.
[5] A JSZSZK alkotmánya, Belgrád, 1974. 73. o.
[6] Neca Jovanov: Az önigazgatási munkásellenőrzésről. Létünk, 1975/5—6. 35. o.
[7] Lenin válogatott művei III., Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. 471. o.
[8] Vajdaság Hivatalos Lapja 21/73, 619. o.
[9] Uo.
[10] Časlav Strahinjić: I. m. 22. o.
[11] Vajdaság Hivatalos Lapja 21/73, 620. o.

12 Uo.
13 A JSZSZK alkotmánya 77. o.
14 Vajdaság Hivatalos Lapja 21/73. 621. o.
15 Uo.
16 A JKSZ X. kongresszusa — Dokumentumok. Forum, Újvidék, 1975, 59. o.
17 Vladimir Bakarić: I. m. 14. o.
18 Uo. 17. o.

Original scientific paper

Danilo Kecić

A MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSOK SZAKSZERVEZETI MOZGALMA VAJDASÁGBAN 1935 ÉS 1941 KÖZÖTT

Vajdaság a két világháború között kimondottan agrárterület volt, ahol közel 1 600 000 lakos élt. A lakosság legnagyobb része, mintegy 1 253 000 ember mezőgazdasággal foglalkozott vagy pedig a mezőgazdaság jövedelméből élt.

Abban az időben Vajdaság lakosságának legnagyobb részét a szociális összetétel szempontjából az agrárproletariátus képezte. A mezőgazdasági munkások száma a parasztság rétegeződése és a kisparaszti gazdaságok fokozatos pusztulása valamint a természetes szaporulat miatt egyre gyarapodott, amit még fokozott a gyáripar és a kézművesipar lassú fejlődése, és így a falu munkaerő-feleslegét a város képtelen volt foglalkoztatni.

Vajdaság területén 1931 végén 75 831, négy évvel később 92 000, míg 1938 végén 111 587 mezőgazdasággal foglalkozó család volt, ugyanakkor 1938-ban mintegy 335 000 mezőgazdasággal foglalkozó, munkaképes földmunkás. A bérmunkások csoportjába — az akkori felmérések alapján — annak a 125 400 családnak is számításba vették egy-egy tagját, melynek 5 katasztrális holdnál kisebb földterülete volt. Ezért van az, hogy a Kommunista Párt okirataiban és cikkeiben a mezőgazdasági munkások létszámával kapcsolatban nagyon sok, egymástól eltérő adattal találkozunk.

Mivel az országos statisztikai adatok még megközelítőleg sem mondhatók megbízhatóknak, mert a mezőgazdasági munkások közül csak azokat vették nyilvántartásba, akik az összeíráskor munkaviszonyban voltak, a munkások szociális intézményei által összeírt adatok sokkal mérvadóbbaknak tekinthetők. Az elmondottak alapján a legvalószínűbb, hogy közvetlenül a második világháború előtt Vajdaságban mintegy 350 000 mezőgazdasági munkás élt.

A mezőgazdasági munkásság, illetve lakosság összetételét különös megvilágításban tüntetik fel a rendkívül eltérő birtokviszonyok. Vajdaságban 1919-ben 511 olyan földbirtokost tartottak nyilván, akinek a birtoka 200 katasztrális holdnál nagyobb volt, s ezek összterülete kb.

1 100 000 kat. holdat tett ki. Ennek a földterületnek mintegy 70%-a magyar (48%-nál több) és német (21%-nál több) földbirtokos tulajdona volt. A fennmaradó, mintegy 30% tulajdonosai szerbek, horvátok, zsidók és olaszok voltak.

Hogy az országban jelentkező parasztmozgalom feltörő hullámait csillapítsa — amit a nagy októberi szocialista forradalom után a földnélküliek forradalmi mozgalma Európa számtalan országában kiváltott —, a burzsoázia kénytelen volt bevezetni a földreformot, amivel egyrészt csökkentette a falvakban a munkásmozgalom erejét, másrészt pedig lényegesen megcsorbította a magyar és német földbirtokosok gazdasági hatalmát, mert a szláv ajkú lakosság letelepítésével megváltoztatta Vajdaság nemzeti összetételét.

A két világháború között végrehajtott részleges és nem egészen demokratikus módon lezajlott földreform — amelyből kizárták a magyar, német és román földnélkülieket — a nagybirtokosoktól elvettek és a földigénylőknek kiosztottak 466 296 kat. holdat, ami az összes nagybirtokos tulajdonát képező földterületnek csak mintegy 42%-a volt, és a részükre meghagytak 633 483 kat. holdat, vagyis a volt földbirtokuk összterületének mintegy 58%-át. Ezzel a földreformmal, igen magas felvásárlási összegek ellenében, összesen 138 222 agrárérdekelt jutott földhöz, éspedig a dobrovoljacok (önkéntesek) közel 9 kat. holdat, a telepesek, optánsok és emigránsok pedig általában 6 kat. holdat, a helyi agrárérdekeltek pedig átlag csak 2,5 kat. holdat kaptak.

Ezzel a földreformmal tulajdonképpen a földtulajdon strukturális összetétele nem változott meg lényegesen. A 20 hektárnál nagyobb földterülettel rendelkező földbirtokosok (2,9%) tulajdonában továbbra is 22,7%-a maradt az egész földterületnek, míg egy óriási számú földművesnek (67,8%) csak 5 hektárnál kisebb földje volt, ami az egész földterületnek csupán 26%-át tette ki. E földbirtokosok mellett a gazdaságok 29,3%-ának 5 és 20 hektár között ingadozott a területe, ami az egész földterületnek 49,3%-át tette ki.

A két világháború között Vajdaságban éppen úgy, mint egész Jugoszláviában, főleg kisparaszti gazdaságok voltak, számtalan föld nélküli munkás, akiknek túlnyomó része magyar nemzetiségű volt. És mivel a kisparaszti gazdaságoknak nem volt gazdasági felszereltségük, képtelenek voltak piaci felesleget előállítani. A mezőgazdasági termékek és termények amelyeket megtermeltek, nem voltak elegendők ahhoz, hogy a családtagok szükségleteit kielégítsék. Az áru- és pénzviszonyok útvesztőjébe keveredve, egyre jobban eladósodva, a tőkés uzsorások és az uralkodó osztály által kizsákmányolva, a kisparaszti gazdaságok teljesen kilátástalan helyzetbe kerültek. Ez az osztály még jobban felaprózódott és tönkrement, túlzottan eladósodott és a tagjai majdnem állandóan éheztek. Erre a sorsra jutottak azok az agrárérdekeltek is, akik kevés vagy elégtelen, a falu központjától távol eső és nagyon rossz minőségű földet kaptak. Ennek az áldatlan állapotnak az előidézője mindenképpen a nagy mezőgazdasági és gazdasági krízis volt, ami Jugoszláviára még

1925-ben, illetve 1929-ben terjedt ki, és amit az is fokozott, hogy az országban állandóan nőtt a parasztgazdaságok eladósodása. Ez az adósság 1926-ban mintegy három-, 1932-ben pedig mintegy hétmilliárd dinárt tett ki.

A szegényparasztság és munkásság helyzete, mindennemű szociális segély, egészségvédelem és egészségügyi biztosítás nélkül, évről évre egyre nehezebbé vált, mert a régi Jugoszlávia mezőgazdasága állandó gazdasági krízisben volt. Közvetlenül a második világháború kitörése előtt, a fasiszta országok Jugoszlávia-ellenes erőszakos beavatkozása miatt az ipari termelés stagnált. Nyersanyaghiány következtében számtalan feldolgozóipari üzem érezhetően csökkentette a termelését és tömegesen bocsátotta el munkásait.

Ebből az irigylésre egyáltalán nem méltó, kilátástalan helyzetből kiutat, az élet- és munkafeltételek javulását és megjavítását keresve a földmunkásság is — tulajdonképpen már a fennállása óta — szervezkedett, és váltakozó sikerrel ugyan, de gyakran rendkívül éles osztályharcot vívott a falvakban vagy pedig a gyáripari és kisipari munkásokkal egyetemben.

1. A szervezkedés fejlődése

Vajdaságban a mezőgazdasági munkások szervezkedése még a múlt század utolsó évtizedeiben, a Magyar Szociáldemokrata Párt valamint a Horvát és Szlavóniai Szociáldemokrata Párt megalakulása után kezdődött. Azonban egészen 1906-ig ezek nem voltak osztályharcok, hanem inkább helyi jellegű, úgynevezett „szabad szervezkedések", amelyek jóváhagyott szabályok és alapszabályok nélkül dolgoztak és nem volt közöttük szervezeti összeköttetés és akcióbeli kapcsolat, többnyire az önképzést és az ellenállási mozgalmat tanították.

A mezőgazdasági munkások a szociáldemokrata szervezetekben politikailag is lényegesen szervezettebbek voltak, sőt Várkonyi István szakadár mozgalmában is, aki 1892—1898-ban megjelentette a *Zemljodelec* és a *Földművelő* című lapokat. Így a földmunkások is megismerkedhettek a szocialista eszmékkel, s a gyáripari és kisipari munkásokkal együtt rendkívül értékes szervezési, politikai és cselekvésre ösztönző tapasztalatokat szerezhettek. Gyakran — különösen a falvakban — a mezőgazdasági munkások önállóan is felléptek, számtalan tüntetést, zendülést és munkabeszüntetést szítva.

A klasszikus értelemben vett szakszervezet megalakítása 1906-ban történt. Még 1906 januárjában létrehozták a Mezőgazdasági Munkások Országos Szövetségét. Ugyanaz év márciusában Magyarország területén — Bánátot és Bácskát is beleértve — 168, míg 1907 márciusában már 532 szervezet volt, amelyek mintegy 24 000 tagot számláltak. Szerémségben még 1906-ban megkezdték az egységes, törvényes, központi szakszervezeti alapszervezetek megalapítását. Ugyanez év decemberében már

25 helységben működött a mezőgazdasági munkások szervezete, főleg Szerémségben, melynek 2457 tagja volt. És amikor 1907 februárjában, pontosabban február 10-én Rumán megtartották a földmunkások első országos értekezletét, akkor Szerémség és Szlavónia 64 helységében ez a szervezet már mintegy 7000 tagot számlált. Szerémségben akkor már több mint 50, Bánátban és Bácskában pedig mintegy 150 szervezet volt, vagyis Vajdaság területén akkoriban több mint 15 000 mezőgazdasági szakszervezetbe tartozó munkás volt.

Hogy a mozgalom a falvakban egyre inkább erősödött, ahhoz a mezőgazdasági munkások számtalan tömeges és sikeres sztrájkja is hozzájárult. A sztrájkok közül a legsikeresebb kimenetelű 1906-ban Kikindán zajlott le, amelybe mintegy 6000 mezőgazdasági és más munkás vett részt.

Azonban már 1907 közepén a Magyar Szociáldemokrata Párt, a Horvát és Szlavón Szociáldemokrata Pártok vezetői nagy többségének nyílt megalkuvása és az uralkodó osztály egyre fokozódó terrorja következményeként a mezőgazdasági munkások mozgalma hirtelen gyengülni kezdett és 1911 és 1913 között egyre mélyebb hullámvölgybe került, habár a mozgalom ezekben az években már bizonyos mértékig megszilárdult.

A 65 szervezet közül, amely Magyarországon 1913-ban működött, csupán három volt Vajdaság területén: Szabadkán, Moravicán és Zentán, s összesen mintegy 200 tagot számlált. Magyarországon az első világháború kitörésekor a Mezőgazdasági Munkások Országos Szövetségének összesen 1000 tagja volt.

Hasonló folyamat játszódott le Szerémségben is. A Mezőgazdasági Munkások Szakszervezete már 1908-ban majdnem teljesen feloszlott. Szerémségben 1910-ben csupán néhány szervezet működött és a taglétszám 400 körül mozgott.

Az első világháború kitörésekor Szerémségben betiltották a szakszervezeti mozgalom és a Szociáldemokrata Párt működését. Bánátban és Bácskában a szervezetek nagyon legyöngültek és a működésük majdnem teljesen megbénult. A Szerb-bunyevác Lázító Bizottságot és azok szakszervezeteit betiltották. Ez a helyzet egészen 1917-ig tartott, amikor Szerémségben újra élénkebb lett a munkásmozgalom, Bánátban és Bácskában pedig ismét cselekvésre ösztönözte az egész szakszervezeti és politikai mozgalmat. A munkásmozgalomnak ezek a gyökeres változásai, amelyek egész Vajdaság területén megkezdődtek, Magyarországon és Európában egyaránt a legszorosabb összefüggésben álltak azokkal a demokratikus és forradalmi megmozdulásokkal, amelyek a rendkívül kimerítő első világháború következményeként valamint az Oroszországban kitört burzsoá-demokrata forradalom és az 1917-es nagy októberi szocialista forradalom ösztönzésére jöttek létre.

Így következett be néhány helységben 1918 elején a mezőgazdasági munkások szakszervezeti mozgalmának újraéledése és egyre tömegesebb bekapcsolódása az általános gazdasági és politikai élet vérkeringésébe.

Bánátban és Bácskában ezekben a szervezetekben fejtették ki szervező munkájukat egészen 1919 végéig.

Vajdaságban és a Szerb—Horvát—Szlovén Királyságban a Mezőgazdasági Munkások Szakszervezeti Szövetsége 1920. február 15-én alakult meg, amikor a betiltott nagygyűlés helyett megtartották az alakuló közgyűlést. A Jugoszláv Mezőgazdasági Munkások Szövetségében — melynek a központi vezetősége Újvidéken székelt — 1920-ban 12 helységben mintegy 4000 volt a taglétszám. Ugyanez év végén 30 helységben a szervezetnek már kb. 8000 tagja volt. Így a Mezőgazdasági Munkások Szövetsége 1920 végén a legtömegesebb szakszervezeti szövetség volt Vajdasában.

Az 1920. december 29-én közzétett kiáltvány szerint megtiltották a Kommunista Pártnak, a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetségnek és a Forradalmi Szakszervezeteknek a működését. Ezzel egyidejűleg beszüntették a Jugoszláv Mezőgazdasági Munkások Szövetsége (JMMSZ) működését is, amely a Jugoszláv Központi Szakszervezeti Tanács keretén belül dolgozott. Később csak néhány mezőgazdasági szakszervezet fejtett ki lényegesebb munkát, amelyek a Szociáldemokrata Párt befolyása alatt álltak.

A szakszervezeti mozgalom felújítása rendkívül lassan és nehezen ment. Az 1921-ben bekövetkezett általános támadást, amit az uralkodó rendszer a munkásosztály ellen intézett, kihasználták a középpártiak és a szociáldemokraták, és 1921-ben egy pártba tömörülve megalapították a Jugoszláv Reformista és Szocialista Pártot. Hogy a munkásosztály volt tagjait megnyerhessék a mezőgazdasági munkások szakszervezete részére, 1922 márciusában és áprilisában felújították a régi szövetség alapszervezeteinek munkáját és megalapították a Mezőgazdasági Munkások Szövetségét. És mivel ebben a szövetségben a munkásosztályhoz tartozó erők dolgoztak, ezért a reformistáknak nem sikerült őket a saját központi munkásszövetségükbe tömöríteniük. Ellenkezőleg!

A forradalmi erők megerősödésével 1923-ban erősebb lett maga a szövetség is. Ezeknek az erőknek a felülkerekedése nyomán a szövetség döntése szerint ugyanaz év áprilisában a Független Szakszervezetekhez csatlakoztak. Mivel ezzel a határozattal a reformisták nem tudtak egyetérteni, ezért már 1923 májusának végén Újvidéken egy értekezletet tartottak, amelyen a politikájukhoz hű és elképzeléseiket követő mezőgazdasági munkások vettek részt, és elítélték a Mezőgazdasági Munkások Szövetségének a csatlakozását a Független Szakszervezetekhez. Ez utóbbi ellenlábasaként szakszervezetet alakítottak saját munkásaik részére Földművesszövetség néven. A szövetség, amely a Reformista Munkás Főszövetség keretén belül dolgozott, Újvidéken székelt.

A Reformista Szocialista Párt, az államhatalom jóindulatú szemethunyása mellett, szervezetileg erősödött és politikai sikereket ért el, ugyanakkor a forradalmi erők nem tudták a Mezőgazdasági Munkások Szövetségét jelentősebb mértékben megerősíteni és tömegesíteni. Gyökeres változásokat csak az 1926. esztendő hozott. Attól az évtől kezdve a

Mezőgazdasági Munkások Szövetsége egyre jelentősebb szervezési és cselekvési sikereket ért el, és így 1928 derekán már 53 alapszervezete és 5350 tagja volt. Ezzel a Független Szakszervezet legnagyobb taglétszámú szövetségévé vált. Abban az időben a szövetség a földmunkások gazdasági helyzetének javításáért folytatott harcban és a forradalmi munkásmozgalom politikai aktivitásában egyre hatékonyabb és egyre jelentősebb sikereket ért el.

Mivel a Mezőgazdasági Munkások Szövetségében a kommunistáknak hirtelen megerősödő és egyre kifejezettebb befolyása, egyre nagyobb szerepe lett, a kormányrendszer 1928-ban betiltotta a szövetség működési jogát, és az 1929. január hatodiki diktatúra életbelépésekor betiltotta a Független Szakszervezet működését is.

A reformisták 1928 márciusában megalakították az agrárproletariátus új szakszervezeti szövetségét, amelynek a Jugoszláv Mezőgazdasági Munkások Országos Szövetsége (JMMOSZ) elnevezést adták. Ez a szövetség 1928. április 15-étől kezdve az Egyesült Jugoszláv Munkásszakszervezet Szövetsége keretén belül működött. A Mezőgazdasági Munkások Országos Szövetségének azonban egész 1928 őszéig — a Központi Igazgatóság kivételével — egyetlen más szervezetet sem sikerült létesítenie.

Csak az Országos Mezőgazdasági Munkások Szövetségének, sikerült néhány újabb szervezetet alakítania, miután a Független Szakszervezetek keretén belül dolgozó és állandó osztályharcot vívó Mezőgazdasági Munkások Szövetségét beszüntették. Még 1928. november végén 16 szervezet működött 607 taggal, egy reformista szakszervezetként, amely mint az Országos Mezőgazdasági Munkások Szövetsége még az 1929. január hatodikán életbelépett diktatúra után is folytatta munkásságát. A JMMOSZnek 1929 áprilisában 21 szervezete és 891 tagja volt.

Eltérően az Egyesült Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség (EJSZSZ) keretén belül dolgozó szövetségektől, amelyeknek a nagy világgazdasági krízis és a nagyarányú munkanélküliség közepette kevés tagjuk volt, az Országos Mezőgazdasági Munkások Szövetségében 1930-ban nagyon magas volt a taglétszám. Az erről vezetett nyilvántartás szerint 7312 mezőgazdasági munkást számláltak soraikban. E hirtelen gyarapodás az akkori rendkívül kedvezőtlen körülmények között azért következhetett be, mert a mezőgazdasági nincstelenek körében a JMMOSZ agitálást végzett, azt ígérve, hogy több ezer mezőgazdasági munkást utalnak Franciaországba munkára.

Tekintettel arra, hogy az ígéretek csak részben valósultak meg és csak kisszámú munkást küldtek Franciaországba és Németországba munkára, a szövetség, amely a tőkés- és uralkodóosztállyal együttműködött és reformpolitikát folytatott, egyhamar elvesztette a népámító politikával megszerzett bizalmat a munkások körében. Ezért a szövetségben a földmunkások létszáma 1930-tól 1934-ig állandóan csökkent, amit a következő táblázat is igazol:

1930.	1931.	1932.	1933.	1934.
7312	3578	2380	1324	520

A szakszervezetek helyzete már 1935-től kezdve lényegesen megváltozott, ami — különösen 1936-ban és 1927-ben — volt észlelhető a Mezőgazdasági Munkások Országos Szövetségében. Ezek a változások főként 1935. december végén, a Jugoszláv Kommunista Párt negyedik országos értekezletén és a JKP 1935 júniusában, Splitben megtartott plénumán, illetve a tartományi szakszervezeti értekezlet és a tartományi pártértekezlet (1935 szeptembere) után következtek be.

Az említett megbeszélések nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a kommunisták és az osztályharcot folytató erők sokkal szervezettebb és sikeresebb munkát fejthessenek ki.

A negyedik országos értekezlet határozati javaslata azt a feladatot tűzte ki a kommunisták elé, hogy kapcsolódjanak be a már működő szakszervezetek munkájába. „A kommunisták szakszervezetekbe tömörülésével megvalósítható az a cél, hogy e szervezetek osztályharcot vívó szervekké változzanak és a munkásosztály egységessé válljon."

A szakszervezeti mozgalom tömegesítését 1935 és 1937 között — mikor is a JMMOSZ a legkiemelkedőbb sikereit érte el — néhány igen fontos tényező segítette elő: mindenekelőtt az a nagyarányú gazdasági fellendülés, ami a nagy gazdasági krízist követte, a munkásság nagyobb arányú foglalkoztatottsága, ugyanakkor a napszám több éven át történő fokozatos csökkenése valamint a munkásosztály irigylésre egyáltalán nem méltó anyagi és szociális helyzete. Másrészt a kommunistákat felkészítették arra, hogy politikai és szakszervezeti vonalon szervezkedjenek, új utakra leljenek, sikeresen tevékenykedjenek, amit a kommunisták és a forradalmi erők azzal értek el, hogy a szakszervezet tagjai lettek és sikeresen oldottak meg számtalan gazdasági és politikai vállalkozást, illetve akciót.

Ebben a hosszú és rendkívül nehéz, összetett folyamatban, amelyben a Mezőgazdasági Munkások Országos Szövetsége nagyon nehéz harcot vívott a megalkuvó szocialista vezetőség ellen, a földnélkülieknek a reformista szervezetből az osztályharcot vívók táborába való átcsoportosításával egyidejűleg gazdasági és politikai vonalon is folytatódott a szervezésfejlesztési folyamat, hogy a munkásosztály az egyenlőségéért folytatott harcában is érvényesülhessen.

A Jugoszláv Mezőgazdasági Munkások Országos Szövetsége az 1935. év folyamán érezhetően megerősítette a szervezetét és az alapszervezeteit különösen azokban a helységekben, amelyekben a Kommunista Párt erősebben dolgozott, mint pl. Szabadkán, Kanizsán, Kulán, Kikindán, Becskereken (Zrenjanin) és Kumánban. A kommunisták és az osztályharcot vívó haladó szellemű erők 1935 második felében és az 1936. év elején új alapszervezeteket létesítettek, vagy felújították a JMMOSZ

alapszervezeteit. Ez történt Mokrinban, Melencén, Moravicán, Csantavéren, Temerinben, Feketehegyen, Kishegyesen, Torzsán, Bajmokon, Kucorán, Nagyfényen, Muzslán, Bajsán, Bácstopolyán, Dragutinovón és Basahídon. Akkoriban a JMMOSZ alosztályai és alapszervezetei Újverbászon, Ószivácon, Pašićevón, Adán, Csurogon, Despot Sveti Ivanon, Szilbáson, Pincéden, Nemesmiliticsen és Versecen is működtek. Abban az időben Vajdaság 26 helységében 1683 új tagot vettek fel, három kerületi összejövetelt tartottak meg, és különböző településeken 41 értekezletet hívtak össze. Az 1935. és 1936. év első hónapjaiban majdnem valamennyi alapszervezet megtartotta rendes évi közgyűlését. Ezeken az értekezleteken összegezték a szervezési munkák eredményeit, új vezetőséget választottak, és a vezetőségek legtöbbjében sok kommunista is helyet kapott.

A szövetség Újvidéken 1935. március 29-én és 30-án megtartotta a második rendes kongresszusát. A titkárság beszámolóját Đura Hadnađev, a JMMOSZ titkára szóban mondta el, s erről az akkori munkás- és polgári sajtó nem emlékezett meg, így nem is lehet részletesebben beszámolni róla. Az akkori forrásmunkák csak arról tanúskodnak, hogy „egy kimerítő és okmányokkal rendkívül gazdagon alátámasztott szóbeli beszámoló hangzott el, amely igen jó fogadtatásra talált". A kongresszuson történteket tehát nem lehet rekonstruálni. A forrásmunkákban pedig csak a következőket jegyezték fel: „Széles körű hozzászólások után a kongresszus egyhangúlag elfogadta azokat a határozati javaslatokat, amelyek a mezőgazdasági munkások egészségvédelmét és biztosítását széleskörűen kezdeményezik."

A mezőgazdasági munkások általános helyzetének ismertetéséről elfogadott határozati javaslatban megállapították, hogy akkoriban több mint 254 000 földmunkást tartottak számon — ez a szám azonban nem ölelte fel a családtagokat — és a munkások helyzete rendkívül súlyos volt. „A mezőgazdasági munkások súlyos helyzetének okait a helytelenül véghezvitt földreformban, a teljes és tökélyesített gépesítésben, a kitermelt mezőgazdasági termények és termékek csökkenésében és a mezőgazdaságnak abban az általánossá vált súlyos helyzetében kell keresni, ami miatt a mezőgazdasági munkások természetbeni (hányad, részarány) térítménye és pénzbeli járandósága hihetetlenül nagy mértékben lecsökkent. Ez volt a fő oka annak, hogy a munkások nem tudtak a mezőgazdaságban elhelyezkedni. De a földmunkások más gazdasági ágazatokban sem kaptak évente 40—50 napnál hosszabb ideig tartó munkát, és a fő foglalkoztatásuk is — az aratás és a kukoricatörés — csak nagyon rövid ideig tartott.

A mezőgazdasági munkások helyzetét súlyosbította az is, hogy nem védte őket a törvényes munkásbiztosítás, mint a többi munkást. Ezért, ebben a határozati javaslatban azt kérték, hogy mielőbb hozzák meg a mezőgazdaságban dolgozó munkások kötelező védelméről és biztosításáról szóló törvényt, a munkások részére lehető legkedvezőbb módon,

úgy, ahogy azt a mezőgazdasági munkák jellegzetes körülményei lehetővé teszik.

Javasolták a belterjes gazdálkodást azokban a mezőgazdasági ágazatokban, amelyek több kézi munkaerőt igényelnek, mint pl. a kertészet, az állattenyésztés, a baromfitenyésztés, a mezőgazdasági termékek feldolgozása, továbbá azt, hogy fordítsanak minél nagyobb gondot a mezőgazdasági termékek külföldön történő értékesítésére is.

A határozati javaslatban végeredményben a következőket állapították meg:

„A legnagyobb nyári idénymunkák alatt a földmunkásoknak még a fele se tudott munkához jutni, míg azok, akik munkaviszonyban voltak, még két teljes hónapon át sem dolgozhattak! Így a mezőgazdasági munkások a nélkülözéseket egyre nagyobb rettegéssel várják. El kell követni mindent, hogy a családok ezreinek a részére élelmet biztosítsanak és ezért létesíteni kell egy gabonaalapot."

A határozati javaslatban kérték, hogy azoknak a földmunkásoknak, akik nyomorban és ínségben élnek, nyújtsanak természetbeni segélyt, a munkanélküliek megsegítésére alapított gabonaalapból. Mert a JMMOSZ által 1934-ben történt felbecslés szerint a nyár folyamán a 254 000 földmunkás közül — beleszámítva a családtagokat is — mintegy 20 000 család teljesen munka nélkül maradt. Hogy a nélkülözhetetlenné vált segélyt — a mintegy 240 vagon búzát és kukoricát — biztosítsák e családok részére, a javaslati határozatban azt ajánlották, hogy minden községben létesítenek erre a célra egy gabonaalapot. Ebbe az alapba egy meghatározott mennyiségű búzát vagy kukoricát kellett minden olyan földtulajdonosnak adnia, aki 5 kat. holdnál nagyobb földterülettel rendelkezett. A gabonaalappal egy bizottság rendelkezett, amely két mezőgazdasági termelőből és két földmunkásból állt, és amelynek az élén a község elnöke volt.

A kongresszuson külön foglalkoztak a legalacsonyabb napszámok kérdésével és egy konkrét határozatot hoztak a mezőgazdasági munkások 1935-re vonatkozó jövedelmével kapcsolatban, amit javaslat és követelésként a Jugoszláv Mezőgazdasági Munkások Országos Szövetsége elé terjesztettek.

Annak ellenére, hogy a kongresszus munkája és határozatai hozzájárultak a JMMOSZ további aktivitásának és szervezési munkájának a megerősítéséhez, a szervezet követelései és határozati javaslatai mégsem valósultak meg. Ezért, a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságának lapja, a *Proleter* az 1935-ben megjelent július—augusztusi kettős számában joggal bírálta a JMMOSZ Központi Vezetőségének reformista politikáját. Többek között a következőket írta:

„Nem a mezőgazdasági munkások érdekeiből, hanem az össznemzeti, vagyis a nagybirtokosok és a mezőgazdasági nagytőkések érdekeiből kiindulva a határozati javaslatokban, a nagybirtokosok és kulákok szájából egy egész sor olyan követelés hangzott el, amelyeket itt is közlünk. Például: csökkenteni kell a mezőgazdasági termékek szállítási

költségeit; biztosítani kell a mezőgazdasági termékek minél kedvezőbb előállítási feltételeit, ha azokat külföldön értékesítik; gyorsabb ütemben kell megsegíteni a mezőgazdaság belterjesítését stb."

Május 3-án a *Dolgozók Lapjá*ban megjelent annak a véleménykutatásnak az eredménye, amely lényegében továbbra is fenn szerette volna tartani a mezőgazdasági munkásság szinte már kibírhatatlanná vált életét. Így pl. követelték, hogy szilárdítsák meg a munkások részére a még félig hűbérrendszer szerinti fizetés módszerét (részért felvállalt munka) továbbá, hogy a munkanap 15 munkaóra legyen április 1-jétől október 15-éig.

Ezzel szemben a *Proleter* rámutatott a mezőgazdasági munkásság harcának céljaira, amit követnie kell, és kihangsúlyozta a következőket:

„Elítélve az ilyen reakciós törekvéseket, a szakszervezet egységének hívei hovatartozásuk alapján kötelesek, hogy mozgósítsák a mezőgazdasági tömegeket a földbirtokosok ellen, akik akadályozzák, hogy a földmunkások munkafeltételei ténylegesen megjavuljanak; a nyolcórás napi munkaidő meghosszabbítása ellen; hogy az elvégzett munkájáért a földmunkás pénzben kapja meg a fizetését; hogy megnöveljék a munkásoknak a „részért" végzett munkájuk után járó javadalmazást; hogy terjesszék ki a mezőgazdasági munkásokra is a munkásvédelmi törvényeket; hogy betegség, szerencsétlenség és munkanélküliség esetén a mezőgazdasági munkások is részesüljenek egészségvédelemben, illetve betegbiztosításban az állam vagy a község terhére; hogy a gabonakészleteket bocsássák a munkanélküli bizottságok rendelkezésére stb."

A *Proleter*, külön kihangsúlyozva a kommunisták szerepét, a következőket közölte:

„Mivel az idei aratás rendkívül nagyarányú munkanélküliség és a mezőgazdasági munkások nagyfokú szervezetlensége közepette zajlott le, ezt a nagybirtokosok és a hatósági szervek ismét arra használták fel, hogy a földmunkások kizsákmányolását még nagyobb mértékben fokozzák. A kommunisták, a szakszervezeti egyenlőség hívei kötelesek minden erejüket latba vetni, hogy védelmet nyújtsanak a mezőgazdasági munkásoknak. Ők kell, hogy az állandóan fokozódó elégedetlenség élére álljanak. De mindezt elsősorban a Mezőgazdasági Munkások szakszervezete keretén belül kell elvégezniük."

A Jugoszláv Kommunista Párt Vajdasági Szervezetének sorai 1935 végén és 1936-ban rendeződtek és megerősödtek, ami kihatással volt a JMMOSZ tömegesítésére és forradalmi erőinek érvényesülésére. Ez a folyamat 1936-ban gyökeres változásokat idézett elő magában a szövetségben is. A taglétszám rövid idő alatt meghatványozódott. A szövetségnek 1936 végén 186, 1937. március végén pedig már 211 alapszervezete és 23 734 tagja volt.

Vajdaságban a legtöbb szervezett mezőgazdasági munkás 1937-ben tömörült a szövetségbe, amelynek 265 aktív alapszervezete és több mint 30 000 tagja volt. De annak ellenére, hogy a szervezett proletárság

szakszervezete annak idején a legtömegesebb volt, még akkor se ölelte fel a földmunkásoknak még egytizedét sem.

Tömegességét, szervezettséget, gazdasági, politikai és művelődési szempontokat tekintetbe véve, azok az alapszervezetek tűntek ki leginkább, amelyeknek soraiban kommunisták és osztályöntudatos munkások tevékenykedtek. Az alapszervezetek zömében az elnök, a titkár, a pénztáros és a vezetőség tagjai kommunisták voltak. A JMMOSZ-nek ilyen alapszervezetei Bácska területén Szabadkán, Nagyfényen, Mérgesen, Csantavéren, Bajmokon, Bácstopolyán, Becsén, Magyarkanizsán, Moravicán, Bajsán, Kucorán, Adán, Moholon, Zomborban, Csúzán, Zentán, Óverbászon és Kulán, Bánátban pedig Kikindán, Mokrinban, Tiszahegyesen, Padén, Kumánban, Melencén, Basahídon, Kisoroszon, Törökbecsén, Magyarcsernyén, Nagybecskereken (Zrenjanin) Muzslán, Szerbeleméren és Csentán, a Szerémségben pedig Inđiján, Ürögön, Rumán, Stara Pazován és Erdővégen voltak.

A JMMOSZ szervezeteiben számtalan kommunista és a Jugoszláv Kommunista Párttal szimpatizáló ember dolgozott együtt és folytatott közös harcot a Központi Igazgatóság és a vele nézetazonosságot valló tagjai ellen. Vajdaságban és a szövetség soraiban és a Jugoszláv Kommunista Párt kiemelkedő és kipróbált vezetői dolgoztak, mint például Svetozar Marković Toza néphős, a JKP Tartományi Bizottságának utolsó szervező titkára; Aleksa Radosavčev, aki 1935—1936-ban a JKP Tartományi Bizottságának és a JKP kikindai helyi bizottságának volt a tagja; valamint Bora Mikin néphős is.

Kiss Ernő néphős, a JKP nyugat-bácskai körzeti bizottságának, valamint a JKP vajdasági tartományi bizottságának tagja; Janko Čmelik, a JKP Stara Pazova-i helyi bizottságának titkára, a JKP szerémségi körzeti bizottságának, valamint a JKP vajdasági tartományi bizottságának volt a tagja; a kumáni Ivan Vioglavin, a JKP tartományi bizottságának tagja.

A JMMOSZ szervezeteiben még számtalan más kommunista is közreműködött, mint például Kikindán Paja Radojčić, a JMMOSZ központi vezetőségének tagja; Nagybecskereken (Zrenjanin) Szőnyi Péter, a JMMOSZ központi vezetőségének tagja; továbbá Kikindán Dobrivoj Jovičin; Mokrinban Vasa Jolić; Muzslán Révész Antal; Adán Bakos Kálmán, Halász József és Varga János; Szabadkán pedig Matko Vuković, Alojz Bačić, Bela Kričković, Varga István és Lajčo Matić; Moravicán Zsáki József; Csantavéren Gruács György, Blinka Péter és Ferenc, Szabó Ferenc, Virágh Balázs és Vékony Antal; Nagyfényen Remija Bačić és Stojan Mugoša és Vajdaság-szerte még sokan mások.

Hogy a Jugoszláv Mezőgazdasági Munkások Országos Szövetkezetének szervezetei 1936-ban és 1937-ben rohamosan tömegessé váltak — a központi vezetőség megalkuvó politikájának ellenére is —, ahhoz nagymértékben hozzájárult az agrárproletariátus széles körű szervezkedése és sikeres gazdasági-politikai harca is. A JMMOSZ éppen azokban az években szervezte meg a legtöbb sztrájkot. Egyes felmérések sze-

rint 1936-ban az illetményi mozgalmak és sztrájkok száma mintegy százra tehető, ami majdnem teljes egészében a mai Vajdaság területén zajlott le, míg 1937-ben kb. 50 sztrájkot szerveztek.

A JMMOSZ keretébe tartozó szervezetek abban az időben rendkívül élénk szervezési, politikai és közművelődési aktivitást fejtettek ki, amit azok az adatok is illusztrálnak, melyek szerint 1936 áprilisától 1937. szeptember végéig az egyes helységekben három kerületi nagygyűlést és 355 összejövetelt tartottak meg; továbbá, hogy az alapszervezetek a JMMOSZ központi vezetősége részére csupán egy év alatt 2421 levelet küldtek és a jogaik kivívásáért folytatott harcban a kormányhatalommal is élénk levelezést folytattak. A központi vezetőség 1936 áprilisától 1937 szeptember végéig különböző szervezeteknek (számtalan körlevél, körirat és utasítás mellett) 967 levelet is küldött.

A felsoroltak mellett a JMMOSZ szervezetei abban az időben több tiltakozási felvonulást is szerveztek, melyek közül egyesek nyílt lázadásba csaptak át és gyakoriak voltak a fizikai leszámolások is az államhatalom szerveivel. Az agrárproletariátusnak ilyen akciói 1936-ban és 1937-ben Csantavéren, Kúlán, Adán, Szenttamáson, Becsén, Kikindán, Tiszahegyesen, Kumánban, Szerbeleméren, Lukácsfalván, Szabadkán, Vajszkán, Kucorán, Muzslán, Nagybecskereken (Zrenjanin) és néhány más helységben is bekövetkeztek. A szóban forgó akciók vezetőivel szemben a kormányhatóság kíméletlenül leszámolt. A munkások közül sok szervezőt és vezető személyt letartóztattak, bántalmaztak és elítéltek. Néhány alapszervezet munkáját beszüntették és nagyon sokét gátolták, megnehezítették. Ezért vált a kommunisták és az osztályharcot vívó munkások harca egyre nehezebbé és összetettebbé. Mind a szocialista központi vezetőség és a szövetségben uralkodó reformista irányzat ellen, mind pedig a kormányhatalom és a munkaadók ellen szinte mindennap harcolniuk kellett.

A kormányhatalom szervei különösen azoknak a szervezeteknek a munkáját gátolták, amelyekben kidomborodott a kommunisták és az osztályöntudatos munkásság hatása, vagy ahol a munkásság már korábban olyan akciókat fejtett ki, amelyek az uralkodó osztály részére kedvezőtlen gazdasági és politikai eredményeket szültek.

1936-ban a hatalmi szervek beavatkozásai csak szórványosan fordultak elő, de 1937-ben és a későbbi évek során sűrűbben is. Így pl. megtiltották a nagygyűlések és az értekezletek megtartását, a kiáltványok terjesztését, továbbá Csantavéren, Moravicán, Zentán, Adán, Túrián, Torzsán, Szépligeten, Mokrinban, Basahídon, Izbištén, Mandeloson, Bajsán, Királyhalmon, Horgoson, Becsén, Szenttamáson és Kikindán a mezőgazdasági munkások rendezvényeit is.

A megőrzött és az általunk ismert okmányok szerint egyike a legdrámaibb és leghosszabb harcoknak Csantavéren zajlott le, amit az uralkodó osztály hatalmi szervei és a munkaadók vívtak meg a kommunisták és a szakszervezet által irányított földmunkások ellen. Hogy ez az állítás jobban alátámasztható lehessen, az utókor számára megőr-

zött hivatalos okiratokból megemlítünk néhány részletet, illetve kivonatot.

Csantavéren a községi hivatal 1936. november elején a bácstopolyai községi elöljáróságnak azt javasolta, hogy mielőbb oszlassák fel a Jugoszláv Mezőgazdasági Munkások Országos Szövetségének helyi szervezetét, mert a kommunisták egyre erőteljesebb tevékenységet fejtenek ki. Többek között a következőket írták:

„Amióta e község területén megalakult a Mezőgazdasági Munkások Szövetségének Alapszervezete, egyre erősebbé válik a kommunisták befolyása az itteni földmunkások körében. Ebbe az alapszervezetbe mintegy 400—500 munkást vettek fel, de ez a szám máig már lényegesen lecsökkent. Úgy számítják, hogy most mintegy 200—300 olyan munkás van, akik egyetértenek az alapszervezet munkájával és hajlanak a kommunizmus felé.

Ugyanannak az alapszervezetnek az élén három rendkívül aktív ember áll, akik megedzett kommunisták és minden erejükkel a kommunista eszmék megvalósításán dolgoznak. Ezek: Barsi Mihály, az alapszervezet elnöke, közismert munkanélküli; Vékony Antal, ugyanannak a szervezetnek tagja, akit már politikailag elítéltek, különösen arról ismert, hogy a munkaadójával szemben lázít; és Blinka Ferenc, ugyancsak vezetőségi tag, aki az államvédelmi törvény szerint már el volt ítélve, mert néhány évvel ezelőtt (május elseje, a kommunisták napja táján) egy villanypóznára vörös zászlót függesztett ki és kommunista eszmékkel átitatott szöveget tűzött ki.

Hogy ebben a községben a kommunisták szervezkedését sikeresen megakadályozhassák, javaslom, hogy az alapszervezetet *mielőbb* oszlassák fel."

A JMMOSZ csantavéri alapszervezetének feloszlatására vonatkozó javaslatát megismételve a községi elöljáróság 1937. május elején egy új, bizalmas átiratot küldött a bácstopolyai községi elöljáróságnak, melyben többek között ez állt:

„Az ő nyilvános munkájuk nem áll összhangban a törvénnyel és a törvényes előírásokkal és emellett rejtett alakban ugyan, de szemmel láthatóan terjesztik az itteni munkások körében a kommunista eszméket. Ezért kérjük, hogy ezt az alapszervezetet, mint az állami és nemzeti érdekekre káros szervezetet, oszlassák fel."

A járási elöljáróság 1937 végén egy bizalmas irattal felszólította a csantavéri községi hivatalt, hogy „megfelelő titoktartás mellett, szerezzen be megbízható bizonyítékokat a mezőgazdasági munkások szervezetébe tartozó egyes tagok felelősségére vonatkozóan", és erről értesítse ki a járási elöljáróságot, „hogy bíróság útján üldözni lehessen őket, a szakszervezetet pedig betiltatni". A szervezet működését a valóságban nem tiltották be, de munkájának rendszeri akadályozásával a tényleges gyakorlatilag lehetetlenné vált. A szervezet vezetőit és szervezőit folyton kihallgatták, bántalmazták és büntették. Ebben külön szerepe volt az újonnan megalakult Jugoszláv Munkásszövetségnek (JMSZ).

Az osztályharcot vívó alapszervezetek, amelyek közül még sokan nem

rendelkeztek megfelelő szervezési tapasztalattal, nehéz harcot vívtak azért, hogy javítsanak a munkásság rendkívül súlyos anyagi helyzetén, de ugyanakkor ádázan küzdöttek a JMMOSZ megalkuvó központi vezetősége ellen is.

A forradalmi és reformista erők között nyílt összetűzésekre került sor 1937. november 21-én az Újvidéken megtartott Mezőgazdasági Munkások Országos Szövetségének harmadik kongresszusán, amely mintegy 100 küldött valamint belföldi és külföldi vendég előtt zajlott le.

Erre a kongresszusra az 1935 és 1937 között történtekről Svetozar Marković Toza írt beszámolót, aki akkoriban a Mezőgazdasági Munkások Országos Szövetségének volt a tisztviselője (Vajdaságban az agrárproletárság helyzetét a legjobban ismerte, az osztályérdekek harcának leghívebb tolmácsolója volt), és számtalan cikket és értekezést írt az említett témakörből.

A beszámolót, amely 1937. november közepén hagyta el a nyomdát, szétosztották a küldöttek között. Annak érdekében azonban, hogy az agrárproletariátus megerősödött forradalmi mozgalmát lefegyverezhessék, a szövetség vezetősége — Đuro Hadnađev reformista érzelmű titkárral és Petar Rajkovićtyal az élen — még mielőtt a beszámoló a nyomdába került volna, saját szája íze és megítélése szerint lényeges változtatásokat eszközölt. Ez nagymértékben megváltoztatta a beszámoló értelmét és azoknak a következtetéseknek az osztályjellegét, melyekre — különösen az agrárproletariátust gazdasági és politikai harcának elemzésekor — Svetozar Marković Toza jutott.

Egyrészt Svetozar Marković Toza, több kommunista társa és az osztályharcot vívó haladó erők, másrészt pedig a JMMOSZ vezetősége és a reformisták között nézetkülönbségek alakultak ki az agrárproletariátus lényeges kérdéseit illetően, a szakszervezetek hovatartozására és szerepére vonatkozóan, s ez az eltérés, legjobban a JMMOSZ harmadik kongresszusán jutott kifejezésre. Svetozar Marković Toza, Kiss Ernő, Alojz Bačić, Bela Krišković, Győri Ferenc, Dobrivoj Jovičin, Paja Radojčić, Bakos Kálmán, Szőnyi Péter, Révész Antal, Orosz János és több más kommunista és osztályharcot vívó munkás ezen a kongresszuson is nyíltan és megalkuvás nélkül léptek fel Đuro Hadnađev, Petar Rajković és a velük azonos nézeten levők ellen, akik a JMMOSZ központi vezetőségében dolgoztak.

Svetozar Marković Toza, Kiss Ernő, Paja Radojčić és több más kommunista harciasan és tényekkel alátámasztva, Papp Pál közvetlen segítségével — aki nem volt ugyan jelen a kongresszuson, de közvetlenül figyelemmel kísérte munkáját és tanácsokkal segítette társait — a kongresszuson leleplezte a JMMOSZ központi vezetősége káros tevékenységét, aminek eredményeként a kongresszuson részt vevő küldöttek nagy többsége helyeselte a kommunisták állásfoglalását. A kongresszuson a szóváltás olyan méreteket öltött, hogy nyílt összetűzésre is sor került. Az összetűzés okai elsősorban a következők voltak: a szövetség vezetősége tagjainak állhatatossága, hogy vezető szerepüket továbbra is meg-

tarthassák és a küldöttek makacs állásfoglalása, hogy a szövetség vezetőségének tagjait a saját embereikkel helyettesítsék. A leghelyesebb útról való letévelyedések és hibák mindkét oldalon előfordultak.

De kétségtelen, hogy a nagyobb hibákat a szövetségi vezetőség emberei követték el, akik egyáltalán nem akarták meghallgatni az abszolút többséget képviselő küldöttek álláspontját. A teljes vereségtől félve, a központi vezetőség a hatalmi szervektől kért segítséget. A kongresszus munkája a rendőrség beavatkozásával megszakadt, és a központi vezetőség, illetve a hatalom — újraválasztás nélkül is — a reformisták kezében maradt.

Ezután a szövetség ereje rohamosan gyengült, a szervezetek bojkottálták a központi vezetőség munkáját. A kongresszust követően a központi vezetőség mindjárt kizárta a szövetségből az ellenzék küldötteit és sokat azok közül is, akik a legharciasabbak és a szövetség szempontjából nemkívánatos elemek voltak, később pedig az alapszervezetek legnagyobb hányadát is. Ez az egységbontó tevékenység óriási kedvetlenséget idézett elő minden alapszervezetben és a tagság óriási többsége elhagyta a szervezetet, amelyben egy rövid idő múlva csak azok az alapszervezetek maradtak meg — éspedig főleg a német lakosú községekben — amelyek elfogadták a központi vezetőség politikáját.

A JMMOSZ rövid időn belül gyakorlatilag feloszlott. Az 1937 nyarán még mintegy 30 000 tagot számláló 265 alapszervezet közül 1939 márciusáig, a rendkívüli kongresszusig csupán 49 alapszervezet maradt meg, csak néhány száz taggal.

Arra a kongresszusra, amelyet 1939. március 5-én Újvidéken tartottak meg, nem hívták meg és a kongresszus megtartásáról nem értesítették ki a JMMOSZ legerősebb alapszervezeteit, mint pl. a nagybecskerekit, (Zrenjanin), muzslait, csentait, szabadkait, csantavérit és néhány más alapszervezet tagságát sem. A központi vezetőség azért nem értesítette ezeket az alapszervezeteket, mert tudta, hogy küldötteik nem értenek egyet a vezetőség nézeteivel és munkájával. Mivel „a kongresszus munkáját a legnagyobb titoktartással folytatták le" természetes, hogy „a mezőgazdasági munkások jelenléte nélkül" tartották meg.

A JMMOSZ vezetősége reformista szárnyának ez az önmagát összehívó összejövetele az egybegyűltek összetételénél, a munka tartalmánál és a határozathozatalnál fogva, tehát sem jellegénél, sem jelentőségénél fogva nem nevezhető kongresszusnak. Azok a határozatok, amelyek a kongresszuson születtek, egyáltalán nem segítették elő annak a mély krízisnek a megoldását, amely a JMMOSZ-ban uralkodott, és nem segítették elő az agrárproletariátus nehéz helyzetének reménytkeltő javulását sem.

A JMMOSZ alapszervezeteinek további munkája a szervezet központi vezetőségének utasításai és hatása nélkül folytatódott. Csupán 1939-ben és 1940-ben lehetett osztályharcuk erőteljesebb fellendüléséről beszélni. Ezekbe az alapszervezetekbe a szabadkai, csantavéri, moravicai, csúzai, adai, bácstopolyai, kikindai, basahídi, melencei, kumáni,

muzslai, nagybecskereki és ürögi földmunkások alapszervezetei tartoztak.

A felsorolt alapszervezeteknek a működését törvényellenesnek nyilvánították és rendkívül megnehezítették. Ezeknek a betiltott vagy feloszlatott alapszervezeteknek a tagjai — Szabadkán, Becsén, Kikindán és néhány más helységben — kiutat keresve ebből a rendkívül kilátástalan helyzetből, megkísérelték, hogy csatlakozzanak a gyáripari és ipari munkások szövetségéhez, melynek Zágrábban volt a székhelye. Azonban a JMMOSZ központi vezetősége minden lehetőt elkövetett, hogy a földmunkásoknak ezt a szándékát meghiúsítsa és lehetetlenné tegye. Igen sok osztályharcot vívó szervezet 1939-ben egy szervezett és alaposan átgondolt akciót indított meg a *Népszava* hasábjain, amely Vajdaságban a Nemzeti Munkáspárt lapja volt és abban követelték, hogy rendezzék a JMMOSZ helyzetét és hogy az új központi vezetőséget demokratikus úton válasszák meg.

A JMMOSZ alapszervezeteinek aktivitásán kívül egy bizonyos ideig — igaz, hogy lényeges eredmények nélkül — a mezőgazdasági munkások néhány szervezete az Általános Munkásszövetség, illetve az Általános Munkás-tisztviselői Szakszervezet keretén belül is működött. A mezőgazdasági munkásoknak ilyen szervezete egy bizonyos ideig Szenttamáson, Becsén, Laćarkon és Almáson is volt.

Bácska néhány helységében és Szerémség nyugati részén, ahol a mezőgazdasági munkások és a szegény parasztság között sok horvát is élt, érezhető volt a Parasztegység, illetve a Gazdasági Egység bizonyos mértékű befolyása, amit a Horvát Parasztpárt kezdeményezett.

A JMMOSZ-ban uralkodó, kedvezőtlen és rendezetlen viszonyokat a munkaadó szerepét betöltő kormányhű Jugoszláv Munkásszövetség kihasználta és annak ellenére, hogy csak néhány évvel korábban alakult meg, 1938-ig szinte semmi befolyása se volt a mezőgazdasági munkások életére. Az uralkodó rendszer segítségével, a Jugoszláv Munkásszövetségnek (JMSZ) 1938-ban csupán elvétve, de 1939-ben és 1940-ben már lényegesen nagyobb mértékben sikerült — különösen a német lakosú falvakban — rákényszerítenie a mezőgazdasági munkásokat, hogy alapszervezeteket és szervezeteket létesítsenek. A JMSZ-nek a bácskai kendergyárak idénymunkásai között sikerült a legtöbb ilyen szervezetet megalakítania.

A munkaadó uralkodó osztálynak és a fasisztabarát szakszervezetnek azonban sohasem volt sok tagja és sose lett a mezőgazdasági munkások őszinte érdekképviselője és védelmezője.

Ezért a kommunistáknak és az öntudatos mezőgazdasági munkásoknak közvetlenül a második világháború kitörése előtt, és a hazánk meghódítására törekvő fasiszta erők támadása idején, rendkívül nehéz és sokirányú harcot kellett folytatniuk. Legtöbbnyire a szervezettségük és az akcióképességük megerősítésén kívül a munkásosztály egyenlőségéért, a jobb munkafeltételekért és javadalmazásért, egy nagyobb darab kenyérért, olyan előnyös törvények meghozataláért, amelyek a me-

zőgazdasági munkások védelmét biztosítják; valamint a forradalmi, demokrata mozgalomba való bekapcsolódásért harcoltak. Ugyanakkor kitartóan és következetesen küzdöttek az agrárproletariátus és a földműves nincstelenek érdekében, a reformisták, a megalkuvók és a fasizmus befolyása alatt állók ellen.

Ebben az egyenlőtlen, mindennapi gazdasági és politikai harcban, amit az illegális Jugoszláv Kommunista Párt irányított, edződtek és váltak nagyon sokan a forradalmi munkásmozgalom, a népfelszabadító harc és a szocialista forradalom harcosaivá.

2. *A gazdasági harc*

Azoknak a mezőgazdasági munkásoknak, akik idénymunkásként évente csupán 50—60 napon át dolgozhattak — a több tízezer munkanélküli mellett — betegsegélyük és szociális biztosításuk sem volt és gazdasági helyzetük, különösen a nagy krízis éveiben, rendkívül súlyossá vált. Egyrészt az ország általános gazdasági és politikai helyzete, másrészt pedig a JMMOSZ és a JKP gyenge szervezettsége járult hozzá ahhoz, hogy ez az állapot egészen a harmincas évekig nem változott meg lényegesen. A szórványosan és gyakran szervezetlenül végrehajtott akciók és a szegény földmunkásság hirtelen fellángolt zendülései ezekben az években eredménytelenül végződtek, vagy pedig csupán jelentéktelen sikereket szültek.

Az agrárproletariátus szervezettségében és harcában csupán az 1936. esztendő hozott lényeges fordulatot. Ebben az évben zajlott le a legtöbb sztrájk, amely Vajdaságban nemcsak gazdasági jellegű volt, hanem a maga nemében a földmunkásság politikai vonatkozású osztályharca is. Ezek közül nagyon sok akciót a JMMOSZ szervezett az osztályharcot vívó munkásrétegekkel együtt, melyeknek az élén a kommunisták álltak. Több helyen ezekben az akciókban az összes föld nélküli mezőgazdasági munkás is részt vett. Egyes esztendőkben a zendüléseket a mezőgazdasági és a gyáripari valamint a kisipari munkások karöltve hajtották végre.

Az 1936. évi akciók pontos számát nem állapították meg, mert a karhatalom szervei fel sem jegyezték, és az akkori sajtó sem emlékezett meg róluk. Néhányról csupán a még ma is élő résztvevők emlékeznek meg, de ők is csak hiányosan. Azokból az írásokból, amelyeket Svetozar Marković Toza jegyzett fel az akkori eseményekről, kitűnik, hogy abban az évben a mezőgazdasági munkások sztrájkja „több száz helységben" zajlott le.

A mezőgazdasági munkások első, tömegesebb sztrájkja 1936. április végén és májusában zajlott le. E zendülések oka a mezőgazdasági munkások súlyos anyagi helyzete volt, akiknek gyakran a betévő falatra sem jutott. Rendkívül alacsonyak voltak a napszámok, étkezés nélkül gyakran csupán 5—15 dinárt kaptak, de a munkaadók megkövetelték a

napi 16—20 óráig tartó munkát is. Az agrárproletárság gyakran abba a helyzetbe került, hogy az a fizetés, amit az év folyamán keresett, alig haladta meg a család élelmezéséhez szükséges keresetnek az egyötödét. Ezért, természetesen arra kényszerült, hogy kis kalóriaértékű, vagyis a legolcsóbb élelmet, főleg liszttartalmú kenyeret és más, táperő nélküli élelmet fogyasszon. A munkások napjai gyakran úgy teltek el, hogy csak kétszer és nagyon szegényesen étkeztek, reggeli, vagy vacsora nélkül. Ezért, a JMMOSZ 1936-ban kora tavasszal hozzálátott, hogy megszervezze a mezőgazdasági munkások szervezett fellépését, gazdasági harcát. E cél elérése érdekében 1936-ban megtartották a mezőgazdasági munkások szervezetéhez tartozó küldöttek körzeti konferenciáit, éspedig: Kulán március 1-jén, Kikindán, március 29-én, Versecen április 12-én, Bácstopolyán pedig április 26-án.

Ugyanilyen céllal számtalan városban és faluban megtartották a mezőgazdasági munkások járási és helyi konferenciáját. A mezőgazdasági munkások körzeti, járási és helyi nagygyűlésein alaposan megvizsgálták a földmunkások anyagi helyzetét és az 1936. évre kidolgozták részükre a munkafeltételeket és a járandóságuk mércéjét. Ezeket a követeléseket memorandum (beadvány) alakjában megszövegezték és megsokszorosították. Az általános megállapítások mindenütt azonosak voltak, de a fizetés magasságára vonatkozó követelmények bizonyos mértékig eltértek, ami az egyes helységekben uralkodó munkaviszonyoktól függött. Az előterjesztés kiindulópontul szolgált a földbirtokosokkal való tárgyalásokhoz, hogy az 1936. évre vonatkozó kollektív szerződéseket megkössék.

A mezőgazdasági munkások által előterjesztett igényeket a földbirtokosok nem fogadták el, és így nagyon sok tárgyalás — amelyeket az egyeztető bizottságok folytattak — eredménytelen maradt. A mezőgazdasági munkások ezért voltak kénytelenek sztrájkba lépni, hogy nyílt osztályharccal engedményekre kényszerítsék a földtulajdonosokat és olyan kollektív szerződéseket írjanak alá, amelyek mindkét fél részére elfogadhatók.

A mintegy 2000 mezőgazdasági munkás ezt a drámai harcot Szenttamáson kezdte meg Gedeon Dunđerski nagybirtokán, de több más gazdag földbirtokosnál is bekövetkezett, így 1936. április 27-én Őrszálláson is több száz munkás lépett sztrájkba.

A munkások számtalan felvonulása, ellenszegülése és a munkaadókkal folytatott tárgyalása után, 1936. május 2-án Szenttamáson a nagybirtokosok végre jobb belátásra jutottak, és elfogadták a munkások követeléseit. Ezek szerint a munkaidejüket napi 12 órában, a napszám értékét pedig 15 dinárban állapították meg, amihez élelem is járt, vagy 20 dinárban élelem nélkül. A munkaadók továbbá kötelezték magukat arra, hogy vidékről nem fognak munkaerőt alkalmazni mindaddig, amíg a községben munkanélküliek vannak. A munkások viszont megígérték, hogy még aznap megkezdik a munkát és beszüntetik a sztrájkot. Így sikerrel végződött a mezőgazdasági munkások sztrájkja Szent-

tamáson. Ezzel a harccal a munkások kivívták maguknak azt, hogy napszámukat lényegesen megemeljék, de csupán a tavaszi nagy mezőgazdasági munkák idejére, míg az aratás és a kukorica betakarításának idejére valamint más munkafeltételekre vonatkozóan abban állapodtak meg, hogy azokról az egész óbecsei járásra kiterjedően az 1936. év május 2-ára összehívott egyeztető bizottság képviselői hoznak végleges döntést. A munkaadók és a munkások képviselői mellett akik az egyeztető bizottságot alkották — meghívták az egyes községek elnökeit, a Báni Hivatal küldöttét, továbbá a Mezőgazdasági Munkások Országos Szövetségének képviselőjét is.

Mivel a konferencia menete és eredménye természetesen nagyon érdekelte a munkásságot, a mezőgazdasági munkások aznap nem álltak munkába, hanem az osztályharcot vívó erők vezetése alatt, melynek az élén a kommunisták álltak, megszervezték, hogy mindnyájan menjenek el Becsére, hogy figyelemmel kísérhessék és befolyásolhassák az értekezlet munkáját és eredményét. Így a járás egész területéről, Szenttamásról, Túrjából, Bácsföldvárról, Péterrévéről stb. már korán reggel a mezőgazdasági munkások vég nélküli sorai indultak meg. Ezekhez Becséről számtalan mezőgazdasági munkás csatlakozott, akik már egy nappal korábban megtettek mindent, hogy a munkásság szervezetten léphessen fel. Őrszemeket állítottak fel a városokból kivezető utak mentén és megtettek minden intézkedést annak az érdekében, hogy egyetlenegy munkás se menjen aznap dolgozni. A konferencia napján a városban több ezer mezőgazdasági munkás gyűlt össze. De a szóbanforgó akciónak kivitelezésében nem voltak magukra hagyva. Ellenkezőleg! A mezőgazdasági munkásokhoz — habár akkoriban még nem voltak eléggé felkészülve — csatlakoztak a gyáripari és kisipari munkások is. Ezek, a vászonszövőgyárban, a kefekötőgyárban, a kőfaragó iparban dolgoztak Becsén, de más gyáripari és ipari munkás is eljött. Így történt, hogy aznap az egyeztető bizottság konferenciájának megkezdése előtt a mai Felszabadulás téren mintegy tízezer munkás vonult fel.

Az egyeztető bizottság képviselői, a hatóság helyi szervei Josif Kankelj, a Báni Hivatal munkafelügyelője valamint Đuro Hadnađev, a JMMOSZ titkára képtelenek voltak ilyen körülmények között a meghirdetett konferencia munkáját megkezdeni. A megegyezésre hajló Đuro Hadnađev — aki különben Becsén született — arra szerette volna rábírni a tömeget, hogy békésen vonuljon haza, de kísérlete eredménytelen maradt. A földmunkások azt követelték, hogy a kollektív szerződésben foglalt rendelkezéseket tanulmányozzák át, és a munkásokkal együtt hozzanak határozatot még ott, a Felszabadulás téren, továbbá azt, hogy engedjék szabadon a Szenttamáson, a mezőgazdasági munkások sztrájkjában részt vett Mihajlo Savkov egyetemi hallgatót.

Ezeket a követeléseket a hatósági szervek nem voltak hajlandók teljesíteni, ami a tömegben nagy elégedetlenséget és ellenállást váltott ki. Strumnak, a szövőgyár igazgatójának, akit nagy aggodalom és ijedtség kerített hatalmába, azt akarta elérni, hogy a munkások ellenkezését tör-

vényte'ennek és megengedhetetlennek minősítsék, és sikerült néhány ingadozó jellemű munkást rábeszélnie arra, hogy kihívó magatartásukkal lehetővé tegyék a csendőrök közbeavatkozását. Erre a rendkívül elkesere lett és felháborodott tömeg megtámadta a fogház őreit, lerombolta a fogházat, majd Mihail Savkovot, tizennégy más fogollyal együtt kiszabadította a börtönből.

Josip Kankelj munkafelügyelő, aki a Becsén történtek után két nappal jelentést nyújtott be, többek között a következőket közölte:

„Azzal a tömeggel mindennemű megbeszélés lehetetlen volt. A munkások által felvetett kérdéseket azonnal meg kellett volna oldani, mert a munkások nem voltak hajlandók elhagyni a teret mindaddig, amíg Savkovot nem helyezik szabadlábra. A szolgabíró, aki képtelen volt gyors döntéshozatalra, a telefonbeszélgetésekkel vesztegette az időt és közben a tömeg elárasztotta a szolgabíróság folyosóit és a községháza épületét, lerombolta a fogházat és kiszabadította Savkovot."

Savkov, a kiszabadított egyetemi hallgató, aki rendkívül szoros együttműködést épített ki a kommunistákkal, főleg Svetozar Marković Tozával, beszédet tartott, melyben felkérte a tömeget, hogy tartózkodjon a rendbontástól, nehogy a hatalmi szerveknek és a munkaadóknak ürügyet adjanak a fegyveres beavatkozásra. A munkásoknak azt tanácsolta, hogy viselkedésükkel legyenek a helyzet urai, ne engedjék meg, hogy provokálják őket és kérte, hogy őrizzék meg a rendet és hidegvérüket, amivel a legjobban elősegíthetik a kollektív szerződés kérdésének gyors és a közmegelégedést szolgáló megoldását — ami tulajdonképpen a konferencia összehívásának és a munkások gyülekezetének az eredeti célja volt. Savkovnak ezt az indítványát ellenkezés nélkül elfogadták, és így az egyeztető bizottság képviselői megtarthatták a beharangozott értekezletet. A mezőgazdasági munkások anyagi helyzetét analizálva egészen új irányzatot észlelünk. Az agrárproletárság rendkívül súlyos helyzetének sok vonatkozású feltárása és bebizonyítása, továbbá az, ami e téren az összesereglett tömeg előtt történt, arra kényszerítette a munkaadókat, hogy késedelem nélkül elfogadják a mezőgazdasági munkások jobb munkafeltételeire, és jobb javadalmazására vonatkozó feltételeket.

Aznap csak a becsei munkások munkafeltételeiről és javadalmazásáról történt meg az írásbeli megegyezés, míg a többi helységre vonatkozóan az elkövetkezendő napokban kellett volna ennek végbemennie.

E szerződés értelmében a mezőgazdasági munkások legalacsonyabb keresetét a következőképpen állapították meg:

1. Január 1-jétől március 31-éig és október 1-jétől december 31-éig a napszám élelemmel 15, élelem nélkül pedig 20 dinárt tett ki, napi tízórás munkaidővel.

Április 1-jétől július 1-jéig a napszám pénzértéke 12 órás munkaidő mellett élelemmel 25, élelem nélkül pedig 30 dinár. Július 1-jétől okró-

ber 1-jéig pedig 12 órás munkaidő mellett a napszám értékét élelemmel 35, míg élelem nélkül 40 dinárban állapították meg.

2. A kukoricatörést a munkások egyötöd része végzi azzal, hogy a katasztrális holdanként letakarított kukoricaszárból 25 kévét, pénzben pedig még 25 dinárt kapnak.

3. A búza aratásánál kat. holdanként legalább 100 kg a munkás keresete. Emellett a munkásnak még 5 kg kenyér vagy búza, fél kg szalonna vagy zsír, két kg burgonya és 10 dinár készpénz jár minden kat. hold learatása után, valamint minden öt hold után egy kocsi szalma. A kaszálógép tulajdonosainak meg volt tiltva, hogy az aratást részért végezzék.

4. A cséplést a mezőgazdasági munkások 14 órás munkanapot számítva, élelemmel együtt 4%-ért végezték vagy annyi készpénzért, amennyi július 1-je és október 1-je között volt megállapítva.

5. A cukorrépát a termés 1/4-éért szedték azzal, hogy a munkás a vetőmag árának 1/4-ét meg kellett, hogy térítse. Ezenkívül a munkásoknak a cukorrépát háromszor meg kellett kapálniuk, kiegyelniük, felszedni és kocsiba rakni.

6. Mindaddig, amíg a községben munkanélküli volt, a munkaadónak vidékről más munkást nem volt szabad felfogadni.

7. Minden túlórázásért a munkaadó köteles volt a munkásnak megfizetnie azt a napidíjat, ami arra az időtartamra meg lett állapítva.

Annak ellenére, hogy ezek a rendelkezések csupán Becse területére voltak érvényesek, mintául szolgáltak. Már a következő napokban a többi egyeztető bizottság összeállíthatta azokat a szerződéseket, amelyek az illető járás falvaira vonatkoztak. De mielőtt ezt a keret-egyezményt nyilvánosságra hozták volna az összegyűlt munkások előtt, a helybeli és Újvidékről oda irányított rendőrség valamint a pétervárádi és más környékbeli helységekből és városokból érkező csendőrség is beleavatkozott a döntéshozatalba.

A mai Felszabadulás téren, aznap 13 óra tájban súlyos leszámolásra került sor. A csendőrség és a rendőrség szétkergetve az összegyűlt tüntetőket, kíméletlenül ütlegelte, gumibotokkal és kivont szuronyokkal bántalmazta a munkásokat úgy, hogy vérontásra is sor került és több személy súlyosan megsérült. Az egész tér vérrel lett áztatva, szétszórt, ledobált ruhadarabokkal és cipőkkel, kavicsokkal, széttört és tönkretett tárgyakkal volt tarkítva, a tömeg csak hosszabb ideig tartó összetűzés után vonult vissza. Az eseményeket követően addig nem tapasztalt rémuralom kezdődött. A Mezőgazdasági Munkások Országos Szövetsége Szakszervezetének vezető személyei és a JKP politikáját helyeslő munkások elleni hajsza napokig tartott. A munkások élharcosai elleni üldözés sok politikai ellenzék vezető személyisége ellen is kiterjedt, és mintegy tíz nap alatt igen sok személyt letartóztattak.

Ez a leszámolás nagymértékben Milan Stojadinović fasisztapárti és népellenes kormányrendszerének, pontosabban a hozzá beosztott hű embereinek a bosszúállása volt a politikai ellenfelekkel szemben, azzal a

megindoklással, hogy ők is felelősek a május 4-én lezajlott eseményekért. De a drákói szigor és a rémuralom ellenére sem sikerült az államhatalmi szerveknek a május 4-én megszervezett ellenállási mozgalom valódi szervezőit felfedniük. Ez az újvidéki Kerületi Bíróságnak sem sikerült, amely elé 1936. október végén és november 21-én 28 munkást és három munkásnőt vezettek. A május 4-én, Becsén lezajlott események utójátékaként a Kerületi Bíróság 16 munkást 3 hónaptól 2,5 évig tartó börtönbüntetésre ítélt, a többi törvény elé állított 15 munkást pedig felmentette a vád alól.

De tekintet nélkül a nagyfokú terrorizmusra, amely Becsét és környékét sújtotta, valamint a következményekre, e vidék mezőgazdasági munkásai mégis megvalósították az arra az évre kitűzött gazdasági és politikai terveiket. A mezőgazdasági munkások napszáma lényegesen magasabb lett, és számtalan igény, amit a földbirtokosokkal szemben támasztottak, megvalósult.

A munkásság aktivitása nagy aggodalmat keltett a hatósági közegek körében, amiről a legjobban tanúskodik, hogy a Dunai Bánság bánja fölhívást intézett a körzeti hivatalokhoz figyelmeztetve őket a lezajlott eseményekre. „A mozgalom hulláma mind nagyobb méreteket ölt majd, ha az arra illetékesek nem tesznek azonnal szükséges intézkedéseket, és nem irányítják ésszerűen az elégedetlenség elfojtását."

Ugyanaznap, amikor Becsén zendülésre és vérontásra került sor, Adán 298 munkás és mintegy 300 földmunkás is sztrájkba lépett. A sztrájkot a JMMOSZ alapszervezetei szervezték és irányították, melyeknek az élén kommunisták álltak. A sztrájkmozgalomban részvevők — a zentai szolgabíró jelentése szerint — lezárták a falvakból kivezető összes utat, és nem engedték meg egyetlen földtulajdonosnak sem, hogy megmunkálja a földjét. Ezenkívül feltartóztatták a Moholról Adára menő vasúti szerelvényt. Ezzel megbénították azon a vonalon a vasúti forgalmat. De a csendőrség és a rendőrség elkergette a zendülőket az utcákról a vasúti sínekről, felszabadította a vasutat és így lehetővé tette a földműveseknek, hogy megmunkálják a földjüket. A hatalmi szervek jelentése szerint a sztrájk 1936. május 6-án fejeződött be, de nem sokkal utána a mezőgazdasági munkások és a földtulajdonosok között megegyzés született, melynek értelmében a munkások keresete lényegesen magasabb lett.

A Becsén és Adán történt események hatására rövidesen Nádalyon és Bajsán is beszüntették a munkát. Kulán május 7-én a mezőgazdasági munkások tömeges sztrájkjára került sor. Ezt a harcot a munkások május 11-én a kollektív szerződés megkötésével és a napszámok lényeges felemelésével sikeresen fejezték be.

Május 11-én, vagyis ugyanazon a napon, amikor Kulán sikeresen fejeződött be a tömeges sztrájk, Đoka Dunđerski kulpini nagybirtokán néhány száz mezőgazdasági munkás lépett sztrájkba, amit az osztályharcot vívó munkások és kommunisták nagyon jól megszerveztek, és amely 1936. május 14-én sikerrel befejeződött. A kollektív szerződés aláírásával, a napszám (élelem nélkül) a munkásnők részére 12-ről 18-ra, a

munkások részére pedig 15-ről 20 dinárra emelkedett. Ezt a szerződést a község területén a munkaadók és a mezőgazdasági munkavállalók egyaránt kötelesek voltak betartani.

Szabadkán 1936-ban is két tömeges sztrájk volt. Mindkettőt a JMMOSZ alapszervezete szervezte meg, melynek az élén Alojzije Bačić, Bela Kričković, Matko Vuković és más kommunisták álltak. A mezőgazdasági munkások első sztrájkja május 12-étől, 14-éig tartott — mintegy 8000 munkás részvételével — és teljes sikerrel ért véget. A napi munkaidőt 12 órában állapították meg, a napszám összege pedig a munkásnők részére 20, a munkások részére pedig 25 dinár lett. A másik sztrájkban, amely 1936. augusztus 6-án sikerrel fejeződött be, a cséplőgépeknél dolgozó néhány száz munkás vett részt.

Bácskában 1936-ban a tavaszi és nyári hónapok alatt sok sztrájk tört ki, amelyeknek legnagyobb része sikerrel fejeződött be. Így történt pl. Nagyfényen, Tavankúton, Mérgesen, Bajmokon, Kisboszniában, Zomborban, Szivácon, Verbászon, Horgoson, Moholon, Csantavéren, Bácsföldváron, Vajszkán, Kucorán, Királyhalmán, Bulkeszben.

Bánátban is több sztrájk ütötte fel fejét 1936-ban. Ezek közül a legtömegesebb (nemcsak Bánátban, hanem egész Vajdaságban és Jugoszláviában is) Kikindán az összmunkásság általános sztrájkjaként zajlott le. A mezőgazdasági, gyáripari és kisipari munkások sztrájkja, a KP és az Egyesült Munkás Szakszervezeti Szövetség (EMSZSZ) vezetése alatt játszódott le, hivatalos adatok szerint 4309 munkás és 2039 munkásnő részvételével, vagyis összesen 6348 sztrájkoló munkással.

A sztrájkot, melynek élén a kommunisták álltak, a munkabeszüntető bizottság készítette elő és folytatta le. A bizottság élén Aleksa Radosavčev, a JKP vajdasági és helyi bizottságának tagja állt, Dobrivoj Jovičin, a JKP helyi bizottságának, Milan Lipovanov és Slavko Mandarin a JKP-nek volt a tagja, továbbá Branko Coroc, a JKP közeli munkatársa és szakszervezeti munkás, Svetozar Boškov, Uroš Zarić és még sokan mások képezték a bizottságot.

A földbirtokosokkal és munkaadókkal folytatott eredménytelen megbeszélések után és széles körű szervezési előkészületek nyomán egy általános sztrájk tört ki. Ehhez hozzájárult a sztrájkbizottság néhány tagjának, illetve a munkaadókkal folytatott megbeszélések során a munkásokat képviselő néhány tagnak a letartóztatása. 1936. június 8-án megkezdődött a munkások általános sztrájkja. Ebben több mint 5000 mezőgazdasági munkás is részt vett. A sztrájkolók gyülekező helye a Kosovo nevű labdarúgópályán volt. Ott szervezték meg a sztrájkolók táborát is. Erről a helyről küldték szét a munkásőröket és őrszemeket azzal a feladattal, hogy akadályozzák meg a vidékről jövő munkások, a sztrájktörők foglalkoztatását. A városban és a környéken lakó polgárok nagyarányú anyagi támogatásával megszervezték a munkáskonyhát. A munkásság az egész nap folyamán itt tartózkodott, itt tartott gyűléseket és itt értesült a hatósági közegekkel és a munkaadókkal folytatott megbeszélések eredményeiről is.

A tömegekről és a sztrájkmozgalom részvevőiről Jovan Popovićnak, a Báni Hivatal felügyelőjének 1936. június 10-i bizalmas jelentése is beszámolt a maga módján. Többek között a következőket írta: „Beavatkozásom alatt megállapítottam, hogy a sztrájkolók között volt cserepesmester, téglavető és építőmunkás, vasöntő, mezőgazdasági, szobafestő, asztalos és malomipari munkás is."

A felsoroltak egy meghatározott helyen június 9-én reggel gyülekeztek. És mivel a rendőrség felhívására sem voltak hajlandók szétoszlani, a rendőrség kénytelen volt őket szétkergetni. Ekkor négy rendőr és több munkás sérülést szenvedett. A sztrájkolók a város területén kívül, egy meghatározott helyen gyülekezve megkérték, hogy a rendőrség ne bántalmazza őket és azt, hogy megbízottaikat engedjék szabadon, hogy folytathassák a megkezdett tárgyalásokat. A község elnökével együtt többször kértük, hogy a rendőrség bocsássa szabadon a letartóztatottakat, míg végül tíz embert elbocsájtottak, a többiek ellen pedig folytatták a bűnvádi eljárást".

Azoknak a mezőgazdasági munkásoknak, akik továbbra is kitartóan követelték jogaikat, végül is sikerült a földbirtokosokat rávenniük arra, hogy engedékenyebbek legyenek. Így 1936. június 15-én nyolc napi munkamegszakítás után a mezőgazdasági munkások és a földbirtokosok végre megegyezésre jutottak és a kollektív szerződést mindkét fél részéről aláírták. A szerződésben foglaltak alapján leszögezték, hogy a mezőgazdasági munkások napszáma január 1-jétől április 1-jéig és október 1-jétől december 31-éig élelem nélkül legalább 15 dinár; április 1-jétől július 1-jéig élelem nélkül legalább 20 dinár, július 1-jétől október 1-jéig pedig élelem nélkül legalább 30 dinár legyen.

A kukorica megmunkálásával kapcsolatban abban állapodtak meg a munkások a munkaadókkal, hogy azt a termés egy negyedéért végzik azzal, hogy emellett a kukoricaszárnak még egy tized részét is megkapják. A kukorica betakarításával kapcsolatban megállapodtak abban, hogy a munkás egy kat. hold után 150 dinárt vagy a kukoricatermés 1/7-ét kapja meg azzal, hogy az étkeztetés kérdését szabad megállapodás útján szabályozzák.

Az aratással kapcsolatban az volt a megállapodás, hogy egy katasztrális hold learatása után az aratómunkás 100 kg búzát, 5 kg lisztet, 1/2 kg szalonnát és 5 dinár készpénzt kapjon. A búza megmunkálásáért a munkásnak 120 kg búza, 5 kg liszt, 1/2 kg szalonna és 5 dinár készpénz volt a munkadíja, a megdőlt búza aratásáért pedig egy kat. hold után 150 kg búzát, 7 kg lisztet, 1/2 kg szalonnát és készpénzben 10 dinárt kellett kapnia. A gabonacséplésért a munkások a kicsépelt gabona 4,5%-át kapták meg élelem nélkül vagy pedig 4%-ot, ha élelmet is kaptak.

A gazdasági cselédek és béresek munkafeltételeiről és javadalmazásáról külön határozatokat hoztak.

Ezzel a sikeresen befejeződött harccal Kikinda mezőgazdasági munkásai lényegesen magasabb napszámot és jövedelmet valósítottak meg,

mint azlett, ami serkentőleg hatott a környékbeli falvak és Bánát más községeiben lakó, elszegényedett mezőgazdasági munkások akcióira.

Az említett sztrájkmozgalom hatására és mivel a földbirtokosok nagy része megtagadta a mezőgazdasági munkásság követelését, hogy új kollektív szerződést kössenek, 1936 júniusában Tiszahegyesen, (Idoš) mintegy 1000, Szajánban 257, Padén 600, továbbá Kisoroszin, Nagyfalun és más községekben is több mezőgazdasági munkás lépett sztrájkba.

A földmunkások tevékenysége közül ki kell emelni az 1936. év tavaszán Melencén és Kumánban kifejtett aktivitásukat. Az említett falvakban a forradalmi munkásmozgalomnak nagyon erős hagyományai voltak. A falubeliek igen sok tapasztalattal rendelkeztek és ez a két falu Vajdaság Kommunista Pártjának mindig is a legerősebb fellegvára és támaszpontja közé tartozott. Kumánban 1935 őszén a KP-nak már 36 tagja volt. Ugyanaz év végén Kumánban és Melencén a helyi pártszervezetnek 40—40 tagja volt. Ezekből az adatokból és abból a tényből kiindulva, hogy akkoriban Vajdaságban összesen csak valamivel több mint 300 volt a KP taglétszáma, leszűrhető, hogy ezekben a községekben összpontosult a tagság mintegy egynegyede. A Mezőgazdasági Munkások Országos Szövetségének kumáni alapszervezetében a rendszeresen befizetett tagsági díjak alapján a pártnak 100 tagja volt. Más okmányok szerint azonban ebben az alapszervezetben a taglétszám több mint 700, a melenceiben pedig több mint 360 volt.

Itt is éppen úgy, mint Vajdaság más községeiben, a munkanélküliség állandóan nőtt. A falusi kereskedők, zöldhitelezők és a gazdagabb földbirtokosok ezt a helyzetet természetesen kihasználták arra, hogy meggazdagodjanak. A munkások kizsákmányolása pedig napról napra nőtt.

A drámai 1936. esztendő ezekben a községekben nyugtalanságot és osztályharci leszámolásokat hozott. A párt egyre nagyobb aktivitásának és a JMMOSZ alapszervezetének köszönhetően egy nagyon jellegzetes harc alakult ki, ami később a híres kamillaszedők sztrájkjához vezetett.

Melencén és Kumánban a lakosság zöme ennek a gyógynövénynek begyűjtését végezte minden tavasszal a környékbeli hatalmas kiterjedésű szikes legelőkön. A kamillavirág szedése ezen a vidéken már nagyon régi hagyomány volt. A föld nélküli, szegény sorsú lakosság kihasználta az alkalmat, hogy a kamillaszedéssel némi keresethez jusson és javítson nehéz anyagi helyzetén. Az évnek abban a szakában, amikor a kamillavirágot lehetett szedni, ez biztosította számtalan ember részére a fő kereseti forrást. Ismeretes, hogy a kamillavirágot tavasszal szedik, szárítókban megszárítják, később pedig vagy a gyógyszertárak vásárolják fel, vagy pedig külföldön értékesítik mint gyógynövényt.

Régebben a kamillát felvásárlók útján a kikindai Dubava nevű kartell és egy becsei vállalat vette meg. A vállalat mindig előleget adott a felvásárlóknak, akik szabadon diktálták az árakat, azzal a magyarázattal, hogy „a kamillaszedők között nagy a különbség", s így a felvásárlási ár kilogrammonként 25—35 para között is ingadozott.

Hogy a felvásárlók önkényeskedése és a kizsákmányolás ellen küzd-

jenek, a kommunisták (élükön Ivan Vioglav, Bora Mikin, Lazar Milankov, Žarko Milankov, Jovan Mucalov, Čedo Staničić és még sokan mások) a JMMOSZ alapszervezetének segítségével minél jobb árat szerettek volna kivívni, illetve azt elérni, hogy a kamillaszedőket jobban megfizessék. A szakszervezet segítségével megszervezték, hogy a kamillával borított legelőket ne csak nappal, hanem éjjel is őrizzék, nehogy vidékről más kamillaszedők jöjjenek ide. A legelőket felváltva őrizték gyakran 100 nincstelen munkást is alkalmazva. Időközben a párt kihasználta az emberek jelenlétét és közvetlen tárgyalások és népgyűlések útján keresett megoldást a felmerült problémák leküzdésére. Hogy ezt az akciót véghez vigyék, a JMMOSZ alapszervezete útján segélyadományokat gyűjtöttek a sztrájkoló földmunkások részére.

A kamillaszedők gyülekezőhelye a Vány mezőségen volt, a kamillavirág leggazdagabb lelőhelyén. A sztrájkbizottság kifejtette a kamillaszedők kívánságát, azt, hogy a felvásárlási árakat 100%-kal emeljék fel. A felvásárlók, illetve a szárítóberendezések tulajdonosai azonban egyáltalán nem voltak hajlandók a sztrájkbizottság tagjaival tárgyalni.

A sztrájk több napig tartott. A felvásárlók, nehogy elveszítsék a kamillaszedés legoptimálisabb időpontját, megkíséreltek, hogy vidékről más szedőket biztosítsanak — még földtulajdonnal rendelkező kisparasztokat is —, hogy munkábaállításukkal egy bizonyos számú sztrájktörőt biztosítanak. Tervük azonban meghiúsult. Azokat pedig, akik vállalkoztak rá, hogy a munkát elvégzik, az őrök meggátolták a kamillavirág begyűjtésében.

Természetesen a csendőrség beavatkozása és a csendőrökkel való összetűzés itt sem maradt el. Főleg a fiatalabb munkások vették ki belőle a részüket. Így a sztrájkba lépett munkások nem hátráltak meg. Mivel a szárítók tulajdonosai képtelenek voltak a sztrájkot letörni, meghátráltak és 1936 májusának első napjaiban elfogadták azokat a feltételeket, amelyeket a kamillaszedők megszabtak, vagyis azt, hogy a kamillavirág kilogrammjáért 0,70 dinárt fizessenek a munkásoknak. Ez az összeg ahhoz képest, amit a felvásárlók a sztrájk megkezdése előtt fizettek, 100%-kal magasabb volt. Így az elért eredmény a melencei és kumáni szervezett munkásoknak nemcsak rendkívül nagy gazdasági, hanem egyúttal erkölcsi és politikai győzelme is volt.

Lukácsfalva mezőgazdasági munkásai 1936 tavaszán egy rendkívül hosszú és nehéz harcot folytattak. A faluban nagyon sok volt a munkanélküli, de a gazdaság intézősége ennek ellenére a munkásait vidékről, leginkább Erzsébetlakról szerezte be. Ezért a JMMOSZ lukácsfalvi alapszervezete már 1936 májusában harcot indított a földesúr gazdasági intézőségének eljárása ellen, amely ellentétben állt azzal a rendelettel, hogy a munkások alkalmazásakor elsőbbségben kell részesíteni a helybeli állás nélküli munkásokat, és vidékről csak akkor alkalmazhatnak más munkást, ha az illető faluban már nincs munkanélküli. A körülmények úgy alakultak, hogy a lukácsfalvi földmunkások gyakorlatilag azért harcoltak, hogy az erzsébetlaki munkásokat bocsássák el. Ekkor a

JMMOSZ a két érdekelt falu alapszervezete útján, mindkét község munkásságának együttes érdekeit szem előtt tartva folytatta a megkezdett harcot.

Lukácsfalván a mezőgazdasági munkások sztrájkja gyakorlatilag már május 15-én elkezdődött, 105 sztrájkba lépett munkással. Amikor a felmerült panaszok és közbenjárások nem hozták meg a várt eredményeket, a lukácsfalvi munkások elmentek Erzsébetlakra, és ott megbeszélték, hogy együttesen folytatják tovább a harcot jogaik kivívásáért. Így következett be 1936. június 6-án, hogy a két falu munkásai közül mintegy 300-an együtt léptek sztrájkba. A harc egészen 1936. június 25-éig tartott, amikor azzal ért véget, hogy mindkét falu munkásait alkalmazták, akik jobb munka- és fizetési feltételek mellett dolgozhattak, habár ezek a feltételek nem voltak teljesen azonosak azokkal a határozatokkal, amelyeket az egyeztetési bizottság még 1936. május 14-én — a sztrájkba lépés előtt — fogadott el.

Eleméren a mezőgazdasági munkások a JMMOSZ és a párt ottani alapszervezetének vezetésével két sikeres sztrájkot szerveztek meg 1936 júniusában és júliusában. A munkások jobb munkafeltételeiért és javadalmazásáért vívott harc még május végén kezdődött. Amikor a mezőgazdasági munkások nem voltak hajlandók elfogadni a felajánlott munkafeltételeket, június 8-án mintegy 400 munkás lépett sztrájkba, ami végeredményben sikerrel fejeződött be, végül is eleget tettek a munkások követeléseinek és 1936. június 17-én aláírták a kollektív szerződést is.

Eleméren 1936 júliusában a mezőgazdasági munkások másodszor is sztrájkba léptek. Ezúttal 106 munkás sztrájkolt, akik kilenc cséplőgépen dolgoztak. A sztrájkot július 13-án kezdték és a csendőrség még aznap beavatkozott. Megkísérelte, hogy szétkergesse a munkásokat, akik tétlenül ültek a cséplőgépek mellett. A tárgyalásokat másnap, július 14-én folytatták, amikor végül a cséplőgépek tulajdonosai teljesítették a munkások kívánságait, hogy a kicsépelt gabonának 4,5%-át kapják meg (élelem nélkül), illetve 4%-át akkor, ha a munkaadó élelmet is ad a munkásoknak.

Ugyanaznap, amikor Eleméren a cséplőgépeknél dolgozó munkások sztrájkjának befejezéséről tárgyaltak, vagyis 1936. július 14-én, Aradácon 80 cséplőmunkás lépett sztrájkba. A munkások ugyanazokat a feltételeket követelték, mint munkatársaik Eleméren, vagyis azt, hogy munkájukért a kicsépelt gabonának 4,5%-át kapják meg élelem nélkül, vagy 4%-ot, ha a munkások élelmet is kapnak; és nem azokat a feltételeket, amelyeket a helyi egyeztető bizottság határozott meg. A Báni Egyeztető Bizottság telefonon azonnal értesítette a becskereki szolgabíróságot, hogy az aradáci egyeztető bizottság határozata érvényes, és foganatosítson gyors intézkedéseket a sztrájk beszüntetésére. A sztrájk 1936. július 15-én megszűnt, a munkások pedig a kicsépelt búza 4%-ért folytatták a munkájukat.

Néhány résztvevő visszaemlékezése szerint azokban a napokban Csen-

tán is kezdetét vette mintegy 100 munkás sztrájkja, akik öt cséplőgépen dolgoztak. Ez a zendülés három napig tartott, amikoris a munkaadók elfogadták a sztrájkolók feltételeit, illetve követeléseit. A cséplőmunkások kiharcolták, hogy megkapják a kicsépelt búza 4,5%-át élelem nélkül, illetve 4%-át, ha a munkaadó élelemmel is ellátja őket.

Ezen a környéken a mezőgazdasági munkások utolsó sztrájkja 1936. szeptember 17-e és 20-a között Écskán volt. A sztrájkban 48 munkás vett részt, akik 16 földtulajdonosnál dolgoztak. A sztrájk akkor robbant ki, amikor a földtulajdonosok nem fogadták el a munkások feltételeit, hogy a kukoricatörésért 1/5 részt kapjanak az addigi 1/6 rész helyett. A sztrájk sikerrel, vagyis a munkások követelésének jóváhagyásával fejeződött be.

Az 1936. esztendőben a mezőgazdasági munkások munkafeltételei egy bizonyos mértékig megjavultak és a fizetésük is nagyobb lett, ami a becskereki, melencei és a muzslai munkásságnak, a JMMOSZ alapszervezetei nagyobb aktivitásának és a helyi egyeztető bizottságok erőfeszítéseinek köszönhetők, amelyeket a munkaadókkal történt megegyezések elérése érdekében fejtettek ki.

Az 1936. év első felében a JMMOSZ alapszervezetei és a kommunisták által irányított sztrájkmozgalom Kumánban a 28 cséplőgép mellett sztrájkoló mezőgazdasági munkások követelései szerint is sikerrel zárult. Sztrájkbalépésük előtt a cséplőmunkások csupán 3%-át kapták meg a kicsépelt gabonának, a sztrájk nyomán pedig a 4%-át. Ugyanakkor elérték azt is, hogy lényegesen csökkent a napi munkaidejük.

Bánátban 1936 folyamán a mezőgazdasági munkások még néhány, többnyire sikertelen sztrájkkísérletet hajtottak végre, mint pl. Guduriciban, Csőszteleken, Mariolánán, Dobrincin és Katalinfalván.

Szerémségben alig volt érezhető a mezőgazdasági munkások mozgalma. Még abban a drámai 1936. esztendőben is azon a területen majdnem teljesen elmaradt a munkások létéért folytatott küzdelem. Illetményi mozgalom zajlott le Stara Pazován, és Ruma mellett, Kraljevcin pedig sztrájkra is sor került az ottani nagybirtokokon, ahol a szervezetlen sztrájkolókat szétkergette a csendőrség és a zendülésük végül is eredménytelen maradt.

Amikor 1937. február 13-án életbe léptették a minimális napszámokat szabályozó rendeletet, a zendülések és sztrájkok megtartása lényegesen nehezebbé vált, különösen a mezőgazdasági munkások részére, akikre külön vonatkozott a rendelet 35. szakasza. Ennek és még néhány más körülménynek eredményeként Vajdaságban 1937-ben lényegesen kevesebb sztrájkot szerveztek a mezőgazdasági munkások, mint 1936-ban. Svetozar Marković Toza feljegyzései szerint abban az évben a mezőgazdasági munkások kb. 50-szer léptek sztrájkba, főleg gabonacséplés idején. De sajnos a JMMOSZ vezetősége nem fordított elég nagy figyelmet a sztrájkpolitikára, ezért volt a sztrájkok nagy része sikertelen.

A sztrájkok legnagyobb részét sem a munkás-, sem pedig a polgári sajtó nem hozta nyilvánosságra. De néha még a hatósági közegek sem léptek közbe, és ezért a levéltári anyag is nagyon hiányos. Az 1937. év folyamán a ránk hagyott és még máig is megőrzött tárgyi hiteles bizonyítékok alapján a földmunkások csupán mintegy tíz alkalommal léptek sztrájkba.

Szabadkán 1937. április végén és július közepén csak két sztrájk volt. Az első alkalommal a sztrájkban néhány ezer mezőgazdasági munkás vett részt, ami végül április 23-án a kollektív szerződés aláírásával, tehát sikeresen fejeződött be. Ebben a szerződésben leszögezték, hogy május 1-jétől az aratás kezdetéig a munkások napszáma 21 dinárt tegyen ki élelemmel, vagy 26 dinárt élelem nélkül. A munkásnők részére pedig 18 dinárt élelemmel, vagy pedig 23 dinárt élelem nélkül és a napi munkaidő tartama csupán 10 óra legyen. Aratáskor a kaszások részére a napszámot élelemmel együtt 42 dinárban, a marokszedők részére pedig 30 dinárban; illetve élelem nélkül a kaszások részére 55 dinárban míg a marokszedők részére 40 dinárban állapították meg.

A kollektív szerződéssel az 1937. esztendőre vonatkozóan a mezőgazdasági munkások munkafeltételeit és juttatásait is szabályozták. Ezek lényegesen magasabbak voltak, mint régebben. A munkások napszámának csak az alsó határát állapították meg, de ezzel a kiigazítással is a munkások napszáma gyakorlatilag az 1936. évi napszám szintjén maradt, mert 1936 folyamán a 15 legszükségesebb élelmiszer ára is mintegy 15%-kal emelkedett.

A második sztrájkban, amely 1937. július 12-étől 16-áig tartott, eleinte 104, később pedig 180 fuvarozó munkás vett részt, akik csak részben voltak a JMMOSZ szervezett dolgozói. Ezek a munkások 11 munkaadónál dolgoztak. A sztrájk végeredményben sikerrel zárult, mert a munkások jövedelme mintegy 30%-kal emelkedett.

Őrszállásón 1937-ben a mezőgazdasági munkások két sztrájkot szerveztek. Az első május 29-én és 30-án zajlott le. A másodikat a cséplőgépeknél dolgozó munkások szervezték meg júliusban. Mindkét sztrájk sikerrel végződött.

Abban az évben Bácskában a mezőgazdasági munkások sikeres sztrájkokat Újverbászon, Zentán, Regőcén és Péterrévén, míg az illetményi mozgalmat Adán és Moholon szervezték meg. A Péterrévén 1937. július 12-e és 14-e között megszervezett sztrájkokban a cséplésekor mintegy 1500 földmunkás vett részt. A munkások a kicsépelt búzából 3,5%-ot követeltek élelemmel, de végeredményben a kicsépelt gabonának csak a 3,26%-át tudták kiharcolni, élelemmel. A csak részben elért sikernek az a magyarázata, hogy az 1500 munkás közül, akik sztrájkba léptek, csak 700 kapott munkát. Ezt a körülményt ügyesen használták ki a munkaadók, és így a kollektív szerződést is úgy írták alá, hogy mindkét fél engedett az eredeti követeléséből.

Bánátban 1937-ben csak három sztrájkot jegyeztek fel, habár sokkal többször fordult elő. A fennmaradt források csak a Melencén, Csősz-

teleken és a Nagybecskereken megtartott sztrájkokat említik meg. Mindhárom alkalommal a cséplőgépeknél dolgozó munkások léptek sztrájkba.

A JMMOSZ nagybecskereki alapszervezetének és a kommunistáknak a vezetésével Vajdaságban 1937 júliusában kezdődött a mezőgazdasági munkások egyik legnagyobb az évi sztrájkja. Ezt a munkabeszüntetést 29 cséplőgépnél dolgozó városi és muzslai munkások vitték véghez. A sztrájkmozgalomban összesen mintegy 700 mezőgazdasági munkás vett részt. Két napig, 1937. július 5-én és 6-án tartott. A zendülés úgy kezdődött, hogy a helyi egyeztető bizottság nem volt hajlandó a munkások követeléseit teljes egészében elfogadni. Az egyeztető bizottság úgy határozott, hogy a munkások járandósága élelem nélkül legyen 4%-a a kicsépelt gabonamennyiségnek, míg a munkások azt követelték, hogy 4%-ot kapjanak, de élelemmel együtt. Mivel sem a cséplőgép tulajdonosai, sem pedig a munkások nem voltak hajlandók elállni javaslataiktól, és az a veszély fenyegetett, hogy a cséplés elvégzésére vidékről hoznak más munkásokat, 1937. július 6-án egy kölcsönös engedményekkel járó megegyezés született.

A megegyezés szerint a munkások a kicsépelt gabona 4%-án kívül minden métermázsa után még egy dinárt kaptak. Ezzel, az akkori felmérések szerint a munkások naponta kb. 200 dinárt kereshettek, vagyis fejenként még 8 dinárt, mert egy cséplőgépnél 24 munkás dolgozott. Ez az összeg nem volt elég ahhoz, hogy a munkások napi élelmezési költségeit fedezze, ezért a sztrájk eredménye csak részben elégítette ki a munkásokat, akik ezeket a feltételeket is elfogadták, mert „a városi rendőrség megengedte a cséplőgépek tulajdonosainak, hogy a környékbeli falvakból biztosítsanak maguknak munkásokat".

Szerémségben a JMMOSZ alapszervezete sok faluban és helységben, mint pl. Ašanjon, Divošon, Nikincin, Golubincin, Platićevón, Susekon, Krušedolon, Sremska Mitrovicán, Šiden, Ilincin tárgyalások, fellebbezések és beavatkozások útján arra törekedtek, hogy a munkások kössék meg a földbirtokosokkal a kollektív szerződéseket, és békés úton érjék el azt, hogy a napszámuk és a fizetésük több legyen. Ezt a törekvést ott, ahol a JMMOSZ-et jobban megszervezték, siker is koronázta, de mégis igen sok kezdeményezés sikertelen maradt.

A JMMOSZ központi bizottságának opportunista és bomlasztó hatású munkája és az osztályharcot vívó erőkkel szembeni (az 1937. november 21-én megtartott kongresszuson kinyilvánított) nyílt küzdelme oda vezetett, hogy a taglétszám lényegesen csökkent és a mezőgazdasági munkások szakszervezeti mozgalma legyengült. Ez, más objektív körülmények mellett (az új gazdasági krízis, a növekvő munkanélküliség és a második világháború kitörése) még jobban megnehezítette a mezőgazdasági munkások gazdasági harcát. Ebből következett, hogy 1938-tól 1941-ig főleg csak önvédelmi és gazdasági akciókat bonyolíthattak le.

A mezőgazdasági munkásság súlyos gazdasági helyzetéből eredő problémákat főleg különböző kérvények és panaszok útján kívánták megol-

dani. A munkásoknak csupán egy kisebb hányada vett részt a nyílt harcokban.

Vajdaságban 1938-ban a mezőgazdasági munkások csak három sztrájkban vettek részt. Május 19-étől 23-áig Szenttamáson, Gedeon Dunđerski nagybirtokosnál, mintegy 650 mezőgazdasági munkás lépett sztrájkba.

Melencén július 11-étől 15-éig a kommunisták vezetésével, akiknek az élén Boro Mikin állt, a sztrájkban a cséplőgépeknél dolgozó néhány száz munkás vett részt és rákényszerítette a tulajdonosokat, hogy eleget tegyenek a kéréseiknek.

Csantavéren 1938 júliusában a cséplőgépeknél dolgozó munkások sikerrel fejezték be egynapos sztrájkjukat.

Ruma közelében, Donji Petrovcin 1939-ben 50 földmunkás sztrájkja sikertelen volt; 1940-ben ugyanitt még két sztrájk tört ki. Regőcén 1940-ben a cséplőmunkások léptek sztrájkba és ugyanabban az évben Nagybecskereken a cukorgyárban mintegy 100 munkás szakította félbe a munkát, akik a cukorrépa berakását és kirakását végezték. Ezek nem voltak szervezett munkások, és valótlan volt az a hír, hogy a sztrájk sikerrel zárult, mert a JKP szerint ez a sztrájk eredménytelen maradt.

A munkásság szorgalmazására a Jugoszláv Munkásszövetség mint a rendszerhez tartozó munkaadó is kénytelen volt sztrájkokat indítani. Ezért 1939-ben és 1940-ben e szervezet közreműködésével és beavatkozásával azok a mezőgazdasági munkások, akik a kendergyárakban dolgoztak, 16 sztrájkot szerveztek, Újvidéken pedig 1940 decemberében kitört a szállítómunkások sztrájkja. Ezek a sztrájkok azonban zömmel eredménytelenek maradtak.

Az említett eseményekkel ellentétben az illegális JKP vezetése alatt dolgozó mezőgazdasági munkásság egyre tömegesebben vett részt a politikai mozgalmakban: attól kezdve, hogy a rászoruló családok részére csomagokat osztottak, egyes falvak megnyeréséért politikai harcot vívtak a munkások tiltakozó nagygyűlésein való részvételen és felvonulásokon át egészen a postaépületek megtámadásáig egyre jelentősebb akciókat hajtottak végre.

És éppen ezekben az években a munkás—paraszt szövetségek révén a mezőgazdasági munkásság a forradalmi, demokrata és antifasiszta mozgalomnak egy jelentős erőforrásává és alkotóelemévé fejlődött ki.

Várady Loránd fordítása

Fáy Gábor

TRAGÉDIÁK AZ ŰRBEN AZ ŰRKUTATÁS HÁROM ÉVTIZEDES FEJLŐDÉSE SORÁN

1986. január 27-e a rendkívüli napok közé tartozott Kennedy-fokon. Hétfő volt és a következő napra tűzték ki az űrrepülőgép huszonötödik indítását a világűrbe. Huszonnyolcadikán, kedden a hajnal a szokásosnál hidegebb volt, a hordozó rakétákra zúzmara és jégcsapok rakódtak le. A szakemberek kétszer halasztottak az indítás időpontján, mire a késő délelőtti órákra az idő is megenyhült és kitűzhették a harmadik indítási időpontot is. Természetesen nemcsak a zúzmara lerakódása gátolta az űrrepülőgép indulását, ehhez hozzájárultak még a kedvezőtlen légköri viszonyok, a számítógép kisebb műszaki rendellenességre is felhívta a személyzet figyelmét. De ezeket a bajokat sikerült elhárítani es miután az időjárási viszonyok megjavultak, az űrrepülőgép 11 óra 38 perckor felemelkedhetett az állványok mellől.

Az előkészületek rutinszerűen kezdődtek és folytak le. A számítógép által meghatározott időpontokban a kilövő sorompónál és környékén végrehajtották a megfelelő műveleteket. Az indítási menetrend körülbelül a következőképpen alakul:

T —20 óra	azaz, indulás előtt 20 óra: minden berendezést, amely forgó műveletet végez, leellenőriznek
T —10 óra	a dübörgést csökkentő víztartályt feltöltik
T —7 óra	a kilövő sorompó környékéről minden gyúlékony eszközt és embert elszállítanak. Ez a művelet öt órát vesz igénybe
T —5 óra	megkezdődik a visszaszámlálás. Ugyanekkor csővezetéken megkezdődik a folyékony üzemanyag-tartály feltöltése
T —3 óra	a legénységet ébresztik, a közös reggeli felszolgálásának ceremóniája után beöltöztetik őket

T —2 óra 15 perc	a folyékony üzemanyag-tartály feltöltése befejeződik
T —2 óra 5 perc	a legénységet elszállítják az űrrepülőgéphez
T —1 óra 50 perc	A legénység elfoglalja helyét a gépben, az ajtókat lezárják. Ezek a feladatok 45 percet vesznek igénybe
T —30 perc	a segédszemélyzet elhagyja a kilövősorompó környékét
T —20 perc	a belső berendezéseket az űrhajó legénysége ellenőrzi
T —10 perc	minden berendezésnek távirányítású számítógépes ellenőrzése az irányító központból
T —9 perc	a kilövés parancsnoka elrendeli az önműködő indító bekapcsolását
T —5 perc	üzembe helyezik az űrrepülőgép mentőberendezéseit és a szilárd hajtóanyagú hajtóműveket készenlétbe helyezik
T —3 perc 30 mp	az űrrepülőgépet saját energiaforrására kapcsolják
T —2 perc 55 mp	a folyékony üzemanyag-tartályban a folyékony oxigént nyomás alá helyezik
T —1 perc 57 mp	a folyékony üzemanyag-tartályban a folyékony hidrogént nyomás alá helyezik
T —28 másodperc	beindul a szilárd hajtóanyagú rakéta
T —7 másodperc	beindul a főhajtómű
T —3 másodperc	a hajtóművek 90 százalékos nyomóerőt fejtenek ki
T 0 másodperc	minden hajtómű teljes erővel működik, a torony-állvány szétválik
T +3 másodperc	az űrrepülőgép emelkedni kezd
T +6,8 másodperc	az űrrepülőgép toronymagasságon felül van
T +7,3 másodperc	az űrrepülőgép elfoglalja meghatározott repülési irányát
T +51,6 másodperc	a szilárd hajtóművek maximális tolóerővel működnek, a pilóta engedélyt kér a folyékony üzemanyag-tartály üzemanyagának a felhasználására
T + 60 másodperc	az engedélyt megkapja
T +70 másodperc	a folyékony üzemanyag-tartály szelepét a pilóta megnyitja. (Az űrrepülőgép ekkor 1222 kilométeres óránkénti sebességgel halad)
	(T +73,5 másodperc robbanás)

T +2 perc 7 mp	a szilárd üzemanyag-tartályok önműködően leválnak és ejtőernyő segítségével leereszkednek az óceánba
T +8 perc 39,4 mp	a főhajtómű leáll, az űrhajó 118 kilométeres magasságban repül, sebessége 26 669 km/óra, a kilövőhelytől 1399 kilométernyire van
T +8 perc 51,4 mp	a folyékony üzemanyag-tartály önműködően leválik és a légkör sűrűbb rétegeiben ég.

A fent menetrendnek az utolsó része, mint emlékezetes, nem valósult meg. Francis Scobee, a 46 éves parancsnok, hivatásos űrhajós, Judith Resnik 36 éves mérnök, Ronald McNair fizikus, szintén 36 éves, néger, Gregory Jarvis 41 éves mérnök, Ellison Onizuka 39 éves japán származású, a Hawaii szigetekről való repülőmérnök, Christa McAuliffe 37 éves fizikatanárnő, az első űrutas polgári személy és Michael Smith 40 éves pilóta, elektromérnök, a kilövést követő 73,5. másodpercben bekövetkezett robbanásban szörnyethaltak.

A szerencsétlenség oka hivatalosan még nem ismert. Két vizsgálóbizottság is dogozik, az eddig közzétett adatok szerint a robbanást a szilárd hajtóművek összekötőgyűrűjének rossz szigetelése váltotta ki.

A gumiból készült rögzítőgyűrű a Floridában szokatlan hideg miatt rideggé vált, emiatt nem szigetelt megfelelően, a rakétahajtóműből kiáramló gázok nem a fúvókán keresztül távoztak, hanem a rögzítőgyűrű egy kitöredezett részén is. Emiatt a jobboldali hajtómű tolóereje csökkent, az űrrepülőgép megbillent és ezt a számítógépes robotpilóta úgy akarta elhárítani, hogy változtatni igyekezett a segédrakéta irányán. Az irányváltoztatás következtében a hajtóműnek a folyékony üzemanyag-tartályhoz rögzítő alsó pántja elszakadt, a hajtómű himbálózni kezdett. Ennek következtében a hajtómű orra léket lyukasztott az üzemanyag-tartályon és a kiáramló folyékony üzemanyag előbb lángra lobbant, majd felrobbant.

Az eseményeknek ezt a folyamatát az elektronikus filmfelvevőgép és a számítógép rögzítette és értékes anyaggal szolgált a vizsgálat további menetéhez. Az adatok szerint a segédhajtómű leszakadása az üzemanyag-tartályról a kilövést követő 72. másodperc 201. ezredmásodpercében történt, ekkor kapott léket az üzemanyag-tartály, a végső leszakadás a 72. másodperc 281. ezredmásodpercében, a robbanás pedig a 73. másodperc 226. ezred részében történt.

Az űrrepülőgép megjelenése

Az űrrepülőgéppel való világűrkutatás a jelenlegi űrkutatási technológia csúcsát képezi. Az 1969-es Holdra szállás után kezdték kidolgozni

azt a műszaki megoldást, amely lehetővé teszi egy űrhajónak többszöri felhasználását. A tervek kidolgozásában több légiipari vállalat vett részt, mindegyik egy-egy problémakörön dolgozott. Így született meg a hetvenes évek elején az a végleges tervrajz, amely ha elkészül, lehetővé teszi egy orbitális egységnek repülőgép módjára való visszatérését a Földre.

Az űrrepülőgép szerkezetét tekintve egy utólag összeszerelt, indításra előkészített űrhajórendszer, amely két szilárd hajtóanyaggal feltöltött gyorsítórakétából és a közéjük szerelt külső folyékony hajtóanyag-tartályból, valamint a tartályra erősített orbitális egységből, az űrrepülőgépből áll. A fokozatok párhuzamos elrendezésűek, a korábbi soros elhelyezés helyett.

Az első lépcsőként szolgáló két gyorsítórakéta szilárd hajtóanyaggal működik, a korábbi Titan típusú rakéták nagyobb tolóerejű változatai. Ennek a rakétának a hossza 45,4 méter, átmérője 3,7 méter. Tömege 500 tonna.

A folyékony üzemanyag-tartály magassága nagyjából megegyezik a szilárd hajtóanyagú rakéták magasságával, de valamivel feljebb helyezkedik el. Üres tömege 35 tonna, a beléje töltött folyékony oxigén és hidrogén hajtóanyag tömege pedig 703 tonna. A tartály átmérője 8,5 méter. A tartályban külön berendezések nincsenek, ha nem számítjuk azokat a lapokat, amelyeknek feladata meggátolni az elhasználódó üzemanyagnak a lötykölődését. Különben ez a tartály a felhasználás során megsemmisül a szilárd hajtóanyagú rakétatestektől eltérően, amelyek felhasználás után ejtőernyő segítségével visszaesnek a földre, illetve az óceánba, ott kihalásszák őket és felújításuk után újból felhasználják. A felújítás során kicserélik a fúvókákat, a rakéta hegyébe szerelt hővédő pajzsokat, meg a bent elhelyezett ejtőernyőket, amelyek azt a célt szolgálják, hogy a rakéta testének zuhanását megfelelően lelassítsák és a rakétatestnek újabb felhasználását lehetővé tegyék. A hajtóanyagtartály és a rakétamotor közötti szorítógyűrű tömítése alkalmával használnak gumiból készült rögzítőgyűrűt, ez károsodott meg a szokatlanul alacsony hőfokon és minden valószínűség szerint ez okozta a tragédiát.

Az űrrepülőgép — másnéven orbitális egység — egy kettős deltaszárnyú repülőgép. Teljes egészében visszatér a földre, miután megfelelő ideig keringett az űrben. Hossza 40 méter, szárnyainak fesztávolsága 24 méter, szárnyfelülete 125 négyzetméter, magassága 17,5 méter, tömege 68 tonna. Kabinjában maximálisan 9 ember fér el. Nagy rakodótere van hasznos teher szállítására, amelyben eddig kísérleti berendezéseket, műholdakat szállított, amelyeket egy kanadai gyártmányú daruszerkezet segített kiemelni a rakodótérből. Az űrrepülőgép saját hajtóanyaggal és rakétamotorokkal is rendelkezik, amelyek lehetővé teszik, hogy az űrrepülőgép körülbelül 7 óra hosszat az űrben működhessen. Összesen körülbelül 29 tonna hasznos teher hordására képes, a világűrből pedig 15 tonnányi teher visszaszállítására alkalmas. Leereszkedéskor 346 kilométeres óránkénti sebességgel érinti a talajt, sebessége fokozatosan csök-

ken, míg le nem áll. Ezért csak különlegesen kiképzett, kiépített repülőtereken ereszkedhet le, amelyekből három van az Egyesült Államok területén. A legismertebb az Edwards légitámaszpont melletti, amelyet egy egykori sóstón építettek ki. Ha az időjárási viszonyok nem megfelelőek, akkor az űrrepülőgép az Egyesült Államok keleti partvidékén is leszállhat, Kennedy-fok közelében. A harmadik leszállóhely egy katonai támaszponton épült. Az űrrepülőgép 350—500 kilométeres magasságban 7—30 napig keringhet a föld körül.

Az űrkutatás lépcsőzetes tudomány

Az eddig ismertetett adatok alapján láthatjuk, hogy az űrhajók az emberi elme legtökéletesebb berendezései közé tartoznak, ezért megbízhatóságukat sokszor leellenőrzik, minden berendezésüket felülvizsgálják és baleset velük csakis olyan szerencsétlen körülmények összejátszása folytán következhet be, amely nem látható előre és csakis a véletlen műve lehet. Vagy még korábbról ismeretlen jelenség miatt. A szakemberek mindig újabbnál újabb feladatokkal kerülnek szembe, ezeket oldják meg, így az űrkutatás egy lépcsőzetes tudományág, amelynek múltja három évtizednél nem hosszabb.

Az emberiség az elkövetkező 1987. esztendőben fogja ünnepelni az űrutazás 30. évét. Huszonkilenc évvel ezelőtt, 1957. október 4-én indult el ugyanis föld körüli pályára az első műhold és ezzel egy újabb kor nyílott meg az emberiség történetében.

A világűrkutatás az elmúlt három évtizedben óriásit fejlődött: az ember a szülőbolygójáról eljutott más csillagra is — a Holdra —, hírnökei megtalálhatók a Naprendszerben, műszerei több égitestet kémleltek, felszínére leereszkedtek, hasznos adataikat eljuttatták tudósainknak, hogy azok könnyebben megfejthessék azokat a titkokat, amelyek homályban tartják keletkezésünket, kialakulásunkat, fejlődésünket a Földön és a világűrben.

Az elmúlt három évtizedben eljutottunk a Holdra, ott voltunk a Merkur, a Jupiter, sőt még az Uránusz közelében is. A statisztikai adatok szerint Földünk körül jelenleg több ezer műhold kering, nagy részük még mindig működőképes, hasznos adatokkal látják el a meteorológusokat, a tengeri hajókat, lehetővé teszik a távközlést, közvetlen telefonkapcsolatot létesíthetünk bármely kontinenssel, a tévé képernyőjén pillanatok alatt bejön a kép a világnak a legtávolabbi részéből is. Ezen a téren hamarosan újabb fejlődés következik be, a világtelevízió, a Mondovízió küszöbén topogunk, hamarosan a tévé olyan készülékké alakul át, amelyen a csatornaváltó gombnak minden megmozdítása egy újabb állomás vételét fogja eredményezni.

Az űrkutatás szakaszai

Az űrkutatás eddigi három évtizedes történetét — durván — öt szakaszra bonthatjuk. Az első szakasz 1957. és 1963. között volt. A második 1963-ban kezdődött és 1968-ban fejeződött be, a harmadik 1969-től 1972-ig tartott, a negyedik 1972-től 1981-ig, az ötödik szakasz pedig napjainkban is tart.

Az első szakasz körülbelül öt évig tartott és jellemzője az asztronautikai lehetőségek demonstrációja volt. A két nagyhatalom — a Szovjetunió és az Egyesült Államok — a megfelelő hordozó rakéták kikísérletezésén dolgozott és olyan, a világűrben tartósan működőképes, onnan épségben visszahozható mesterséges berendezések kifejlesztésén, amely rányomta bélyegét az utána következő évekre. Megalakultak az űrkutatással foglalkozó szervezetek, felépültek az egész Földre kiterjedő megfigyelő és követőrendszerek. Ezek lehetővé tették a mesterséges holdakról származó információk folyamatos összegyűjtését és feldolgozását. Az első szakaszban indultak tömegesen a tudományos, katonai és egyéb gyakorlati célú műholdak sorozatai. Itt ott biológiai célú műholdakat is felbocsátottak a világűrbe, hogy a szakemberek tanulmányozhassák a világűr hatását az élő szervezetekre. Kezdetben alacsonyabb rendű állatokat, majd később kutyákat, majmokat helyeztek el a műholdak rakodóterében, azoknak viselkedését tanulmányozták távirányítású műszerekkel, vagy ha sikerült, akkor visszahozták őket a Földre.

Ebben az időben terjedt el az első hír, hogy egyes olasz rádióamatőrök segélykérő jeleket fogtak fel az űrből. Ez a híresztelés sohasem vált bizonyítottá, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a két nagyhatalom versengése, presztízsnövelése napról napra élesebbé vált, és az egész híresztelés propagandisztikus mellékzöngéjű volt. Ezért ennek az űrbalesetnek nem kell hitelt adni és nem is valószínű, hogy valaha is megtörtént. Az egész híresztelésnek ellent mond az a körülmény, hogy az űrkutatás fejlődése abban az időben még nem állt azon a fokon, hogy bármely nagyhatalom megkísérelte volna, hogy olyan űrhajót bocsát az űrbe amelynek ember, méghozzá több személy van a fedélzetén.

Az űrkutatás első szakaszának a fejlődése 1961-ben érte el azt a fokot, amikor az első ember elindulhatott a nagy ismeretlenbe, elszakadhatott — akár csak egy rövid időre is — anyabolygójától. Ez az esemény 1961. április 12-én történt, amikor Jurij Gagarin, mint az első űrhajós egy kabinba kuporodva egy hatalmas tolóerejű rakéta hegyén 180—350 kilométeres magasságba felemelkedett a Vosztok-1 jelzésű űrhajóval. Csak egy kört tett meg anyabolygónk körül, de ezzel megnyitotta az ember űrhajózásának korszakát.

A gyermekcipőben topogó tudomány előtt még sok volt az ismeretlen tényező. A hordozórakétáknak viszonylag kicsiny volt a teljesítményük, a legnagyobb probléma a hasznos teher kicsinyítése volt. Ebben a korszakban keletkeztek a ma már jól ismert és naponta használt közszükségleti cikkeink, mint amilyen a zsebszámológép, a dehidrált élelmiszer-

fajták. Az űrkutatás első fejlődési szakaszában sem a hordozórakéták, sem az űreszközök működése nem volt tökéletes és biztonságos, ezért gyakoriak voltak az indítási kudarcok.

A második szakasz 1962-ben kezdődött és szintén körülbelül öt évig tartott. Erre az időszakra jellemző az űrkutatás rohamos fejlődése. A földkörüli térségben nagy szerephez jutnak a mesterséges holdak, a Szovjetunióban megkezdődik a Koszmosz-program, az amerikai gyártmányú űreszközök egyre komplexebbek és mind hosszabb élettartamúak. A különféle obszervatóriumok már szolgálatszerűen működnek a világűrben, elkészül a Telstar, az első távközlésű műhold, amely lehetővé tette a közvetlen televíziós kapcsolatot az amerikai és az európai kontinens között. Indultak a meteorológiai és a navigációs műholdak. A hangsúly azonban az emberes kísérleteken van. Valamennyi létező űrhajótípus első példánya ebben a korszakban indult a világűrbe. Megbízhatóbb és nagyobb hordozórakéták készülnek. Kidolgozzák és kipróbálják az űrhajók randevújának, dokkolásának különféle technikáját.

Rendkívül intenzív a Hold kutatása is automata eszközökkel. Az űrkutatásnak első évtizedében körülbelül 800 műholdkilövés volt. Ebben az időszakban azonban a két vezető nagyhatalomhoz csatlakoznak egyes kisebb országok is: műholdkilövéseket végeznek a franciák. Az amerikaiak vállalják más országokbeli konzorciumok számára a bérkilövéseket, az Intersat számára hat műholdat bocsátanak az űrbe, Nagy-Britannia számára hármat, az Európai Űrkutatási Szervezet számára szintén hármat, Kanada számára két műholdat, a franciáknak egyet, az olaszok számára kettőt, Ausztrália számára pedig egyet. Ebben az ötéves időszakban a Szovjetunió is 314 műhold és űrhajó-kilövést végzett.

Az űrkutatás harmadik szakaszában, 1967 és 1972 között, különbözött a legélesebben a szovjetek és az amerikaiak űrkutatási programja. Valószínűleg egy baleset játszott közre a különbségek kidomborodásában.

A Szovjetunió 1967 áprilisában kezdte el a Szojuz-program gyakorlati életrehívását. Április 23-án indították a Szojuz-1 jelzésű űrhajót, a parancsnokságot egy gyakorlott űrhajósra bízták, Vlagyimir Komarov mérnökre, aki már 1964-ben egyszer járt az űrben. Fő feladata az volt, hogy a gyakorlatban kipróbálja az új űrhajótípus rendszereinek teljes működését a világűrben, ezeket levizsgáztassa. Ezenkívül tudományos, műszaki és orvosbiológiai kísérleteket is végre kellett hajtania. Pályára állás után Komarov hozzákezdett feladatainak végrehajtásához. Kipróbálta az űrhajó manőverező képességét, a különböző egységeket automatikusan és kézi irányítással működtette. Program szerint pihent, majd újból kísérleteket végzett, szaknyelven mondva az űrhajó berepülését végezte. A telemetrikus berendezések szerint az űrhajós közérzete jó volt, minden fedélzeti műszer kifogástalanul működött. A következő napon, április 24-én, amikor befejezte a 24. kört a Föld körül, megkezdte a leszállási műveleteket. Afrika fölött bekapcsolódott a fékező

hajtómű és az űrhajó lassan veszíteni kezdett magasságából, majd rátért a leereszkedő pályára. A leszálló egységről időben levállt a műszaki egység, amelyben Komarov is helyet foglalt. Meghatározott terv szerint hét kilométeres magasságban felnyílott az a kupak is, amely a fékező ejtőernyőket borította, de ekkor egy előre nem látott jelenség játszódott le. A műszaki egység hossztengelye körül pörögni kezdett és amikor az ejtőernyő is kibomlott, a pörgő mozgás következtében az ejtőernyő zsinórjai összecsavarodtak, emiatt nem nyíltak ki teljesen, nem fékezték le az űrhajó zuhanását és a Szojuz-1 óriási sebességgel becsapódott a tajgába. Az ütődés következtében Komarov életét vesztette.

A szerencsétlenség megrázkódtatta a világ közvéleményét, a szakembereket pedig arra kényszerítette, hogy újabb rakétákat szereljenek a műszeres tartályra, olyanokat, amelyek meggátolják az űrhajó pörgését. Ezt a pörgést különben a világűrben keringő űrhajósok is tapasztalták, amikor a dokkolást, illetve az összekapcsolódást gyakorolták két világűri jármű között. Itt emlékeztetni kell arra, hogy az Egyesült Államokban ebben az időszakban már a tetőpontjára hágtak az előkészületek az Apollo-program céljának megvalósítására, a Hold felszínére való leereszkedésre. Az Egyesült Államok minden anyagi és szellemi potenciálját ennek a célkitűzésnek szentelte, szinte elhanyagolva az Apollo utáni korszak célkitűzéseinek kidolgozását. A Szojuz űrhajóval történt szerencsétlenség miatt a Szovjetunió visszatér az automatikus világűri berendezésekkel való kísérletezéshez, ezzel akar versenyben maradni az amerikaiakkal, akik tulajdonképpen 1961-től kezdve már tudatosan készülődnek a Hold meghódítására.

A hatvanas évek elején az amerikaiak Mercury-programnak nevezték el első emberes kísérleteiket. Az első az volt, hogy 180 kilométeres magasságban fellőttek egy űrhajót — utasa John Glenn volt, jelenleg szenátor. Ez az űrhajó, mint egy ágyúgolyó visszahullott a Föld felszínére, pontosabban az óceán vizébe. Természetesen a zuhanást ejtőernyő fékezte le megfelelőképpen. Meg kell említenünk még azt, hogy a szovjetek űrhajóikkal mindig szárazföldön landoltak, az amerikaiak pedig az óceánba irányították vezérelt űrhajótípusaikat. Ennek a különbségnek egyszerű magyarázata van: a Szovjetunió területén nagy kiterjedésű a szibériai tajga, a települések rajta ritkán helyezkednek el, tehát a leereszkedéskor bekövetkezett esetleges számítási hiba nem veszélyezteti a települések lakosságának életét. Ezzel szemben az Egyesült Államok területe eléggé sűrűn lakott, a szárazföldön veszélyes a leereszkedés, ha a számítások nem tökéletesen pontosak. Ezért választották az amerikaiak az óceán vizét.

Glenn ballisztikus űrrepülését a többi amerikai űrhajós tökéletesebb vállalkozása követte. Először egy kört tettek meg a Föld körül, majd háromszor kerülték meg, később csoportosan utaztak, ez már a Gemini nevű program volt. Ebben a programban az űrhajók kétszemélyesek voltak. Bizonyos idő eltelte után két Gemini űrhajót is elindítottak az űrbe, ezekkel gyakorolták az összekapcsolódást többféle variációban. Köz-

ben a gyakorlóközpontban megkezdődött az Apollo űrhajókkal való kísérletek sorozata. Erre a programra még az volt jellemző, hogy egy fülkében hárman foglaltak helyet, tehát a műszeres fülke már terebélyesebb volt, annál is inkább, mert ezzel az űrhajótípussal akartak az amerikaiak eljutni a Holdra. Az Appolo űrhajóhoz kapcsolódott a holdkomp, amely a világűri légüres térben leereszkedik a Holdra és meghatározott idő elmúltával felemelkedik felszínéről, összekapcsolódik a Hold körül keringő Apollo űrhajóval és az utasok így térnek vissza a Földre. A dokkolás-összekapcsolódásnak, amelyet a Gemini típusú űrhajók végeztek, ez volt a célja.

Az Appolo-típusú műszeres tartályban pedig folytak a másfajta kísérletek. Az a legénység, amelynek le kellett volna majd ereszkednie a Holdra Virgil Grissom volt, továbbá Edward White és Roger Chaffee.

Kennedy-fokon már úgyszólván rutinszerű előkészületek folytak, amikor 1967. január 27-én a három űrhajós elfoglalta helyét a műszeres tartályban. Az űrhajó majd hatvan méteres magasságban helyezkedett el az üres Saturnus-típusú hordozórakéta csúcsában. Ez a rakétatípus eddig minden idők legnagyobb rakétája és a pilóták az indulást követő földkörüli keringést gyakorolták. A tervek szerint az Apollo űrhajó a holdkomppal a kilövés után a Föld körül kering, hajtóanyaggal a Saturnus rakéta harmadik fokozata látja el. A műszerek átvizsgálása után erről az úgynevezett parkolópályáról egy hajtómű beindításával a rendszer sebességét 40 000 kilométeres óránkénti sebességre növeli, amely lehetővé teszi az űrhajó számára a Föld hatásköréből való kiszakadást.

A gyakorló űrhajóban azonban rövidzárlat keletkezett és a súlycsökkentés céljából műanyagból készült műszerfal kigyulladt. Mire a mentők a teherhordó lifttel felértek a 60 méteres magasságba és felnyitották a műszerfülke ajtaját, már csak három holttestre bukkantak.

Komarov 1967. áprilisi szerencsétlensége és az amerikai hármas januári tragédiája hosszabb időre visszavetette az egyre jobban gyorsuló űrkutatási programokat mind a Szovjetunióban, mind az Egyesült Államokban. Sokkal későbbi hírforrások szerint a Szojuz-1 űrhajóval történt baleset másfél évvel késleltette a Szojuz-program további fejlődését, az Apollo-fülkében keletkezett tűz pedig körülbelül egy évvel későbbre tolta az amerikai holdraszállást.

Ember a Holdon

A Föld értelmes lényeinek évezredes álma vált valóra 1969 júliusának végén, amikor két képviselőjük leereszkedett a Hold felszínére. Nyolc évig tartó előkészület tette lehetővé ezt a vállalkozást, amely azóta A nagy kaland néven vonult be az emberiség történetébe. Az előkészületek 1961-ben kezdődtek, amikor Kennedy akkori amerikai elnök bejelentette, hogy az embernek még az évtized végéig meg kell hódítania a Föld első csillagszomszédját, felszínére kell tennie lábát.

A Hold meghódítása folyamatban, de átgondolt terv alapján valósult meg. Nézzük csak a jelentősebb mérföldköveket:

— 1964-ben a Ranger-7 jelzésű űrállomás lassan megközelíti a Holdat, leereszkedés közben többezer fölvételt készít, ezeket a Földre közvetíti.

— 1966-ban a Luna-9 szovjet űrállomás sima leszállást végez a Hold felszínén, ugyanebben az évben pedig a Luna-10 a Holdnak válik mesterséges holdjává, keringeni kezd körülötte és mi először pillanthatjuk meg — a tévé képernyőjén — a Holdnak túlsó, számunkra mindig láthatatlan oldalát. Ugyanebben az évben az amerikaiak Lunar Orbiter elnevezésű műbolygója kering a Hold körül és 50 kilométeres magasságból fényképezi a Hold felszínét, ezek a fölvételek közül választják majd ki a szakemberek azt a terepet, ahová az első holdutasok fogják kitenni a lábukat.

— 1967-ben a Surveyor nevű űrállomás nemcsak simán leereszkedik a Hold felszínére, hanem helyszíni közvetítést végez onnan, automatikusan működő laboratóriuma megvizsgálja a talajt és az eredményt eljuttatja földi bázisába. A babonásabb földlakók végre fellélegeznek: a Holdon nincs élőlény, nincsenek kis zöld emberkék, akik veszélyeztetnék az emberi lények életét.

A holdraszállás utolsó szakasza 1968. december végén kezdődött, amikor az Apollo-8 jelzésű űrhajó háromtagú legénységével együtt tízszer megkerülte a Holdat, közeli fölvételeket készített, az űrhajó holdkompja pedig 16 kilométerre megközelítette a felszínt. Az űrhajósok ha engedélyt kaptak volna, akár le is ereszkedhettek volna a Hold felszínére. Bolygónk első világűri szomszédjának a megközelítése alkalmával az űrpilóták televíziós közvetítést végeztek és az emberek milliói láthatták a tévé képernyőjén azokat a tájakat, amelyekről őseink csak ábrándozhattak.

A Holdra való leereszkedés egy szigorúan meghatározott és a legapróbb részletekig kidolgozott program szerint valósult meg. Az űrhajót szállító Saturnus nevű űrrakéta-óriás súlya 3000 tonna, felemelkedése után az űrben néhány kört tett meg bolygónk körül, majd ráállt egy olyan pályára — megfelelő sebesség elnyerése után —, amely elvezette a Hold irányába. A föld körüli, úgynevezett parkolópályán a gyorsulást 40 000 kilométeres óránkénti sebességre kellett növelnie, hogy az űrhajó elszakadhasson a Föld vonzkörétől. Útközben egyre erősebbé vált a Hold vonzóereje, míg a két égitest vonzereje körülbelül 320 000 kilométernyi távolságban a Földtől teljesen kiegyenlítődött. Mivel az űrhajó sebessége nem csökkent le, így folytatta pályáján a mozgást, viszont mind jobban hatott rá a Hold vonzereje. A sebessége ismét növekedni kezdett és holdközelbe érve elkezdett keringeni a Hold körül. Sebességét fékező rakétákkal csökkentették, majd megfelelő időben a parancsnoki fülkéről levált a Holdra szálló egység, a holdkomp.

Az ember a Nyugalom tengerének elnevezett térségben ért először talajt a Hold felszínén. A leereszkedés kézi irányítással történt, amely

szintén nagy teljesítménynek számít. A talajra való huppanás 16 kilométeres óránkénti sebességgel történt, de erre a két pilóta — Neil Armstrong és Edwin Aldrin — már számítottak. Megfelelő ideig tartó műszerellenőrzés után 1969. július 21-én, a mi időszámításunk szerint hajnali 3 óra 56 perckor Neil Armstrong kilépett a Hold felszínére és megkezdte furcsa ugrabugrálását. A Hold vonzereje ugyanis a Föld vonzerejének mindössze egyhatoda, ezért lépkedni nem lehet rajta.

Kőzetminták összegyűjtése és pihenés után a két holdutas a holdkompot egy rakéta segítségével kilőtte állványáról és felemelkedve a magasba csatlakozott az addig a Hold körül keringő Apollo-11 jelzésű űrhajó parancsnoki fülkéjéhez. Az összekapcsolódás után a hasznos terhet átvitték az Apollóba, a felesleges holmit — fényképezőgépeket, filmfelvevőket, elhasznált csomagolóanyagokat stb. — otthagyták a komphajón, amelyet távirányítással visszairányítottak a Holdra, ahol becsapódás után a komphajó meg is semmisült.

Ezt a vállalkozást az Apollo-12 megismételte azzal a különbséggel, hogy a két holdutas már 31 órát töltött a Hold felszínén, majdnem nyolc órával többet, mint az első látogatók. Két ízben is sétát tettek a Hold felszínén, mintegy 45 kilónyi kőzetmintát gyűjtöttek össze.

Szerencsés kimenetelű baleset az űrben

Az Apollo-13 küldetésével be kellett volna fejeződni egy kutatási módszernek, mert a Hold felszínén eléggé fárasztó volt az űrhajósok számára az ugrálgatás közbeni kőzetminta-gyűjtés. Kaptak egy kézi targoncát, hogy messzebbre is eljussanak a komphajótól. Az elkövetkező Apollo-14-nek már jármű állott volna rendelkezésére, amellyel komoly utat tettek volna meg a pilóták a leereszkedés környékén.

Az Apollo-13 elnevezésű vállalkozás azonban balszerencsésen végződött. Az űrhajó már áthaladt azon a ponton, ahol a két égitest vonzóereje kiegyenlítődött és mindinkább érezhetővé vált a Hold vonzóereje, amikor az űrhajónak egyik nagynyomású oxigéntartálya felrobbant. A robbanás megrongálta az űrhajó műszaki egységét, az egész energiarendszer működésképtelenné vált, sőt még a vízszolgáltatás is megszűnt az űrhajó fedélzetén. Ilyen távolságból visszatérni egyenes úton már lehetetlen, ezért az űrhajósok folytatták útjukat, szerencséjükre az űrruha önellátó egysége tartalmazott annyi levegő-oxigén keveréket, hogy megfulladás veszélye egyelőre nem fenyegette őket. Az űrhajóval 240 kilométerre megkerülték a Holdat és csak ezek után indultak vissza a Földre. Időközben minimális mozgást végeztek, hogy minél kevesebb oxigént és energiát fogyasszanak el. A Földre való visszatérésük sikeres volt, bár életük sokszor igen komoly veszélyben forgott.

Sajnos az űrkutatás harmadik szakasza is követelt emberáldozatot a Szovjetunió részéről, de ez a szerencsétlenség a kutatás ütemét nem lassította le, inkább az űrrepülések körüli lezserséget volt hivatott kiküszöbölni. Az űrhajó-kilövések időközben már rutinjelleget öltöttek, az újságok szenzációként már be sem számoltak az eseményről, az űrhajósok a szkafanderek helyett kezes-lábasban, sőt rövid ujjú ingben éltek és dolgoztak az egész vállalkozás alatt.

1971. június 6-án indult a Szojuz-11 jelzésű háromszemélyes szállítóűrhajó a Föld első űrállomására, a Szaljut-1 fedélzetére. Az volt a feladata, hogy pilótáival együtt három hetet töltsön az állomáson és a vállalkozás alatt a kozmonauták meghatározott feladatokat teljesítsenek. Huszonkét nap után, június 29-én tervezték a visszatérést a Földre. Tulajdonképpen kulcsfontosságú volt ez a vállalkozás, ha tudjuk, hogy a Szaljut-1 űrállomás csak két hónappal korábban helyezkedett el azon a pályán — 200—210 kilométernyire a Földtől —, és a Szojuz-11 legénységének kellett megtenni az első látogatást rajta. A kilövést követő napon megközelítették az űrállomást, a tervek szerint üldözőbe vették, majd amikor 100 kilométernyire előttük feltűnt az állomás tömege, kézi irányítással folytatták a keringést. A dokkolás kitűnően sikerült, a gyűrűszerkezetek egymásba tolódtak, majd megfelelő műveletek után az űrhajósok átmentek az űrállomás fedélzetére. A világsajtó beszámolt az első űrnagytakarításról, mert Dobrovolszkij, Pacajev és Volkov kozmonauták lakályossá tették a belteret. Természetesen az állomáson minden műszert kipróbáltak, meggyőződtek a kapcsolat hermetikus voltáról, majd összekapcsolták a két űrberendezés elektromos és hidraulikus rendszerét, végül azonosították a mikroklímát is. A szűkös űrhajó-kabin után a három kutatómérnöknek egyszerre óriási térsége lett a munkához, sok műszaki, csillagászati, meteorológiai, földkutatási, orvosi és biológiai megfigyelést végeztek el. Miután feladatukat maradéktalanul teljesítették, június 29-én megkezdték az előkészületeket a hazatérésre. Az űrhajósok átvitték az űrhajóra az összegyűjtött mérési és megfigyelési anyagokat, fedélzeti naplókat, majd maguk is helyet foglaltak a leszálló egységben. Lekapcsolódtak az űrállomásról, az űrhajó sebességét csökkentették, így lassan eltávolodtak tőle, a Szaljut-1 tovább száguldott az űrben. Helyzetbeállítás után a Szojuz-11 megkezdte a leszállási manővereket, újabb fékezőrakéták üzembehelyezésével egyre lejebb és lejebb ereszkedett a Föld légkörébe. Amikor beléptek a sűrűbb légrétegekbe, az űrhajó körüli plazmaréteg miatt megszakadt a rádióösszeköttetés. Ez a jelenség abban az időben mindig bekövetkezett nemcsak a leereszkedésnél, hanem a felemelkedésnél is. A problémát csak újabban sikerült megoldani.

A Szojuz-11 műszereinek jelzéseit elemezve később megállapították, hogy a rádióösszeköttetés után az űrhajóból hirtelen szökni kezdett a levegő. Műszaki hiba következtében idő előtt kinyílt az a szelep, amely

az alsó légrétegekben kiegyenlíti a külső és a belső légnyomást. A szelepen keresztül olyan nagy sebességgel áramlott ki a levegő, hogy a kabin készlete úgyszólván pillanatok alatt elfogyott. Még az önműködően bekapcsolódó oxigéntartály sem tudta pótolni a hirtelen fellépő levegőhiányt, az űrhajósok pedig bajukat nem tudták jelezni. Mire az űrhajó zökkenőmentesen talajt ért, a három űrhajós levegőhiány miatt megfulladt a kabinban.

Ennek ellenére a Szojuz-11 elnevezésű vállalkozás sikeresen hozzájárult az űrállomás-program további kifejlesztéséhez, mert minden mérési adat, feljegyzés és napló épségben megmaradt. Ellenben elrendelték az űrhajósoknak, hogy a jövőben minden kritikus manővernél kötelezően magukra kell ölteniük az űrruhát, mert ha a szerencsétlenül járt hármason űrruha lett volna, életüket nem veszítik el.

A negyedik szakasz

Az űrkutatás negyedik szakasza 1972-ben kezdődött, körülbelül abban az időben, amikor az amerikaiak leálltak a holdraszállásokkal, mert ez a program óriási pénzösszeget emésztett fel, viszont önműködő berendezésekkel tovább lehetett bővíteni az ember ismereteinek a határát. A szovjet űrkutatás súlypontja a Föld körüli térség kutatásán volt, űrállomásokat létesítettek, ezekkel rendszeres kapcsolatokat tartottak fenn oly módon, hogy űrhajók látogattak a világűrbe többtagú legénységgel, a szükséges élelmet teherűrhajók vitték. A szakemberek arra voltak kíváncsiak, hol van az emberi szervezet tűrőképességének a határa, meddig bírja a súlytalanság természetellenességét elviselni mindennemű káros következmény nélkül. Sok mesterséges hold is indult ebben a szakaszban, egész hálózatok létesültek.

Az amerikai űrkutatás a műhold-hálózat létesítése mellett nagy sikert ért el a Naprendszer távolabbi bolygóinak kutatásában. Az Apollo-program után az amerikaiak kifejlesztették az emberes űrrepülő-laboratóriumokat, az átalakított, 2—3 személyt befogadó Apollo műszerfülkékkel. Ezt a programot nevezték el Skyllab-programnak, mert annak idején amikor a Hold volt a cél, a gyártó vállalatok többszáz Apollo-fülkét gyártottak le és ezeket valamire fel kellett használni.

Erre az időszakra esik a két vezető világűri nagyhatalomnak a közvetlen együttműködése is a világűrben, amely az Appolo—Szojuz közös repülésben csúcsosodott ki. A két űrhajó legénysége az összekapcsolódás után látogatást tett egymásnál, viszont az együttműködés látványos folytatása elmaradt. Valószínűleg azért, mert a politikai érdeklődés nem volt kétirányú. A tudósok, a szakemberek annyit viszont elértek, hogy az információcsere rendszeressé vált, a két ország tudósai azóta is tájékoztatják egymást tapasztalataikról, észrevételeikről, tanácsokkal látják el egymást.

Az amerikaiak elindították a szondákat, a műszeres tartályokat a naprendszer bolygói felé, eljutottak a Jupiter közelébe, a Marsra leereszkedett a Viking-1 és 2, és az űrkutató országok közé felsorakozik Hollandia, Spanyolország, India és Indonézia is.

Az űrkutatásnak az ötödik korszakában most tartunk. A nyolcvanas évek elején kezdődött ez a korszak és jellemzője a következő:

A Szovjetunió fokozza biológiai jellegű kutatásait a világűrnek földközeli térségében azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy előbb-utóbb hozzáfog egy mesterséges űrsziget építéséhez. A szovjet űrhajósok már hónapokat töltenek az űrben, orvostudományi, kohászati és másfajta kísérleteket végeznek, mindazokat, amelyek majd egyszer szükségesek lesznek, ha a világűrbe elindul az a szállítmány, amely szerves része lesz egy űrszigetnek.

Az amerikaiak az űrrepülőgép kikísérletezését fejezik be és kezdik alkalmazni a gyakorlatban. Miért éppen ezt az utat választották az amerikaiak? A számítások szerint az űrkutatásban a hajtómű mellett a legdrágább az űrhajó előállítása. Az űrhajók korábban egy használat után tönkrementek, hiszen tüzes golyóbisként térnek vissza, a sűrű légrétegek felizzítják a hővédő pajzsot, amikor az űrhajó beesik az óceán vizébe a lehülés szinte percek alatt megy végbe, olykor repedések is keletkeznek rajta a gyors hőmérséklet-változás miatt. Az egyik Mercury űrhajó például leszállás után elsüllyedt, úgy kellett kihalászni a tenger mélyéből. Az amerikai pilóták abban az időben szerencsére olyan vízhatásra felfúvódó mellénnyel voltak ellátva, amely rádiójelek mellett egy gyorsan oldódó vegyi anyagot is tartalmazott, amelynek ízét és szagát a cápák utálják. Ilymódon egyetlen űrpilótát sem fenyegetett közvetlen életveszély, hogy sikertelen landolás után felfalják a tengeri ragadozók.

A szakemberek tehát olyan űrberendezés kidolgozásába kezdtek, amely többször is felhasználható, külsőleg hasonlít a repülőgéphez, siklórepüléssel ereszkedik le egy meghatározott helyen épített kifutópályára. A célkitűzések egyike volt még az is, hogy egy-egy űrrepülőgépet százszor lehessen felhasználni.

Az űrrepülőgépekkel végzett Shuttle-program a nyolcvanas évek elején kezdett megvalósulni a gyakorlatban és eddig kitűnően bevállt, sőt mondhatni követendő példává vált.

Az Európai Űrkutatási Ügynökség nem titkolja, hogy a kilencvenes évekre elkészül az ő űrrepülőgépük is, amely szintén alkalmas lesz többszöri felhasználásra. Kémműholdakkal végzett fölvételek, valamint egy ausztrál hajóról készített fénykép alapján a szakemberek már biztosak abban, hogy a Szovjetunióban is elkészült az első űrrepülőgép-prototípusa és sikeres siklórepülést hajtottak végre vele. Tehát a fejlődés iránya errefelé mutat.

Összegezés

A katasztrofákat összegezve bátran állíthatjuk, hogy az űrkutatás olyan tudomány, amely sokkal biztonságosabb, mint bármely eddigi hasonló tudományág.

Ha az űrtragédiákat elemezzük, akkor a következőket állapíthatjuk meg:

— három űrhajós kiképzés közben vesztette életét,
— négy űrhajós leszállás közben,
— hét űrhajós felszálláskor.

Harminc év alatt és ekkora eredmények felmutatása után — bármenynyire is fájó egy-egy emberélet elvesztése — megállapíthatjuk, hogy az űrkutatás nem tartozik a veszélyes tudományágak közé, amit a sok kudarc miatt esetleg félbe kellene szakítani.

A teljes igazság kedvéért azonban említést kell tenni még három halálesetről, amely ugyan űrhajósokkal történt, de nem a vállalkozások alkalmával, hanem a rutinszerű gyakorlatozások közben. Két amerikai pilóta, akik még az űrben sem jártak, de erőnlétük megtartása érdekében repülőgépet irányítottak, lezuhantak a rossz időjárási viszonyok miatt és szörnyethaltak. Ilyen eset történt Jurij Gagarinnal is, azzal az emberrel, aki elsőként járt a világűrben. Ő is erőnléti-repülést végzett, az újsághírek szerint egy bemerülése túlságosan meredek volt és gépével lezuhant.

Az űrhajósok azért végeznek repülési gyakorlatokat, hogy összpontosítóképességüket magas szinten tartsák, reagálásuk a nem tervezett helyzetekre gyors legyen. Az ilyen esetekben történő szerencsétlenségek azért mégsem írhatók az űrkutatás számlájára.

Az amerikai űrkutatás — űrrepülőgépekkel — a hírforrások szerint addig fog szünetelni, amíg a robbanás okát a vizsgálószervek meg nem állapítják. De felmerül a kérdés, hogyan fog ezek után folytatódni? Mert tény az, hogy az űrrepülőgépek rendszerében a leggyengébb karika a szilárd hajtóanyaggal töltött Titan típusú segédrakéta. Ha a NASA időközben úgy dönt, hogy az űrrepülőgépek indítását más segédrakétatípussal oldja meg, át kell alakítani a megmaradt űrrepülőgépeket. Félő, hogy az átalakítás sokkal hosszabb időt vesz igénybe, mint ahogy a szakemberek szeretnék. Viszont az űrhajósok testi biztonsága megköveteli a megbízható rakétarendszert is, úgyhogy az amerikai űrkutatás a Challenger tragédiája után sokismeretlenes egyenlet megoldásával küszködik.

Tóth László

ÚJ HELYZET A FÜLÖP-SZIGETEKEN

A Fülöp-szigeteken bekövetkezett változást, a februári választások és Marcos távozása, valószínűleg az év legjelentősebb világpolitikai eseményeként tartjuk majd számon. Ez a sok szigetből összetevődő ország, távol a hagyományosan válságos övezetektől, sokáig élt a világot megrázó nagy események árnyékában. Marcos távozása éppen ezért a Fülöp-szigetek egész háború utáni történelmének egyetlen olyan eseménye, amelyre a világ fölfigyelt (legföljebb még Benino Aquino meggyilkolásával foglalkoztak a világlapok).

Marcos bukása több szempontból is figyelmet érdemel. Elsősorban is azért, mert drasztikus példája annak, mivel jár az elvakult összeszövődés egy szuperhatalommal. De Marcos esete úgy is jellemezhető, mint olyan diktátornak az esete, aki utolsó percig hitte, hogy ő ténylegesen diktátor, látszólagos hatalmától elvakulva elszakadt népétől, csak a besúgók révén értesült az „igazságról", amit tetszés szerint tálaltak neki. Ez történt Benino Aquino meggyilkolásával is, és most már világosan látszik, hogy ez a gyilkosság pecsételte meg Marcos sorsát. Minden alaposabb kutatómunka bebizonyíthatja, hogy ez a gyilkosság azok műve volt, akik (Marcos tudta nélkül) azt hitték, hogy a fiatal, okos és rátermett ellenzéki vezetőnek az eltávolítása új energiát kölcsönözhet a megvénhedt diktátornak.

A Fülöp-szigetek újabbkori történelmében az USA a politika formálásának döntő tényezője volt. Marcos biztos védnökre talált Washingtonban, de mégis volt olyan ügyes és ravasz politikus, hogy időnként kokettált a Szovjetunióval, ami a Szovjetuniót sem hagyta közömbösen. Ennek egyik jele volt, hogy Marcost a japánok elleni harcban szerzett érdemeiért legmagasabb rangú kitüntetéssel jutalmazták és felesége, Imelda Marcos nem kevesebb, mint hétszer járt a Szovjetunióban.

Marcosnak a kínaiakkal is jó viszonya volt, hogy meghiúsítsa a Fülöp-szigeteki gerilláknak nyújtandó segélyt, amire joggal számítottak annak alapján, hogy politikájukat Mao Cetung tanítására alapozták, elsősorban arra a tételére, hogy a forradalom a falun indul el és abroncsként veszi körül a városokat. Erről az oldalról Marcos nyugodt lehetett, mert Kína Mao halála után mindinkább eltávolodott a kulturális forradalom idején feltűnő maoista csoportoktól.

Kétségtelen, hogy Mao tanítása nagy hatással volt a Fülöp-szigeteki gerillákra, de a mozgalomra vonatkozó igazi magyarázat az ország, elsősorban a Fülöp-szigeteki falu helyzetében keresendő. A Fülöp-szigeteken még a spanyol korszakban számos parasztlázadás robbant ki, hogy javítsanak a falusi életkörülményeken. A XX. században is számos zavargáshoz vezetett a nagybirtokosok és a szegényparasztok közötti szakadék. Legjelentősebb volt az 1930. évi parasztlázadás, majd a kommunisták vezette 1940—50. évi mozgalom. A hatvanas években jelentkező új néphadsereg szintén a falusi környezetből nőtt ki.

Minden kormány bejelentette a reformokat, de senki sem tett semmit. Így tett Marcos is, aki 1972-ben a rendkívüli állapot bevezetésekor agrárreformot ígért, hogy bevezesse az „új társadalmat". Igaz, hogy a rendkívüli állapot idején tett is néhány lépést ebben az irányban, de az agrárreform nem jutott el a szegény földnélküli rétegekig és teljesen kizárta a mezőgazdasági bérmunkásokat. A reform csak a hét hektárnál nagyobb birtokokon rizst és kukoricát termesztő parasztokra terjedt ki vagyis a parasztság 60 százalékát kirekesztette. A reform a megművelhető terület 20,6 százalékát ölelte fel, amelyen a falusi munkaerő 13,7 százaléka dolgozott. Így aztán ez a reform a falun nem sok változást hozott, pedig a Fülöp-szigeteki lakosságnak több mint 70 százaléka itt él.

A mezőgazdaság az ország legfontosabb gazdasági ágazata, habár részaránya a bruttó nemzeti össztermékben már két évtizede csökken. A legfontosabb termék a rizs, a kukorica, a kókuszdió és a cukornád. A Fülöp-szigetek a kókuszdió legnagyobb világtermelője és innen származik a világ össztermelésének 50 százaléka. A 12,1 millió hektár megművelhető területből (1980-as adat) rizst termesztenek 3,5 millió hektáron, kukoricát 3,3-on, kókuszdiót 3,1 millió hektáron, cukornádat 424 000 és banánt 317 000 hektáron. Kókuszdió-termesztéssel foglalkozik 429 000 farm és a kókuszültetvények 73 százaléka 5 hektárnál kisebb. A cukor volt évekig a Fülöp-szigeteki gazdaság legfontosabb és legkifizetődőbb ága. A 70-es évek közepén azonban fordulat következett be.

Évekig a Fülöp-szigetek volt az USA legfontosabb cukorszállítója, ide irányult az összkivitelének 25 százaléka. A cukornádültetvényesek gazdasági ereje politikai erővé nőtt át. Egész a rendkívüli állapot bevezetéséig az ültetvényeseknek saját politikai tömbjük volt, amely diktált a parlamentnek és a kormánynak. Ez jutott kifejezésre az amerikai piac-

ra történő kivitel révén is. Cserébe az amerikaiak támaszpontokat kaptak a Fülöp-szigeteken. A cukornád-ültetvények nagysága állandóan növekedett 1974-ig, ugyanakkor a termelékenység szakadatlanul csökkent. Amikor 1974-ben az egy bizonyos mennyiséghez kötött amerikai kivitel engedélye megszűnt, a Fülöp-szigetek lakossága válságos helyzetbe került. Arra számítottak, hogy az USA kedvezményes helyzetbe juttatja a Fülöp-szigeteket, ehelyett az amerikaiak a szabadpiacon kezdték beszerezni a cukrot. A négy évtizedig hatályban lévő kontingens-rendszer szétesett, s egyszerre kiderült hogy a Fülöp-szigeteki cukor drágább az ausztráliainál, nem is szólva a haitiról. Ausztrália pl. 2,5 centért kapott egy font cukrot, így aztán 1968-ban 1,97 centért, 1973-ban 9,59 centért adhatta el a világpiacon. Ugyanakkor a Fülöp-szigeteknek egy font cukor 5,1 centbe került. A nagybirtokosok, hogy valamelyest lépést tartsanak a világpiaci konkurenciával, bevezették a gépesítést, ami súlyos következményekkel járt a napszámosokra nézve. Negrosban például a lakosság 45 százaléka foglalkozott a cukor előállításával. Sokan most közülük egyszerre munka nélkül maradtak. Megindult a tömeges elvándorlás Manila felé és Negrosban a 70-es évek végén és a 80-as évek elején éhínség ütötte fel a fejét. A helyzet még mindig igen súlyos ebben az országrészben. A rosszul táplálttság miatt a gyermekek ezrei halnak meg, mégis Negrosban nem voltak parasztlázadások, kivéve 1926-ot, amikoris egyetlenegy napig tartott. Ennek oka az az egyszerű tény, hogy a parasztoknak alig egynapos tartalékuk van az élethez, így aztán a szakszervezetek vagy bármilyen más szervezet sem vállalkozhatott lázadásra. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között a gerilla nagyon népszerűvé vált ebben az országrészben és az új néphadsereg tömegesen toborozza híveit a szegényparasztok közül.

A katolikus egyház álláspontja

A katolikus egyház már a gyarmati korszaktól kezdődően kulcsszerepet játszott az ország politikai életében. A spanyol uralom idején az egyház volt a hatalom egyik fő intézménye. A Fülöp-szigeteki forradalom és lázadás idején a spanyolokkal szembeni egyik első követelés az volt, hogy az egyház szakadjon el az államtól. A Fülöp-szigetek fölötti amerikai gyámság idején ez meg is valósult. Az egyház azonban továbbra is jelentős szerepet játszott az ország életében. Befolyása közvetett, de annál erőteljesebb. Szellemileg az egyház a lakosság 80 százalékát befolyásolja, tényleges politikai befolyását már nem lehet ilyen pontosan kifejezni, de szemmel látható.

Hogyan jutott az egyház ehhez a státushoz? A helyzet elemzői egyik legfőbb okként azt emlegetik, hogy az egyház megmaradt egyetlen olyan nemzeti intézménynek, amely megőrizte függetlenségét és szavahihetőségét, amíg a többi intézmény — a pártok, a bíróság, a hadsereg, a bürokrácia, a tájékoztatási eszközök — diszkreditálódtak azzal, hogy teljes

egészében a diktatúra szolgálatába álltak. De az egyház sem maradt egészen tiszta és következetes. Sinh bíboros elfogadta a Marcos-rendszerrel való „bíráló együttműködés" politikáját. Elismerte a rendkívüli állapot szükségességét és a Marcos által bevezetett politikai rendszer törvényességét. Sinh bíborosnak ez a politikája azonban nem talált egyöntetű támogatásra az egyházon belül. A mérsékelt és haladó püspökök egy része már a 70-es években szembeszegült a „bíráló együttműködés" koncepciójával. Az egyháznak ez a része jobban hangsúlyozta a bírálatot, mint az együttműködést. Ehhez nem is annyira saját meggyőződésében talált támaszra, mint inkább abban a véleményben, hogy a rendszer föltétel nélküli támogatása az egyházat elszigetelné a hívők tömegétől, hiszen azok saját bőrükön érezték a diktatúra minden csapását.

Az egyháznak a Marcos-rendszer iránti álláspontját gazdasági tényezők is diktálták. Az állam után ugyanis az egyház a leggazdagabb intézmény a Fülöp-szigeteken. Nyílt titok, hogy a manilai érsekség a világ egyik leggazdagabb egyházközössége és a Fülöp-szigeteki jezsuiták birtokait több tíz millió dollárra becsülik. Az ország félfeudális-félgyarmati társadalmában az egyházi birtokok a legnagyobb földbirtokosokéval vetekszenek. A főpapok és a földbirtokosok együtt adják a Fülöp-szigeteki társadalom felső rétegét. Ezzel magyarázható, hogy az egyházban valóságos pánik hatalmasodott el valahányszor fölvetődött az egyházi bevételek és iskolák megadóztatása.

A földbirtokos egyházzal szemben azonban az egyház soraiban mindinkább terjedni kezdtek a haladó eszmék, amihez nagyban hozzájárultak azok a papok is, akik a politikai elítéltekkel, az üldözések áldozataival, a városi és falusi szegényekkel végzett munka révén radikalizálták álláspontjaikat. Az egyház, majd annak csúcsa is lényegesen megváltoztatta álláspontját Benino Aquino meggyilkolása után. A gyászmisét Sinh bíboros szolgáltatta. Ott elmondott beszédében fölszólította a kormányt, hogy „adja vissza a szabadságot, amit a nép elveszített". Sinh bíborost megdöbbentette a gyilkosság, de még inkább aggodalomba ejtette az a veszély, hogy véres zavargások és összetűzések robbannak ki. Közvetlenül a gyilkosság után a bíboros kibékülésre szólított fel. Benino Aquinóról is úgy beszélt mint a rendszer és az ellenzék közötti kibékülés nagy harcosáról. Szerinte az erőszak azt jelentené, hogy Aquino hiába halt meg. Egyszóval a rendszer és az ellenzék közötti kompromisszumot szorgalmazta. Szemmel láthatólag azt hitte, hogy hatást gyakorolhat arra, ami számára és az ország egész uralkodó rétege számára a legszörnyűbb lehet, vagyis a forradalomra. Sinh egész politikai taktikája arra korlátozódott, hogy elejét vegye a rendszer és az ellenzék közvetlen összetűzésének, mert az forradalomhoz vezethetett volna. Tehát számára nem a diktatúra volt a legnagyobb veszély, hanem a forradalom. Ezt világosan meg is mondta a vele folytatott beszélgetésben közvetlenül a választások után, február 7-én:

— Számunkra nem az a fontos, hogy a hatalomnak milyen formája

létezik. A kormány lehet monarchia, diktatúra, demokrácia vagy olyan autoritatív rendszer, mint amilyen most van a Fülöp-szigeteken. Mi a szabadságban és abban vagyunk érdekeltek, hogy az egyház betölthesse szerepét — mondotta.

A Fülöp-szigeteki egyházon belül a haladó eszmék terjedéséhez nagyban hozzájárult Julio Lebayen püspök. Ő azt hangsúlyozta, hogy a társadalmi változások főszereplői a népi szervezetek, s az egyház feladata az, hogy támogassa ezeket a szervezeteket.

A keresztények és a mohamedánok

Attól függetlenül, hogy milyen haladó eszméket vallanak a Fülöp-szigeteki püspökök, egyöntetűen elvetik az osztályharc eszméjét és a forradalmi erőszakot mint a változtatás útját. Éppen ezzel magyarázható, hogy a Fülöp-szigeteki katolikus egyház nagy erővel szembeszegült a Népi Demokratikus Fronttal, vagyis a kommunistákkal. Az alsóbb rétegekben azonban terjedtek a forradalmi eszmék, elsősorban a Keresztények a Nemzeti Felszabadításért (CNL) szervezet tagjai révén. A CNL tagjai politikai ténykedésük forrását a keresztény forradalmárok hagyományából merítették, ennek gyökerei pedig a múlt század végén a spanyol gyarmaturalom ellen vívott harcba nyúlnak vissza. A szervezet tagjai illegálisan működtek egész az amerikai gyarmaturalom lerázásáig.

A mostani katolikus forradalmi mozgalom a 60-as évek végén és a 70-es évek elején folytatott egyetemista zavargásokkal, vagyis a rendkívüli állapot bevezetése előtti helyzettel fűződik össze. A Keresztények a Nemzeti Felszabadításért elnevezésű szervezet ott van a Népi Demokratikus Front megalapítói között. Ideológiájuk sajátos formában összeolvasztja a latin-amerikai felszabadítási teológia és a maoizmus elemeit. Az „isteni királyságról", az őskereszténység megvalósulásáról beszélnek, ezért az elképzelésért vért is áldoznak. A cél elérésének módszere a népi demokratikus forradalom. Elsősorban fegyveres harccal folyik, de nem zárja ki a békés küzdelem módszereit sem.

A CNL abban látja feladatát, hogy a Népi Demokratikus Front vezetésével összefogjon minden haladó forradalmi erőt. Ez a szervezet követeli, hogy az egyház teljes egészében álljon a népi harc mellé. Tudatában vannak annak, hogy az egyház történelmileg mindig az ellenforradalom oldalán állott, ezért küzdelmük egyik célja annak kiharcolása, hogy a nép ellenségei az egyházat ne használhassák erkölcsi és anyagi forrásként a nép ellen. Azt követelik, hogy az egyház alakuljon át a népi harc eszközévé. A CNL a marcosi diktatúra és az amerikai imperializmus megdöntéséért is síkraszállt, hogy megteremtsék a népi koalíciós kormányt.

Az ilyen katolikus ihletésű forradalmi mozgalom mellett az országban igen erős volt a mohamedán ellenállás is. Ennek gyökerei még a keresz-

tény korszak előttre nyúlnak vissza. A déli szigeteken erős mohamedán szultánságok voltak már jóval Magellan megjelenése előtt. Az iszlám terjeszkedni kezdett észak felé is, pozíciókat szerzett Mindoro, Luzon és Visaja szigeteken. A mohamedánok közel 400 évig sikeresen fölvették a harcot a spanyol gyarmatosítókkal szemben. Csak a múlt század végén tudta őket megtörni a spanyolok katonai fölénye, és ezt az uralmat örökölte az amerikai gyarmatosító. A függetlenség elvesztésével megindult a beolvadás a Fülöp-szigeteki társadalomba, amelyben a keresztények domináltak. Ezzel párhuzamosan megindult a legnagyobb sziget, a déli Minadanao betelepítése is. A migráció következtében 1903-tól 1939-ig a lakosság száma 1,4 millióra növekedett. Addig a szigeten alig élt félmillió ember. A betelepülők elsősorban keresztények voltak, de akadt közöttük kínai is, a tőke pedig amerikai. A migráció a második világháború után is folytatódott, és a betelepülők lassan meghódították azt a földet, amelyet a mohamedánok hagyományosan maguknak tulajdonítottak ki. Így került sor az első összetűzésekre, s a viszály a nemzetközi mohamedán közvélemény elé került, ami külön súlyt adott az egész problémának. Gyorsan létrejött az a politikai szervezet is, amely kifejezésre juttatta a föltámadt nemzeti öntudatot. A Moro (így hívják magukat Minadanao sziget mohamedánjai) Nemzeti Felszabadítási Front élére Nur Misauri került. A fokozódó feszültség mind véresebb összetűzéseket váltott ki. A sziget súlyos helyzete egyik indítéka volt a rendkívüli állapot bevezetésének 1972-ben.

Imelda Kadhafinál

Marcos kezdettől fogva több módszerrel fáradozott a probléma megoldásán. Felismerte, hogy a zavargások oka az elmaradottság és a szegénység, ezért a rendszer megpróbált gazdasági és szociális intézkedésekkel más fordulatot adni az eseményeknek. A mohamedánoknak bizonyos korlátozott autonómiát, némi vallási és kulturális jogot kínáltak fel. A helyzet azonban nem változott lényegesen. Az immigráció folytatódott és tovább folyt a föld eltulajdonítása a mohamedánoktól. A rendszer megpróbálkozott a fejlesztéssel és az integrációval, a mohamedánok azonban az integrációt úgy értelmezték, mint nemzeti identitásuk megsemmisítésére tett kísérletet és ezért szembeszegültek minden ilyen irányzattal.

A helyzet javítása érdekében Marcos 1973-ban új szociális és gazdasági intézkedéseket fogadott el. Mohamedán bank alakult, engedélyezte a kereskedelmet Borneo szigetével, a manilai egyetemen megalakult az iszlám intézet, a mohamedánoknak elismerte a saját ünnepeikre való jogukat, sőt megígérte a sarijat jog bevezetését. Számos más projektummal is kísérleteztek az életkörülmények javítására, közülük néhányat Marcos felesége, Imelda irányított. Ezzel párhuzamosan azonban Marcos lépéseket tett a MNLF diszkreditálására. A kormány a konzervatív moha-

medánokból külön szervezetet hozott létre, hogy szembeállítsa a MNLF-vel, abban a reményben, hogy ez a szervezet megnyeri majd magának a mohamedánok egy részét.

Az iszlám világközvélemény nyomására 1973-ban tárgyalások is kezdődtek a MNLF-vel. Az iszlám közvéleményt Kadhafi ezredes képviselte, aki védnökséget vállalt a MNLF felett is. Így aztán a tárgyalások Kadhafi és Marcos felügyeletével folytak. Megállapodásra is jutottak, ami kilátásba helyezett bizonyos politikai megoldást, hangsúlyozva, hogy ezt a Fülöp-szigetek nemzeti szuverenitásának és területi integritásának keretében kell megtalálni. Attól tartva, hogy leállítják az arab kőolajat, Marcos beleegyezett a MNLF-vel való közvetlen tárgyalásokba, de azok gyorsan megszakadtak. Kadhafi újbóli személyes közbelépésére volt szükség ahhoz, hogy Tripoliban folytatódjanak. Ez alkalommal maga Imelda Marcos látogatott el Kadhafihoz. Ennek eredménye volt az a megegyezés, amely fordulópontot jelentett a manilai kormány és a moro nacionalisták viszályának történetében. A tripoli megegyezés 1976 októberében jött létre, ennek eredményeként beköszöntött a tűzszünet, Mindanao, Sulu és Palawan szigetek 13 mohamedán tartományában. Egyfajta önkormányzatot vezettek be külön törvényalkotással, bírósággal, közigazgatással, biztonsági erőkkel, oktatással, pénzügyi és gazdasági rendszerrel, de azzal a joggal is, hogy ennek az önkormányzatnak a képviselői helyet kapjanak a központi kormányban.

A megállapodásból azonban semmi sem valósult meg. Gyorsan elölről kezdődött a kölcsönös vádaskodás. Marcos azzal vádolta a moro nacionalistákat, hogy el akarnak szakadni, a MNLF pedig elvetette a kormány népszavazási javaslatát. Kölcsönösen egymást vádolták a tűzszünet megsértésével. Ezt követte Marcos és Kadhafi táviratváltása. Népszavazást írtak ki, amelyen Marcos pártja többséget kapott, mert a mohamedán pártok bojkottálták a népszavazást. A közigazgatásban minden lényeges pozíciót elfoglaltak Marcos emberei, az ellenségeskedés kiújult és a déli polgárháború folytatódott.

A mohamedánok problémája miatt Marcos 1982 márciusában Szaúd-Arábiába látogatott. Ezt megelőzően Nur Misauri visszautasította a tárgyalásokra vonatkozó felszólítást. Marcos parancsot adott a probléma katonai eszközökkel való felszámolására. Azóta Mindanao a Fülöp-szigeteki hadsereg katonai tevékenységének központja. A hadsereg egész állományának kb. 70 százaléka, mintegy 250 000 katona állomásozik ezen a szigeten.

E problémával kapcsolatban néhány tény elvitathatatlan. Igaz például, hogy a gazdasági fejlődés elsőbbséget kapott Marcos terveiben, de ennek a tervnek nagy fogyatékossága, hogy abból kevés jutott el a mohamedán lakosságig. Így például az Agus vízi erőmű megépítése kizárólag a keresztény betelepülők érdekeit vette figyelembe és kárt okozott a tó partján élő mohamedánoknak. Ezenkívül a Marcos által beindított projektumok a külföldi tőkétől való függőséghez vezettek.

Nem maradt sikertelen Marcosnak az a kísérlete, hogy széthúzást támasszon magában a MNLF-ben. Kormányforrások szerint több mint 35 000 gerilla fordított hátat a harcnak. Tény az, hogy az utóbbi években a MNLF-n belül megindult a rétegeződés és a széthúzás. A MNLF székhelye többé nincs Líbiában és Kadhafi sem mutat olyan érdeklődést iránta, mint régebben. Az iszlám mozgalomnak ez a vonatkozása kevésbé ismert közvéleményünk előtt, ezért megérdemli, hogy kissé bővebben foglalkozzunk vele.

A 70-es évek elejétől a MNLF Központi Bizottsága, Misauri elnök és a vezetőség néhány neves tagja Tripoliban tartózkodott. 1977 decemberében azonban Hashim Salamat, aki Kairóban élt, elvitatta Misauri vezető szerepét. Salamat akkor a MNLF külpolitikai bizottságának elnöke volt. Autarchiával, a kommunisták támogatásával és korrupcióval vádolta Misaurit. Ugyanabban az évben még egy szakadás következett be a mozgalmon belül. A szaúd-arábiai Dzseddában jelentkezett egy harmadik frakció, amelynek élére Al Rashid Lucman szultán állott, aki azt állította, hogy a régi vágású moro politikusokat képviseli, valójában viszont az a gyanú merült fel, hogy az amerikai tőkével áll kapcsolatban. A MNLF-n belüli megoszlás arra az időre esett, amikor Kadhafi mind kisebb érdeklődést mutatott Misauri iránt. A tripoli megállapodás gyakorlatilag érvényét veszítette. Misauri irodát nyitott Damaszkuszban Dzseddában és Teheránban és egyformán támogatást kapott a szaúd-arábiai királytól és Khomeini iráni imámtól. Salamat időközben Pakisztánban nyitott képviseletet, amivel Misauri is megpróbálkozott.

Ekkor kapcsolódott be a moro-probléma megoldásába Benino Aquino. 1980—1981-ben néhányszor járt Dzseddában és Damaszkuszban, hogy a tripoli megegyezés alapján tárgyalásokat folytasson Misaurival és a többi frakcióval. Azt állítják, hogy két frakcióval megállapodásra is jutott, csak Salamattal nem boldogult.

A következő évben, 1982-ben tovább bomlott a MNLF. Alelnöke, Pundato Dzseddában reformista csoportot hozott létre és szövetségre lépett Lucman és Salamat frakciójával. Elszakadt Misauritól, akit azzal vádolt, hogy a teljes elszakadás híve. Sulu-szigeten 1982-ben megtartották a moro nemzeti kongresszust. Ezen Misaurit leváltották és helyébe Pundatót választották elnöknek. Az iszlám országok külügyminisztereinek 1982 augusztusában Nigerben tartott értekezletén a MNLF-t egyenrangú tagnak ismerték el. Az értekezlet Misaurit elnöknek tekintette, de nem támogatta szeparatista törekvéseit, hanem fölszólította a MNLF-et, hogy kezdjen újabb tárgyalásokat a tripoli egyezmény alapján, és egyesülésre kért fel minden frakciót. Az egyesülést támogatta a Karachiban 1983 januárjában tartott iszlám világértekezlet is, de nem sok sikerrel. Azóta szakadatlanul gyengül a kapcsolat az egyes frakciók között és az országon belül gyengül a mozgalom ereje. Mégis a jelek szerint Misaurinak van továbbra is a legnagyobb be-

folyása. Az iszlám értekezlet azonban nem támogatja a Fülöp-szigetektől való elszakadás szeparatista politikáját és Misauri nem élvezi Kadhafi támogatását sem. A megoszlás eltereli a figyelmet a MNLF alapvető céljairól, ami az iszlám tanításával összhangban autonómia és társadalmi reform.

Még egy kérdés szorul részletesebb megvilágításra, mégpedig a MNLF, a Fülöp-szigeteki Kommunista Párt és a Népi Demokratikus Front közötti állítólagos rokonság. Tény, hogy a Népi Demokratikus Front támogatja a nemzeti kisebbségeket, különösen Mindanaon, a demokráciáért vívott harcban. Kimondták, hogy az önrendelkezés magában foglalja „a nemzeti elnyomás államától való elszakadás jogát". A tervezett operatív egységből azonban nem lett semmi. Még a MNLF legradikálisabb elemei is elhatárolják magukat a Fülöp-szigeteki KP-tól. A terepen időnként együttműködés jön létre, attól függően, hogy melyik mozgalmat veszélyeztetik a Fülöp-szigeteki hadsereg akciói. Az eltérés oka az, hogy a MNLF vezetői szerint a kommunizmus összeegyeztethetetlen az iszlám elvekkel. Misauri gyakran azzal vádolta Marcost, hogy álnokul eltúlozza a kommunistákkal való kapcsolatot és azok szerepét, hogy minél több fegyvert csikarjon ki az amerikaiaktól.

A diktátor bukása

Amikor Marcos a múlt év végén február 7-ére kiírta a rendkívüli elnökválasztásokat, abban bízott, hogy ebben az utolsó rohamban még egyszer meghódítja a hatalmat és további hét évre az ország élén marad. Nemcsak hívei vélekedtek így, hanem erről a Fülöp-szigetiek nagy többsége is meg volt győződve. Egyszerűen biztosra vették, hogy Marcos nem engedi ki kezéből a hatalmat.

Maga Marcos leginkább a hadseregben bízott. A hadseregben azonban kettős áramlat hatott. Az egyiket azok az Amerikában iskolázott tisztek képviselték, akik szilárdan hittek abban, hogy az országban végre be kell köszöntenie a változásnak, s el kell indulni a reform útján. Úgy vélték, hogy ez az egyetlen módja, hogy feltartóztassák a kommunista befolyás erősödését. A másik áramlatot azok a hazai struktúrákból kikerülő tisztek alkották, akik előmenetelüket elsősorban Marcosnak köszönhették. A döntő pillanatban azonban az egész tiszti kar hátat fordított Marcosnak, mivel a hadsereg vezetésében az első áramlat kerekedett felül. Fidel Ramos tábornok, a vezérkari főnök helyettese és Huan Ponce Erille, honvédelmi miniszter Aquino asszony ellenzéki elnökjelölt mellé állott, és ezzel minden eldőlt.

A békés hatalomátadás megszüntette azt a régóta fennálló veszélyt, hogy az országban polgárháború robbanjon ki, és a hatalomátvétel vérontásba torkolljon. E mögött a változás mögött ott állt a Washingtonban évek óta alakuló, készülő stratégia is. Az amerikai stratégák ugyanis az utóbbi években már nem tudtak aludni attól a gondolattól, hogy

mi lesz Marcos után a Fülöp-szigeteken, különösen amikor olyan hírek terjedtek el, hogy az egyébként is idős diktátor vérrákban szenved. Attól tartottak ugyanis, hogy a hatalmat az állandóan erősödő kommunisták szerzik meg.

Ennek a stratégiának a sikeres megvalósításában jelentős szerepet játszott az egyház, külön a már említett Sinh bíboros. Az volt az alapvető kérdés, hogy milyen vezető egyéniséget lehet szembeállítani Marcossal. A megoldást Corazon Aquino asszonyban találták meg. Az ellenzéki vezér politikai arculatát az Ateneo manilai katolikus egyetem teológusai, az úgynevezett „jezsuita maffia" tagjai formálták meg. Így lett Corazon Aquino a tisztaság és a korrupciómentesség szimbóluma, szemben a minden rosszat megtestesítő Marcossal. Ezt a megoldást a nép elfogadta, és a tömegek Aquino asszony mögé sorakoztak föl. A végkimenetelt már nem tudta megmásítani a választási eredmények lelkiismeretlen meghamisítása sem.

Nem mondhatjuk azonban, hogy ezzel a Fülöp-szigeteken új korszak köszöntött be. Nem lehet tényleges változásról beszélni mindaddig, amíg nem újulnak meg lényegesen a gazdasági viszonyok, amíg a falun a feudális termelési viszonyok lesznek az uralkodók. És az emberek a hegyekben a lehetőségre várnak. A tényleges változást csak elodázták.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Book reviews

AZ ANTIKOMMUNIZMUS A TÖMBÖKRE OSZTOTT VILÁGBAN

A MARKSIZAM U SVETU CÍMŰ FOLYÓIRAT 1985. ÉVI 9—10. SZÁMA

Az antikommunizmus a világ egyik legbonyolultabb jelensége, mert közvetlenül kapcsolódik a közösségi élet egyik legcsodálatosabb jelenségéhez, ahhoz, hogy az emberek nemcsak elfogadják a világot, az adott társadalmi rendszert, hanem abban még dicsőíteni is tudnak egyes dolgokat, sőt boldogok tudnak lenni. Mindig csoda volt, hogy a rabszolgák, a jobbágyok vagy akár még a legprimitívebb társadalom borzalmas nélkülözései között élők is elviselik az adott körülményeket; amit persze korántsem lehet megmagyarázni pusztán az állam erőszak-apparátusával, hiszen nincs olyan erőszak, mellyel szemben az ember nem tudná az öngyilkosságot választani, tehát ahhoz, hogy ilyen körülmények között ne legyenek öngyilkosok elsősorban ideológiai, főképp vallási hatóerők egész bonyolult rendszerének kell működnie. Hogy az embert az adott társadalmi keretek közt tartsa, ennek hatóeszköztárát a kapitalizmus emelte a tökély legmagasabb fokára, amit csak a forradalmi rendszerek tudnak felülmúlni, de csak addig, amíg a lelkesedés tart, utána ők is igyekeznek egyet s mást kölcsönözni a kapitalizmusnak ebből a gazdag tárházából.

Az antikommunizmus a kapitalizmus által létrehozott mechanizmusnak nagyon lényeges része, olyan bonyolult szociológiai-pszichológiai szövevény, hogy egy rendszerről — amelynek számos hibáját nemcsak a marxisták tárták föl, hanem az elidegenülés sok jelenségét világosan látó, egyáltalán nem marxista, humanista írók és gondolkodók is — el tudja hitetni az emberekkel, hogy maga a tökély. És mindenki, aki ezt a tökélyt megkérdőjelezi, nem egyszerűen másként gondolkodó ember — akinek véleményét a szabadságra és az emberi jogokra esküvő rendszernek meg kell becsülnie —, hanem az ördöggel cimboráló sátán lelkű gonosztevő, akit el kell tiltani bizonyos állásoktól, ahol lehet, ki kell közösíteni, mindenképpen lehetetlenné tenni és vele ijesztgetni a jámbor szavazópolgárt. Most már világosan látjuk, hogy ennek az antikommunizmusnak a létrejöttébe beleépülhettek a sztálini korszak borzalmai, de még korábbi események is. Elég csak arra gondolnunk, milyen hisztérikus antikommunista propaganda folyt az októberi forradalom ellen, amikor az még csak a világ átalakításának ragyogó eseménye volt, mennyire próbálták ezt az antikommunizmust primitív fegyvertárként bevetni a Szovjetuniótól elha-

tárolódó, a nyugati parlamenti demokráciát igenlő eurokommunista pártokkal szemben is, és máris világos előttünk, hogy a lényeget nem az ilyen vagy olyan hibában vagy elferdülésben, hanem az irracionális eszmerendszerben kell keresni, ami a boszorkányüldözéshez hasonlítható.

A Marksizam u svetu című folyóiratnak ez a száma nem is vállalkozik arra, hogy teljes egészében feltérképezze ezt a bonyolult társadalmi jelenséget, sőt esetleg még hiányérzete is támad az olvasónak, amikor a cikksorozat végére érve azt tapasztalja, hogy milyen leszűkített képet kap. Ez azonban nem kisebbíti azt, hogy a folyóirat e számának szerkesztői érdekes válogatást adnak és a külföldi folyóiratokból átvett cikkek az antikommunizmusnak sok lényeges vonatkozását — például a hidegháborúban játszott szerepét találóan feldolgozzák.

A cikkek ugyanis tulajdonképpen az antikommunizmusnak csak a hidegháborúhoz kapcsolódó részével foglalkoznak alaposabban, legelőször is a két tömb és a két szuperhatalom közti vetélkedésben betöltött szerepét vizsgálják. Arra világítanak rá, hogy ha nem lenne a Szovjetunió, akkor az USA-nak ki kellene találnia, hogy segítségével elérhessen bizonyos ideológiai propagandacélokat, vagyis alakítsa a közvéleményt. Ez a szerepe kettős vonatkozásban is megnyilvánul. Közép-Amerikában azelőtt a német veszéllyel indokolták az amerikai beavatkozást — mint 1914-ben tették Haiti megszállásakor, vagy 1916-ban Mexikó megtámadásakor most ugyanazt teszik, csak a szovjet veszély emlegetésével. Másrészt a fegyverkezési versenyt indokolják ezzel — miközben még az európai erőegyensúlyt is csak a szovjet rakéták és a földön elhelyezett amerikai rakéták arányával mérik. Mindez alkalmas arra is, hogy kikényszerítsék a szövetségeseknek az amerikai politika mögé való felsorakozását.

Ezt kiegészíti annak a konkrét feltérképezése, hogy az antikommunizmus milyen belpolitikai szerepet játszik a hidegháborús korszakban. Világosan látják ugyanis, hogy a hidegháború korszakában az antikommunizmus és annak sajátos megnyilvánulási formája, a McCarthy-izmus olyan szerepet kapott a nyugati tömbben, mint a „titóisták" üldözése a keletiben, vagyis a belső kohézió és a „nemzetközi helyzet fokozódik" hangulatának, az állami terror légkörének megteremtését szolgálta. Ennek a szerepnek kettős vonatkozását dolgozzák fel, egyrészt magát a McCarthy-izmus, amivel kapcsolatban érdekes fejtegetést olvashatunk az állami és a politikai, erőszak-apparátus közti megkülönböztetésről, annak kimutatásával, hogyan vált a McCarthy-izmus csak közvetve kapcsolódva az államhoz, a közvélemény és egyéb hatóeszközök fölhasználásával — az erőszaknak egy igen sajátos rendszere mindennel szemben, ami haladó. Másrészt hasonló elmélyültséggel elemzik a sajátos nyugat-németországi társadalmi-politikai helyzet kialakulását, amivel kapcsolatban olyan meglepő adatokat is olvashatunk, mint az, hogyan működtek közre az amerikai megszálló hatóságok nemcsak a Kommunista Párt, hanem minden haladó mozgalom és szervezet tudatos visszaszorításával — egy sajátos politikai légkör megteremtésében.

Az egész gyűjteményen végighúzódó fenti központi mondanivalón kívül e számnak még két cikkét említenénk meg külön. Az egyiket azért, mert ennek az antikommunizmusnak egy sajátos mozzanatát — az USA és Korea viszonyát dolgozza fel, annak alapján, hogy még a koreai háborúban közvetlenül részt vett Kína is időközben majdnem hogy amerikai

szövetséges lett, ugyanakkor Észak-Koreát még mindig nem ismeri el egyetlenegy nyugati ország, sőt még Japán sem és az USA harminc évvel a háború befejezése után még mindig a hadiállapotra jellemző kereskedelmi zárlatot érvényesíti Észak-Koreával szemben. A másikat pedig azért, mert egy szovjet cikk a Vaprosszi filoszofii című folyóiratból alkalmas annak illusztrálására, hogy a tömbhatárok másik oldalán hogyan néznek erre a jelenségre. A szovjet cikk ugyanis az antikommunizmust csak ebben a leegyszerűsített formában látja, vagyis pusztán a szovjetellenességgel azonosítja és ennek alapján abban négy korszakot különböztet meg: 1946-tól az 50-es évek végéig, utána a 60-as évek végéig, majd a harmadik korszakot a 70-es évek végéig és a legújabb korszakot, amely a 80-as években kezdődött.

BÁLINT ISTVÁN

Branko Balj

MARX SZÁZ ÉV MÚLTÁN

(Marks nakon sto godina, szöveggyűjtemény; sajtó alá rendezte és az előszót írta Rade Kalanj, Globus Kiadó Zágráb, 1984.)

(Tartalom: Elmar Altvater: Államforma, államformák; Samir Amin: A szocializmus Ázsiában és Afrikában; Marcello Cini: Marx Károly, a tudós; Lucio Colletti: Marx száz év múltán; Giulio Girardi: A marxizmus és a forradalmi vallási tapasztalatok; Wolfgang Fritz Hang: A filozófia camera obscurája; Heller Ágnes: Marx és a korszerűség; Ivan Kuvačić: A társadalomszerkezet marxi megközelítése; Henri Lefèbvre: Marx centenáriumára; Cesare Luporini: Marx történelemszemlélete; Oscar Negt: A marxizmus megújítása és annak szükségessége; Gajo Petrović: A marxi gondolkodásmód lényege és időszerűsége; Massimo L. Salvadori: Marx és a marxizmusok; Adolfo Sanchez Vazquez: A fiatal Marx emberképe; Predrag Vranicki: Tizenhárom tézis Marxról.)

A marxi eszme időszerűsége

A marxi eszme időszerűségéről beszélve elsősorban azt kell szem előtt tartanunk, hogy milyen örökséget hagyott ránk és mit eredményezett: „... Marx a történelemszemléletben, a történelmi időben és az emberi lényben összegződő eszmék, fogalmak és koncepciók sokaságát hagyta ránk" (Lefèbvre 220. o.) valamint azokat a társadalmi és politikai mozgalmakat, amelyek eszméiből táplálkoztak, hogy a gyakorlati megvalósulás során ennek az eszmének a teljes megvalósulására kerüljön sor — magának a forradalmi fordulatnak véghezvitele következzen be. Ilyen történelmi esélyei vannak például az önigazgatásnak, amely nem csak a szocializmusba vezető utak egyike, „hanem annak lényege" (lásd: Predrag Vranicki: Az önigazgatás mint permanens forradalom című könyvét, amely a Cekade SHZ kiadásában jelent meg Zágrábban, 1985-ben). Az önigazgatásnak akkor van erre esélye, ha áthidalja a politikai megalapozottságával járó nehézségeket. Massimo

Salvadori a következőket mondja a marxi eszméről és megvalósulásáról: „Látszólagos ellentmondás, hogy a marxi elmélet alapjában véve erős hatást gyakorolt a marxistákra, a marxizmus különböző irányzataira és hogy ezek a marxisták alapjában változtatták meg a világot (...), de ezeknek a változásoknak csak csekély közük van a marxi elképzelések megvalósulásához, sőt mi több, számos vonatkozásban annak tagadásai." (353—354. o.). Ezt a történelmi paradoxont nem csak a marxi forradalmi elképzeléseknek mint az életmód tőkén alapuló, korszakok feletti újratermelésének a megvalósulása eredményezi. A forradalmakra nem a legfejlettebb tőkés országokban került sor, mint ahogyan Marxnak a polgári termelési mód következetesen véghezvitt társadalmi, szociális, filozófiai és logikai elemzéséből következett volna. Azok hordozójává a fejletlenebb termelőerők váltak és a kommunista pártok, a progresszív társadalmi mozgalmak játszottak közre létrejöttüknek. A társadalom politikai régiójától eltávolodva utópisztikussá és alapvetően lehetetlenné vált a marxi eszmék materializálódása. Mindezzel arra szeretnénk rámutatni, hogy a megvalósított forradalmak megmaradtak a tőkén alapuló életmódnál. A mai életmód még mindig jelentős mértékben magán viseli a Marx által hangsúlyozott jellemvonásokat. A polgári életmódon még mindig nem tudtuk magunkat túltenni, s alapjában véve ez teszi szükségszerűvé a marxi eszméket. Teljesen egyetértünk Vjekoslav Mikecinnel, amikor azt hangsúlyozza, hogy a polgári társadalomra vonatkozó nagyszabású elemzését még senki sem haladta túl, és a történelmi gyakorlatban sem mérték fel jelentőségét. Nem lehettünk tanúi az általa tudományosan megalapozott és történelmileg levezetett fejlett társadalmak szocialista forradalma közepette. Ilyen forradalomra nem került ugyan sor, de ez a tény nem vonja kétségbe annak legitimitását, értelemszerűségét és időszerűségét (XIV. o.). Ez csak egyik vonatkozása a marxi eszmék időszerűségének, a másik egy olyan valódi értelemben vett emberközösség létrehozására vonatkozik, amelynek egyedül van értelme világunkban, amelyben élünk (erről majd a későbbiek folyamán szólunk). Ha továbbra is ezeket a vonatkozásokat tartjuk szem előtt, akkor Marxnak a forradalommal és a szabadsággal kapcsolatos eszméje ma is időszerű. Marxnak a kizsákmányolás alóli felszabadulással kapcsolatos elgondolása ma is ösztönzőleg hat a világ számos országában, különösen Ázsia és Afrika fejletlen vagy gyengén fejlett társadalmában (lásd: Samir Amin, 42—65. o.), aminek során ez az elgondolás bíráló és forradalmi felismerései által eljutott „korunk legfontosabb felismeréséig, azokhoz a törekvésekhez, amelyek jóval Marxot követően hozták meg eredményüket és alkotnak olyan kategóriarendszert, aminek segítségével még ma is megvilágíthatjuk a korunkra jellemző sajátos problémákat" (Heller Ágnes 187. o.). Hasonló véleményen van Henri Lefèbvre és a kötet számos más tanulmányának a szerzője is. Vannak azonban olyan szerzők is, akik a reálszocializmus gyakorlatát és a szocializmus politikai megalapozására tett egyéb kísérletet egyértelműen Marx nevéhez igyekeznek kötni: „Bűnt követünk el, ha nem tartjuk »felelősnek« mindazért, amit a nevében követtek el (...) A marxi eszme mindenáron igyekezett a megvalósulás kockázatát vállalni, ami sikerült is neki." (Lucio Colletti, 97. o.) Colletti valójában Marxot tartja felelősnek a marxizmusban bekövetkezett sztálinista ellenforradalomért és a világban elterjedt szocialista gyakorlatért.

Marxot ténylegesen „felelősségre vonni" a sztálinista párt totalizmusáért és egy totalitáris hatalmi rendszer kiépítéséért és hatalmának kiéléséért nincs összhangban a marxi eszmék megvalósítási törekvésével. Predrag Vranicki éppen ezt tartotta szem előtt, amikor kimondta: „*Marx már eleve ellenzi az etatizmust és a bürokratikus hatalom minden formáját.* Minden egyes művéből kiérződik az a logikai felismerés, hogy *a forradalom nem más, mint a gazdasági és politikai elidegenedés leküzdése.*" (398. o.)

Marx a „tudós", a „próféta", a „bűnbak"

Nem mai keletű kérdés fogalmazódik meg abban az ellentmondásban, hogy Marx tudós volt vagy ideológus. Véleményünk szerint az ilyen kérdésfelvetés mind módszertanilag, mind lényegét tekintve problematikus, mégpedig annál az egyszerű oknál fogva, hogy Marxnak a polgári termelésmódra vonatkozó tudományos elemzése önmagában véve értékmeghatározó jellegű is. Ugyanis azok a törekvések, amelyek Marxot egyértelműen tudósnak igyekeznek feltüntetni, azt szeretnék kifejezni, hogy a tudomány teljesen semleges és nem foglal magában értékítéleteket. Erről Marcello Cininek a kötetünkben szereplő „Marx Károly, a tudós" című munkájában az alábbiakat olvashatjuk: „Marx a társadalmi változásokat olyan természeti és történelmi folyamatoknak tekinti, amelyeket nemcsak hogy az emberek akaratától, tudatától és szándékától független törvényszerűségek határoznak meg, hanem fordított a helyzet, ezek határozzák meg az emberek akaratát, tudatát és szándékait." (67. o.) Cininek a Marxszal kapcsolatos nézetei ugyan a marxi életműn alapulnak, de el kell hogy mondjuk, Marxnak az egész tevékenysége a forradalmi változás szellemében terjed ki a polgári termelési mód valóságára, azaz a tőke logikájára. A tőke logikájának vizsgálata egyben értékorientációt is jelent. Cini nézete szerint „a munkásság nagy harcának időszakára volt jellemző az a tézis, hogy a marxizmus tudomány *és* forradalmi ideológia egyszerre. A *valóság* elemzéseként tudomány, a *munkásosztály* szemszögéből véghezvitt elemzésként pedig ideológia. Mindenesetre nem feledkezhetünk meg arról, hogy a munkásosztály csak akkor válhat a társadalmi átalakulás cselekvő részesévé, döntő tényezőjévé, ha annak a tudományos elemzésnek az útján *tudatosodik* benne saját szerepe, amely őt mint osztályt előrejelzései legfontosabb elemének tekinti." (71. o.) Cini nem csak a tudományos elemzés szükségességét hirdeti, hanem egyszerűen előnyben részesíti más megközelítési módokkal szemben, de amikor a társadalmi törvényszerűségek determinizmusától való eltávolodásról beszél, maga is elővigyázatos.

A másik véglet „tiszta ideológiának" tekinti a marxi eszmét, a marxizmust pedig a munkásosztály világszemléletére egyszerűsíti le (erre majd még visszatérünk). Marx filozófiával kapcsolatos koncepciója nem ideológiai jellegű, azaz nem metafizikai szemszögből közelít a filozófiához, hanem azzal a szándékkal, hogy túltegye magát minden olyan filozófián, amely csak filozófia és ideológia. Ezért mondja Vanja Sutlić Marx „filozófiájával" kapcsolatosan: „A filozófiának ez a »filozófiája« olyan bölcseleten túli filozófiai tény, amely »egy új vonatkozásba«, magába a valóságba megy át". (Lásd: Bit i suvremenost /Lét és korszerűség/ Veselin Masleša Kiadó, Szarajevó 1967, 323. o.). Ez teszi Marx szemléletét filozófia felettivé.

W. F. Hang is joggal mutat rá A filozófia camera obscurája című szövegében arra, hogy „Marx számára a filozófia *az ideológia egyik megnyilvánulási formája* a szemléletében feloldódott religiózus szféra ideológiai camera obscurájának egyik szárnya (New 26 1, 22), amely nem képezi részét Enchner elgondolásainak". (168. o.)[1] Ennek következtében alakult ki az az értelmezés, amely szerint a marxi eszme a filozófiai és ideológiai jelleg leküzdésére törekszik.

Mindazok a szemléletek, amelyek a marxi eszmét „tiszta tudománynyá" vagy pedig „tiszta ideológiává" igyekeznek lefokozni, nincsenek összhangban a marxi elmélettel, s leginkább Gajo Petrović véleményét tarthatjuk rájuk érvényesnek: „A tisztán tudományos elemzésnek a bírálattól és az értékítélettől való elkülönítésére tett kísérlet ebben az esetben teljesen elhibázott lenne. *A tőke* egy elferdült, misztifikált és önmagától elidegenedett emberi világ elemzése, ezért bármilyen semleges leírás igyekezne bemutatni természetét, neutrális helyett apologetikus lenne." (347. o.)

A másik lényeges kérdés a marxi eszme gyakorlati alkalmazására tett kísérletre vonatkozik, amely szerint felelős minden involutív folyamatért, amely a szocializmus létrehozására tett kísérlet folyamán ment végbe vagy még tart. Ezekért Marx a felelős, ő a bűnbak.[2] Miért? Azért, mert Marx próféta — hangzik a szemlélet képviselőinek egyhangú válasza. Csupán arról feledkeznek meg, hogy minden *egyhangúság* többnyire *sekélyes dogmatizmusban* végződik. Szerintük Marxot csak így lehet értelmezni. Szerintünk ennek alapján csak azt kérdezhetjük: ha csak egyetlenegy lehetőség van, vajon beszélhetünk-e lehetőségről? De térjünk csak vissza a kérdéshez: Próféta volt-e Marx? Közismert, hogy Marx nem volt kizárólagos determinista, egyébként hogyan is lehetne egy forradalmi elméletet determinizmussal vádolni, amikor maga is úgy vélekedett, hogy forradalomra fejletlen tőkés viszonyokkal rendelkező társadalmakban is sor kerülhet. A Marxot próféciával vádoló teoretikusok szerint a bekövetkező eseményekkel kapcsolatos elképzelései a jövő abszolút értelemben vett meghatározásában, tehát egy olyan kommunista társadalomban jutnak kifejezésre, amely által teljessé válik a szabadság, a szükség birodalmából a szabadság birodalmába jutunk, megbékél az ember és a természet és megvalósulnak az ehhez fűzött remények. Szerintük ez a jövendőmondás az átka és végzete Marxnak és a marxizmusnak. (Lásd: Lucio Colletti, 89—98. o.) Éppen ezért a marxi utópiának sohasem volt eredményes gyakorlata, s mivel alapjában véve utópia, ezért nem kerülhetett sor megvalósítására. Ezzel kapcsolatosan elsősorban arra hívnánk fel a figyelmet, hogy Marx a kapitalista társadalmi újratermelés elemzésével, amely egyszerre bírálata az önmagától elidegenedett és embertelen világnak, egy olyan követelményt fogalmaz meg, amely szükségszerűen magában foglalja az emberi elidegenedés ilyen formájának a tagadását. A szocializmus és a kommunizmus fogalmában körvonalazott elképzelései nem valamiféle feltétel nélküli jövő prognózisaként jelentkeznek, hanem a szocializmus, illetve a kommunizmus valódi értelemben vett megalapozásának tényleges szükségszerűségeként. A szocializmus, illetve a kommunizmus kialakításának követelménye jelen van Marxnál, bár vannak, akik ezt másként látják, de mégis jelen van, mégpedig azoknak a feltételeknek a felismerésére alapozva, amelyek történelmi fejlődésével forradalomra kerül sor. Véleményünk szerint ez a követel-

mény logikus összefüggésben van a Marx által megfogalmazott feltételekkel, s így nem csak problematikus, hanem szinte lehetetlen Marxot tenni felelőssé a szocializmus jelenlegi gyakorlatáért. Szerintünk ezt Gajo Petrović összegezte legtalálóbban: „Valóban, ha Marxnak ez a követelménye valamiféle elvont jövőből következne, amely teljesen el van szigetelve múlttól és jelentől, akkor jogunk volna komoly kételyeket támasztani iránta. (...) Mivel az osztályjellegű társadalom nem csupán önmagától elidegenült, antihumánus, elnyomó, hanem embertelenség és emberség, szabadság és rabság, elidegenedés és humanizálódás állandó harca, remény van arra, hogy az emberek önmaguktól való elidegenedése nem csak a jövőben küzdhető le (347. o.).

Lehetséges következtetésként elmondhatjuk, hogy magában a látszatközösségben[3] is megvannak a lehetőségei egy valódi értelemben vett emberi közösség kialakításának, amelynek lehetséges főszereplője a modern munkásosztály — még nem halott. Marxot éppen egy ilyen proletariátus — egy forradalmat hordozó és véghezvivő munkásosztály — koncepciója miatt tartják prófétának és bűnbaknak, mivel a fejlettebb országok munkásosztálya nem — tegyük hozzá még nem, de ez nem jelenti, hogy sohasem — válik a forradalom hordozójává. Sokak szerint Marx előrejelzése szerint a társadalom két alapvető osztályra polarizálódik, mintha Marx nem mutatott volna rá a polgári termelési mód autentikus elemzése után a középosztály megerősödésének lehetőségére, azokéra, akik a munkásság és a burzsoázia között foglalnak helyet, s akik közvetlenül a saját jövedelmükből tartják fenn magukat. Mint ismeretes, emiatt bírálta Marx Ricardot. Az ilyen nézőpont képviselői megfeledkeznek arról, hogy a tőke mint a tőkés termelési mód szubjektuma feltételezi ezeknek a középosztályoknak a létét és a proletarializálódás veszélyét. Ilyen lehetőségre utal a tőkés társadalmak mai gyakorlata is, amelyet már Marx előrejelzett, mégpedig olyan értelemben, hogy a legfejlettebb országokba a tőke bérviszonyban tartja a lakosság nagy részét — amely hol a fizikai, hol pedig a szellemi munkaerejét adja bérbe —, s ezáltal lehetővé válik, valóra válhat kizsákmányolásuk és elidegenülésük. Elterjedt azonban az a szemléletmód, amely André Gorznak az Isten veled proletariátus című munkájában nyert megfogalmazást, miszerint a polgári társadalom olyannyira integrálta magába a proletariátust, hogy az többé már nem forradalmi, a forradalmiság csak marginális társadalmi csoportokra és mozgalmakra jellemző: az ideiglenes és állandó munkanélküliekre, a feministákra, a környezetvédelmi mozgalomra stb. Ennek a koncepciónak az a lényege, hogy be igyekszik bizonyítani, miszerint a polgári társadalmakban nincs vagy pedig agonizál az osztályharc. A polgári „állam a tőkés fejlődést nem méretezi kizárólag a tőke érdekeihez, hanem kompromisszumokat köt, mégpedig a munkásosztály érdekei szerint is, s nem csupán *anyagi érdekeit* veszi figyelembe, hanem a társadalmi döntéshozatalba való *bekapcsolódás* iránti érdeklődését is" (Elmar Altvater 30—31. o.). Ezt a szemléletet a legalaposabban Leszek Kolakowski kérdőjelezte meg: „Az Örökkévalóságban (egy totalitárius államról van szó — a szerző megjegyz.) állandóan arra törekszenek, hogy felszámolják a meglevő társadalmi kapcsolatokat, a társadalmi élet minden ösztönös kikristályosodását, és hogy az állam által rákényszerített szervezetekkel pótolják őket. A korszerű totalitárius állam-

ban megengedhetetlen az emberi tevékenység — lett légyen az gazdasági, intellektuális vagy politikai — bármilyen formája, ha azt az állam nem tervezte be vagy hagyta jóvá, magukat az embereket pedig nacionalizált tulajdonnak tekintik." (Idézve Branko Horvatnak A szocialista politikai gazdaságtan — eredeti címén Politička ekonomija socijalizma — című műve alapján, Globus kiadó, Zágráb, 1984, 58. o.) Az állam „lett légyen az tőkés" vagy „szocialista", nem állt ellen annak a lehetőségnek, hogy ne tárgyiasítsa az emberi létet. A tőke totalitáris állama folyamatosan ösztönzi a tudat ipari termelését, aminek legfontosabb célja, manipulálni az emberekkel (lásd: Hans Magnus Enzensberger: Németország, Németország többek között...). Az ilyen nézőpontok, mint amilyen például Elmar Altvateré, elméletileg arra igyekeznek rámutatni, hogy a polgári államnak sikerült csökkenteni az osztályharc élességét és a fejlett termelőeszközöknek köszönhetően felszámolni a munkásosztályt; a termelőerők alapja a tudományos technológia, s így többé már nem a munkaerő képezi a polgári társadalom gazdaságának (értéktöbbletének) alapját, amiből az következik, hogy végsőkig kérdéses Marxnak a kizsákmányolással kapcsolatos elmélete. Ennek a látszatnak az oka azonban lényegbevágó, mivel a látszat meghamisítja a lényeget. Valójában ilyen lenne a helyzet? A fenti szemléletet hangoztatók csak egyről feledkeznek meg: amíg a tőke a hordozója — az alanya — a tőkés termelési módnak, a termelőerők nem lehetnek mások, mint a tőke termelőerői. A technológiai semlegesség mítosza komolyan megkérdőjelezhető. Mind az elmondottak, mind a marxista gondolkodás szempontjából igen termékenynek tekinthetjük Ivan Kuvačićnak a következő tanulmányrészletét: „A tudományos technológiáról kialakított tézissel, amely az egész fejletlen világ, tehát az emberiség többsége számára egyetlen forrást jelentő távlatként tünteti fel a technológiát, mindenkit alárendelt helyzetbe hoz a fejlett kapitalizmussal szemben: *Ezek szerint csak a modern technológiát birtokló fejlett országok hoznak létre értéket, az összes többi könyöradományra szorul, alárendelt szerepet tölt be.*" (207—208. o.) A világ osztályjellegű értelmezése és forradalmasítási kísérlete helyett technokrata világszemlélet érvényesíti hatását, amely az adott viszonyok megőrzésére törekszik mind a nemzetgazdaságokban, mind világméretekben.

Arra szeretnék ezzel utalni, hogy Marxnak a proletariátussal, azaz a fennálló rendnek az osztályharccal történő megváltoztatására való készségével kapcsolatos szemlélete időszerűbb, mint bármikor, mert nem csak a válságból, hanem egy lehetséges káoszból való kilábaláshoz segít hozzá. Véleményünk szerint Predrag Vranicki az alábbiakban marxi szempontból közelíti meg a kérdést: „Aligha korlátozhatjuk tehát a forradalmi szubjektumot egyetlen osztályra. A mai forradalmi és szocialista mozgalmak társadalmi bázisa jóval szélesebb. A fejlett országokban ezeket az erőket nem a tőke lerohanására, hanem egy lehetséges forradalmi reformizmusra kell beállítani." (Lásd: 401. o.)

Az elmondottakkal az volt a célunk, hogy rámutassunk, mennyire abszurdak mindazok a tézisek, amelyek Marxot teszik felelőssé a jelenlegi — még mindig tőkés termelési módon alapuló — életformáért.

A marxi eszme lényege

A 60-as évek közepe táján — Louis Althusser ismertté válása ide-

jén — az foglalkoztatta a legtöbb gondolkodót, hogy a marxi eszmére kontinuitás vagy diszkontinuitás jellemző. Althusser strukturalizmusa[4] — mint ismeretes a Hogyan olvassuk A tőkét és a Marxért című tanulmányaiban kristályosodtak ki ezzel kapcsolatos nézetei — azt az álláspontot képviseli, hogy a marxi eszmét a diszkontinuitás jellemzi, ugyanis az első episztemológiai szakadás 1845-re, a Tézisek Feuerbachról megírásának idejére tevődik, tehát a „fiatal" Marx 1844-től 1845-ig „humanista, de nem tudós" 1845-öt követően 1857/58 között érik be, 1857/58-tól élete végéig pedig gondolkodásmódja „tudományos, de humanizmustól mentes". Az ilyen szemléletmód tarthatatlanságát már számtalanszor beigazolták, mégpedig olyan módszerekkel is, amelyek mellett Althusser szállt síkra. A marxi eszme a fiatalkori években alakult ki és lényege a 11. Feuerbach-tézisben fogalmazódik meg: „A filozófusok a világot csak különbözőképpen *értelmezték;* a feladat az, hogy *megváltoztassuk.*" Az ebben kifejeződő kontinuitás érvényessé válik Marx egész gondolkodásmódjára és tevékenységére. Lényegében véve a világ egységes értelmezéséről és megváltoztatásáról, azaz elmélet és gyakorlat egységéről van szó, aminek korszakalkotó követelménye a világ nem akármiféle, hanem forradalmi megváltoztatásában fogalmazódott meg, amit Marx a 10. Feuerbach-tézisben fejezett ki tömören: „A régi materializmus álláspontja a polgári társadalom; az újnak az álláspontja az emberi társadalom vagy a társadalmi emberiség." A marxi eszme lényege itt azoknak az elméleti és gyakorlati akadályoknak a kiküszöbölésében mutatkozik meg, amelyek alkalmatlanná igyekeznek tenni a szocializmust a kommunizmus megvalósítására. Marx szerint a szocializmus és a kommunizmus legfontosabb feltétele a „totális ember", a szocializmust és a kommunizmust pedig valódi értelemben vett emberi közösségnek képzelte el.[5] Az egész marxi gondolkodásmódon végigvonul az embernek a tudatos, dolgos, társadalmi, egyetemes, szabad és totális lényként való megvalósulási lehetősége, kezdve korai munkáitól egészen A tőkéig, a Gothai program kritikáján át az értéktöbblet-elméletéig. (Lásd: A. S. Vazqueznál)

Gajo Petrović következetesen kitart álláspontja mellett, hogy a szocializmus lényege a humanizmus" (333. o.), ami azt jelenti, hogy távol áll tőle minden kizsákmányolás, elidegenülés, s ezáltal az árutermelés is, ami összhangban van a Marx által A gazdasági-filozófiai kéziratokban és A gothai program kritikájában elmondottakkal, s amit Gajo Petrović A forradalmi gondolkodásmód és A filozófia és marxizmus című könyveiben interpretált (Naprijed Kiadó, Zágráb, 1978, illetve 1976), tehát azon a véleményen van, hogy a forradalmi gondolkodásmódon belül „a forradalmi humanizmus és a humanista forradalmiság lényegében azonos" (337. o.), és ezzel összhangban „a marxi eszme lényege nem az ember szükségszerű jövőjének megsejtésében rejlik, hanem éppen az emberi lehetőségeknek a felmutatásában, azokéban, amelyeket csak szabad cselekvőkészségével kelthet életre". (345. o.) Az ember a polgári életmód újratermelésének teljes megváltoztatásával teremtheti meg jövőjét. Gajo Petrović szerint itt szükségszerűen vetődik fel a szabad cselekvés kérdése: ha választási lehetőségnek tekintjük, akkor meghatározott, ha az önelidegenedéstől az elnemidegenedés felé való átmenetként értelmezzük, akkor viszont csak „viszonylagos lehet az elidegenedés felszámolása" (348. o.). Felmerül azonban a kérdés, hogy

egy ilyen értelmezés keretében marad-e elég tér a szocializmusnak mint átmeneti időszaknak az értelmezésére?

Mielőtt még áttérnénk a következő témára, szeretnénk rámutatni Gajo Petrović két szövegének az ellentmondására. A Szabadkán megjelenő Rukovet c. folyóirat 1983. 1—2. számának 158. oldalán a következőket olvashatjuk Petrovićnak A történelmi materializmus mint gyakorlati filozófiai és forradalmi gondolkodásmód című írásában: „. . . amennyiben tényként fogadjuk el, hogy a forradalmi gondolkodás a legjobb Marx-értelmezés vagy gondolkodásmódjának a legjobb folytatása, ez még nem jelenti, hogy ez a gondolkodásmód megfelel világunk számára, amelyben élünk. Éppen ellenkezőleg, úgy tűnik, hogy a marxi értelemben vett forradalomnak manapság nincsenek kilátásai, úgyhogy ennek a forradalmi gondolkodásnak semmi köze a mai valósághoz, s felmerül a kérdés, hogy a világ alapvető megváltoztatásáról való álmodozás helyett inkább térjünk át a legnagyobb igazságtalanságok elleni küzdelemre, s arra törekedjünk, hogy a lehetőségekhez mérten némileg mérsékeljük vagy csökkentsük őket." Vajon ez a „realizmus" fennmaradást jelent-e egy önmagából kivetkőzött, misztifikált világban, vajon miféle türelmességről van szó? Írásunk részben erre is választ ad. Gajo Petrovićnak a gyűjteményünkben szereplő A marxi gondolkodásmód lényege és időszerűsége című tanulmánya határozottabb és optimistább ilyen vonatkozásban, szerzőjétől távol áll a megállapítás, hogy idejétmúlttá vált Marx forradalomelmélete, elméleti és gyakorlati szempontból hiányos, s végkövetkeztetése is egészen más kicsengésű: „A marxi forradalomelméletnek ma is rendkívüli elméleti és forradalmi jelentősége van, mind az önmagától elidegenedett társadalom bírálatakénti, mind egy lehetséges, de nem elkerülhetetlenül bekövetkező, valódi értelemben vett humánus társadalom iránti igényként, mind pedig egy új típusú — filozófia feletti —, az ilyen követelményeket megalapozó gondolkodásmódként." (351. o.) Ez beszédesen utal arra, hogy manapság sokkal inkább szükség van forradalomelméletre, mint valaha, és hogy ennek az elméletnek korunk valóságán kell alapulnia. A marxi eszme lényege időszerűségében van, ugyanis még ugyanolyan termelési mód körülményei között élünk, bár ideológiailag némileg módosult a helyzet, amellyel maga Marx is foglalkozott és szükségesnek tartotta a szocialista és emberi szükségletek szerinti megváltoztatását.

Mi a marxizmus ma?

A kötetben szereplő valamennyi tanulmány igyekszik megválaszolni azt a kérdést, hogy mi a marxizmus ma, egy évszázaddal Marx halálát követően, és művének melyek a legidőszerűbb és legismertebb értelmezései. Az alábbiakban rövid keresztmetszetét adjuk, miként tekintenek a tanulmányok szerzői a marxizmusra.

Samir Amim szerint „a marxizmus a fejlődőben levő országok új uralkodó osztályának lehetséges hatalmi ideológiája, illetve a kizsákmányolás alóli felszabadulás elmélete". (65. o.)

Lucio Colletti a következőket írja: „Miben rejlik a marxizmus lényege, és miért van ilyen rendkívüli hatása, ha sem a tudományos forradalommal, sem a vallással nem hozható összefüggésbe? A válasz történelmi népszerűségében rejlik: a benne megvalósuló elméleti és gyakorlati egységben . . . De a marxizmus esetében ennek a képletnek a

lényege egészen más... a marxizmus egyesítette és összemosta a tudományosságot és az ideológiát, a megismerést és a reményt, a tényeket és az értékeket. Ma is az egyik leghatékonyabb kísérlet arra, hogy a világot az ember megváltás iránti vágya és ontológiai biztonsága iránti igénye szempontjából tekintse át. Ezek szerint történelmi hatékonyságának és mozgatóerejének alapvető oka éppen az, ami belső intoleranciáját és ismeretelméleti meddőségét okozza." (91. o.) W. F. Hang úgy véli, hogy Marx és a marxizmus számára csapást jelent minden olyan törekvés, amely különválasztja „... saját szükségszerűségétől és gyakorlatától, saját társadalmi mozgalmától és valamilyen elméleti légvárba zárja..." (169. o.) A továbbiakban a 185. oldalon az alábbiakat olvashatjuk: „Tanításait, módszereit, felfogásmódját nem csak elméleti, hanem szélesebb viszonyok, a szükségszerűség és a veszélyezettség közepette kell megvizsgálni, olyan keretek között, amelyek között a marxizmus a dolgozók felszabadításának legkövetkezetesebb és legátfogóbb mozgalmaként és egy szolidaritáson alapuló, ökológiailag elviselhető társadalmi berendezés terveként lépett fel." Más szóval a marxizmus az elmélet és a gyakorlat egysége.

Henri Lefèbvre azon a véleményen van, hogy „Marxnak sikerült megteremtenie a filozófia, a gyakorlat és a politikai akció racionális egységét" (220. o.), s mivel a marxizmus világméretűvé vált, ezért nem beszélhetünk többé marxizmusról, hanem csak arról, hogy „a marxizmusok pluralizmusával, pluralista létezésével" (221. o.) szembesülünk, s megemlíti a német, a francia, az olasz, a jugoszláv, szovjet és a kínai változatot. Lefèbvre a valóságos és elvárások szerinti marxizmusból kiindulva mondja, hogy „fel kell kutatni az új egységet", amiről majd a későbbiekben szólunk. (222. o.) Ebben a tanulmányában is megismétli a korábban elmondottakat: „A marxizmus egy olyan világhoz tartozik, ami távozóban van tőlünk, de ugyanakkor az eljövendő világot tárja fel előttünk. Ezt a világot aligha érthetjük meg a marxizmus, annak története, nehézségei és problematikája nélkül."

Cesare Luporini a Marx történelemszemlélete című munkájában azon a véleményen van, hogy „a mai helyzet megköveteli, hogy a marxi problematika mélyére hatolásának érdekében megszabaduljunk a „forgatókönyves" megközelítéstől, magától a „marxizmustól" vagy az „általában vett" marxizmustól. Mégis a történelmi materializmus kifejezés eléggé elfogadható és használható ahhoz, hogy módszeres megközelítésként továbbra is alkalmazzuk bizonyos elméleti modelleknél". (240. o.)

Vjekoslav Mikecin kimondja, hogy Marx „elmélete foglalkozik a legáthatóbban a világ gyökeres megváltoztatási lehetőségével. Nem más, mint a praxis materializmusa" (273. o.). Ami a marxizmust illeti, úgy véli, hogy „nyilvánosan beszélgetünk a marxizmus különböző folyamatairól, irányvonalairól, törekvéseiről" (274. o.). Mikecin szerint négyféle értelmezése lehet Marxnak és a marxizmusnak: 1. Az (ontológiai) materializmus) *ontológiai* törekvése vagy irányzata; 2. a *tudományos-elméleti* törekvés; 3. a *humanista-antropológiai törekvés;* 4. a *paraxológiai* irányzat" (276. o.).

Oscar Negt tanulmányának a lényege arra összpontosít, hogy a marxi eszmében immanensen jelen van *„a valódi és igazi értelemben vett dialektika"* (280. o.), mert csak ezáltal juthat el az elmélet legfontosabb jellemzőjének számító totalitásig, hisz „ahol a marxizmusnak nincs forradalmi tevékenységet előmozdító elmélete, ott polgári isme-

retelmélettté züllik". (320. o.) Mivel nem önmagáért való elméletről van szó, gyakorlati értelme abban jut kifejezésre, hogy „az emancipációs mozgalmak nem határozhatják meg tevékenységük feltételeit és határait pusztán gyakorlati kísérletezéssel". (320. o.). Más szóval elmélet és gyakorlat közvetítéséről beszélhetünk.

Gajo Petrović besorolása a marxi eszme négy értelmezését tartja számon: „ 1. A marxizmus mint *tudományosan megalapozott szocializmus*, 2. a marxizmus mint *tudományos filozófia, társadalomtudomány és filozófiailag, tudományosan megalapozott kommunizmus*, 3. a marxizmus mint *a praxis filozófiája és humanista szocializmus*, 4. a marxi eszme mint *forradalmi eszme és forradalmi humanizmus = szocializmus = kommunizmus*" (324. o.).

Massimo Salvadori a marxi koncepciótól függetlenül létrejött gyakorlati szocializmust véve alapul mondja a következőket: „*A marxizmus rendkívüli történelmi hatékonysága nem mint kedvező szocialista átalakulás, hanem mint az antikapitalizmus negatív ideológiája jutott kifejezésre*". (362. o.) A pozitív marxista programból nem maradt semmi, mivel hatástalan, és ily módon nem más, mint „nagy utópia" (364. o.).

Predrag Vranicki a Tizenhárom tézis Marxról című tanulmányában rámutat arra, hogy „a marxizmus bíráló és dialektikusan nyitott gondolkodású rendszer, nem pedig zárt jellegű elmélet. *A fejlett materialista dialektika történelmi értelmezése Marx és Engels műveiben egyszer és mindenkorra véget vetett mindennemű zárt filozófiai rendszernek.* Éppen ezért nem válhat a marxizmus minden létező apológiájává. *De ugyanígy nem apológiája bármiféle képzelt jövőnek sem*" (402. o.).

A fentiekben futólag ismertettük a kötetben szereplő szerzők Marx- és marxizmus-képét, most pedig visszatérünk a már feltett kérdéshez: Mi a marxizmus ma?

Elfogadható választ definíció formájában aligha adhatunk erre a kérdésre, mivel a tiszta képletek mellett döntve ortodox dogmatizmus kockázatát vállalnánk, ami szöges ellentétben áll a marxi eszmével, a valóság elméleti és gyakorlati birtokbavételével. Ha a marxizmus, illetve a marxizmusok eleve magukban hordozzák a marxi eszmét, és ha Marx a forradalom és a forradalmi előfeltételek, illetve a radikális világmegváltoztatás gondolkodója a proletariátus önmaga által való megszüntetésének és felszabadításának szintjén — ami által minden proletár emberré válik —, akkor — s ez nyilvánvaló — a marxizmus forradalmi elmélet. De olyan forradalmi elmélet, amelynek a polgári (kapitalista) életmód termeléséből kell kiindulnia, s azt kell emberivé, humánussá változtatnia. Ezek szerint a marxizmus mint forradalmi elmélet nem marad puszta elmélet, hanem történelmi közvetítésre kerül sor elmélet és gyakorlat között, mivel a forradalom nem csupán gondolkodás kérdése, hanem elmélet és tevékenység közötti közvetítés függvénye is. Maga az eszme nem elégséges, erre utal maga Marx is a már idézett 11. Feuerbach-tézisben.

A marxista elméletnek figyelembe kell vennie korunk valóságát, ha továbbra is olyan elmélet szándékozik maradni, amely világméretekre számít. Erre utalva nem téveszthetjük szem elől a forradalom modern előfutárait, korunk munkásosztályát és a gyakorlatban megvalósuló szocializmus praxisát, ami még időszerűbbé teszi Predrag Vranicki megállapítását: „A marxista elmélet, tehát az összes haladó társadalmi tényező számára az államszocializmus problémája, ugyanolyan próbát jelent, mint valamikor a tőkés termelési mód ha-

ladó jellege és annak történelmi határai" (400. o.).

Az eddig elmondottak alapján a következőkben állapíthatjuk meg a marxizmus legfontosabb jellemzőit:

1. A marxizmus *forradalmi elmélet és cselekvés* — a forradalom, az ember és az emberi világ valódi értelemben vett kiindulópontja. Ebből következően a marxizmus legfontosabb jellemvonása az *elmélet és a gyakorlat egysége*, az elmélet a gyakorlat, a gyakorlatot pedig az elmélet által közvetíti, vagy ahogyan Milan Kangrga fogalmaz: „A gyakorlat alapvetően elméleti jellegű, mint ahogyan az elmélet is lényegileg gyakorlatra épül." (Međunarodni radnički pokret c. folyóirat 1983, 1—2. szám, 9. o.)

2. A marxizmust nem lehet világnézetté egyszerűsíteni, bár a munkásosztály világnézete is, vagy ahogyan Miloš Nikolić hangsúlyozza: „A világnézet egy társadalmi osztály vagy valamelyik osztályhoz tartozó egyén önnön helyzetének a felmérését jelenti." (Međunarodni radnički pokret c. folyóirat, 1983, 1—2. sz., 79. o.) Mivel a marxizmus kora ellentmondásai által gazdagodva a világ forradalmi megváltoztatásának történelmi gyakorlata, ezért nyitottnak, bírálónak és megértőnek kell lennie mindazok a gondolkodók és cselekvő emberek iránt, akik nem tartoznak a marxizmushoz.

3. A „világméretűvé vált marxista eszmétől" idegen mindennemű kórusban való éneklés és kanonizált szabály a marxizmus uniformizálása identitásának az elvesztésével járna. A marxista elmélet és gyakorlat számára a történelmi ellentmondásokkal való gazdagodás csak az ember, az emberiesség szempontjából lényeges, nem pedig az államapparátus vagy a vezér szemszögéből.

A marxista gondolkodásmód és cselekvés veszít erejéből, ha államvallássá válik, amelyik kritikátlanul viszonyul a dolgokhoz. Éppen ezért a marxizmus nem válhat minden létező apológiájává, hanem inkább forradalmasító bírálatává.

5. Ha a marxizmus forradalmi elméletként és gyakorlatként funkcionál, és ha ez a forradalmi színezet válságba kerül, akkor joggal vetődik fel a marxizmus válságának kérdése. Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy mi a marxizmus válsága és mikor veszi kezdetét? Lucio Colletti szerint a marxizmus „válsága" akkor veszi kezdetét, amikor realizálódik. Tiszta „filozófiába" megy át és lehetővé tesz egy olyan paradox elméletet, amely a marxizmus „tisztaságát" hirdeti, mégpedig abban a pillanatban, amikor elveti történelmi „megvalósulását" és a saját utópiája mennyei tisztaságát állítja szembe vele. Massimo Salvadori szerint a marxizmus válságának kezdete arra az időpontra tevődik, amikor a gyakorlat hűtlen lesz ahhoz a marxi törvényszerűséghez, hogy a kapitalista fejlődés fokozódása ösztönzőleg hat a forradalmi folyamatokra, ami jóval kisebb méretekben bontakozott ki a polgári társadalmakban. Ahol „... szocialisták és kommunisták vannak hatalmon, állam- és bürokráciaellenes programjukat utópiára egyszerűsítik le, amelyet a tömegek feletti uralkodásra használják fel a jelenben" (360. o.). Elképzelhető azonban, hogy a marxizmus a szerző szerint továbbra is a kapitalizmus negációja marad a fejletlen országokban, vagy pedig olyan hivatalos ideológia lesz, amely „az állam megszilárdítását segíti elő a reálszocializmus országaiban". (364. o.) Az említett két szerző véleménye szerint a marxizmus válsága abban a történelmi pillanatban következett be, amikor kísérletet tettek megvalósítására, azaz amikor a marxizmust puszta ideológiává fokozták le. Vajon feltehető-e ennek alapján a kérdés: ellenforradalomnak nevezhetők-e a szo-

cialisa forradalmakra tett kísérletek, és jobb lett volna-e, ha nem kerül rájuk sor? Gyakorlatilag ezt azt jelentené, hogy a XX. század történelmét el kellene felejteni, mintha semmi korszakalkotó sem történt volna az emberi nem emancipációja során. Hozzá kell azonban tennünk, hogy pusztán a marxizmus válságának konstatálása nem más, mint megmaradni a polgári társadalom álláspontján (10. Feuerbach-tézis). Éppen ezért a történelmi gyakorlat lényegét és értelmét, a kor szellemiségét kifejező marxizmusnak a polgári elméletet is ismernie kell, hogy azt forradalmi úton változtathassa meg, hisz maga a válsága tisztítótüze a létrejövő újnak.

6. A válságból való kilábalásnak elengedhetetlen feltétele az elmélet és a gyakorlat egysége, ami megköveteli a *marxizmus felújítását*, mint ahogyan azt az alábbi szerzők is hangsúlyozzák:

1. Henri Lefèbvre szerint Marx művét „... a maga filozófiai, ismeretelméleti és kritikai szélességében kell felújítani. Másrészt elméletét elemzési és kutatási eszközként kell igénybe venni" (221. o.). Lefèbvre szerint a marxizmus felújítására és elmélyítésére a következő három vonatkozásban van szükség:
   a) „Még nem tudni, hogy a forradalom rákfenéjének, a sztálinizmusnak a hatalomra kerülésére miként kerülhetett sor a hitlerizmussal egyidőben."
   b) „Még kevésbé van tudomásunk arról, hogy a tőkés termelési mód miként töltötte ki a marxi értelemben végbement politikai és társadalmi forradalmak által hagyott űrt" (227. o.).
   c) Szükség van a marxizmus alapos felújítására, hogy azzá válhasson, ami, mégpedig *„mindennapi* értelemben" (233. o.).
2. Oscar Negt úgy véli, hogy Marxhoz történelmileg kell közelíteni, mivel elméletére „történelmi korlátozások" jellemzők (299. o.), mert *„a tőke programszerű elemzését adta, de nem vitte végbe a szubjektum felépítésének programját"* (300. o.), ugyanis Marx bemutatta a tárgyiasuló tudat és magatartásforma bírálatának eszközeit, „de megfeledkezett arról, hogy a társadalmi elferdüléseknek ezt az alapos elemzését magára a munkásosztályra is alkalmazza" (303. o.). Marx figyelmét elkerülték a munkás egyéni elvárásai, hajlamai, amelyek egyben társadalmi jellemzők is. Ezért *„értékelte túl* Marx és Engels a munkásosztály forradalmi akaratát és *becsülte le* a meglévő hatalmi forma azon képességét, hogy részben semlegesítse vagy integrálja ezt a forradalmi akaratot" (304. o.). Ez teszi szükségessé mindazoknak a társadalmi jelenségeknek a folyamatos elméleti tanulmányozását, amelyek a szubjektum szubjektivitásáról vallanak. Ha tehát a marxizmus a totalitás áttekintésére törekszik, akkor véget kell vetni az olyan szemléletnek, amely *„kiktatja a pszichoanalízist a marxista ismeretek köréből,* és olyan sajátos kutatásokat kell kezdeményezni, amelyek a szubjektum tényleges megismerésére törekszenek" (314—315. o.). Marxnak a „holtmunka ökonómiájával" (316. o.) kapcsolatos elem-

zése alapos ugyan, de nem adta meg a munkaerő mélyreható elemzését, így manapság ennek a fehér foltnak a felfedése lehet feladata, hisz ez teszi lehetővé, hogy az államapparátus ellenőrizze az „emberek tiltakozását" (317. o.).

3. Vranicki szerint ma a marxizmus számára létfontosságú probléma az államszocializmus autentikus bírálata: „A szabad termelők társulása a mi körülményeink között az egyetlen történelmi szinonimája a társadalmasított emberiségnek" (401. o.).
4. Elmar Altvater Államforma, államformák című tanulmányában bírálóan elemzi a polgári társadalom átalakulásának problémáját. Nézete szerint a politika nem vezethető le pusztán a termelési módból, olyan értelemben lehet bírálóan foglalkozni vele, hogy tulajdonképpen maga a tőke keresi a neki megfelelő államformát.

Ennek kapcsán hívnánk fel a figyelmet Slobodan Divjaknak az Áru és forradalom című kötetére, amely a tőkével, a politikai állammal és az átmeneti időszak stratégiájával foglalkozik (SIC kiadása, Belgrád, 1982).

Mindez arra utal, hogy a marxizmus megújításának a tőke és a hozzá kötődő államforma elemzésére kell összpontosítania. A marxizmusnak csak mint a korszerű termelési mód nyitott és bíráló elméletének, illetve forradalmi eszméjének van esélye kilábalni a válságból, ellenkező esetben vagy a historicizmusnál köt ki, vagy pedig a fennálló ideológia apológiájává válik.

A marxizmus felújítására azért is szükség van, hogy Marx által haladjuk túl. Éppen ezért gondoljuk, hogy ezeknek a kiemelkedő marxista gondolkodóknak a tanulmánykötete kiérdemli a hazai olvasóközönség figyelmét.

Garai László fordítása

Jegyzetek

[1] V. ö.: Ivan Paić: Proizvodnja ideologije (Ideológiatermelés, Prosveta Kiadó Belgrád, 1984.)

[2] Lásd még: Šta je marksizam (Mi a marxizmus?), Međunarodni radnički pokret, Belgrád 1983, 1—2. sz.; Marksizam danas (A marxizmus ma), Rukovet, Szabadka 1983, 1—2. sz.; Izazvani marksizam (A marxizmus kihívása), Gledišta, Belgrád 1983, 3—6. sz. és 1984, 1—2. sz.

[3] V. ö.: Bodrogvári Ferenc: A látszatközösségről, Forum Kiadó.

[4] Louis Althusserrel nálunk legalaposabban Zdravko Munisić foglalkozott Marksizam Luja Altisea (Louis Althusser marxizmusa) című könyvében, Kolarčev narodni univerzitet kiadása, Belgrád 1977.

[5] Lásd még: Miloje Petrović: Komunizam i rad (A kommunizmus és a munka), Beogradska knjiga Kiadó, Belgrád 1984, és Ratko Nesković: Filozofija i istinska zajednica (Filozófia és valódi közösség), Savremena administracija Kiadó, Belgrád 1982.

GENETIKA ÉS HUMÁNUM

CZEIZEL ENDRE: AZ ÉRTÉK BENNÜNK VAN, GONDOLAT, BUDAPEST, 1984

Az utóbbi időben szembetűnően megnőtt az érdeklődés a genetikai kutatások iránt. Korunk embere az örökléstantól vár választ és megoldást számos olyan korábban befolyásolhatatlannak vélt problémára, mint pl. az értelmi fogyatékosság, a genetikai eredetű rendellenességek, az örökletes betegségek. A fellendülőben levő örökléstani kutatások máris kiváló eredményekhez vezettek: nincs messze már az az idő, amikor lehetségessé válik a genetikai folyamatokba való beavatkozás. És miközben ennek lehetősége újabb problémákat vet fel — többek között a genetikai egyensúly megbomlásának veszélyére hívja fel a figyelmet —, az elért eredmények alapján fény derül olyan közérdekű problémákra is, melyek az eddigiek során genetikai megalapozottság nélkül csak találgatások, téves eszmék, elfogult vagy rosszhiszemű elképzelések formájában fogalmazódhattak meg, nem ritkán tragikus következményeket okozva az emberiség történetében.

Az előadásai, televíziós szereplései, könyvei és egyéb publikációi révén méltán közismert, igen népszerű genetikus Czeizel Endre Az érték bennünk van c. munkájában ismét elevenbe vágó problémákat vet fel. Könyvében az emberi szellemi adottságokkal, képességekkel, a tehetséggel kapcsolatos genetikai ismereteket, kutatási eredményeket és saját elképzeléseit foglalja össze. Mindezek mellett azonban igen nagy érdeklődésre tarthat számot sok olyan hosszú időn át tabu témának számító és mindmáig igazán fel nem dolgozott kérdés felvetése, mint a rasszizmus, a cigányság helyzete, a zsidók tehetséges volta, a nemzeti önismeret, a zseni-kérdés. Szándéka inkább az ismeretterjesztés: a témát minél szélesebb olvasói tábor számára igyekszik hozzáférhetővé tenni, és így a közgondolkodásra hatni. Módszere is ennek megfelelően alakul — közvetlenségre, érthetőségre törekszik, mondanivalóját irodalmi példákkal, idézetekkel támasztja alá.

„Az emberi jellegek eltérése... a biológiai változatosság megnyilvánulása, és ez nincs ellentétben a társadalmi egyenlőség jogos követelményével" — szögezi le a szerző a bevezető fejezetek egyikében, miután megismertet a legfontosabb örökléstani alapfogalmakkal és alapismeretekkel. A kreativitás és az intelligencia viszonyát kutatva meghökkentő vizsgálati eredményről számol be: az iskolai osztályzat, a szokásos pedagógiai gyakorlat, mely az intelligenciát értékeli, a kreativitást nemcsak figyelmen kívül hagyja, de egyértelműen károsítja is. Számos vizsgálat igazolja, hogy a kreativitás merőben mást jelent, mint amit intelligenciatesztekkel és osztályzással mérnek. Ezzel magyarázható, hogy sikeres alkotók diákkorukban gyakran tanulmányi problémákkal küszködtek. A kreativitás ismérvei között olyan tulajdonságokat sorol fel, mint pl. az eredetiség, képzelőerő, függetlenség, nyitottság, érzékenység, és hangsúlyozza e személyiségvonások fontosságát a kreatív szellemi tehetség megvalósulása szempontjából.

Czeizel Endre könyvének legfontosabb részei a rasszizmussal, a tárgyilagos nemzettudattal, az értelmi fogyatékossággal és a kivételes szellemi képességekkel foglalkoznak. Az emberiség egyetlen faj, hangsúlyozza, „nincs számottevő eltérés a genetikai adottságokban", mint ahogy nincsenek ún. „tiszta" rasszok sem. A rasszizmus nem más, mint politikai demagógia, mert a humángenetikai kutatások semmiképpen sem támasztják alá egyik vagy másik népcsoport (néger, cigány, zsidó) alacsonyabb- vagy felsőbbrendűségét. A szerző nem a biológiai-genetikai hatásoknak, hanem a társadalmi körülményeknek, a szociokulturális öröklésnek, a hátrányosabb vagy előnyösebb gazdasági, kulturális lehetőségeknek tulajdonít meghatározóbb jelentőséget az egyes rasszok esetleges eltérő szellemi teljesítményeiben. Ugyancsak szociokulturális és nem biológiai okokat feltételez a ma-

gyarok körében közismerten világviszonylatban is legmagasabb öngyilkosság-halálozás hátterében. Sürgeti a népességgenetikai vizsgálatok további fejlesztését, elsősorban azért, mert ezek segítségével felismerhetők és kiküszöbölhetők az egyes népességekre jellemző betegségek. Nézeteinek szemléletesebb kifejtése érdekében néhol rövid történelmi (esetleg antropológiai) áttekintést ad (pl. az askenázik sorsa, a magyarok őstörténete), majd ezután ismerteti a megfelelő genetikai magyarázatokat táblázatokkal és ábrákkal illusztrálva. Kár, hogy néhol a táblázatokba félrevezető hiba csúszott. (A 15. táblázatban pl. a romániai nők átlagéletkorát feltüntető adat nem felel meg a sorrendi besorolásnak.)

Az értelmi fogyatékosság alakulását és okait összegezve a szerző megdöbbentő jelenségről számol be: a statisztikai adatok tükrében az értelmi fogyatékosok száma az utóbbi húsz évben folyamatosan nő. Az orvosi ellátás javulásával ma már életben tarthatók olyan súlyosan károsodott értelmi fogyatékosok is, akiknek korábban nem volt esélyük az életben maradásra. De más okok is közrejátszanak az értelmi fogyatékos gyermekek számának növekedésében. Többek között az a körülmény is, hogy a kisegítő iskolákba járó fogyatékos tanulók egy része szociális és kulturális hátrány — és nem veleszületett rendellenességek — miatt marad el értelmi képességeiben társaitól. A szerző több oldalról is körüljárja a problémát. Szól a patológiás (génártalmak, kromoszómarendellenességek, magzati ártalmak stb.) és a familiáris értelmi fogyatékosságról: a családot alapító fogyatékosok utódjainak várható értelmi szintjéről. Figyelmeztet arra, hogy „az egészséghez való jog olyan szabadságjog, amely mindenkit megillet. Az utódokat, a gyermekeket is! Ebből következően ... biztosítani; kellene »az egészségesen születés jogát« is — a rendelkezésre álló lehetőségeknek megfelelően". Kutatásai alapján úgy látja, hogy erre korunkban van is mód, ám ennek hatékony megoldása során igen kényes etikai és jogi problémákkal kell számolni.

Czeizel Endre könyvében tekintélyes helyet szentel a kiváteles szellemi képesség, a tehetség bemutatásának. Kiindulópontja az a gondolat, hogy míg a hátrányos helyzetű értelmi fogyatékosok társadalmi megsegítésének, felkarolásának szükségességét már régebb idő óta felismerték, és számukra külön iskolarendszerről, megfelelő képzettségű pedagógusokról gondoskodtak, „a kiváteles adottságnak, az emberi tehetségnek, tehát a legnagyobb értéknek a védelme és gondozása" az utóbbi időben háttérbe szorult. Egyes szerzők szerint a kiváteleseu jó képességű gyerekek hátrányos helyzetben vannak a szokványos „normális" iskolákban, amelyekben gyakran összeütközésbe kerülnek a szokásos elvárásokkal, és konfliktusaik nemegyszer egészségi ártalmakba, betegségekbe torkollnak. A kiváteles képességű gyermekek iskoláztatása és helyzete társadalmi szempontból is nagyon fontos és megkerülhetetlen probléma, mely lényegét tekintve onnan eredeztethető, hogy a kiváteles szellemi képesség megállapítása is eléggé tisztázatlan. „Az bizonyosnak tűnik, hogy az iskolai osztályzatok és az IQ önmagukban nem alkalmasak a kiváteles tehetség felismerésére. Az újabb kutatások alapján elsősorban a kreativitást, a valamelyik szellemi képesség-szférában megmutatkozó kiváteles tehetséget, a becsvágyat, a megszállottságot, a feladatvállalási és teljesítési készséget: a hivatástudatot tartjuk a legfontosabbnak ..." — írja Czeizel Endre, aki számos ismert téves hitet oszlat el a tehetséggel kapcsolatban. Megállapítja, hogy a kiemelkedő tehetség nem hajlamosít elmebetegségre, nem jár korai halállal, a gyógyszerek, az alkohol, a kábítószer és a „mesterséges értékcsiholás" egyéb módozatai új adottságok létrehozására nem alkalmasak. Kitér arra, hogy a hírnév, az ismertség és a zsenialitás nem tekinthető azonos fogalomnak. Részben azért nem, mert a hírnév manipuláció és ügyeskedés eredménye is lehet, részben pedig azért nem, mert az új felfedezést, az újszerűséget gyakran értetlenség fogadja a kortársak részéről. A zsenialitás objektív megítélésére éppen ezért általában csak az utókor képes. Czeizel említi, hogy több felmérés egybehangzó adatai szerint az átlagot lényegesen meghaladó képességekkel a népesség 5 %-ban találkozhatunk, mégpedig 2,5 %-nak az általános értelmessége,

2,5 %-nak pedig egy bizonyos specifikus képessége tekinthető kivételesen jónak. A szerző külön fejezetet szentel a szellemi képességek fejleszthetőségének, az iskola, a pedagógusok, a társadalom feladatának, de nem érinti a tehetség-probléma talán legérzékenyebb vonatkozásait: a tehetségek kiválasztásának kiválogatásának problémáját, az elkülönített oktatásból származó társadalmi veszélyeket, a társadalmi igények és a tehetségfejlesztés összefüggéseit. Nem szól arról, hogyan lehetséges, hogy a tehetségek általa is hangoztatott végtelen sokféleségéből mégis csak a nyelv-, zenei és sporttehetségek, a matematikai zsenik, a művészek hallatnak magukról. Hol vannak a más típusú tehetségek? Valószínű, hogy a társadalom részéről bizonyos szelekció érvényesül már itt is. S vajon hogyan lehet iskoláskorban felfigyelni az olyan jellegű kivételes adottságokra, melyekkel a rendkívüli képességű filozófusok, társadalomtudósok rendelkeznek, akik — mint köztudomású — érett korban, gazdag élettapasztalatok birtokában hozzák létre legnagyobb alkotásaikat, dolgozzák ki eszmerendszerüket? És ez csak a tehetségek kiválasztásának problémája. A tehetségesek kiválogatása sem kisebb gond. Addig ugyanis, amíg nem sikerül megnyugtatóan kidolgozni és intézményes formában érvényesíteni a tehetségesek kiválasztásában az esélyegyenlőség elvét, félő, hogy a tehetséggondozás humanista eszméje helyett csak valami olyan igazságtalansághoz szolgáltatnánk alapot, mint amihez hasonlót Czeizel maga is említ könyvében az amerikai négerek és fehérek eltérő intelligenciaszintjének „tudományos" értékelése kapcsán. Az elkülönített oktatás pedig — mégoly igazságos kiválasztás esetén is — nyilvánvalóan szellemi elit kialakulásához vezetne. Kívánatos-e egy ilyen szellemi elit létrehozása az adott társadalmi viszonyok közepette? Megfelel-e a pozitív társadalmi célkitűzéseknek? Nyitva marad az a kérdés is, hogy valóban olyan nagy igény van-e a tehetségek teljes kibontakoztatására. Hiszen egy ellenkező tendencia is érvényesül: a tehetségek szemmel látható pazarlása, lekicsinylése, kiváló képességeiknek messze meg nem felelő pozícióba való „beskatulyázása", a hatékony fellépéstől való visszatartása. E nyugtalanító kérdéseket, a tehetséggondozás legérzékenyebb vonatkozásait a szerző nem tárgyalja könyvében, legfeljebb általánosításokba bocsátkozik: „minden gyermekben fellelhetők a jó képességek, sőt időnként a szürkének látszó kavicsból is előtűnhet a drágakő csillogása. A pedagógusoknak nincs szebb és nemesebb feladatuk, mint a gyermekek sokszínű szellemi adottságai között meglelni és kibontakoztatni a legjobbat, és a pályaválasztás során ebbe az irányba egyengetni útjukat..." Czeizel Endrét más írásaiban is foglalkoztatja a tehetségek, a kiváló szellemi képességek problematikája. Egy utóbb megjelent tanulmányában (Valóság, 1986/1.) alapul véve 200 év magyar művelődéstörténetet, 177 nevezetes személyiség születési helyére, származására, élettartamára, tehetség-típusára (szakterületére), nemi megoszlására vonatkozóan érdekes következtetéseket von le. A kapott eredmények nem esnek egybe azzal a genetikai törvényszerűséggel, hogy minden korban és minden területen a tehetségek azonos aránya várható, hanem a tehetségek kibontakozásában a társadalmi feltételek és lehetőségek szerepének fontosságát erősítik meg.

„Az érték bennünk van": az emberi alkotókészségben, a szellemi adottságokban, a tehetségben. Ennek a rokonszenves, humanista beállítódású meggyőződésnek ad hangot érdekes könyvében a genetikus. Az örökléstani kutatások éppen e szellemi képességek biológiai gyökereinek vizsgálatára irányulnak. Ám a bennünk levő érték feltárása, hasznosítása, fejlesztése már meghaladja a genetika hatáskörét és társadalmi feladatát szélesül. Czeizel Endre úgy véli, a pedagógusokon múlik „ennek a természeti kincsnek a megtalálása, ápolása és kiaknázása". A feladat sikeréhez azonban önmagában kevés a pedagógia. A szellemi adottságok és képességek vizsgálata ugyanis olyan jellegű problémák egész sorát veti fel, amelyek hatékony megoldása túlmutat a pedagógia lehetőségein és széles körű társadalompolitikai intézkedéseket feltételez.

HÓDI ÁVA

VAJDASÁGIAK A III. KRAJINAI PROLETÁRBRIGÁDBAN

TREĆA KRAJIŠKA PROLETERSKA BRIGADA III., BELGRÁD, 1985. (A KÖNYV KIADÓJA A III. KRAJINAI PROLETÁRBRIGÁD BELGRÁDBAN SZÉKELŐ HARCOSSZÉKCIÓJÁNAK BIZOTTSÁGA)

A III. krajinai proletárbrigád 1942. VIII. 22-én alakult meg a Drvar melletti Kamenicán. Még ez évben kitűnt a Bihać felszabadításáért vívott harcokban, mivel már itt sikerült demonstrálnia sajátságos harcmodorát, amelyet főként a gyors csapatmozdulatok, a feltartóztathatatlan rohamok, a találékonyság és leleményesség, a harciasság, valamint a városfoglalási ügyesség jellemeztek. Ezekkel a harci kvalitásokkal kiváló ajánlólevelet állított ki magának a brigád ahhoz, hogy a Jugoszláv Partizánosztagok és a Népfelszabadító Katonaság Főparancsnoksága, valamint a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága az I. proletárhadosztályhoz csatolja.

A III. krajinai proletárbrigád életben maradt harcosainak visszaemlékezései immár a III. kötetben látnak napvilágot. A könyv I. és II. kötete 1969-ben jelent meg. Ezekben a kötetekben 120 szerző visszaemlékezése és 263 melléklet kapott helyet, 1341 oldalon. A III. kötet 1080 oldalas, 118 szerzővel és 205 melléklettel. A volt harcosok ily módon kíséreltek meg átmenteni az utókornak, az olvasóknak és a tanulóifjúságnak a négy évtizeddel ezelőtti történelmi eseményeket. A bajtársiasság, a kitartás, a hősiesség példaképével, illetve szocialista forradalmunk kivívásának felidézésével szeretnék figyelmeztetni a mai és a jövőkor nemzedékeit a haza oltalmának fontosságára.

A III. krajinai proletárbrigád csaknem 10 000 tagot számlált. Ebből 2000-en vesztették életüket az egész ország területén vívott csatákban, ütközetekben. A brigád katonái között 422 nő, 269 olasz és 50 szomszédos országbeli harcos is küzdött.

Kuriózumnak számít az a 15 visszaemlékezés, amelyet a brigád Matteotti elnevezésű, olasz partizánokból alakult 6. zászlóaljának életben maradt tagjai írtak. Ebben ugyanis híven tükröződik a zászlóalj harci útja az 1943. évi megalakulástól 1945-ig, a háború befejezéséig. A Matteotti zászlóaljnak volt egy nem hivatalos himnusza is, ennek első versszakát idézzük most:

Sjaji jedna zvezda tamo gore
Ovo je zvezda VI bataljona
Koja sjaji, blista za bataljon
  Mi smo partizani
  Mi smo Italijani
  Mi smo proleteri
  Mi smo dobrovoljci
  Puni željama:
Ispod plamena i mitraljeza
Mi jurišamo u borbu
Za slobodu!

Az égen fenn egy csillag ragyog,
A hatodik zászlóalj csillaga,
Amely a zászlóaljért csillog, ragyog.
  Partizánok vagyunk,
  Olaszok vagyunk,
  Proletárok vagyunk,
  Önkéntesek vagyunk
  Vággyal teliek.
Tűzön és géppuskán át
Rohanunk a harcba
A szabadságért!

(298. l.)

Mint már említettük, a III. krajinai proletárbrigád soraiban 422 nő harcolt. Ezek között nemcsak harcosok, de vezető beosztásúak is voltak, legnagyobb részük azonban ápolónőként küszködte végig a népfelszabadító háborút. Egyikük pl. a legvéresebb és leghevesebb harcok idején, 1943. jún. 12-én, a foča—kalinoviki úton történő ellenséges gyűrű áttörése idején szülte meg gyermekét, s ezt a következőképpen írja ie: „...1943. jún. 12. Mivel az ellenséges repülők látástól vakulásig, szüntelenül bombáztak bennünket, megálltunk a Miljevina melletti Rataj falut övező erdőben. Aznap szülési fájdalmakban fetrengtem a földön. Addig egy pillanatra sem maradtam le a többiektől, sem a menetben, sem pedig az ápolásban...

Le sem ereszkedhettem a földre, hanem guggolva szültem meg a fiamat.

Letéptem magamról az alsónemőt és abba csavarták be gyermekemet. Mindez villámgyorsan játszódott le. Még hallottam a gyermekem hangját, de látni már nem láttam, és a hangját sem hallottam soha többé.

...Tovább kellett menni. Támogattak, de nem volt jártányi erőm. Kiléptem a sorból és a sárba huppantam. Hogy elaludtam-e vagy eszméletem vesztettem, nem tudom. Egész éjjel alhattam. A gyermekemet elvitték.

Mikor reggel felébredtem, egyedül voltam az erdőben. Fogalmam sem volt, hogy hol vagyok. Az erdő mindenütt egyforma..." (178—179. l.).

Ugyancsak a brigád tipikus jegyei közé sorolhatók még a következők: a brigád harcosainak és vezetőinek a 80%-a vagy párttag, vagy SKOJ-tag, vagy pedig párttagjelölt volt. Ezenkívül a brigád színe-javát fiatalok képezték. A krajinai brigád elnevezés viszont csak 1943-ig illett reá, ugyanis ettől kezdve már nemzetközi jugoszláv brigád volt, mert annyiféle nemzetiségű harcost toborzott magának. Úgy is mondhatnók, hogy a háború végéig már hazánk valamennyi későbbi köztársaságából és tartományából harcoltak a brigádban, nemcsak férfiak, de nők is. 1943 szeptemberében alakult meg a brigád keretében a 269 harcost számláló Matteotti elnevezésű olasz zászlóalj. A szomszédos államokból csaknem 50 harcos lépett a brigád soraiba. Joggal állíthatjuk tehát, hogy a III. krajinai proletárbrigád nemcsak jugoszláv, de a Jugoszláv Partizánosztagok és a Népfelszabadító Katonaság, illetve a népfelszabadító háború nemzetközi brigádja is volt.

A brigád a szó szoros értelmében vérrel írta be nevét a történelembe 1943-ban a radušai és a Vilić Guvnó-i sebesültvédelem és -mentés során. Harcosai halálos komolyan vették Tito főparancsnok szavait, hogy: „Mindenáron megmenteni a sebesülteket!" Ebben az időben könnyebb sérülésekkel nem is fordultak segítségért a harcosok, a mozogni bírók pedig még a kórházakból és a betegágyból is kiszöktek, csakhogy a katonaság segítségére legyenek. Halott bajtársaik fölött tettek fogadalmat, hogy életük árán is elvágják a németeknek a sebesültjeinkhez vezető útját. Rade Petrović tizedes pl. halott banijai bajtársa fölött a következőket mondta: „Köszönet neked, elvtárs! Esküszöm a puskámra, hogy méltó utánpótlásod leszünk. Megmondhatjátok a sebesülteknek, hogy amíg egyetlen krajinai is életben lesz, addig nem érhetik el őket a svábok!" És Rade meg is tartotta a szavát, nem engedte a németeket a sebesültek közelébe, de ott áldozta fel életét is a Raduša hegyen. Örök őrséget áll banijai bajtársával azon a helyen, ahol vérüket ontották a szabadságért.

A visszaemlékezésekben jelentős helyet foglal el a sutjeskai csata. Érthető, hisz a III. krajinai brigád ebben a sorsdöntő csatában is az események homlokterében állt. A sok áldozatot követelő sutjeskai és zelengorai ütközetben ugyanis brigádunk az élvonalban küzdött az ellenséges gyűrű áttörésekor. Trivuna elvtársnő pl. letette a hordágyat és géppuskával rohamozott zászlóalja élén.

Megkülönböztetett figyelmet szentel még a könyv a neretvai és sutjeskai csata után folytatott kelet-boszniai harcoknak; a felszabadított területekért vívott küzdelemnek; Donji Vakuf és Bugojno felszabadításának; a brigád egyéves megalakulási ünnepségének; a dalmáciai harcoknak és az olasz katonák lefegyverzésének; Šujice, Duvno, Livno, Kupres felszabadításának; a brigád zenicai diverziójának; a Travnik környéki csatáknak és a II. AVNOJ-ülés megtartásához szükséges szabad terület létesítésének; az 1944. évi Banja Luka-i offenzívának; a Jugoszláv Partizánosztagok és a Népfelszabadító Katonaság Főparancsnoksága drvari támadás utáni védelmének, valamint a Crni vrhen (a Travnik—Gornji Vakuf—Fojnica háromszögben) vívott harcoknak. Erről az 1944. jún. 23-án lezajlott ütközetről a következők olvashatók a könyvben: „Ezen a napon és ezen a helyen brigádunk olyan helyzetben volt, hogy ekkor vívta az egész népfelszabadító háború legsúlyosabb és legsikeresebb csatáit." Szerbia felszabadításában ugyancsak figyelemre méltó győzelmeket könyvelt el brigádunk. 1944. jún. 23-án átkelést hajtott végre a Lim és Uvac folyón és halmozta a harci győzelmeket. Ekkor szabadította fel töb-

bek között Užička Požegát Valjevót, Mladenovacot, majd a Jugoszláv Népfelszabadító Katonaság többi egységével és a Vörös Hadsereg katonáival együtt Belgrád felszabadításáért küzdött. A szerémségi fronton folyó 175 napos küzdelemben a III. krajinai proletárbrigád 160 napig harcolt, majd 1945. ápr. 12-én részt vett a szerémségi front áttörésében is. Ilija Radulović brigádparancsnok így emlékezik vissza erre: „A III. krajinai proletárbrigádnak reggel 5 órakor kellett volna általános rohamra indulnia, a rohamkezdés jele pedig egy sorozat piros rakéta lett volna, amit az ellenséges állások felé kellett volna kilőni. Csakhogy három perccel az általános roham előtt az első zászlóalj, önkezdeményezésre, rohamra indult, s ebben a brigád valamennyi egysége követte. A német ellenállás első vonalát gyorsan megtörtük és megtisztítottuk, s máris indultunk a második vonal bevételére. A roham teljes sikerrel járt..."

Az offenzívákban a brigád mindig az élvonalban küzdött, a defenzívában a védelmet biztosította, a harcok szünetében pedig tanultak a harcosok. Nikola Karanović néphős a következőképpen ecseteli ezt: „Feltartóztathatatlan a rohamban és rendíthetetlen a védelemben — ez jellemezte brigádunkat. Ezért is állhatta a sarat pl. a rendkívül súlyos neretvai ütközetben. Csaknem két hónapon át védelmezte Bugojnótól a Neretvéig, szünet és váltás nélkül a sebesülteket. Majd ugyanezt a szerepet játszotta a sutjeskai csatában is, amikor Bijelo Poljétól a Fočáig és Lučke Kolibeig oltalmazta a sebesült harcosokat. Így azután nemcsak a saját hadosztálya, de a Főparancsnokság szemében is átütő erőt képezett, s ezért is osztották reá és az I. proletárbrigádra azt a súlyos és jelentős feladatot, hogy a Sutjeskánál mind a három ellenséges gyűrűt áttörje, s hogy mindezt szinte lélegzetvétel nélkül hajtsa végre."

1945. máj. 9-én, Šetine faluban ért véget a brigád rögös és vér áztatta útja. A brigád fényes és dicsőséges, de sok áldozatot követelő harci útja csaknem 23 000 kilométer volt. Átlagban háromnaponként folytatott le egy-egy csatát. Nemcsak sikerrel harcolt, de példás brigáddá is vált és számtalan elismerést mondhat a magáénak: a Bosanska Krajina-i Operatív Stáb kétszer részesítette dicséretben. Az I. proletárhadtest stábja a Jugoszláv Népfelszabadító Katonaság egyetlen példás brigádjává nyilvánította, a Jugoszláv Partizánosztagok és a Népfelszabadító Katonaság Főparancsnoksága pedig hétszer részesítette dicséretben. Elnyerte a Néphős Érdemrendet, a Népfelszabadítás Érdemrendjét, a Testvériség—egység Érdemrendjét és a Partizán Csillag Érdemrend első fokozatát. A III. krajinai proletárbrigád soraiból 9 néphős került ki, 1946-ig a brigádból 400 elvtárs és elvtársnő került katonai és politikai tisztségre.

A visszaemlékezések könyve tartalmasnak mondható, mivel az említett brigádnak nemcsak a harci cselekedeteit, hanem az egész életét is felöleli. Kiváló adaléka lehet ezért a népfelszabadító háború történetének és nemzeti történelmünknek. Sikerrel forgathatják diákok és tanárok, egyetemisták és a Jugoszláv Néphadsereg katonai, de a széles olvasótábor is. Ezért is ajánljuk könyvünket egész hazánk olvasóközönségének a szíves figyelmébe.

A III. KRAJINAI PROLETÁRBRIGÁD HARCOSAINAK NEMZETISÉGI MEGOSZLÁSA 1942—1945.

Nemzetiség	Nem F	N	Összesen	Megjegyzés
1. Szerb	4 682	371	5 053	Ezeket az adatokat a III. krajinai prol. brigád 1942. VIII. 22-étől 1945. V. 9-éig harcoló tagjai szolgáltatták.
2. Horvát	240	19	259	
3. Crnagorai	26	2	28	
4. Szlovén	84	2	86	
5. Makedón	3	—	3	
6. Muzulmán	69	6	75	
7. Magyar	68	1	69	
8. Jugoszláv	99	18	117	
9. Zsidó	1	—	1	
10. Román	1	—	1	
11. Albán	1	—	1	
12. Bolgár	1	—	1	
13. Olasz	288	—	288	
14. Francia	1	—	1	
15. Orosz	3	—	3	
16. Ukrán	—	1	1	
17. Ismeretlen nemzet.	277	4	281	
Összesen:	5 846	424	6 270	

A III. KRAJINAI PROLETÁRBRIGÁD HARCOSAINAK TERÜLETI MEGOSZLÁSA 1942—1945.

Terület	Harcosszám	Összlétszám
1. Horvátország		
— Dalmácia	240	
— Lika	53	
— Egyéb terület	220	513
2. Bosznia és Hercegovina		
— Drvar	724	
— Bosanski Petrovac	1 104	
— Egyéb terület	792	2 620
3. Crna Gora	34	34
4. Szerbia		
— Szűkebb Szerbia	2 396	
— Vajdaság	164	
— Kosovo	7	2 567
5. Makedónia	12	12
6. Szlovénia	84	84
7. Olaszország	288	288
8. Albánia	2	2
9. Bulgária	1	1
10. Szovjetunió	2	2
11. Franciaország	1	1
12. Magyarország	1	1
13. Ismeretlen terület	143	143
Összesen:	6 270	6 270

(579—1 073. l.)

A III. krajinai proletárbrigádban csaknem 70 vajdasági és magyarországi magyar nemzetiségű katona is harcolt. Íme a könyvben ismertetett névjegyzékük:

1. BAGI MÁRTON, szül. 1906-ban Pleternicán, munkás, magyar. 1941-től a NFH harcosa, az 1941-es Partizán Emlékérem tulajdonosa, 1942. IX—1943. VII. a brigád harcosa, a zászlóalj politikai biztosának helyettese, 1937-től a JKP tagja. Meghalt. (595.)

2. BARNA GYÖRGY, szül. 1920-ban Kikindán, magyar. 1944. novemberétől a brigád és a NFH harcosa. (602.)

3. BARNA (JOVAN) JOVAN, szül. 1926-ban Kikindán, magyar, kereskedő. 1944. XII. 27-étől a brigád és a NFH harcosa. (602.)

4. BARNA JÓZSEF, szül. 1924-ben Kikindán, magyar. 1944 novemberétől a brigád és a NFH harcosa. (602.)

5. BÍRÓ (ANTAL) JÓZSEF, szül. 1923-ban Kikindán, munkás, magyar. 1944. XII. 27-étől a brigád és a NFH harcosa. (607. l.)

6. BITÓ (JOSIP) STJEPAN, szül. 1927-ben Kanizsán, munkás, magyar. 1944. XII. 3-ától a brigád és a NFH harcosa. (608.)

7. BIZÁK (JÓZSEF) ISTVÁN, szül. 1923-ban a Zrenjanin melletti Crnján, földműves, magyar. 1944. XII. 27-étől a brigád és a NFH harcosa. 1945. IV. 21-én, Pleternicánál esett el. (608.)

8. BOGNÁR (ISTVÁN) FERENC, szül. 1926-ban Kanizsán, magyar. 1944. XI. 3-ától a brigád és a NFH harcosa. 1945. IV. 12-én, a szerémségi frontáttöréskor, Novak Bapskánál vesztette életét. (612.)

9. BOHATAI JÓZSEF, harcos (613.)

10. BOROS (ISTVÁN) PÁL, szül. 1923-ban Kulán, földműves, magyar. 1944. novemberétől a brigád és a NFH harcosa. (616.)

11. CSÁNYI (ISTVÁN) JÓZSEF, szül. 1923-ban Becsén, munkás, magyar. 1945. III. 26-ától a brigád és a NFH harcosa. (637.)

12. ČERGIĆ (JOSIP) JOSIP, szül. 1926-ban Zmajevacon (Našice), földműves, magyar. A NFH harcosa 1944. X. 20-ától, a brigádban pedig 1945. I. 2-ától harcolt. (638.)

13. DÉTÁRI (JÁNOS) ISTVÁN, szül. 1924-ben Törökkanizsán, munkás, magyar. 1944. XII. 27-étől a brigád és a NFH harcosa. (653.)

14. DEZSŐ ISTVÁN, szül. Becsén, magyar. 1944-től a brigád és a NFH harcosa. 1945. V. 6-án vesztette életét Pleternicánál. (653.)

15. DOROKAZI MIŠKO, szül. 1923-ban Petrovčićon (Vukovar), földműves, magyar. 1944 novemberétől a brigád és a NFH harcosa. (657.)

16. DOROZS (ANDRÁS) JÓZSEF, szül. 1926-ban Vajskán (Odžaci), magyar. 1944. XII. 14-étől a brigád és a NFH harcosa. 1945. IV. 12-én, Lovasnál vesztette életét. (657.)

17. ELEZOVIĆ (JOVAN) ANTON, szül. 1926-ban Csonoplyán, földműves, magyar. 1945. I. 8-ától a brigád és a NFH harcosa. Elesett 1945. 19-én, Pleternicánál. (678).

18. ELEVIDJI (JÁNOS) JOVAN, szül. 1924-ben Becsén, földműves, magyar. A NFH harcosa 1944. X. 20-ától, a brigádé pedig 1945. I. 2-ától. 1945. IV. 18-án, Velika Kapelánál (Pleternica) esett el. (678.)

19. ÉRDŐG (MIHÁLY) TAMÁS, szül. 1923-ban Goben (Jaša Tomić), munkás, magyar. 1944. XII. 27-étől a brigád és a NFH harcosa. Életét vesztette 1945. IV. 20-án. (679.)

20. FARKAS (JÓZSEF) GUSZTÁV, szül. 1926-ban Kikindán, munkás, magyar. 1944. XII. 27-étől a brigád és a NFH harcosa. Életét vesztette 1945. IV. 5-én, Novák Bapskanál. (680.)

21. FARKAS ISTVÁN, szül. 1921-ben Becsén, magyar. 1944-től a brigád és a NFH harcosa. (680.)

22. FARKAS JAKOV, szül. 1927-ben Smederevska Palankán, magyar. 1944-től a brigád és a NFH harcosa. (680.)

23. FARKAS LAJOS, szül. 1920-ban Becsén, magyar. 1944-től a brigád és a NFH harcosa. (680.)

24. HARASZI (JÁNOS) ZALIGAN, szül. Rešervaron, magyar, harcos. (705.) Valószínűleg magyarországi.
25. HATALA (MÁRTA) MÁTÉ, szül. 1926-ban Titoverbászon, magyar. A brigád és a NFH harcosa 1944. 14-étől. Életét vesztette 1945. IV. 20-án, Pleternicánál. (705.)
26. HÓDI (JÓZSEF) MIHÁLY, szül. 1921-ben Kikindán, kereskedő, magyar. 1944. XII. 27-étől harcolt a brigádban és a NFH-ban. (706.)
27. KÁROLY IMRE, szül. Becsén, magyar, harcos. (748.)
28. KÖNYVESI (JÁNOS) JÁNOS, szül. 1925-ben Zmajevacon, földműves, magyar. 1944. X. 20-ától a NFH, 1945. I. 2-ától pedig a brigád harcosa. (754.)
29. KIS (GYÖRGY) ANDRÁS, szül. 1922-ben Becsén, munkás, magyar. 1945. III. 25-étől a brigád és a NFH harcosa. (757.)
30. KIS MIHÁLY, szül. 1926-ban Kanizsán, magyar, harcos. (757.)
31. KÖSZÖ (ANTAL) JÁNOS, szül. 1922-ben Zrenjaninban, munkás, magyar. A brigád és a NFH harcosa 1945. III. 26-ától. (767.)
32. KREMEC LJUDEVIT, szül. Kanizsán, magyar, harcos. (777.)
33. KRISTOV ANTON, szül. Szt. Hibertu (Kikinda), magyar, harcos. (777.)
34. KURUNCI MIHÁLY, szül. Becsén, földműves, magyar. Életét vesztette 1945. V. 8-án Ivan Zelinél (Zágráb). (783.)
35. LIPTAI (JÁNOS) ISTVÁN, szül. 1926-ban Zrenjaninban, munkás, magyar, 1944. XII. 22-étől a brigád és a NFH harcosa. (796.)
36. MAKOJI STEVAN, szül. 1926-ban Mohácson (Magyarország), földműves, magyar, a NFH harcosa 1944. X. 20-ától, a brigádé pedig 1945. I. 2-ától. 1945. IV. 19-én Pleternicanál vesztette életét. (805.)
37. MARGIT ISTVÁN, szül. Jazovón, földműves, magyar, harcos. (811.)
38. MODLAI (GYÖRGY) GYURA, szül. 1921-ben Kikindán, kereskedő, magyar, a brigád és a NFH harcosa 1944. XII. 27-étől. (850.)
39. MOLNÁR (JÓZSEF) GYÖRGY, szül. 1923-ban Kupusinán, földműves, magyar, a brigád és a NFH harcosa 1944. XI. 25-étől. (850.)
40. MOLNÁR JÓZSEF, szül. 1920-ban Kikindán, magyar, harcos.
41. NAGY JÓZSEF, szül. 1920-ban Radimban (Hotnik), magyar. 1944 októberétől a brigád és a NFH harcosa. Elesett 1945. V. 6-án. (859.)
42. NAGY (ISTVÁN) SZILVESZTER, szül. 1924-ben Kanizsán, magyar. 1944. XI. 3-ától a brigád és a NFH harcosa. Eltűnt 1945. IV. 19-én Pleternicánál. (859.)
43. NÉMET MIHÁLY, szül. 1927-ben Bački Odžacin, magyar, harcos. (861.)
44. OROSHÁZI ZOLTÁN, szül. 1926-ban Baranjsko Petrovo Selon, földműves, magyar, harcos. (873.)
45. PERK MIHÁLY, szül. 1920-ban Kikindán, földműves, magyar. 1944-től a NFH, 1945 márciusától pedig a brigád harcosa. (884.)
46. PEZO (ISTVÁN) ISTVÁN, szül. 1926-ban Bačko P. Selon, borbély, magyar, a brigád és a NFH harcosa 1944. XII. 26-ától. (892.)
47. PÓSA ANDRÁS, szül. 1921-ben Vujićevón (Becse), magyar 1944-től a NFH, 1945 márciusától pedig a brigád harcosa. (903.)
48. SZABÓ (JÁNOS) ISTVÁN, szül. 1920-ban Zrenjaninban, földműves, magyar. A brigádban és a NFH-ban 1945. I. 22-étől harcolt. (946.)
49. SANTRO (ANDRÁS) FERENC, szül. 1922-ben Kikindán, földműves, magyar. A brigád és a NFH harcosa 1944 decemberétől. (948.)
50. SEČEN LJUDEVIT, szül. 1925-ben Kanizsán, magyar. A brigád és a NFH harcosa 1944. XII. 3-ától. Eltűnt 1945. IV. 12-én Novak Bapskanál. (952.)
51. SZŰCS (ISTVÁN) DEZSŐ, szül. 1926-ban Becsén, magyar, harcos. Elesett 1945. V. 6 án Popčevacnál. (953.)
52. SABÁN ISTVÁN, szül. 1920-ban Zrenjaninban, magyar, harcos. (986.)
53. SÁTOR JANKO, szül. Kanizsán, magyar, harcos. Elesett 1945. IV. 12-én Novak Bapskanál. (987.)
54. SEBESTYÉN ANDRÁS, szül. 1915-ben Banatski Karlovacon, magyar, harcos. (988.)
55. SELENDI PAVLE, szül. 1926-ban Pancsován, földműves, magyar, 1944. X. 15-étől a brigád és a NFH harcosa. (988.)

56. SELENDI (PAVEL) PETAR, szül. 1927-ben Pancsován, munkás, magyar. A brigád és a NFH harcosa 1944. IX. 19-étől. (988.)

57. SEPESTYÉN (ANDRÁS) ANDRÁS, szül. 1915-ben Kovinban, földműves, magyar. A brigád és a NFH harcosa 1944. XII. 17-étől. (988.)

58. SIPOS JÓZSEF, szül. 1925-ben Batinán, magyar. harcos. (991.)

59. SIVULJEV IVAN, szül. 1918-ban Szenttamáson, magyar. (991.)

60. TANDI (PÉTER) FERENC, szül. 1925-ben Vranjevón (Becse), földműves, magyar. 1945. III. 25-étől a brigád és a NFH harcosa. (1 000.)

61. TÁPAI (ISTVÁN) ANDRÁS, szül. 1926-ban Zrenjaninban, magyar. A brigád és a NFH harcosa 1944. XII. 22-étől. (1 002.)

62. TÜS (ISTVÁN) ISTVÁN, szül. 1926-ban Bačko P. Selon, földműves, magyar. 1944 decemberétől harcolt a brigádban és a NFH-ban. (1 004.)

63. TOPAJI (LJETEŽA) ĐURO, szül. 1920-ban Mihajlovón, földműves, magyar. A brigádban és a NFH-ban 1945 márciusától harcolt. Elesett 1945. V. 5-én Kabelnál. (1 009.)

64. TOPAJI (ISTVÁN) ISTVÁN, szül. 1919-ben Bohoćan (Kikinda), földműves, magyar. 1944 decemberétől a brigád és a NFH harcosa, elesett 1945. IV. 12-én Novak Bapskanál. (1 009.)

65. TÓSA JÓZSEF, magyar, harcos. (1 010.)

66. TÓT (ÁRPÁD) BÉLA, szül. 1926-ban Verbászon, magyar, 1944 novemberétől a brigád és a NFH harcosa. Életét vesztette 1945. IV. 12-én Pleternicánál. (1 010)

67. TÓT MIHÁLY, szül. 1924-ben Piškurevacon (Đakovo), magyar. 1943. III. 16-ától a brigád harcosa, szakaszparancsnok. Elesett 1945. IV. 5-én Novak Bapskanál. (1 010.)

68. VARGA (PERA) JOSIP, szül. 1926-ban Zmajevacon (Batina) földműves, magyar. 1945 III. 25-étől a brigád és a NFH harcosa. Életét vesztette. (1 020.)

69. VARGA FRANJO, szül. 1925-ben Zmajevacon (Batina), földműves, magyar. 1944. XII 17-étől a brigád és a NFH harcosa. (1 020.)

70. VARNYÚ (PETAR) PETAR, szül. 1918-ban Vranjevón (Becse), hentes, magyar. A brigád és a NFH harcosa 1944. XII. 17-étől. (1 020.)

VOJIN NAVALUŠIĆ

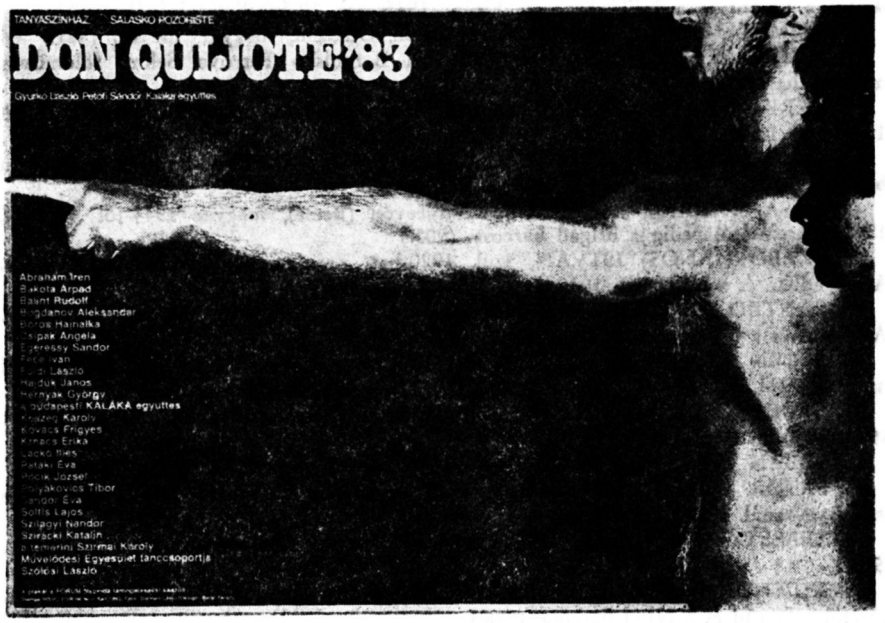

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Tumbász Erzsébet és Gubás Ágota
A szerbhorvát nyelvű szövegeket Garai László, Várady Loránd, és Tumbász Erzsébet *fordította magyarra.*
Német nyelvű összefoglalók: Szenes György
Korrektorok: Horváth Harangozó Margit és Virág Bognár Ágota

SZÁMUNK SZERZŐI

dr. Rehák László,	a társadalomtudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára, a Létünk fő- és felelős szerkesztője
dr. Ana Tot,	a közgazdaságtudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára
dr. Hódi Éva	bölcsészdoktor, magyar szakos tanár, Ada
Bubelényi Livia	okleveles közgazdász, Csóka
dr. Klein Rudolf,	az építészettudományok doktora, a szabadkai Építészeti Kar tanára
Bela Duranci	művészettörténész, Szabadka
dr. Gerold László,	az irodalomtudományok doktora, a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének szakmunkatársa, a Magyar Tanszék tanára, Újvidék
Laki Mária	okleveles közgazdász, a Szabadkai pedagógia akadémia előadója
dr. Danilo Kecić,	a történelemtudományok doktora, az újvidéki Forradalmi Múzeum szakmunkatársa
Fáy Gábor	külpolitikus, a Magyar Szó munkatársa, Újvidék
Tóth László	külpolitikus, az URTV munkatársa, Újvidék
Bálint István	külpolitikus, a Magyar Szó külpolitikai rovatának állandó munkatársa, az SZVT fordító szolgálatának vezetője, Újvidék
Balj Branko,	a politikai tudományok magisztere, a szabadkai Közgazdasági Kar tanársegéde
dr. Vojin Navalušić,	a történelemtudományok doktora, Újvidék

létünk — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. — Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. — Megjelenik a Tartományi Művelődési ÜÉK és a Tartományi Tudományügyi ÜÉK támogatásával. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet, 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1. — Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2., Tel.: 024/26-819. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Megjelenik kéthavonta. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a LÉTÜNK nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 250 dinár, egyes szám ára 50, kettős szám ára 80 dinár, külföldre egy évre 500 dinár; — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.